O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TERMIZ IQTISODIYOT VA SERVIS UNIVERSITETI

TARBIYA

DARSLIK

Termiz
Termiz publishing center nashriyoti
2026

UO‘K: 37.017(075)
BBK: 74ya73
X 87

X.K.Xudayberdiyeva, S.A.Yaxyayeva, I.X.Kamolova. Inklyuziv ta’lim. Gospital pedagogikasi. Darslik: –Termiz, Termiz publishing center 2026. 291 bet.

Annotatsiya. Mazkur darslik oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda tarbiya nazariyasi va amaliyotining zamonaviy ilmiy-metodologik asoslari yoritilgan. Darslikda shaxs tarbiyasining ijtimoiy-falsafiy, pedagogik va psixologik jihatlari, ma’naviy-axloqiy tarbiya, fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi, yoshlar tarbiyasida oila, ta’lim muassasasi va jamiyat hamkorligining o‘rni keng tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarda vatanparvarlik, mas’uliyat, liderlik, media madaniyat, huquqiy ong, ekologik madaniyat hamda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan nazariy bilimlar va amaliy tavsiyalar berilgan. Har bir mavzu zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida yoritilib, mustaqil ta’lim topshiriqlari, muammoli vaziyatlar va nazorat savollari bilan boyitilgan.

Darslik pedagogika, tarbiya va yoshlar bilan ishlash sohasidagi ilmiy tadqiqotlar natijalari hamda amaldagi me’yoriy-huquqiy hujjatlar asosida tayyorlangan bo‘lib, bakalavriat talabalari, magistrantlar, professor-o‘qituvchilar hamda tarbiya masalalari bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Taqrizchilar:

Z.A.Begimqulov	**Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxasislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Samarqand filialiSport psixologiyasi, ijtimoiy gumanitar va tabiiy fanlar kafedrasi mudiri, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)**
G.T.Jumayeva	**Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Pedagogika va ta’lim texnologiyalari kafadrasi v.b professori, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)**

***Ushbu darslik O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026-yil 18-iyundagi* № 3819-186a-33cc-07a4-d016-4490-6303 sonli buyrug‘iga asosan nashrga ruxsat berilgan.**

ISBN: 978-9910-13-453-1

© X.K.Xudayberdiyeva, S.A.Yaxyayeva, I.X.Kamolova, 2026
© “TERMIZ PUBLISHING CENTER” MChJ, 2026

KIRISH

Insoniyat aql-zakovat bobida mislsiz choʻqqilarga, xususan, kvant kompyuterlari va sun’iy intellekt texnologiyalari kabi inqilobiy yutuqlarga erishgan bugungi globallashuv davrida, uning axloqiy taraqqiyoti oqsoqlanib qolayotgani davrimizning eng yirik ziddiyati va fojiasidir. Ta’lim muassasasi faqatgina quruq, hissiz akademik bilimlarni berib, inson qalbini tarbiyalashni oʻz holiga tashlab qoʻysa, jamiyatda ma’lumoti oliy, ammo ijtimoiy mas’uliyatsiz boʻlgan “aqlli egoistlar” qatlami yuzaga keladi.

Aynan shu ulkan ijtimoiy va ma’naviy ehtiyojdan kelib chiqib, Oʻzbekiston ta’lim tizimida inqilobiy islohot amalga oshirildi: yillar davomida tarqoq holda oʻqitib kelingan toʻrtta fan (“Odobnoma”, “Vatan tuygʻusi”, “Milliy istiqlol gʻoyasi va ma’naviyat asoslari” hamda “Dunyo dinlari tarixi”) birlashtirilib, ularning oʻrniga yaxlit, zamonaviy va amaliyotga yoʻnaltirilgan yagona “Tarbiya” fani joriy etildi. Sababi oddiy va hayotiy edi — tarqoq fanlar bolaning ongida tarqoq tasavvur yaratar edi, bizga esa shaxsning monolit, har tomonlama uygʻun rivojlanishi kerak.

Mazkur jarayonning davlat miqyosidagi konseptual poydevorini “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” tashkil etadi. Oʻziga xosligi shundaki, ushbu konsepsiya tarbiyani faqatgina maktab devorlari va dars jadvallariga bogʻlab qoʻymaydi, balki uni insonning homila davridan boshlab, to 30 yoshgacha davom etadigan uzluksiz hayotiy daryo (fenomen) sifatida qabul qiladi. Bu oʻzgarishlar fanni oʻqitish metodikasini ham tubdan yangilashni talab etdi: endilikda oʻquvchilarga qoidalarni yodlatish va zerikarli pand-nasihat oʻqish ish bermaydi. Biz bolalarga nima yaxshi-yu nima yomonligini uqtirishdan koʻra, murakkab dilemmalar orqali axloqiy mulohaza yuritishni oʻrgatishimiz lozim.

Aziz boʻlajak pedagoglar! Ta’lim sohasiga qadam qoʻyar ekansiz, siz raqamli asrda shunchaki darslikdagi matnni oʻqib beruvchi mexanik apparat emassiz. Sizning zimmangizdagi vazifa ancha ulugʻvor: siz yoshlar ruhining arxitektori, ulardagi empatiya va vijdonni uygʻotuvchi ijtimoiy konstruktorsiz. Agar siz quruq bilim berish bilan cheklanib, talabalarning axloqiy ziddiyatlarini, ularning ruhiy ehtiyojlarini toʻgʻri tushuna olmasangiz, jamiyatning ertangi boshqaruvi butunlay ommaviy madaniyat

va ijtimoiy tarmoqlar algoritmlari qo‘liga o‘tib ketishi ehtimoldan xoli emas.

Qo‘lingizdagi ushbu darslik aynan mana shu qiyin, ammo sharafli yo‘lda sizga eng ishonchli metodologik tayanch bo‘lib xizmat qiladi. Kitobda taqdim etilgan jahonning ilg‘or “Xarakter ta’limi” (Character Education) nazariyalari, ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) platformalari va o‘lmas Sharqona qadriyatlar sintezi orqali siz tarbiya jarayonini quruq monologdan chinakam san’atga — mo‘jizalar yaratadigan interfaol muloqotga aylantirish sirlarini o‘zlashtirasiz.

I BOB. TARBIYA FANINING PREDMETI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Kalit so‘zlar: *Tarbiya fani, xarakter ta’limi, axloqiy idrok, uzluksiz ma’naviy tarbiya, Likona prinsiplari, Kolberg bosqichlari, pedagogik sotsiologiya, qadriyatlar integratsiyasi, ijtimoiy kompetensiya, axloqiy dilemmalar, geteronom axloq, avtonom axloq.*

Aql va axloq paradoksi

Insoniyat aql-zakovat bobida o‘z taraqqiyotining mislsiz cho‘qqilariga ko‘tarildi. Kvant kompyuterlarining kashf etilishi, sun’iy intellekt tarmoqlarining asab tizimimiz kabi murakkablashuvi, koinot qa’riga qilinayotgan inqilobiy parvozlar — bularning barchasi inson kognitiv salohiyatining mutlaq g‘alabasidir. Biroq, inson o‘z axloqiy taraqqiyotida ham xuddi shunday hayratlanarli balandlikka erisha oldimi? Yo‘q. Muammoning butun fojiasi va ildizi ham shunda. Keling, vaziyatga biroz boshqa burchakdan qaraylik. Qanchadan-qancha yuksak intellekt egalari o‘z bilimlari bilan jamiyatga halokatli zarbalar berdi? Bunga tarix guvoh.

Tarixga chuqurroq nazar tashlasak, sivilizatsiyalar ostonasida ta’limning doimo ikkita buyuk, ajralmas maqsadi bo‘lganini ko‘ramiz: insonlarni aqlli qilish va ularni axloqan yaxshi qilish. Suqrotdan tortib Konfutsiylargacha, Farobiydan tortib Avloniylargacha bo‘lgan barcha mutafakkirlar bu ikki tushunchani bir butunlikda ko‘rgan. Lekin qaysidir nuqtaga kelib, ayniqsa XX asrning ikkinchi yarmida, global ta’lim tizimlari faqat birinchi maqsadga — sof akademik bilimlarni berishga o‘ta qattiq e’tibor qaratdi. Ikkinchi maqsad, ya’ni inson qalbini va irodasini tarbiyalash esa biroz orqa planga, aniqrog‘i, o‘z holiga tashlab qo‘yildi. Natija esa kutilmagan va xatarli edi. Jamiyatda ma’lumoti oliy, bilimli, ammo ijtimoiy mas’uliyatsiz, o‘z shaxsiy manfaatini hamma narsadan ustun qo‘yadigan “aqlli egoistlar” qatlami shakllandi. Mashhur siyosat arbobi Teodor Ruzvelt aytgan mashhur iborani eslash o‘rinlidir: “*Insonning aql-idrokini tarbiyalab, axloqini tarbiyalamaslik — jamiyat uchun haqiqiy xavf tug‘dirish demakdir”*. Bu ibora asrlar o‘tsa-da, o‘zining dahshatli dolzarbligini yo‘qotmadi.

Xo‘sh, aynan O‘zbekiston ta’lim muhitida va pedagogik amaliyotida holat qanday kechdi? Uzoq yillar davomida umumta’lim maktablarida ma’naviyat, etika va axloq masalalari turli xil fanlar — “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlol g‘oyasi va ma’naviyat asoslari” hamda “Dunyo dinlari tarixi” kabi predmetlar tarkibida sochilib ketgan holda o‘qitildi. Bola dushanba kuni “Odobnoma” darsida boshqa bir qadriyatni ko‘rsa, payshanba kuni “Vatan tuyg‘usi” darsida boshqa qolipni o‘rgandi. Ta’sir tarqoq edi. Tarbiya jarayoni o‘zining eng muhim xususiyati bo‘lmish butunligini va tizimliligini yo‘qotdi. Aynan ushbu uzilishni bartaraf etish, o‘quvchida yaxlit xarakter va mustahkam axloqiy kompasni shakllantirish maqsadida 2020-yil 6-iyulda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 422-sonli qarori qabul qilindi. Natijada yuqorida sanab o‘tilgan to‘rtta tarqoq fan birlashtirilib, ularning o‘rniga yaxlit, zamonaviy va bevosita amaliyotga yo‘naltirilgan yagona “Tarbiya” fani joriy etildi.

Albatta, yangi avlod darsliklarini yaratish oson kechgani yo‘q. Bo‘lajak pedagoglarni, ya’ni sizlarni tayyorlaydigan oliy ta’lim muassasalarida (OTM) “Tarbiya” fanini o‘qitish metodikasi to‘liq qayta ko‘rib chiqildi, yangi pedagogik yondashuvlar ishlab chiqildi. Endilikda sizning vazifangiz shunchaki doska yozuvlarini o‘qib berish emas, balki shaxs qalbining me’moriga aylanishdir. Ushbu bob davomida “Tarbiya” fanining asl predmeti nima ekanligi, uning global miqyosdagi xarakter ta’limi (Character Education) nazariyalari bilan qanday uzviy bog‘lanishi hamda talaba-yoshlar ongida qanday chuqur metamorfozalarni yuzaga keltirishi kerakligini biz qadamma-qadam, chuqur ilmiy asosda tahlil qilamiz.

1.1-§. “Tarbiya” fanining predmeti, maqsad va vazifalari

Har qanday fanni chuqur o‘rganishdan va o‘zlashtirishdan oldin, tadqiqotchi o‘ziga bitta fundamental va ontologik savolni berishi shart: *Bu fan aslida nimani o‘rganadi va uning markaziy obyekti nima?* Agar obyekt va predmet chegaralari aniq belgilanmasa, ilmiy izlanish ham, o‘qitish metodikasi ham xaosga aylanadi.

Fanning obyekti va predmeti

Jahon va milliy pedagogikasida qat’iy qabul qilingan ilmiy qoidalarga

koʻra, umumiy tarbiya fanining **obyekti** — bu bevosita rivojlanayotgan, shakllanayotgan insonning oʻzidir (bola, oʻquvchi, oʻsmir, yoshlar). Inson shunchaki biologik organizm emas, balki murakkab bioiqlimiy va ijtimoiy tizimdir. Biroq obyektdan farqli oʻlaroq, fan **predmeti** ancha tor, aniq va ixtisoslashgan tushunchadir. Xoʻsh, u nima? "Tarbiya" fanining predmeti — bu maqsadga muvofiq tashkil etilgan, pedagog va tarbiyalanuvchi oʻrtasidagi ongli, subyekt-subyekt munosabatiga asoslangan muloqot orqali shaxsda ijtimoiy ong, xulq-atvor, maʼnaviy-axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik sifatlarni tarkib toptirish jarayonining ichki qonuniyatlari hamda pedagogik mexanizmlaridir.

Biz bu yerda bir narsani ochiq tan olishimiz kerak. Bu jarayon kompyuterga fayl yuklash kabi shunchaki maʼlumot uzatish emas. Fizika yoki matematika fanlarida oʻqituvchi tayyor formulani tushuntiradi, oʻquvchi uni xotirasiga saqlaydi va kerakli paytda reproduksiya qiladi. Tarbiyada esa bunday chiziqli va mexanik uzatish umuman ishlamaydi. Sababi oddiy. Tarbiya obyekti (oʻquvchi) mutlaqo faol va reaktivdir. U oʻziga tashqaridan berilayotgan axloqiy normalarni doimo shubha ostiga oladi, oʻzining ichki tajribasi elagidan oʻtkazadi, tahlil qiladi va faqatgina oʻzining ishonchiga aylanib, emotsional qabul qilingandagina u insonning xarakteriga aylanadi. Demak, predmetning eng qiziq jihati shundaki, u majburlash orqali emas, balki ilhomlantirish va kognitiv rezonans orqali ishlaydi.

Asosiy maqsad: global va milliy yondashuvlar sintezi

Umuman olganda, "Tarbiya" fanining bosh maqsadi qanday shakllanadi? Uni kim belgilaydi? Bu savol pedagogika tarixidagi eng bahsli masalalardan biridir. Bu juda murakkab ijtimoiy-madaniy jarayon boʻlib, uning shakllanishida jamiyatning bugungi obyektiv holati, kelajakka boʻlgan iqtisodiy talablar, milliy mentalitet, tarixiy meros va, eng asosiysi, global chaqiriqlar oʻzaro pechakguldek oʻralib, yagona vektor hosil qiladi.

Oʻzbekistonning bugungi yangilanish sharoitida tarbiyaning bosh strategik maqsadi davlat miqyosida rasmiylashtirilgan. U Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori bilan tasdiqlangan monumental hujjat — "Uzluksiz maʼnaviy tarbiya konsepsiyasi"da oʻzining yorqin ifodasini topgan. Ushbu tarixiy hujjatga

koʻra, tarbiyaning tayanch maqsadi — yoshlarni mustaqil hayotga qadam qoʻyishga tayyor boʻlgan, dunyoqarashi keng, kreativ fikrlaydigan, faol fuqarolar etib tarbiyalash hamda ularda Vatanga sadoqat, mafkuraviy immunitet, yuksak masʼuliyatlilik, bagʻrikenglik, mehnatsevarlik va qonunlarga hurmat kabi fazilatlarni bolalikdan boshlab uzluksiz, bosqichma-bosqich shakllantirishdir.

Mazkur konsepsiyaning eng muhim va inqilobiy jihati shundaki, u tarbiyani faqatgina maktab devorlari ichiga va dars jadvallariga bogʻlab qoʻymaydi. U tarbiya jarayonini kishining butun hayoti davomida davom etadigan uzluksiz fenomenga aylantiradi va uni uch yirik bosqichga, bir nechta mantiqiy davrlarga boʻladi:

Birinchi bosqich (Oiladagi tarbiya): Bu bosqich hayratlanarli darajada erta — homila davridan boshlanib, bola tugʻilganidan keyin to 3 yoshgacha boʻlgan davrni oʻz ichiga oladi. Eʼtibor bering, tarbiya *homila davridan* boshlanmoqda. Bu shunchaki milliy anʼana emas, balki genetik (irsiyat) va ona psixologik holatining bolaning asab tizimi hamda boʻlajak xarakteriga toʻgʻridan-toʻgʻri taʼsirini zamonaviy ilm-fan tomonidan eʼtirof etishdir. Bu davrda onaning ruhiy xotirjamligi, oiladagi maʼnaviy muhit bolaning tayanch xavfsizlik tuygʻusini shakllantiradi.

Ikkinchi bosqich (Maktabgacha taʼlim): 3 yoshdan boshlanib 6 (yoki 7) yoshgacha boʻlgan davrni oʻz ichiga oladi. Aynan shu pallada bolada ijtimoiy moslashuv, oʻz tengdoshlari bilan muloqot qilish koʻnikmalari va yaxshilik hamda yomonlik haqidagi ilk, eng sodda axloqiy tushunchalar kurtak yozadi. Rolli oʻyinlar orqali bolada empatiya shakllanadi.

Uchinchi bosqich (Umumiy oʻrta taʼlim va oliy taʼlim tizimida): Bu bosqich 7 (yoki 6) yoshdan boshlanib, to 30 yoshgacha (yoshlar toifasi tugaguncha) davom etadigan ulkan formatdir. Bunda bola maktabda oʻzlashtirgan akademik va axloqiy bilimlarni keyinchalik oliy taʼlim muassasalarida kasbiy etika, fuqarolik masʼuliyati va global dunyoqarash sifatida takomillashtirib boradi.

1.1-rasm. Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi

Endi, keling, jahon tajribasi ufqlariga nazar tashlaylik. G'arb pedagogikasida, xususan AQSh va Buyuk Britaniyada tarbiya masalasi **"Character Education" (Xarakter ta'limi)** degan keng qamrovli atama ostida o'rganiladi va amaliyotga tatbiq etiladi. Xarakter ta'limining global miqyosdagi yirik namoyandasi, amerikalik psixolog va pedagog Tomas Likona (Thomas Lickona) qat'iy ishonch bilan ta'kidlashicha, maktabdagi tarbiyaning yagona maqsadi o'quvchilarda shaxsiy afzalliklardan xoli bo'lgan, madaniyat, din va makon chegaralaridan tashqarida bo'lgan *fundamental va obyektiv axloqiy qadriyatlarni* (halollik, adolat, jasorat, mas'uliyat, hurmat) shakllantirishdir.

Likona maktablarga oddiy o'quv markazi sifatida emas, balki tirik axloqiy ekotizim sifatida qaraydi. U, maktabdagi har bir kichik harakat, jarayon va detal — o'qituvchining dars o'tish uslubidan, uning kiyinishidan tortib, intizom qoidalarigacha, hatto tanaffusdagi munosabatlar-u maktab koridoridagi tozalik ham bolaning xarakteriga ta'sir o'tkazadigan "yashirin o'quv dasturi" ekanini isbotlagan. Biz O'zbekistonning "Tarbiya" fani konsepsiyasi va xalqaro "Character Education" yondashuvi o'rtasida

muazzam konseptual koʻprik borligini koʻramiz: ikkisi ham insonni shunchaki bilimdon emas, balki masʼuliyatli komil shaxsga aylantirishni maqsad qilgan.

Fanning aniq, amaliy vazifalari

Yuqoridagi maqsadlardan kelib chiqib, “Tarbiya” fanining oldiga qoʻyilgan ulkan vazifalarni mahalliy meʼyoriy hujjatlar va xalqaro fundamental tajriba asosida tizimlashtirish va guruhlash mumkin. Ular bir-biri bilan shunday chambarchas bogʻlanganki, birini ikkinchisiz tasavvur qilib boʻlmaydi:

Kognitiv vazifa (Aqliy va axloqiy idrokni oʻstirish): Bu bosqichda oʻquvchilarga nima yaxshi va nima yomon ekanligi haqida zerikarli va quruq maʼruzalar oʻqish mutlaqo taqiqlanadi. Aksincha, asosiy maqsad — bolalarda *axloqiy mulohaza yuritish* qobiliyatini, tanqidiy tafakkurni oʻstirishdir. Ular muammoli, bir qarashda yechimi yoʻqdek koʻringan vaziyatlarda faktlarni tahlil qilib, sabab-oqibat bogʻliqligini tushunib, oq-qorani mustaqil ajrata olishlari kerak.

Hissiy-emotsional vazifa (Empatiya va vijdonni uygʻotish): Oʻquvchida boshqalar dardi bilan hamdard boʻlish (empatiya), oʻz xatosi uchun vijdon azobini his qilish, adolatsizlikni koʻrganda qalbida isyon koʻtarilish qobiliyatini tarbiyalash muhimdir. T. Likonaning juda aniq va loʻnda taʼbiri bilan aytganda: *yaxshilikni shunchaki intellektual bilish yetarli emas, inson yaxshilikni yurakdan yaxshi koʻrishi va yomonlikdan nafratlanishi lozim*. Hissiy bogʻliqliksiz olingan bilim ertaga jinoyat quroliga aylanishi mumkin.

Xulq-atvorga oid vazifa (Irodaviy va amaliy harakat): Kognitiv va hissiy bosqichlarda olingan bilim hamda ishonchni endi aniq, real harakatga aylantirish vaqti keldi. Halollik nima ekanligini mukammal bilgan, vijdoni qiynalayotgan, lekin baribir imtihonda shpargalkadan koʻchirayotgan talaba tarbiya topmagan hisoblanadi. Asosiy pedagogik vazifa — shaxsning bilishi va amalda qilishi oʻrtasidagi ulkan tafovutni yoʻqotish, fazilatni muntazam odatga aylantirishdir.

Ijtimoiy-fuqarolik vazifasi: Oʻquvchida davlat va jamiyat rivojiga daxldorlik hissini, oʻzining Vatan taqdiri oldidagi masʼuliyatini teran anglashni, qonunlarga itoatkorlik va demokratik qadriyatlarga mutlaq

hurmatni shakllantirish. Shaxs jamiyatda yashar ekan, uning ijtimoiy integratsiyasi muvaffaqiyatli o‘tishi kerak.

1.2-§. Fanning boshqa fanlar bilan bog‘liqligi

Aytish joizki, “Tarbiya” fani vakuumda, dunyodan uzilgan va yakkalanib qolgan orolda yashamaydi. U quruq iddaolardan iborat emas. U ko‘plab gumanitar, tabiiy va ijtimoiy fanlar bilan uzviy, shu qadar chuqur tomir otgan holda bog‘langandirki, ba’zan chegaralarni ajratish qiyin kechadi. Aynan mana shu uzluksiz fanlararo integratsiya tarbiyaning haqiqiy ilmiy poydevorini kafolatlaydi. Agar bo‘lajak pedagog bu murakkab aloqadorlikni tushunmasa, uning darsi quruq, ta’sirsiz nasihatbozlikka aylanib qolishi muqarrar.

Falsafa

Falsafa umuman barcha fanlarning otasi bo‘lganidek, tarbiya faniga ham asosiy metodologik kompas, yo‘nalish beruvchi mayoq vazifasini o‘taydi. Adolat nima o‘zi? Inson yer yuziga nima maqsadda keldi? Qanday hayot kechirish saodatga eltadi? Bu kabi fundamental, ming yillik savollarga falsafa ming xil javob izlaydi. Falsafaning ayniqsa bir tarmog‘i bo‘lgan **axloqshunoslik (etika)** to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarbiyaning ichki mazmunini belgilab beradi. Qadimgi yunon faylasufi Aristotel o‘zining shoh asari bo‘lmish “Nikomax axloqi”da shunday yozgan edi: *insonning xarakter fazilatlari (jasorat, adolat) unga tabiatan tug‘ma qilib berilmaydi, balki ular muntazam takrorlanadigan ijobiy odatlar natijasida, xuddi mushaklar mashq qilingani kabi shakllanadi*. Bugungi O‘zbekistonning maktablarida o‘qitilayotgan “Tarbiya” fanining eng chuqur falsafiy negizida ham xuddi shu qonuniyat yotadi: nazariy bilib qo‘yish kam, harakat qilib fazilatni odatga aylantirish shart. Qolaversa, inson qalbidagi go‘zallikka intilishni tarbiyalovchi Estetika fani ham tarbiyaning ajralmas qanotidir.

Psixologiya

Bu, ehtimol, tarbiya fani uchun eng hayotiy va eng xatarli bog‘liqlikdir. Rivojlanish va yosh davrlari psixologiyasini chuqur bilmagan o‘qituvchi, go‘yoki ko‘zini qalin mato bilan bog‘lab olib, inson miyasida nozik jarrohlik operatsiyasini bajarayotgan havaskor shifokorga o‘xshaydi. Jahon intellektual tajribasida axloqiy rivojlanish psixologiyasi deganda bu

sohaning asarlarini yaratgan daxlsiz ikki yirik shaxs ko‘z oldimizda gavdalanadi: Jan Piaje (Jean Piaget) va Lourens Kolberg (Lawrence Kohlberg).

Kognitiv psixologiyaning yirik namoyandasi bo‘lgan shveysariyalik psixolog **Jan Piaje** yillar davomida bolalarni kuzatish natijasida ularning axloqiy rivojlanishini ikkita yirik, sifat jihatidan mutlaqo farq qiluvchi fazaga (bosqichga) bo‘lib chiqdi:

1. Geteronom axloq (yunoncha *heteros* – o‘zga, *nomos* – qonun): Bu holat asosan kichik maktab yoshidagi bolalarga (taxminan 10 yoshgacha) xosdir. Ularning go‘dakona tafakkur prizmasida barcha o‘rnatilgan qoidalar — ota-ona, o‘qituvchi yoki ilohiy kuch tomonidan tepadan o‘rnatilgan, hech qachon o‘zgarmas, daxlsiz va mutlaq haqiqatdir. Ular uchun niyatning zarracha qizig‘i yo‘q. Qoidani biroz bo‘lsa-da buzish darhol o‘ta og‘ir jazo muqarrarligini anglatadi.

2. Avtonom axloq: Bolalar ulg‘aygan sari, ularning kognitiv miya qismlari rivojlanib, abstrakt fikrlay boshlagach (10 yoshlardan so‘ng), ular olamni boshqacha ko‘ra boshlaydi. Ular endi tushunib yetadilarki, qoidalar osmondan tushmagan, balki ular odamlar o‘rtasidagi ijtimoiy kelishuv natijasidir. Vaziyatga, insonning niyatiga va adolat tamoyillariga qarab bu qoidalar o‘zgarishi, hatto buzilishi ham mumkinligini tushunib yetadilar.

Piajening ishlaridan qattiq ilhomlangan va ularni inqilobiy tarzda kengaytirgan amerikalik tadqiqotchi **Lourens Kolberg** (Lawrence Kohlberg) axloqiy rivojlanishning endilikda klassikaga aylangan 3 ta yirik darajasi va ularning har biridagi 2 tadan, jami 6 ta bosqichini kashf etdi. Zamonaviy tahlillar shuni isbotlaydiki, uning ushbu nazariyasi maktab uchun “Tarbiya” darsliklarini yozishda, ma’lumotlarni yoshga moslashtirishda bebaho va betakror kompas hisoblanadi:

Konvensionallikdan oldingi daraja (Pre-conventional): Eng sodda axloq. Bola axloqiy qoidalarga faqat ikkita sababga ko‘ra bo‘ysunadi. Birinchisi — jazo olishdan, kaltak yeyishdan qo‘rqqani uchun. Ikkinchisi — o‘zining shaxsiy manfaati, qandaydir shirinlik yoki mukofot olish uchungina. Axloqning o‘zi bu yerda yo‘q, faqat instinkt bor.

Konvensional daraja (Conventional): Katta o‘smirlar va hatto ko‘pchilik kattalarga xos bosqich. Inson jamiyat qoidalariga bo‘ysunadi.

Nima uchun? Boshqalar nazdida “Yaxshi bola” yoki “Yaxshi qiz” bo‘lib ko‘rinish uchun. Yoki bo‘lmasa, qonun shunday bo‘lgani, ijtimoiy tartib buzilmasligi uchun. Bu yozilmagan ijtimoiy shartnoma bosqichi.

Konvensionallikdan keyingi daraja (Post-conventional): Bu insoniy taraqqiyotning eng oliy, kamolot cho‘qqisidir. Inson inson huquqlari, hayot qadri, adolat va universal etik tamoyillarni hamma narsadan, jamiyat qonunlaridan, hattoki yozilgan huquqiy normalardan ham ustun qo‘yadi. Masalan, inson hayotini saqlab qolish uchun u o‘zini qamoqqa olib boradigan qonunni ongli ravishda buzishga qodir.

Agar o‘qituvchi psixologiyadan bexabar bo‘lsa, u kognitiv jihatdan tayyor bo‘lmagan 1-sinf o‘quvchisiga universal inson huquqlari va abstrakt erkinlik (Kolbergning 6-bosqichi) haqida ma’ruza o‘qiydi. Bola buni mutlaqo tushunmaydi, chunki u hali “Pre-conventional” jazo-mukofot bosqichida. Ta’lim va psixologiya integratsiyasi shuning uchun ham havo va suvdek o‘ta muhim ahamiyatga egadir.

Sotsiologiya va pedagogik sotsiologiya bilan hamnafaslik

Psixologiya insonning o‘zini, uning ichki asab tizimini, miya mexanizmlarini va mikrokosmosini o‘rgansa, sotsiologiya insonni qurshab turgan guruhni, makrokosmosni — butun boshli jamiyatni o‘rganadi. Shuni qat’iy yodda tutish kerakki, sotsiologik yondashuvsiz axloqni tushunib ham, tarbiyalab ham bo‘lmaydi. Mashhur fransuz sotsiologiya maktabi asoschisi Emil Dyurkgeym (Émile Durkheim) ta’kidlaganidek, jamiyat shunchaki odamlar yig‘indisi emas, u o‘zining “ijtimoiy faktlari” (qadriyatlar, din, an’analar, urf-odatlar) orqali individning shaxsiy istak va niyatlaridan qat’i nazar, tashqaridan uning xulq-atvoriga muttasil bosim o‘tkazadi va shakllantiradi.

Bu nazariyani O‘zbekiston misolida tahlil qilsakchi? Bizda “Mahalla” degan noyob institut mavjud bo‘lib, u tarbiyaning eng kuchli sotsiologik agentlaridan biri sanaladi. Bola faqat maktab binosida tarbiya topmaydi; u ko‘chada tengdoshlari bilan, mahalladagi to‘yda, xalq hasharlarida ham ijtimoiy me’yorlarni, jamoaviylikni va “uyat bo‘ladi” degan ijtimoiy nazorat vositalarini chuqur o‘zlashtiradi. Demak, bugungi kunning zamonaviy “Tarbiya” fani o‘qituvchisi bolaning ijtimoiy foni, ota-onasining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli, diniy e’tiqodi va u yashayotgan jamoa qadriyatlarini

professional sotsiolog kabi diagnostika qila olishi va shu tahlil asosida ish olib borishi shart.

1.3-§. Umumta’lim maktablarida tarbiya fanining ilmiy-tadqiqot metodlari

Biror bir fanning shunchaki nazariy qabariq emas, balki real, ishlash mexanizmiga ega bo‘lgan amaliyligini ta’minlash uchun uning o‘ziga xos ishonchli tadqiqot vositalari bo‘lishi kerak. Biz bilamizki, masalan, matematikada bolaning bilimini masala ishlash orqali bilsak bo‘ladi, ona tilida insho yozdiramiz. Xo‘sh, “Tarbiya” fanida o‘quvchilarning ichki dunyosini, axloqiy-ma’naviy rivojlanish darajasini qanday va qaysi o‘lchovlar bilan aniqlaymiz? Bolaning nechog‘lik vatanparvar, haqiqiy rostgo‘y ekanligini ABCD test orqali aniqlab bo‘ladimi? Aslida ham shundaymi? Qat’iyan yo‘q. Standart testlar xotirani o‘lchaydi, u faqat bolaning qoidalarni *yoddan bilishini* ko‘rsatib beradi, lekin hayotiy vaziyatda u o‘sha qoidalarga *amal qilishini* hech qachon kafolatlamaydi. Xuddi o‘g‘rilik yomon ekanini eng yaxshi biladigan jinoyatchilar qonunni eng zo‘r bilgani kabi.

Shu sababli, umumta’lim maktablarida tarbiya jarayonini tashkil etish, boladagi yashirin xulq-atvor o‘zgarishlarini o‘rganishda juda murakkab, nozik va gibrid xususiyatga ega bo‘lgan ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalaniladi. Ularni amaliy qulaylik uchun shartli ravishda uchta yirik guruhga bo‘lish mumkin: empirik, sotsiometrik va axloqiy o‘lchov metodlari.

Empirik metodlar (Bevosita amaliyotga tayangan usullar)

Pedagogik kuzatish: Bu ehtimol eng qadimiy, lekin hozirgacha eng ishonchli empirik metod bo‘lib qolmoqda. Buni qanday tasavvur qilish kerak? O‘qituvchi o‘quvchilarning tabiiy, aralashuvsiz muhitdagi — tanaffus chog‘idagi o‘zaro hazil-mutoyibalarida, sport o‘yinlarida qoidani buzayotganlaridagi reaksiyalarida, guruh bo‘lib ishlayotganda kim yetakchilikni olayotgani-yu kim tortinib turganini muntazam va tizimli kuzatadi. Kim konfliktni tinch yo‘l bilan murosaga keltirmoqda? Kim nohaqlikka osonlikcha ko‘z yummoqda? Bularning bari kundalikka (yoki maxsus profillarga) qayd etib boriladi. Bola darsda a’lochi bo‘lishi, lekin

o‘yinda o‘ta xudbin bo‘lishi mumkin.

Suhbat va chuqurlashtirilgan intervyu metodi: Tarbiya darslari hech qachon o‘qituvchining yakkaxon monologi bo‘lmasligi shart. Suhbat bolaning yashiringan ichki dunyosini, uning qo‘rquvlari va motivlarini ochib beruvchi universal kalitdir. O‘qituvchi rejalashtirilgan ochiq savollar berish orqali (masalan, “Agar sen ko‘chadan katta miqdorda pul topib olsang, nima qilar eding, lekin hech kim ko‘rmayapti?”) bolaning yashirin axloqiy motivlarini diagnostika qiladi.

Pedagogik tajriba-sinov (Eksperiment): Dars jarayonida, sinf muhitida ma’lum bir tarbiyaviy muammoni hal qilish yoki farazni tekshirish uchun ataylab sun’iy, ammo to‘liq boshqariladigan vaziyat yaratiladi. Keling, xalqaro tajribadan misol keltiraylik. Maktabda “Ochiq do‘kon” loyihasi tashkil qilinadi. Bufetda sotuvchi yo‘q, mahsulotlar turibdi va narxi yozilgan, kassa apparati ochiq. Hamma kelib pulini qutiga tashlab, kerakli narsasini va qaytimini olib ketishi kerak. O‘qituvchi yashirin kuzatadi. Bu eksperiment orqali bolalardagi halollik darajasi nazariyalarsiz, amalda, foizlarda aniq ochib beriladi.

Sotsiometriya va psixodiagnostika metodlari

Tasavvur qiling, sinfingizda buling (psixologik yoki jismoniy zo‘ravonlik) yuzaga kelsa, ma’lum guruhlar ajralib qolsa yoki bitta o‘quvchi doim yakkalanib, depressiv holatda yursa, nima qilasiz? Faqat gapirish bilan ish bitmaydi. O‘qituvchi amerikalik ijtimoiy psixolog Jeykob Moreno tomonidan ishlangan matematik-psixologik **Sotsiometriya** metodidan foydalanishga majbur. Jarayon juda qiziq: O‘quvchilarga anonim varaqalar tarqatiladi va masalan, “Tug‘ilgan kuningga sinfdan qaysi uchta o‘rtog‘ingni taklif qilasan?” yoki “Kim bilan uzoq safarda bitta xonada yashashni xohlaysan?” (va aksincha, “Kim bilan umuman xohlamaysan?”) kabi g‘ayrioddiy savollar beriladi. Ushbu javoblar tahlil qilinib, sinfning o‘rgimchak to‘riga o‘xshagan yashirin ijtimoiy xaritasi — sotsiogramma tuziladi. Qanday natija olinadi? Sinfning “yashirin liderlari” (rasmiy sardor bo‘lmasada, hamma unga intiladiganlar), shuningdek, jamiyatdan mutlaqo yakkalanib qolgan (“autsayder”) bolalar aniqlanadi. Sotsiogrammani ko‘rgan o‘qituvchi endi autsayder bolalarni ataylab yashirin liderlar bilan bitta loyihaga qo‘shish orqali guruhdagi ijtimoiy inklyuziyani jarrohlik

aniqligida ta’minlaydi.

Axloqiy dilemmalar metodi (Kolberg usuli)

Tadqiqotchi va pedagog o‘quvchining axloqiy idrok darajasini o‘lchash uchun ularga yechimi oson bo‘lmagan, har ikki tarafi ham qaysidir ma’noda to‘g‘ri (yoki har ikki tomoni yomon) bo‘lgan qaltis vaziyatlarni — axloqiy dilemmalarni taqdim etadi. Jahon pedagogika amaliyotida eng mashhur va eng ko‘p ishlatiladigan vosita bu Kolbergning mashhur *Xayns (Heinz) dilemmasi* bo‘lib, uning mohiyati quyidagicha: *Erkakning (Xayns) xotini o‘ta og‘ir, o‘limtik kasalga chalingan. Fanda bitta yangi kashf etilgan dori uni qutqarishi kafolatlangan. Lekin dori yaratuvchisi, dorixonachi dorining asl narxidan 10 barobar qimmat pul so‘ramoqda va narxni tushirishni yoki qarzga berishni mutlaqo istamaydi. Xayns bor narsasini sotsa ham pul yetkaza olmadi. U yalinib bormoqda, baribir rad javobini oldi. Erkak nochorlikdan yarim kechasi dorixonani buzib kirib, jon berayotgan xotini uchun dorini o‘g‘irlab chiqadi.*

O‘qituvchi bolalarga yuzlanadi va so‘raydi: “Xayns to‘g‘ri qildimi yoki noto‘g‘ri? Nima uchun?”

Javobning o‘zi (ya’ni “ha, o‘g‘irlashi kerak edi” yoki “yo‘q, o‘g‘rilik qilish jinoyat”) aslo muhim emas. Eng qiziq va hal qiluvchi jihati shundaki — bolaning o‘z qarorini mantiqan qanday *asoslashi* (sababni tushuntirib berishi) orqali u qanday axloqiy bosqichda turgani bilinadi. Masalan, bola: “O‘g‘irlash kerak emas, chunki politsiya uni ushlab qamab qo‘yadi” desa, demak bu bola “Jazo va itoat” (1-bosqich) darajasida turibdi. Agar bola: “U o‘g‘irlashi to‘g‘ri, sababi qonunlar mulkni himoya qilsa-da, insonning yashash huquqi barcha sun’iy qonunlardan ustun turadi va buni butun insoniyat tan olishi kerak” deb aytsa, demak bu o‘quvchi mutlaq kamolotga (Post-conventional, 6-bosqich) yetgan hisoblanadi. Aynan shu mantiqiy asoslash apparati orqali pedagog o‘quvchining ichki dunyosini tadqiq qiladi.

1.4-§. Tarbiya tushunchasi. Tarbiya nazariyasi

Globallashgan xalqaro ilmiy bazani, maqolalarni va davlatlarning ta’lim siyosatini chuqur tahlil qilsak, tarbiya (ingliz tilida: upbringing / education / character building) tushunchasi o‘z mohiyatiga ko‘ra juda serqirra va polisemantik (ko‘p ma’noli) fenomen ekanligini anglab yetamiz.

Keng, ijtimoiy-falsafiy ma’noda qaraydigan bo‘lsak, tarbiya — bu butun boshli jamiyatning, ta’lim tizimining, davlat mafkurasining, oila muhitining, ommaviy axborot vositalarining (internet, filmlar) va hatto kundalik ko‘cha-ko‘yning inson shaxsini shakllantirishga qaratilgan maqsadli va maqsadsiz barcha ta’sirlari hamda hodisalari yig‘indisidir. Tor, aniq pedagogik ma’noda esa, u bevosita ta’lim muassasasi (maktab, OTM) va professional o‘qituvchi tomonidan ma’lum bir ezgu maqsad asosida ongli ravishda rejalashtirilgan va boshqariladigan jarayondir.

Lekin jahon psixologik-pedagogikasida “barkamol, yaxshi insonni qanday qilib shakllantirish kerak?” degan markaziy savol atrofida yuz yillardan beri davom etib kelayotgan yirik nazariy to‘qnashuvlar va ilmiy bahslar mavjud. Bu boradagi ikkita ulkan va bir-biriga raqobatdosh yo‘nalish — kognitiv yo‘nalishdagi **Axloqiy ta’lim (Moral Education)** hamda butun vujudni qamrab oluvchi **Xarakter ta’limi (Character Education)** o‘rtasidagi tafovutlarni tushunish har bir bo‘lajak professional pedagog uchun ob-havodek zarurdir.

Kolberg nazariyasi: Kognitiv-axloqiy ta’lim

Yuqorida biz qisman to‘xtalgan amerikalik olim Lourens Kolberg o‘zining axloqiy rivojlanish nazariyasida butun e’tiborni, asosiy urg‘uni aqlga, kognitiv faoliyatga, mantiqqa va ayniqsa **Adolat** tamoyiliga qaratadi. Uning pedagogikadagi radikal fikricha, o‘qituvchi o‘quvchilarga qandaydir tayyor, kattalar tomonidan yozib berilgan qadriyatlarni (masalan, “kattalarni hurmat qil”, “yolg‘on gapirma”) dogmatik tarzda majburlab singdirishi mutlaqo noto‘g‘ri. Bu xuddi quti ichiga narsa joylashdek gap.

Buning o‘rniga, Kolberg yondashuviga ko‘ra, ta’lim tizimi bolalarning miyasidagi “axloqiy mulohaza yuritish” qobiliyatini intensiv o‘stirishga xizmat qilishi lozim. Agar bolada aql ishlasa, u har qanday vaziyatda to‘g‘ri qaror topa oladi. Qoidalarsiz, kimningdir ko‘rsatmasisiz, o‘z intellektiga tayanib adolatli qaror qabul qila oladigan inson Kolberg uchun eng oliy darajadagi axloqqa erishgan mukammal insondir. Biroq, u maktabni axloqiy-ijtimoiy agent sifatidagi rolini biroz pasaytirib yuborgani, empatiyaga emas, faqat sovuq adolatga urg‘u bergani uchun pedagoglar tomonidan ko‘p bor kuchli tanqidga uchragan. Axir, inson faqat miyadan iborat robot emas-ku!

Likona nazariyasi: Yaxlit va amaliy xarakter ta’limi

Bu o‘rinda amerikalik yana bir mutafakkir, pedagog-psixolog Tomas Likona (Thomas Lickona) tamoman boshqacha va bugungi hayotimiz, ayniqsa O‘zbekistonning “Tarbiya” fani uchun ancha yaqin, pragmatik hamda holistik (yaxlit) yondashuvni taklif qilib maydonga chiqdi. Likonaning fikricha, inson qanchalik zo‘r axloqiy faylasuf, aqli raso tahlilchi bo‘lmasin, agar u har kungi kundalik hayotida amaliy yaxshi ishlarni qilib yashamasa, uning bilimi va nazariyasi bir chaqaga qimmat. Uning ta’kidlashicha, xarakter shunchaki qoidani bilish emas, u uchta yirik, biri ikkinchisiga bog‘langan va bir-birini taqozo etuvchi qismdan iborat uzviy zanjirdir:

1. **Axloqiy bilish:** Qadriyat o‘zi nima ekanligini bilish, nima to‘g‘ri va nima noto‘g‘ri ekanligini farqlay olish, oqilona qaror qabul qilish intellekti. (Bu bosqich Kolbergning fikrlarini o‘zida qamrab oladi).
2. **Axloqiy his qilish:** Yaxshilikni vijdonan, qalban qabul qilish, chuqur hurmat, empatiya tuyish, mas’uliyatni yelkasida his qilish va o‘z o‘rnida nohaqlik va zulmdan butun vujudi bilan nafratlanish. Hissiyotsiz axloq chala tug‘ilgan chaqaloqqa o‘xshaydi.
3. **Axloqiy harakat:** Tundami, kunduzimi, hech kim ko‘rmayotgan xilvatda bo‘lsa ham vijdonan harakat qilish. Xarakter aynan shu harakatlarda, odatlarda yaqqol o‘z isbotini topadi.

Likona qadriyatlarni faqatgina o‘sha davrga yoki vaziyatga moslashtirish mumkin deb biluvchi “relativistlarga” qattiq qarshi chiqdi. Uning isbotlashicha, insoniyat ming yillardan beri yashar ekan, uning daxlsiz, umuminsoniy bo‘lgan aniq *yadro qadriyatlari* mavjud bo‘lib, bular qatoriga adolat, g‘amxo‘rlik, rostgo‘ylik, inson qadr-qimmatini hurmat qilish va shaxsiy mas’uliyatni sanab o‘tadi. U ishlab chiqqan “Samarali xarakter ta’limining 11 prinsiplari” (The 11 Principles of Effective Character Education) bugungi kunda butun dunyo (AQSh, Yaponiya, Koreya kabi) davlatlari maktablari uchun o‘ziga xos tarbiyaviy manifestga aylanib ulgurgan. Masalan, ushbu prinsiplarning eng hayotiylaridan biri (4-prinsip) maktab o‘zini qattiqqo‘l kazarma emas, balki *“g‘amxo‘r va mehribon hamjamiyat”*ga aylantirishini qat’iy talab qiladi. Sinf xonasi shunday bir muqaddas, iliq joy bo‘lishi kerakki, u yerdagi e’tibordan chetda

qolgan, mehribonlikka, shirin so‘zga muhtoj o‘quvchi xuddi o‘z uyidagidek o‘zini xavfsiz va boshqalar uchun qadrli his etsin. Shundagina u ta’limni, qadriyatlarni oson va to‘siqlarsiz o‘zlashtiradi.

Sharq pedagogikasi va milliy qadriyatlar sintezi

Endi diqqat qilamiz. Agar biz G‘arb pedagogikasidagi Likona va Kolberg kabi gigantlarning nazariyalarini olib, O‘zbekistondagi azaliy milliy pedagogika durdonalari bilan taqqoslab, solishtiradigan bo‘lsak, hayratlanarli va juda qiziq bir konseptual o‘xshashlikka guvoh bo‘lamiz. O‘zbekiston hududida azaldan, asrlar davomida tarbiya masalasi shunchaki yod olishdan (kognitiv bilishdan) ko‘ra, ko‘proq amaliy xulq-atvorga, nafsni jilovlashga, odobga (ya’ni Likonaning Doing g‘oyalariga yaqin) asoslanib kelgan.

Jadidchilik harakatining yetuk namoyandasi, ulug‘ mutafakkir Abdulla Avloniyning hozirgacha dolzarbligini yo‘qotmagan “Turkiy Guliston yoxud Axloq” (1913-yil) asaridagi tarixiy iqtibosini eslaylik: *“Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat — yo falokat masalasidir”*. Ko‘ryapsizmi? Avloniyning bu yondashuvida tarbiya shunchaki maktabdagi qandaydir fan, yoki bitta shaxsning axloqiy o‘sishi (Kolberg yondashuvi) emas. U butun bir jamiyatning, yirik bir millatning global sahnada qolishi yoki yo‘q bo‘lib ketishini hal etuvchi ustuvor ijtimoiy-siyosiy va o‘lim-yitim darajasidagi fenomen (Likona va Durkgeym qarashlariga hamohang) sifatida o‘ta yuqori baholanmoqda.

Shuningdek, bizning xalqona, milliy konsepsiyamizda Piaje aytgan “Geteronom axloq” (ko‘r-ko‘rona ishonch) bosqichidagi yosh bolalarga bevosita xalq dostonlari, ertaklar, bobolarimiz qoldirgan hikmatli maqollar va pand-nasihatlar orqali hissiy ta’sir qilish uslubi eng qadimiy qadriyatdir. “Kattaga hurmat, kichikka izzat”, “Hashar elga yarashar”, “Mehr-oqibat” kabi milliy mezonlarni o‘rganib chiqsak, g‘arbning “Xarakter ta’limi” tizimidagi “G‘amxo‘rlik”, “Hurmat”, “Fuqarolik burchi” kabi global konsepsiyalarining aynan bizning tuprog‘imizga xos bo‘lgan, o‘zbekona va islomiy etika bilan yo‘g‘rilgan milliy muqobillaridir.

Shu sababdan ta’kidlash mumkinki, O‘zbekistonda yangi joriy etilgan “Tarbiya” fanining eng buyuk yutug‘i va maqsadi ham shunda — u sof g‘arbiy, ilmiy pragmatizmni, psixologiyani o‘zining ming yillik o‘zbekona

ma’naviyati va mentaliteti bilan uzviy, ziddiyatlarsiz birlashtirib, noyob “gibrid” darslik shaklini yarata oldi. Bu sintez global intellektga va milliy qalbga ega avlodni yetishtirishga yordam beradi.

O‘tilgan barcha yirik materialni ongingizda tizimlashtirish uchun, quyidagi jadval orqali xalqaro fundamental nazariyalar va bizning milliy yondashuvimizning o‘ziga xos solishtirma tahlilini taqdim etamiz:

Tahlil Mezonlari	**Lourens Kolberg (Axloqiy rivojlanish kognitiv nazariyasi)**	**Thomas Lickona (Keng qamrovli Xarakter ta’limi)**	**O‘zbekiston “Tarbiya” konsepsiyasi / sharq pedagogikasi (Avloniy va hkz.)**
Asosiy falsafiy maqsad	Axloqiy mulohaza yuritish apparatini ishga tushirish, absolyut adolatni anglash.	Qadriyatlarga asoslangan amaliy harakatni, yaxshi odatlarni shakllantirish.	Barkamol, ma’nan va jismonan yetuk, jamiyatga foydali komil inson (“Fazilatli avlod”) ni tarbiyalash.
Asosiy yo‘nalish va urg‘u	Kognitiv (mantiq va aqlga tayanish ustuvorligi).	Holistik, yaxlit yondashuv (Aql, hissiyot, iroda/amaliy harakat uyg‘unligi).	Gibrid (Din, qadriyat, oilaviy rishtalar, milliy g‘urur, intellekt va murakkab ijtimoiy munosabatlar).
Tarbiyaviy yadro (negiz)	Avtonom (mustaqil) qaror qabul qilish va har qanday qonundan ustun turuvchi shaxsiy adolat	Hamma uchun birdek ishlaydigan universal fundamental qadriyatlar (halollik,	Vatanga muhabbat, mehnatga layoqat, ota-onaga cheksiz ehtirom, poklik, jamoatchilik (mahalla birligi).

	tamoyillari.	hurmat, sevgi).	
Asosiy ta’lim-tarbiya uslubi	Yechimi ochiq qoldirilgan axloqiy dilemmalarni yechish, chuqur munozara, voqelikka tanqidiy fikrlash orqali yondashuv.	Maktabni har bir bola uchun “g‘amxo‘r jamoa”ga aylantirish, o‘qituvchi ibrati, barcha fanlarga qadriyatlarni uzluksiz integratsiya qilish.	Tarixiy ibrat, pand-nasihat, hikmatli so‘zlar, buyuk bobolar merosini o‘rganish hamda zamonaviy ochiq fikrlilikni o‘zaro uyg‘unlashtirish.

I bob bo‘yicha xulosalar

Barcha tahlillarni bir joyga jamlaydigan bo‘lsak, xulosalar shuni qat’iy ko‘rsatadiki, bugungi kundagi “Tarbiya” fani — bu o‘tmishda qolib ketganidek, shunchaki quruq axloq qoidalarini, she’rlarni yodlatadigan, yoki charchagan o‘qituvchining bolalarga cheksiz nasihatbozlik o‘qiydigan zerikarli maydoni emas. Bugun u yirik fanlar — psixologiya, sotsiologiya va falsafa yutuqlarini o‘zining tomirlarida mujassam etgan, ma’lumot emas, balki transformasiya beruvchi, o‘quvchining yuragi qa’rigacha yetib borishi shart bo‘lgan eng murakkab amaliy-pedagogik fandir. Davlat darajasida qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” hamda to‘rtta fanni birlashtirib, yagona “Tarbiya” fanini joriy etish haqidagi tarixiy qarorlari faqat qog‘ozdagi yuzaki islohot emas, bu — aynan globallashuv, axborot asri va madaniy neokolonializm davrida O‘zbek millatining o‘z o‘zligini va yoshlar axloqiy kompasini xatarli ta’sirlardan saqlab qolish uchun ilmiy asosda yasalgan mustahkam ma’naviy qalqondir.

Siz, qadrli talabalar, kelajakning bo‘lajak pedagoglari, ushbu fanni o‘zlashtirish va o‘qitish vositasida maktablarda shunchaki “maosh oluvchi axborot yetkazuvchi subyekt” bo‘lib qolmasdan, balki reallikni o‘zgartiruvchi sotsiolog va inson qalbining eng nozik me’morlariga

aylanishingiz zarur. G‘arbning o‘ta hisob-kitobli, pragmatik Xarakter ta’limi (Likona prinsiplari) hamda kognitiv taraqqiyot psixologiyasini (Kolberg va Piaje isbotlari) o‘zbekning asrlardan buyon o‘tib kelayotgan nurli Sharqona qadriyatlari (Avloniy va Farobiy asarlari) bilan ongli, uzviy ravishda sintez qila olgan, ikkisining oltin o‘rtalig‘ini topa olgan o‘qituvchigina 21-asrning shafqatsiz chaqiriqlariga javob bera oladigan avlodni yaratadi. Aqli olmosdek o‘tkir, vijdoni qordek pok, irodasi tog‘dek baquvvat yoshlarni tarbiyalash endilikda sizning qo‘lingizdadir!

Topshiriqlar va nazorat savollari

Nazariy savollar

1. O‘zbekiston ta’lim muhitida ilgari mavjud bo‘lgan to‘rtta tarqoq fanning bekor qilinib, yagona “Tarbiya” fanining alohida predmet sifatida shakllanishi qanday mantiqiy va psixologik omillar bilan izohlanadi?
2. Jan Piaje nazariyasidagi “Geteronom” va “Avtonom” axloq bosqichlarining fundamental farqi nimada? Ularning har birida bola qoidalarni qanday va nima sababdan qabul qiladi?
3. Tomas Likona xarakter ta’limini uchta uzviy qismga (bilish, his qilish, harakat) ajratadi. Nima uchun bu zanjirning birortasini tushirib qoldirish o‘quvchi xarakterini tarbiyalashda to‘liq inqirozga olib kelishi mumkin?
4. Nega L. Kolberg o‘z nazariyasida “Adolat” prinsipini hamma narsadan ustun qo‘yadi? Uning tahlilidagi “Konvensionallikdan keyingi daraja”ga yetgan insonni qanday tanib olish mumkin?
5. Tasavvur qiling, sizga “Tarbiya faqat kattalar o‘gitini tinglashdan iborat” deyishdi. Falsafa, yosh davrlari psixologiyasi va sotsiologiya fanlariga tayangan holda bu qarashning noto‘g‘ri ekanligini qanday rad etasiz?

Amaliy vazifalar

1. Keys-stadi (Vaziyatli tahlil): Tasavvur qiling, siz yangi tayinlangan 7-sinf rahbarisiz. Sinfingizdagi iqtidorli, ammo jizzaki a’lochi o‘quvchi boshqa bir tortinchoq o‘quvchini doimiy ravishda kamsitadi

(bulling). Tomas Likonaning “G‘amxo‘r maktab hamjamiyati” prinsipi hamda Sotsiometriya metodidan foydalanib, ushbu ziddiyatni qanday qilib shovqinsiz va ijobiy bartaraf etish bo‘yicha qadamma-qadam pedagogik strategiyangizni yozib bering.

2. **Solishtirma tahlil (Taqqoslash):** G‘arbning “Xarakter ta’limi” pragmatik konsepsiyasi hamda Sharq mutafakkiri Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud Axloq” asaridagi hayotiy qarashlarni yonma-yon qo‘ying. Ularning asosiy maqsadlaridagi mutlaq o‘xshash nuqtani toping. Ikkala yondashuv ham oxir-oqibat nimani maqsad qiladi?

3. **Axloqiy dilemma (Kolberg usuli asosida tahlil):** Oliy o‘quv yurtida nazorat ishi ketyapti. Eng yaqin do‘stingiz (yoki dugonangiz) fan bo‘yicha qattiq qiynalmoqda. Agar u bu imtihondan o‘ta olmasa, stipendiyadan quruq qolib, uning oilasi og‘ir iqtisodiy ahvolga tushadi. U sizdan ko‘chirishga yordam so‘radi. Siz o‘qituvchiga bildirmay yordam berasizmi yoki qoidalarga qat’iy bo‘ysunasizmi? Ushbu dilemmaga qanday qat’iy javob berishingiz emas, balki nima uchun aynan shu qarorni tanlaganingizni Kolberg bosqichlari mantig‘iga asoslanib kamida 3 ta argument bilan izohlang.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. **Kichik ijtimoiy tadqiqot:** O‘zingiz yashayotgan hududda yoki amaliyot o‘tayotgan maktabda kichik ijtimoiy so‘rovnoma o‘tkazing. Turli toifadagi 5 nafar insondan (masalan: ota-ona, maktab o‘qituvchisi, mahalla oqsoqoli, talaba, o‘quvchi) “Bugungi yoshlar tarbiyasida eng ko‘p oqsayotgan jihat nima deb o‘ylaysiz?” degan ochiq savolga javob oling. Olingan turlicha ma’lumotlarni sotsiologik yondashuv asosida tahlil qilib, 2 sahifalik “Tahliliy xulosa” (esse) yozing.

2. **Dars loyihasini modellashtirish:** Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” prinsiplariga asoslangan holda, yuqori sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan 45 daqiqalik dars ssenariysini yarating. Qat’iy shart: unda an’anaviy yakkaxon ma’ruza usulidan aslo foydalanmang. Faqat o‘yin, guruhli munozara, axloqiy dilemma yechish va aqliy hujum metodlarini o‘z ichiga olgan mutlaqo innovatsion texnologik xarita tuzing.

II BOB. TARBIYA NAZARIYASI VA TARBIYA TURLARI

Tayanch so‘z va iboralar: *Ijtimoiy hodisa, ma’naviy-ma’rifiy muhit, tarbiya maqsadi, pedagogik qonuniyatlar, uzviylik tamoyili, ijtimoiy ong, xulq-atvor me’yorlari, kognitiv dissonans, rag‘batlantirish va jazolash, o‘z-o‘zini tarbiyalash, mafkuraviy immunitet, xarakter ta’limi, raqamli sotsializatsiya.*

Nega bu bob siz uchun hayotiy ahamiyatga ega?

Keling, vaziyatga ochiq ko‘z bilan, quruq rasmiyatchiliklarsiz qaraylik. Siz ertaga OTM auditoriyasiga kirib, yuzlab yoshlarning qarshisida turasiz. Ular sizdan shunchaki o‘z sohangiz bo‘yicha ma’lumotlarni, qandaydir quruq formulalar, tarixiy sanalar yoki iqtisodiy qonuniyatlarni kutishmaydi. Axborotni uzatish bo‘yicha insoniyat allaqachon yutqazib bo‘lgan. Har qanday sun’iy intellekt, neyrotarmoq yoki oddiy qidiruv tizimi axborotni sizdan ming chandon tezroq, aniqroq va xatosiz yetkazib bera oladi. Texnologik asrda o‘qituvchining vazifasi shunchaki “fleshka” bo‘lishdan iborat emas.

Auditoriyada o‘tirgan yoshlarning ong ostida bitta yashirin, ammo juda kuchli savol aylanadi: *“Bu inson menga qanday yashashni, murakkab va inqirozli vaziyatlarda qanday to‘g‘ri qaror qabul qilishni, inson bo‘lib qolishni o‘rgata oladimi?”*

Muammoning ildizi ham shunda. Bo‘lajak mutaxassis sifatida siz o‘z faningizning qanchalik kuchli nazariyotchisi bo‘lmang, agar auditoriyani boshqarish, yoshlarning murakkab psixologik xarakterini to‘g‘ri yo‘naltirish va ulardagi ijtimoiy og‘ishlarni (deviatsiyalarni) o‘z vaqtida, malakali korreksiya qilishni bilmasangiz, kasbiy karyerangizda jiddiy to‘siqlarga uchraysiz. Quruq axborot o‘z-o‘zidan axloqni shakllantirmaydi. Sizning ustunligingiz mutlaqo boshqa tekislikda yotadi. Sizning kuchingiz — inson qalbining arxitektori, ma’naviy yo‘naltiruvchi ekanligingizda!

Ushbu bobni o‘rganish orqali siz tarbiya atalmish murakkab va nozik jarayonning ko‘rinmas iplarini boshqarishni o‘rganasiz. Inson psixikasi va xulq-atvori qanday qonuniyatlarga bo‘ysunadi? Nima uchun ba’zida qo‘llanilgan qattiq jazo mutlaqo teskari, isyonkor effekt beradi-yu, aniq

joyida va vaqtida aytilgan bir og‘iz iliq so‘z yoki to‘g‘ri qo‘yilgan talab talabaning butun hayot yo‘lini ijobiy tomonga o‘zgartirib yuboradi? Biz ushbu bobda tarbiya nazariyasining klassik pedagogik ildizlaridan tortib, xalqaro Scopus bazalarida qizg‘in muhokama qilinayotgan zamonaviy “Xarakter ta’limi” konsepsiyalarigacha bo‘lgan chuqur tahliliy sayohatni amalga oshiramiz.

Asosiy maqsad — sizni shunchaki ma’lumotlarni o‘qib beruvchi apparatdan, talabalar ergashadigan, ular uchun o‘rnak bo‘la oladigan haqiqiy ma’naviy liderga aylantirishdir. Mantiqiy xulosaga keladigan bo‘lsak, bu bob sizning pedagogik faoliyatingizdagi eng muhim kompas bo‘lib xizmat qiladi.

2.1-§. Tarbiya ijtimoiy hodisa sifatida

Insoniyat tarixiga, uning evolyutsion taraqqiyotiga e’tibor qaratsangiz, bitta ajoyib qonuniyatga duch kelasiz. Hayvonot olamida har qanday tirik mavjudot o‘zining yashab qolishi uchun zarur bo‘lgan instinktlarni genetik kod orqali keyingi avlodga to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘tkazadi. Qush uyasini qanday qurishni o‘rganish uchun maktabga bormaydi, asalariga geometrik aniqlikdagi in qurishni hech qaysi professor o‘rgatmaydi. Ularga darslik yoki pedagog kerak emas. Odam bolasi esa? Inson tug‘ilganda biologik jihatdan tabiatdagi eng ojiz mavjudotdir. U tili, madaniyati, xulq-atvori, hatto to‘g‘ri yurish va ovqatlanish qoidalarini ham noldan o‘rganishi shart.

Aynan shu kritik nuqtada tarbiya ijtimoiy hodisa sifatida maydonga chiqadi. Tarbiya tabiat in’om etgan biologik jarayon emas. U sof ijtimoiy konstruksiyadir.

Tarbiya — bu shunchaki ota-onaning o‘z farzandiga “odobli bo‘l”, “kattalarni hurmat qil” deb aytadigan pand-nasihatlar to‘plami emas. U jamiyatning qon tomiridir. Minglab yillar davomida ajdodlar tomonidan yaratilgan, saringa olingan va sayqallangan madaniyat, ilm-fan, qadriyat hamda e’tiqodlar tizimini keyingi yosh avlodga uzatishning yagona ishonchli mexanizmidir. Agar qandaydir falokat tufayli yer yuzida tarbiya jarayoni atigi ellik yilga to‘xtab qolsa nima bo‘ladi? Sivilizatsiya butunlay barham topadi. Insoniyat bir avlodning o‘zidayoq yovvoyilik holatiga, g‘or davriga qaytadi. Buni tarix darslaridan ham, yovvoyi tabiatda hayvonlar

orasida o‘sib qolgan bolalar (Maugli sindromi) ishtirokidagi sotsiologik-tibbiy tajribalardan ham juda yaxshi bilasiz.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunida (O‘RQ-637) qat’iy belgilanganidek, ta’lim va tarbiya jarayoni bir-biridan sun’iy ravishda ajratib o‘rganilmaydigan, yaxlit va yagona ijtimoiy institutdir. Insonni faqat o‘qitish mumkin emas, uni o‘qitish orqali tarbiyalash, tarbiyalash orqali esa ta’lim berish ijtimoiy taraqqiyotning aksiomasidir. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-sonli “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida tarbiyani ilmiy asosda tashkil etish, yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish masalasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri milliy xavfsizlik va strategik rivojlanish darajasiga ko‘tarilgan.

Bu hujjatlarda ilgari surilgan “Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari” g‘oyasi quruq shior emas. Bu — ijtimoiy hodisa bo‘lgan tarbiyaning jamiyatni qoloqlikdan taraqqiyotga olib chiqishdagi transformatsion kuchini anglatadi. UNESCO tashkilotining “Global Education Monitoring Report” (2024) hisobotida ham aynan ta’lim tizimidagi uzluksizlik, tenglik va ta’lim maskanlarining yoshlarni ijtimoiy hayotga moslashtirishdagi daxlsiz o‘rni alohida tahlil qilingan.

Keling, masalaga chuqurroq qaraylik. Nega bu qadar jiddiy e’tibor aynan tarbiyaga qaratilmoqda? Chunki sivilizatsiyaning hozirgi bosqichida urushlar faqat geografik chegaralarda emas, balki insonlar ongi, qalbi va tafakkurida axborot qurollari orqali olib borilmoqda. Yoshlar ongiga yot, buzg‘unchi yoki iste’molchilikka asoslangan g‘oyalar singib qolmasligi uchun jamiyatda uzluksiz, zanjirdek mustahkam tarbiya mexanizmi uzilishlarsiz ishlashi zarur.

Tarixiy va pedagogik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, shaxsning ijtimoiy shakllanishida ishtirok etuvchi omillar va ularning o‘zaro integratsiyasi mavjud. Quyidagi jadvalda bu jarayonning tizimli ko‘rinishini tahlil qilamiz:

Ijtimoiy shakllanish omili	Jamiyatdagi maqomi va vazifasi	Ta’sir ko‘rsatish mexanizmi va kuchi
Oila muhiti	Birlamchi ijtimoiy qobiq, fundamental qadriyatlar beshigi.	Eng kuchli va bevosita ta’sir. Bolaning emotsional intellekti va dunyoga ishonchi shu yerda shakllanadi.
Ta’lim muassasasi (Bog‘cha, Maktab, OTM)	Tizimli, maqsadli va ilmiy asoslangan tarbiya beruvchi rasmiy institut.	Professional pedagoglar orqali amalga oshiriladi. Kognitiv rivojlanish va akademik axloqni shakllantiradi.
Mahalla va jamiyat	Kengaytirilgan ijtimoiy nazorat va madaniy integratsiya makoni.	An’analar, urf-odatlar va jamoatchilik fikri (bilvosita bosim) orqali shaxs xulqini jamiyatga moslashtiradi.
Axborot muhiti (Raqamli sotsializatsiya)	Zamonaviy davrning eng tez o‘sayotgan, global ta’sir omili.	Ijtimoiy tarmoqlar, media, ommaviy madaniyat orqali ko‘pincha nazoratsiz, tasodifiy va kuchli ta’sir o‘tkazadi.

Izoh: Yuqoridagi jadvalda aniq ko‘rinib turibdiki, shaxs ijtimoiy bo‘shliqda (vakuumda) shakllanmaydi. Barcha omillar bir vaqtning o‘zida parallel ta’sir ko‘rsatadi va ularning muvofiqligi uzviylik tamoyilining asosidir.

Ijtimoiy hodisa sifatida tarbiya yana bir qator universal xususiyatlarga ega:

Tarixiylik: Har bir tarixiy davr o‘zining “ideal inson” modelini yaratadi. Masalan, ibtidoiy jamoa tuzumida jismonan baquvvat, qabilani himoya qila oladigan shaxs tarbiyalangan bo‘lsa, Sharq uyg‘onish davrida (Renessans) ma’naviy yetuk komil inson g‘oyasi ilgari surilgan.

Sivilizatsiyaning hozirgi raqamli bosqichida esa bizga o‘ta tez o‘zgaruvchan axborot oqimini tushunadigan, kreativ va tanqidiy fikrlaydigan, ammo shu bilan birga sof insoniy, milliy qadriyatlarga sodiq qoladigan murakkab shaxs kerak.

Milliy va umumbashariylik: Tarbiya hech qachon mavhum vakuumni yoqtirmaydi. U har doim muayyan bir millatning, elatning tili, dini, madaniyati, urf-odatlari negizida rivoj topadi. Biroq, taraqqiy etgan jamiyatlarda u faqat bitta millat qobig‘iga o‘ralib, ajralib qolmaydi, balki umuminsoniy qadriyatlar (tinchliksevarlik, inson huquqlari, gender tengligi, global ekologik ong) bilan to‘xtovsiz boyib boradi.

Obyektiv va subyektiv zarurat: Hech bir ijtimoiy tuzum tarbiya tizimisiz rivojlanish tugul, o‘zining jismoniy mavjudligini ham saqlab qola olmaydi. Bu har bir yangi avlod o‘pkasini to‘ldirib turadigan ijtimoiy kisloroddir.

2.2-§. Tarbiya nazariyasi: maqsadi, mazmuni, xususiyati, qonuniyati va tamoyillari

Tarbiya nazariyasi nima o‘zi? U tasodifiy, pala-partish pedagogik harakatlarni tizimga soluvchi, jarayonning trayektoriyasini aniq belgilab beruvchi mantiqiy fundamentdir. Biz ko‘pincha pedagogika tarixiga chuqurroq nazar tashlasak, Iogan Geynrix Pestalotsi, Iogan Fridrix Gerbart kabi G‘arb olimlari, shuningdek Ibn Sino, Forobiy kabi Sharq mutafakkirlari tarbiyani shunchaki empirik (tarqoq tajribaviy) bosqichdan sof ilmiy nazariyaga aylantirganini ko‘ramiz. Ular tarbiya jarayoni o‘z qonunlari asosida ishlaydigan murakkab ijtimoiy-psixologik muhandislik ekanligini isbotlaganlar.

Tarbiyaning maqsadi va vazifalari

Aslida hammamiz intilayotgan tarbiyaning bosh maqsadi nima? “A’lochi, barcha fanlarni beshga yopadigan qobil talaba yetishtirish” deysizmi? Mutlaqo xato. Bu shunchaki tor doiradagi didaktik maqsad. Tarbiyaning oliy va strategik maqsadi — **barkamol, erkin, ijodkor, jamiyatdagi muammolarga yechim topa oladigan mustaqil fikr egasi bo‘lgan shaxsni shakllantirishdir**. Insonni baxtli bo‘lishga (Aristotel ta’biri bilan aytganda eudaimonia’ga) tayyorlashdir.

Oliy maqsad nazariy jihatdan aniq bo‘lgach, undan kelib chiqib amaliyotda hal qilinishi lozim bo‘lgan aniq vazifalar yuzaga keladi:

1. Shaxsning intellektual va kognitiv salohiyatini o‘stirish.
2. Ming yillik ijtimoiy tajriba, axloq me’yorlari va huquqiy madaniyatni talaba qalbida qat’iy e’tiqodga aylantirish.
3. Nafosat (estetik) didini yuksaltirish va jismoniy barkamollikni ta’minlash.
4. Raqamli axborot xurujlariga, kiber-bullingga va yot mafkuralarga qarshi asab tizimida mustahkam mafkuraviy immunitet hosil qilish.

Tarbiya jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari

Bu jarayon zavodda ma’lum qolipga solib detal yasashga sira o‘xshamaydi. Qolipga solib bir xil mahsulot ololmaysiz. Uning o‘ta nozik va injiq xususiyatlari bor:

Uzluksizlik va davomiylik: Tarbiya kasallikni tuzatadigan bir martalik inyeksiya emas. U inson tug‘ilganidan to qabrgacha davom etadigan, natijasi ba’zan yillar, o‘n yillar o‘tibgina namoyon bo‘ladigan o‘ta uzoq muddatli marafondir. O‘zbekistondagi ta’lim islohotlarida ham uzluksiz ta’lim (lifelong learning) konsepsiyasi aynan shu xususiyatga tayanadi.

Ko‘p omillilik (kompleks ta’sir): Talabaga darsda faqat siz ta’sir qilmaysiz. Uyingizdan tortib, ko‘cha, ijtimoiy tarmoqlar (TikTok, Instagram algoritmlari), tengdoshlar guruhlari... Bularning barchasi bir vaqtning o‘zida uzluksiz, gohida bir-biriga zid ravishda parallel ta’sir ko‘rsatadi.

Ikki tomonlama jarayon: Tarbiya hech qachon pedagogning yakkaxon monologi emas. U doimo dialog. Agar talabada o‘zgarishga bo‘lgan ichki istak, refleksiv motivatsiya bo‘lmasa, siz qo‘llagan har qanday innovatsion g‘oya ham devorga urilgan no‘xatdek chilparchin bo‘ladi.

Ziddiyatlilik va dialektika: Jarayonning eng qiziq va murakkab jihati shundaki, u doim qarama-qarshiliklar ustiga quriladi. Talaba shaxsining shaxsiy ehtiyojlari va erkinlikka intilishi bilan jamiyatning qat’iy talablari va me’yorlari o‘rtasida ziddiyat bo‘lishi tabiiy holat. Pedagogning chinakam mahorati aynan ana shu ziddiyatni buzuvchi emas, ijobiy (rivojlanishga undovchi) tomonga burib yuborishida ko‘rinadi.

Tarbiya qonuniyatlari

Fizika yoki kimyoda bo‘lgani kabi, pedagogikada ham o‘z qonuniyatlari bor. Qonuniyat bu — voqeliklar o‘rtasidagi obyektiv, takrorlanuvchi, barqaror ichki aloqadorlikdir. Ularni shunchaki aylanib o‘tib bo‘lmaydi:

Ijtimoiy muhitga obyektiv bog‘liqlik: O‘zbekiston milliy pedagogika maktabi asoschilaridan J. Hasanboyev ta’kidlaganidek, jamiyatdagi siyosiy-iqtisodiy, madaniy barqarorlik to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarbiya mazmuniga ta’sir qiladi. Talaba och bo‘lsa yoki jamiyatda korrupsiya avj olgan bo‘lsa, sizning halollik haqidagi balandparvoz ma’ruzangiz zarracha ham ish bermaydi.

Tarbiyaning shaxs taraqqiyoti bilan birligi: Bola qanday fiziologik va psixologik rivojlansa, tarbiya jarayoni ham unga xuddi shunday egiluvchan moslashishi kerak. Aniqrog‘i, Vigotskiyning mashhur “Rivojlanishning eng yaqin zonasi” nazariyasida aytilganidek, tarbiya taraqqiyotni o‘z orqasidan yetaklab yurishi lozim.

Faoliyat va munosabat birligi qonuniyati: Bu eng fundamental qonunlardan biridir. Shaxs hech qachon harakatsiz, faqat kresloda o‘tirib gap eshitish bilan shakllanib qolmaydi. U qandaydir faol amaliyot (mehnat, o‘qish, ijtimoiy loyiha, sport, ijod) jarayonida toblanadi, odamlar bilan real munosabatga kirishibgina o‘zligini topadi.

Tarbiya tamoyillari (Prinsiplari)

Agar qonuniyatlar jarayonning obyektiv holati bo‘lsa, tamoyil — bu pedagog uchun yo‘l harakati qoidasiga o‘xshash yo‘riqnomadir. Tamoyilga qat’iy amal qilsangizgina o‘z kasbiy manzilingizga bexatar yetib borasiz. Asosiy tamoyillar qatoriga quyidagilar kiradi:

Maqsadga yo‘naltirilganlik: Har bir aytilgan hikoya, o‘tkazilgan tadbir yoki tanbehning ortida aniq pedagogik nishon bo‘lishi shart. Stixiyali (boshboshdoq) tarbiya bo‘lmaydi.

Hayot bilan, amaliyot bilan bog‘liqlik: Berilayotgan nazariya quruq utopiya bo‘lmasligi kerak. Talaba darsda o‘rgangan axloqiy normasini universitet koridorida, oilada yoki bozorda erkin ishlata olishi lozim.

Shaxsga hurmat va talabchanlikning dialektik uyg‘unligi: Mashhur pedagog A.S. Makarenkoning oltin qoidasini yodga oling:

“Insonga iloji boricha ko‘proq, qat’iy talab qo‘yish, va ayni paytda uni iloji boricha ko‘proq, chuqur hurmat qilish”. Talabni hurmatsiz qo‘yish — bu diktatura, hurmat qilib talab qo‘ymaslik esa — anarxiyadir.

Yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish: Birinchi kursga qadam qo‘ygan talaba bilan magistraturani bitirayotgan mutaxassisning kognitiv dunyoqarashi, ehtiyoj va qiziqishlari osmon bilan yercha farq qiladi. Yondashuv ham xuddi shunday tabaqalashtirilgan bo‘lishi zarur.

Tarbiya ta’sirlarining uzviyligi va izchilligi: Oila, mahalla, yoshlar tashkilotlari va OTM bir yoqadan bosh chiqarib, yagona strategiya asosida harakat qilishi tamoyili. Ziddiyatli talablar talabani ikkiyuzlamachilikka o‘rgatadi.

2.3-§. Tarbiyaning umumiy metodlari

Nazariyani mukammal tushunib oldik. Endi bevosita “jang maydoniga” — amaliyotga o‘tamiz. Tarbiyani amalda qanday amalga oshirish kerak? Qaysi usul yoki metoddan qachon, qay vaziyatda foydalangan ma’qul?

Tarbiya metodi (yunoncha “metodos” – maqsadga olib boruvchi yo‘l) – tarbiya maqsadi bilan aniq belgilangan shaxsiy sifatlarni shakllantirish uchun tarbiyalanuvchining ongi, irodasi, hissiy kechinmalari va xulq-atvoriga muvofiq ta’sir etish usullarining jamlanmasidir.

O‘qituvchilar ko‘pincha bitta “sehrli tayoqcha” izlashadi. Har qanday vaziyatda ish beradigan universal metod bormi? Aslo yo‘q. Metodlarning samaradorligi faqat ularning qanchalik o‘rinli tanlanganligiga bog‘liq. O‘zbek va jahon pedagogika maktablarida tarbiya metodlari o‘zining funksiyasiga ko‘ra asosan 4 ta yirik mantiqiy blokka ajratib o‘rganiladi. Keling, ularni klinik aniqlik bilan birma-bir tahlil qilamiz.

Ijtimoiy ongni shakllantirish metodlari

Odamzod — ongli mavjudot. U biror ijtimoiy harakatni amalga oshirishidan yoki undan o‘zini tiyishidan oldin, uning miyasida ushbu xatti-harakatning nima uchun kerakligi, jamiyat nima sababdan uni ma’qullashi yoki qoralashi haqida aniq tasavvur (ong) bo‘lishi shart. Agar talaba plagiat (ko‘chirmakashlik) orqali yozilgan kurs ishi nima sababdan jinoyat ekanligini chuqur anglab yetmasa, unga qilingan har qanday jazo o‘zini

oqlamaydi. U faqat keyingi safar qo‘lga tushmaslikni o‘rganadi xolos.

Bu guruhga asosan **suhbat, tushuntirish, hikoya, munozara (debat), ma’ruza** va eng qudratli usul — **namuna ko‘rsatish** kiradi.

Ingliz pedagoglarining ajoyib empirik qoidasi bor: *“Bolalarni tarbiyalashga ming urinmang, ular baribir kun kelib o‘zingizga o‘xshashadi. Yaxshisi o‘zingizni tarbiyalang”*. Professor o‘zi darsga yigirma daqiqa kechikib kirib, talabadan temir intizom va aniqlikni talab qila olmaydi. Kognitiv dissonans yuzaga keladi. Ayni davrda bu guruh metodlari monoton, passiv shakldan qutulib, interfaol shaklga o‘tmoqda. Ya’ni, auditoriyada quruq axloq o‘qishdan ko‘ra, *Case Study* (vaziyatli, axloqiy muammolar) yoki *Rolli o‘yinlar* orqali talabaning o‘zini muammo markaziga tushirib, uni tanqidiy fikrlashga majbur qilish ming chandon samaraliroq natija ko‘rsatmoqda.

Ijtimoiy axloqni (xulq-atvorni) shakllantirish metodlari

Miyada mustahkam bilim bor, lekin amalda harakat yo‘q. Tanish holat, to‘g‘rimi? Hamma qizil chiroqda ko‘chani kesib o‘tish yoki jamoat joyida qattiq ovozda so‘kinish mumkin emasligini juda yaxshi biladi, biroq baribir huquqbuzarlik sodir etiladi. Nega shunday? Sababi oddiy — ijtimoiy ong hali refleks darajasidagi ijtimoiy odatga aylanib ulgurmagan.

Axloqni avtomatizmga olib chiqish uchun asosan **mashq qilish** va **amaliy faoliyatga o‘rgatish** usullari faol qo‘llaniladi.

Bu yerda e’tibor qaratishingiz lozim bo‘lgan eng muhim fenomen — **pedagogik talab** usulidir. U psixologik tabiatiga ko‘ra ikki xil poydevorga quriladi:

- *Bevosita talab:* Ochiq, aniq va qat’iy buyruq ohangida beriladi. (Faqatgina favqulodda vaziyatlarda, yong‘in yoki darsdagi intizom butkul izdan chiqib, shaxsga nisbatan tahdid yuzaga kelganda qo‘llaniladi).
- *Bilvosita talab:* Talaba shaxsiga eng katta hurmatni ifodalaydigan usul. U maslahat, iltimos bildirish, hamkorlikka chorlash, ishonch bildirish, ba’zan esa yengil hazil yoki o‘rinli ta’na orqali yetkaziladi. Katta yoshdagi talabalar bilan ishlashda aynan bilvosita talab haqiqiy pedagogik mo‘jizalar yaratishga qodir. O‘qituvchining yelka qisib, sekin ohangda: “Aynan sizdek iqtidorli, men qattiq ishonadigan talabadan bu g‘ayriaxloqiy harakatni mutlaqo kutmagandim” deb aytgan bitta so‘zi, hay’at oldida yozdirilgan 10

betlik tushuntirish xati yoki hayfsandan koʻra vijdonga qattiqroq zarba beradi.

- **Ragʻbatlantirish va jazolash metodlari**

Tarixiy evolyutsiya davomida eng koʻp bahs-munozaraga sabab boʻlgan metod. U oʻz mohiyatiga koʻra psixologiyadagi sof bixeviorizm (xulq-atvorni shartli reflekslar orqali boshqarish) nazariyasiga borib taqaladi.

Ragʻbatlantirish — talaba xulq-atvoridagi ijobiy sifatlarni moddiy yoki maʼnaviy stimulyatsiya qilish orqali kuchaytiradi, unga yangi ruhiyat, kuch bagʻishlaydi (Maʼqullash, tahsin, faxriy yorliq, ball qoʻshish). Biroq, jarayonning eng nozik nuqtasidan ehtiyot boʻling! Haddan tashqari koʻp, oʻrinsiz, arzimagan ish uchun ham berilaveradigan sunʼiy maqtov talabani kibr botqogʻiga botiradi va unda har doim oʻqituvchidan ragʻbat kutadigan zararli “dofamin qaramligini” yuzaga keltiradi.

Jazolash metodiga kelganda xalqaro doiralarda va mahalliy olimlar orasida hamisha turli xil yondashuvlar toʻqnashadi. Eng asosiysini bilib oling: jazo deganda talabani urish, unga jismoniy ogʻriq berish yoki jamoa oldida uning insoniy qadr-qimmatini yerga uruvchi, tahqirlovchi harakat mutlaqo tushunilmaydi. Zamonaviy pedagogikada jazo — bu maqsadli oʻtkaziladigan psixologik va ijtimoiy korreksiyadir. Uning arsenaliga maʼnoli qattiq qarash orqali tanbeh berish, izoh soʻrash, qattiq ogohlantirish, hayfsan kabi usullar kiradi. Jazoning asl mantiqiy maqsadi talabaga azob berish yoxud undan oʻch olish emas, balki qilingan ishning mudhishligini, ijtimoiy meʼyorlarga mos kelmasligini chuqur his qildirish va kelajakdagi shunday xatoni bloklashdir.

Oʻz-oʻzini tarbiyalash metodlari

Bu inson sivilizatsiyasi va individual shaxs rivojlanishidagi eng yuqori, eng ideal pedagogik nuqtadir. Agar OTM talabasi toʻrt yil oʻqib, faqatgina tashqi nazorat (oʻqituvchi, dekan, ota-ona) ostidagina oʻz xulq-atvorini tiyib turishga oʻrgansa, lekin oʻz vaqtini, hissiyotlarini (Hissiy intellekt — EQ) mustaqil nazorat qila olmasa, jamiyatga mustaqil hayotga chiqqach jiddiy kognitiv va maʼnaviy inqirozga uchraydi.

Talabada oʻz ustida muntazam ishlash, oʻz qobiliyatlarini oʻstirish

ehtiyoji paydo bo‘lishi uchun pedagog nima qilishi kerak? Buning uchun avvalo refleksiya (o‘z-o‘zini obyektiv tahlil va tanqid qilish) ko‘nikmasi ustida tinimsiz ishlanadi. Zamonaviy OTM amaliyotida o‘z-o‘zini ishontirish, o‘ziga buyruq berish, psixologik relaksatsiya (o‘z hissiyotini jilovlash) usullari faol qo‘llaniladi. Siz talabaga o‘zi bilmagan potensialini ochib ko‘rsata olishingiz shart.

2.4-§. Tarbiya turlarining umumiy tasnifi

Shuni unutmaslik kerakki, inson psixikasi va shaxsi aslida bo‘linmas, yaxlit (monolit) hodisadir. Uni xuddi mexanik soat qismlariga o‘xshab alohida qismlarga kesib, bo‘laklab tashlab bo‘lmaydi. Lekin biz murakkab pedagogik ta’sirni mantiqan to‘g‘ri va eng muhimi, tizimli tashkil etish uchun tarbiya jarayonini shartli ravishda o‘ziga xos maqsadli turlarga ajratib o‘rganishga majburmiz.

Xalqaro tajribaga yuzlanamiz. Buyuk Britaniyaning mashhur “Jubilee Centre for Character and Virtues” tadqiqot markazi olimlari J. Arthur va Sh. McLoughlin o‘zlarining 2024–2025-yillardagi Web of Science hamda Scopus ma’lumotlar bazalarida e’lon qilgan fundamental tadqiqotlarida muhim bir tendensiyani asoslab berdilar. Ularning xulosalariga ko‘ra, OTMlarda talabalar tor mutaxassislik doirasidagi quruq kognitiv bilimlarni (Hard skills) egallashi aslo yetarli emas. Zamonaviy globallashuv davrida oliy ta’limning eng ustuvor vazifasi yoshlarda axloqiy, intellektual va fuqarolik fazilatlarini, ya’ni “Xarakter ta’limi”ni shakllantirish bo‘lmog‘i shart.

O‘zbekiston pedagogika fani tarixida shakllangan hamda yuqoridagi xalqaro standartlar bilan boyitilgan, davr sinovidan o‘tgan klassik va zamonaviy tarbiya turlari quyidagilardir:

Aqliy tarbiya: Darsliklardagi faktlarni quruq yodlash amaliyoti o‘z umrini o‘tab bo‘ldi. Aqliy tarbiya bugungi sun’iy intellekt (AI) va Big Data asrida axborotni to‘g‘ri sintez qilish, yuzaga kelgan vaziyatni tahlil etish, eng muhimi, tanqidiy fikrlash va mantiqiy, induktiv/deduktiv xulosa yasash qobiliyatini o‘stirishdan iborat. Kiberxavfsizlik davrida aynan to‘g‘ri aqliy tarbiya yolg‘on, manipulyativ axborotni haqiqiysidan oqilona ajratish filtri vazifasini bajaradi.

Axloqiy va ma’naviy tarbiya: Insonning botiniy olamini va boshqalar bilan, umuman ijtimoiy qatlamlar bilan munosabatini adolatli tartibga soluvchi oltin mezon. Yaxshilik va yovuzlik o‘rtasidagi chegara, halollik, altruizm, burch, vijdon va mas’uliyat hissiyotlari — bular barchasi barqaror axloqiy tarbiyaning mustahkam poydevoridir.

Mehnat tarbiyasi va kasbga yo‘naltirish: OTM o‘quv jarayonida talabada nafaqat o‘zi tanlagan qator kasb-hunarlarga, balki umuman insoniy mehnatga nisbatan chuqur ehtirom uyg‘otishni anglatadi. Jahon bankining O‘zbekistondagi ta’lim tizimini rivojlantirishga bag‘ishlangan 2024-yilgi xulosalarida alohida uqtirilganidek, mehnat bozoriga endi kirib kelayotgan bitiruvchilardan ish beruvchilar qotib qolgan qattiq nazariy bilimdan ko‘ra, ko‘proq ish joyidagi muhitga moslashuvchanlik, liderlik va jamoa bilan birgalikdaishlash layoqatini, ya’ni sof mehnat madaniyatini talab etishmoqda.

Jismoniy tarbiya: “Sog‘lom tanda — sog‘lom aql” degan qadimiy naql hech qachon eskirmaydi. Hozirgi raqamli kompyuter dunyosida yoshlar o‘rtasida gipodinamiya (kam harakatlilik) va semirish keng avj olgan inqirozli bir paytda, jismoniy madaniyatni talaba hayot tarziga aylantirish xalq genofondini kasalliklardan asrab qolishning yagona garovidir.

Estetik (Nafosat) tarbiyasi: Atrofdagi borliqdagi, tabiat va insoniyat yaratgan go‘zallikni qalb bilan his qilish, uni asrash va albatta o‘zi ham yangi go‘zallik yarata olish qobiliyati. Bu yo‘nalish faqat san’at yoki klassik musiqa asarlarini tushunish bilan cheklanmaydi. Universitet muhitida u shaxsiy kiyinish madaniyati, so‘zlashuv san’ati, hatto daftarga chiroyli, did bilan tartibli konspekt yozishni ham o‘z ichiga to‘liq qamrab oladi.

Ekologik tarbiya: Sivilizatsiyamizning yashab qolishi uchun eng og‘riqli va strategik nuqta. Iqlimning keskin isishi, mintaqaviy suv muammolari va Orol fojiasi fonida biz talabaga inson tabiatning xojasi yoki mutlaq podshohi emas, balki uni to‘ldirib turuvchi mittigina bir bo‘lagi ekanligini ong ostiga chuqur singdirishimiz kechiktirib bo‘lmas vazifadir. Maqsad tabiatga ozor bermasdan iqtisodiy rivojlanishni o‘rganish.

Huquqiy, fuqarolik va iqtisodiy tarbiya: Davlat qonunlariga ongli itoatkorlik, inson o‘z fuqarolik burch va huquqlarini to‘la anglashi.

Shuningdek, talabani kichik moddiy resurslarni (vaqt, moliya, energiya resurslari) o‘ta tejamkorlik bilan, maksimal darajada ratsionallashtirib ishlatish moliya-iqtisodiy madaniyatiga o‘rgatish tushuniladi.

Bu turlarning barchasi bitta tizim bo‘lib ishlaydi. Masalan, shanbalikda daraxt ekayotgan talaba jarayon davomida ham jismoniy, ham ekologik, ham mehnat, qolaversa qilingan ishning jamiyatga foydasini anglashi orqali ma’naviy tarbiya oladi.

II bob bo‘yicha xulosalar

Tarbiyani shunchaki yod olinishi kerak bo‘lgan quruq qoidalar, o‘zgartirib bo‘lmaydigan aqidalar to‘plami deb tushunish bugungi fanda eng katta xatodir. U jamiyatning qon bosimiga, global iqtisodiy inqirozlarga, keskin texnologik inqiloblarga doimiy, sezgir reaksiya berib turuvchi nihoyatda murakkab va tirik mexanizmdir. Biz ushbu bob orqali tarbiya ijtimoiy zarurat sifatida qanday tarixiy ildizlarga ega ekanligini, uning jamiyatni saqlab qoluvchi maqsadini, bizga garchi ko‘rinmas bo‘lsa-da uzluksiz ta’sir o‘tkazadigan qonuniyatlarini tahlil qildik. Shuningdek, nazariy bilimlarni amaliyotga, o‘quv jarayoniga joriy etishga xizmat qiladigan pedagogik metodlar klassifikatsiyasining tub mohiyatini o‘rgandik.

Jahon ta’lim paradigmasi misli ko‘rilmagan tezlikda o‘zgarib bormoqda. OTM o‘qituvchisidan shunchaki kognitiv bilim berishdan ko‘ra, murakkab davrda talabaning insoniy qiymat va munosib qadriyatlar tizimini to‘g‘ri shakllantirish, ya’ni unga haqiqiy xarakter ta’limini berish talab qilinmoqda. Tarbiyaning aqliy, axloqiy, mehnat, ekologik kabi xilma-xil tarmoqlari nazariyada qanchalik qismlarga ajratib o‘rganilmasin, amaliyotda — auditoriyada ular mutlaqo bir vaqtda, yaxlit, sintetik holatda talaba psixikasiga ta’sir qiladi. Mantiqiy yakun yasar ekanmiz, har bir yosh pedagog shuni bilishi lozimki: agar siz o‘z kundalik faoliyatingizda pedagogik talabni samimiy hurmat bilan yo‘g‘irib, rag‘bat va jazoni ustalik bilan tarozida teng o‘lchab ishlatsangiz, nafaqat sohasini yaxshi biladigan sifatli mutaxassisni, balki yurtning mustahkam kelajagini barpo etgan bo‘lasiz.

Topshiriqlar va nazorat savollari

Nazariy savollar

1. Tarbiya nima uchun biologik mexanizm emas, balki sof ijtimoiy konstruksiya hisoblanadi? Odam bolasi nima sababdan hayvonlar kabi o‘z ajdodlari tajribasi va omon qolish instinktlarini genetik kod orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qila olmaydi?

2. A.S. Makarenkoning “Insonga iloji boricha ko‘proq talab qo‘yish va uni iloji boricha ko‘proq hurmat qilish” prinsipini oling. Amaliyotda bu oltin muvozanat buzilsa, ya’ni hurmatsiz talab qo‘yilsa yoxud talabsiz hurmat ko‘rsatilsa, o‘rtada qanday psixologik inqirozlar kelib chiqadi?

3. OTMdagi kundalik jarayonlarda bilvosita pedagogik talab (maslahat berish, iltimos qilish) nima sababdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri (bevosita) buyruq berishdan ko‘ra hissiy jihatdan kuchliroq va samaraliroq hisoblanadi?

4. Davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan “Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari” g‘oyasi qanday qilib quruq shior emas, balki yoshlar o‘rtasida mafkuraviy immunitetni shakllantiruvchi real ijtimoiy-ma’naviy tarbiya quroliga aylanadi?

5. Nufuzli xorijiy universitetlarda urf bo‘lgan va xalqaro maqolalarda ko‘p muhokama qilinayotgan “Xarakter ta’limi” (Character education) tushunchasi bizning milliy pedagogikamizdagi qaysi an’anaviy tarbiya turlarini o‘z ichiga qamrab oladi? Uning kognitiv bilimlardan (Hard skills) farqi nimada?

Amaliy vazifalar

1. Keys-stadi (Vaziyatli tahlil): Tasavvur qiling, auditoriyada iqtidorli, ammo intizomi og‘ir talaba dars vaqtida ataylab sizning fikringizga qarshi chiqib, provokatsiya qildi. Siz jahl ustida uni butun guruh oldida izza qilib, tashqariga haydab yubordingiz. Natija esa kutilmagan edi. U sizga nisbatan isyonkor kayfiyatga tushib, keyingi darslarga umuman kelmay qo‘ydi. Xo‘sh, siz bu yerda tarbiyaning qaysi qonuniyati va prinsiplarini buzdingiz? Ushbu pedagogik boshi-berk ko‘chadan chiqish va talabani qonuniy, axloqiy yo‘lga solish uchun qanday rag‘batlantirish yoki bilvosita jazo metodlaridan foydalangan ma’qul edi?

2. Taqqoslash (Komparativ tahlil): Ikkita ustunli jadval chizing. Birinchi ustunga “Ijtimoiy ongni shakllantirish metodlari”ni (suhbat, ma’ruza, namuna), ikkinchi ustunga esa “Ijtimoiy axloqni shakllantirish metodlari”ni (mashq, amaliyot) yozib chiqing. Nima uchun inson ongidagi mukammal bilim hamisha ham uning real xulq-atvoriga ko‘chavermaydi? Bu ikki metod guruhi o‘rtasidagi farqni ekologik tarbiya (masalan, ko‘chaga chiqindi tashlamaslik) misolida aniq hayotiy dalillar bilan isbotlab bering.

3. Tahliliy muammo (Aqliy hujum): Hozirgi raqamli texnologiyalar davrida yoshlarda “raqamli sotsializatsiya” va sun’iy intellekt vositalarining ta’siri nihoyatda kuchayib bormoqda. OTM sharoitida qanday qilib talabalarni texnologik axborot xurujlaridan asragan holda, ularning bo‘sh vaqtini foydali aqliy va ma’naviy tarbiyaga yo‘naltirish mumkin? O‘zingiz qanday strategik yechim taklif qilasiz?

Mustaqil ish topshirig‘i

1. Tadqiqot loyihasi (Ijtimoiy monitoring): O‘zingiz tahsil olayotgan universitet muhitida talabalarning estetik va huquqiy madaniyatini o‘rganing. Buning uchun 15 nafar turli kurs talabalari ishtirokida qisqa (5 ta ochiq savoldan iborat) ijtimoiy so‘rovnoma o‘tkazing. Ularning kiyinish madaniyati, o‘zaro muomala etikasi va jamoat joylaridagi xulq-atvori bo‘yicha to‘plangan ma’lumotlarni tahlil qiling. Olingan natijalar asosida eng zaif nuqtalarni ko‘rsatib, aniq takliflar va infografikalar bilan boyitilgan 3-4 betlik analitik hisobot (esse) yozing.

2. Refleksiya kundaligi (O‘z-o‘zini tarbiyalash): Eng oliy va eng murakkab tarbiya — bu insonning o‘z ustida ishlashidir. Bir hafta (7 kun) davomida o‘z xatti-harakatlaringizni, vaqtdan qanday foydalanayotganingizni hamda murakkab vaziyatlarda emotsiyalaringizni qanday jilovlaganingizni maxsus “Refleksiya kundaligi”ga yozib boring. Shu vaqt oralig‘ida o‘zingizdagi qanday zararli yoki passiv odatdan voz kechishga urindingiz? Jarayonda o‘z-o‘zini ishontirish, nazorat qilish va psixologik relaksatsiya usullari qanchalik ish berdi? Xulosalaringizni kelasi darsda amaliy taqdimot shaklida himoya qilib bering.

III BOB. MILLIY VA JAHON TARBIYA KONSEPSIYALARI

Tayanch so‘z va iboralar: *Uzluksiz ma’naviy tarbiya, xarakter ta’limi, ijtimoiy kompetensiya, noinstitutsionallashtirish, qabul qiluvchi oila, bola manfaatlari ustuvorligi, “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazi, inklyuziv tarbiya, “Kamalak” bolalar tashkiloti, BMTning Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (UNCRC).*

Nega biz tarbiya konsepsiyalarini o‘rganamiz?

Keling, vaziyatga butunlay boshqa, reallikka yaqinroq burchakdan qaraylik. Oliy o‘quv yurtini bitirib, ilk bor yirik auditoriyaga yoki maktab sinfxonasiga kirdingiz. Qarshingizda o‘ttizta turli xil taqdir, o‘ttiz xil portlashga tayyor xarakter va o‘ttizta mutlaqo alohida olam o‘tiribdi. Ularning har biri o‘z oilasining dardi, quvonchi, ijtimoiy tarmoqlardan olgan “haqiqatlari” va ko‘cha qoidalarini o‘zi bilan ko‘tarib kelgan. Siz ularga shunchaki o‘z faningizdagi nazariyalarni, fizika qonuniyatlarini yoki tarixiy sanalarni o‘qib beribgina mas’uliyatdan qutula olmaysiz. Aslida ham shundaymi? Albatta!

Jamiyat o‘zining eng qimmatli boyligi bo‘lgan farzandlarini sizga topshirarkan, sizdan shunchaki axborot uzatuvchi jonli “fleshka” bo‘lishingizni kutmaydi. Sizdan shaxsni shakllantiruvchi, uni jamiyatning sog‘lom qismi sifatida tarbiyalovchi arxitektor bo‘lishingiz talab etiladi. Muammoning ildizi ham aynan shu yerda. Qanday qilib tarbiyalash kerak? Qaysi mezonlar va o‘lchovlarga ko‘ra? Milliy qadriyatlarimizning o‘zagini yo‘qotmagan holda, qanday qilib yuksak darajadagi global dunyoga ochiq va unga moslasha oladigan raqobatbardosh avlodni yetishtirish mumkin? Ushbu darslik bobi daxldorlik hissi bilan yo‘g‘rilgan mana shu murakkab, ammo o‘ta qiziqarli savollarga ilmiy-amaliy javob izlaydi.

Bo‘lajak pedagog va soha mutaxassisi sifatida shuni anglashga majbursizki, ertaga sinfxonada yoki talabalar turar joyida qo‘llaydigan har bir amaliy usulingiz tasodifiy bo‘lmasligi kerak. U muayyan bir konseptual va huquqiy asosga tayanishi shart. Biz avvaliga o‘zimizning milliy zaminimiz — yurtimizda amalga oshirilayotgan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” ni chuqur va tanqidiy tahlil qilamiz. So‘ngra dunyo

tajribasiga yuzlanib, jahon ta’lim makonidagi eng ilg‘or axloqiy tarbiya tendensiyalarini ko‘rib chiqamiz. Eng muhimi, O‘zbekistonda bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimidagi mutlaqo yangi, 2024-yilning oxirlarida davlat rahbari tomonidan joriy etilgan inqilobiy islohotlar bilan tanishamiz. Tayyormisiz? Unda qadamni kengroq tashlaymiz.

3.1-§. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi”ning maqsad va vazifalari

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori bilan tasdiqlangan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” davlatning shunchaki navbatdagi rasmiy hujjati emas. Bu hujjat millatning genofondini, uning ruhiy va intellektual qiyofasini asrashga qaratilgan juda yirik strategik xaritadir. Uzoq yillar davomida ta’lim tizimimizda tarbiya jarayoni stixiyali, o‘z holiga tashlab qo‘yilgan yoki faqat qog‘ozdagi tadbirlar bilan o‘lchanib kelindi. Konsepsiya esa bu jarayonni aniq tizimga soldi.

Xo‘sh, uning tub maqsadi o‘zi nima? Hujjat matniga chuqurroq nazar tashlasak, uning maqsadi yosh avlodda mustaqil va baxtli hayot uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy malaka hamda fazilatlarni ularning yoshiga mos ravishda, bosqichma-bosqich shakllantirishdan iborat ekanligini ko‘ramiz. E’tibor bering: “baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka”. Davlat va jamiyat o‘z fuqarosining shunchaki itoatkor yoxud qoliplangan robot bo‘lishini emas, balki aynan baxtli bo‘lishini, o‘z o‘rnini topishini konseptual maqsad darajasiga olib chiqmoqda.

Bosqichma-bosqichlik: homiladan boshlanadigan murakkab jarayon

Ushbu milliy konsepsiyaning dunyodagi ko‘plab analoglaridan farq qiluvchi eng e’tiborli jihati uning favqulodda keng qamrovidadir. O‘zbekona qarashlarda tarbiya qachon boshlanadi? Maktabga qadam qo‘ygandami? Yoki bog‘chaga borganda? Aslo. Konsepsiya yosh avlod tarbiyasini inson hayotining eng ibtidoiy nuqtasidan tortib to o‘ttiz yoshgacha bo‘lgan uzluksiz davr sifatida qabul qiladi va uni to‘rtta yirik bosqichga ajratadi.

Konsepsiya bosqichlari	Davr chegaralari	Tarbiyaviy e’tibor markazi va asosiy xususiyatlar
Birinchi bosqich (Oilada)	1. Homila davri 2. 0 dan 3 yoshgacha	Onaning ruhiy va jismoniy holati orqali homilaga ta’sir o‘tkazish. Bola dunyoga kelgach, u bilan ilk hissiy aloqa o‘rnatish, ishonch va tayanch tuyg‘ularini shakllantirish.
Ikkinchi bosqich (MTTda)	3 yoshdan 6 (7) yoshgacha	Maktabgacha ta’lim muassasalarida ijtimoiy moslashuv, o‘zaro muloqotga kirishish ko‘nikmalari, ilk estetik va axloqiy tushunchalarni (yaxshi va yomon) o‘yinlar orqali singdirish.
Uchinchi bosqich (Maktabda)	1. 7 (6) dan 10 yoshgacha 2. 11 dan 17 yoshgacha	Boshlang‘ich ta’limda tartib, intizom va mas’uliyatni o‘rganish. O‘rta va yuqori sinflarda esa o‘smirlik inqirozlaridan sog‘lom o‘tish, mustaqil fikrlash va qadriyatlar tizimining qat’iylashuvi.
To‘rtinchi bosqich (OTM va Mehnat)	1. 15 dan 22 (24) yoshgacha 2. 17 dan 30 yoshgacha	Oliy ta’lim talabalari va ishchi yoshlarda kasbiy etika, faol fuqarolik pozitsiyasi, vatanparvarlik va sog‘lom oila qurishga tayyorgarlik ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Tibbiyot, xususan, neyrofiziologiya mutaxassislari isbotlaganidek, inson miyasining asosiy neyron tarmoqlari aynan birinchi va ikkinchi bosqichlarda eng faol shakllanadi. Onaning xotirjamligi yoki aksincha, kuchli stress va tushkunligi homilaga to‘g‘ridan-to‘g‘ri kimyoviy signallar orqali uzatiladi. Go‘dakning uch yoshgacha bo‘lgan davridagi e’tiborsizlik uning butun umri davomida jamiyatga nisbatan ishonchsizlik bilan qarashiga sabab bo‘ladi. Konsepsiya bularning barchasini yaxlit pedagogik jarayon sifatida tan oladi.

Tarbiyani qanday o‘lchash mumkin? (Indikatorlar masalasi)

An’anaviy pedagogikamizdagi eng oqsoq va zaif nuqtalardan biri nima edi? Tarbiya natijasini aniq o‘lchash mexanizmining yo‘qligi. Asrlar davomida “zo‘r bola”, “odobsiz yigit”, “odobli qiz” degan o‘ta mavhum, subyektiv tushunchalar bilan yashab keldik. Kimningdir nazdidagi odob, boshqasi uchun tobelik bo‘lib ko‘rinishi mumkin edi. Yangi Konsepsiya esa o‘z oldiga g‘oyat aniq talabni qo‘yadi: **ma’naviy-axloqiy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish**.

Bir tasavvur qilib ko‘ring. Aniq fanlarda, deylik matematikada o‘quvchining bilimini sinov testi yoki ochiq misol orqali baholash oson. Ammo uning ichki saxovatini, vataniga bo‘lgan sadoqatini, boshqalarni eshita olish qobiliyatini qanday metrikalarga solamiz? Ushbu hujjat aynan shu psixologik-pedagogik indikatorlarni yaratishni talab etadi. Masalan, “burchga sadoqat” mezonini baholash uchun bolaning faqat inshosiga emas, balki real hayotiy va jamoaviy ishlarda o‘ziga yuklatilgan vazifani qanday uddalayotganiga qaraladi.

Bundan tashqari, Konsepsiyada ta’lim muassasalari, oila, mahalla, ommaviy axborot vositalari va turli ijtimoiy tuzilmalar o‘rtasida mustahkam hamkorlik o‘rnatish belgilangan. Sababi aniq. O‘qituvchi maktabda dars davomida qanchalik ulug‘vor g‘oyalarni targ‘ib qilmasin, agar bola uyga borgach oilasidagi maishiy ziddiyatlarga, ko‘chada esa adolatsizlikka guvoh bo‘lsa, tarbiya zanjiri darhol uziladi. Konsepsiya tarbiyani butun jamiyatning ongli va mas’uliyatli loyihasiga aylantirishni maqsad qilgan.

3.2-§. Jahon tarbiyaviy konsepsiyalari tendensiyalari

Bizning o‘lkada shunday izchil jarayonlar ketayotgan bir paytda, global miqyosda nimalar ro‘y bermoqda? Jahon ta’lim maydonida, jumladan, rivojlangan mamlakatlar pedagogikasida ham bugun yirik kognitiv burilishlar va hatto “inqirozdan qutulish” yo‘llari izlanmoqda. Rivojlangan jamiyatlar o‘z tizimlarida faqatgina faktlarni yodlatish (kognitiv-akademik yondashuv) o‘zini oqlamaganini, bunday ta’lim shaxsni baxtli qila olmasligini allaqachon tushunib yetdilar.

Xarakter ta’limining sahnaga qaytishi

G‘arb pedagogikasida ancha uzoq vaqt davomida erkinlikni absolyutlashtiradigan liberal yondashuv hukmronlik qildi. “O‘qituvchi faqat o‘z fanini o‘tsin, tarbiya va e’tiqod bilan insonning o‘zi va oilasi shug‘ullanadi” degan tushuncha qat’iy edi. Natija qanday bo‘ldi? Akademik jihatdan o‘ta iqtidorli, murakkab kompyuter dasturlarini bitta urinishda yozib tashlaydigan, biroq empatiyasi (hamdardligi) nolga teng, o‘z-o‘zini izolyatsiya qilgan, depressiyaga moyil va axloqiy kompasini yo‘qotgan yoshlar qatlami shakllandi. Mutaxassislar bong ura boshlashdi.

Bugungi global pedagogik tendensiya “**Xarakter ta’limi” (Character education)** degan kuchli tushuncha ostida birlashmoqda. Nufuzli tadqiqotchilar va pedagoglar xarakter ta’limini shunchaki ta’limning qo‘shimcha komponenti emas, balki eng asosiy o‘zagi deb hisoblashmoqda. Bu nima degani? Bu maktablarda faqat fanni emas, to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘z-o‘zini boshqarish, halollik, fuqarolik mas’uliyati va hamdardlikni o‘rgatish metodologiyasidir. Xalqaro miqyosdagi statistikaga qarang: 2024–2025-yillardagi so‘nggi ma’lumotlarga ko‘ra, talabalarning hissiy va axloqiy rivojlanishiga atayin e’tibor qaratayotgan ta’lim muassasalarida xulq-atvor bilan bog‘liq muammolar (bezorilik, qoidabuzarliklar) naq 40% ga kamaygan, eng qizig‘i, o‘quvchilarning akademik o‘zlashtirish darajasi 20% ga oshgan. Raqamlarning o‘zi so‘zlab turibdi. Axloq va xarakterga tikilgan sarmoya bevosita matematik va mantiqiy bilimlarning ham oshishiga, miyaning ma’lumotni tiniqroq qabul qilishiga xizmat qiladi.

Jahon hamjamiyatidagi qiziqish darajasini yana bir omil orqali ko‘rish mumkin. Scopus ilmiy bazasida o‘tkazilgan bibliometrik tahlillar shuni

koʻrsatadiki, 2019-2025 yillar oraligʻida qadriyatlar va xarakter taʼlimiga oid 37,141 ta ilmiy maqola chop etilgan. Buning choʻqqisi aynan 2024-yilga (7,721 ta hujjat) va 2025-yilga toʻgʻri keldi. Tadqiqotlarning eng yirik ulushi AQSH (21%), Buyuk Britaniya (9%) va Xitoy (6%) hissasiga toʻgʻri kelmoqda. Bu raqamlar shuni anglatadiki, tarbiya masalasi endilikda shunchaki "sharqona qadriyat" emas, balki Gʻarb dunyosi va Osiyo gigantlari uchun eng birinchi darajali ilmiy-amaliy boshqotirmaga aylangan.

An'anaviylik va progressivlik oʻrtasidagi intellektual kurash

Jahon tarbiya ilmida bugungi kunda ikkita yirik va oʻzaro qarama-qarshi oqim ayovsiz bahslashmoqda:

1. **An'anaviy yondashuv:** Bu yondashuv tarafdorlari xarakter va axloq madaniyatning tarixiy ildizlari, urf-odatlar va ota-bobolar avtoritetiga asoslanishi kerak, deydilar. Ular taʼlimda muayyan axloqiy meʼyorlarni qahramonlik dostonlari, tarixiy shaxslar ibrati orqali uqtirishni va kattalarga hurmatni mutlaq haqiqat deb biladilar.
2. **Progressiv yondashuv:** Ular butunlay boshqacha fikrlaydi. Progressivlar uchun tarbiya oʻzgaruvchan, demokratik jarayondir. Ular "katta avlod nima desa, shu toʻgʻri" degan aqidani rad etib, talabalarni doimiy ravishda madaniy normalarni shubha ostiga olishga, oʻzlari uchun eng maqbul axloqni ochiq munozaralar orqali kashf qilishga undaydilar. Ularning nazdida tayyor javoblar bermaslik, balki savol berishni oʻrgatish tarbiyaning oʻzagi hisoblanadi.

Sizningcha, qaysi biri toʻgʻri? Mutlaq toʻgʻri javob yoʻq. Amerikalik va yevropalik ilgʻor olimlar bu ikki oqimni sunʼiy ravishda dushmanlashtirmasdan, ularning integratsiyalashgan (gibrid) variantini yaratish, yaʼni tarixiy ildizlarni saqlagan holda yoshlarga mustaqil qaror qabul qilish erkinligini berish ustida bosh qotirmoqdalar.

Texnologiya va axloq sintezi

Shu bilan bir qatorda yana bir oʻta inqilobiy tendensiya — axloqiy tarbiyada raqamli va immersiv texnologiyalarning faol ishtirokidir. Oddiy maslahat yoki "bunday qilish yomon" degan quruq soʻzlar Z avlodiga (Gen Z) taʼsir qilmay qoʻygan. Shuning uchun hozirda empatiyani shakllantirishda VR — virtual reallik vositalaridan keng foydalanilmoqda. Tasavvur qiling, maktab oʻquvchisi VR koʻzoynagini taqib, oʻzini

qochqinlar lagerida yashayotgan boladek yoki maktabda doimiy tahqirlanadigan o‘quvchining “tanasida” his qiladi. Voqelikni ularning ko‘zi bilan, ularning qo‘rquvlari bilan ko‘radi. Bu quruq darslikdagi matndan ko‘ra ming chandon kuchliroq emotsional zarba beradi va bolaning qalbida chinakam hamdardlik uyg‘otadi.

3.3-§. Oliy ta’lim islohotlar davrida o‘qituvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishning konseptual asoslari

Mana endi masalaning eng og‘riqli, eng dolzarb nuqtasiga yetib keldik. Davlat miqyosida qanday zo‘r konsepsiyalar yozilmasin, xalqaro tajriba bizga qanchalik zo‘r metodikalarni (loyiha asosida o‘qitish — PjBL va boshqalar) taqdim etmasin, agar ijrochi — o‘qituvchining o‘zi ruhiy va kasbiy jihatdan bunga tayyor bo‘lmasa nima bo‘ladi? Hech narsa. Ta’lim karvoni joyidan bir millimetr ham siljimaydi.

Yangi O‘zbekistondagi ta’lim islohotlarining, umuman, pedagogik transformatsiyaning asosiy zarbasi o‘qituvchi shaxsiga va uning vakolatlariga qaratilgan. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya” konsepsiyasi bugungi muallimdan fanni bilishning o‘zinigina emas, balki favqulodda yuqori darajadagi **ijtimoiy kompetensiyalarga** ega bo‘lishni, haqiqiy ma’nodagi lider va psixolog bo‘lishni qat’iy talab qiladi.

Ijtimoiy kompetensiya o‘zi nima va u nega “havodek” zarur?

Sodda qilib tushuntiramiz. Ijtimoiy kompetensiya — bu pedagogning butun jamiyat bilan, eng asosiysi esa murakkab o‘smirlar va talabalar bilan sog‘lom, konstruktiv, asabiy zo‘riqishlarsiz va empatiyaga asoslangan muloqot o‘rnata olish san’atidir. Bo‘lajak mutaxassis sifatida ertaga sinfxonada sizga quyidagi malakalar to‘plami suv va havodek kerak bo‘ladi:

№	Ijtimoiy kompetensiya turi	Uning amaliy namoyon bo‘lishi va tarbiyaviy ahamiyati
1	**Emotsional intellekt (EQ)**	Talabaning yashirin ruhiy holatini, uning dardi yoki og‘riqlarini birgina qarashidan his qila olish. O‘z jahlini boshqarish va sinfdagi ehtimoliy mojarolarni qichqiriqlarsiz, oqilona yo‘l bilan so‘ndirish.

2	**Kognitiv va affektiv empatiya**	Ma’lumotni talabaning qabul qilish darajasiga, uning “tiliga” moslab yetkaza bilish. Shuningdek, talabaning muvaffaqiyatsizligini fojiaga aylantirmasdan, uni ruhiy qo‘llab-quvvatlash.
3	**Axborot va virtual madaniyat**	Internet olamidagi turli axborot xurujlari, xavfli “chellenj”lar va “TikTok” tendensiyalarini tahlil qila olish. Talabalarga raqamli makonda haqiqat va yolg‘onni farqlash immunitetini berish.
4	**Innovatsion-pedagogik (Art-pedagogika)**	Tarbiyada quruq pand-nasihatlardan qochib, san’at (Art-pedagogika), rolli o‘yinlar, hikoyalar yordamida estetik va axloqiy tushunchalarni singdirish.
5	**Ijtimoiy-fuqarolik pozitsiyasi**	Davlat islohotlariga nisbatan daxldorlik hissini tuya olish. Maktabni faqat ish joyi emas, balki millat kelajagi hal bo‘ladigan front deb bilish.

O‘qituvchi – yoshlar ruhiyatining arxitektori sifatida

Xitoy universitetlarida talabalar o‘rtasida o‘tkazilgan yirik tadqiqot natijalariga ko‘ra (Scopus bazasidagi ma’lumotlar), oliy ta’lim talabalarining 65 foizi turli darajadagi psixologik distress (tushkunlik, kuchli xavotir, kelajakka ishonchsizlik) holatini boshdan kechirar ekan. Tasavvur qiling, har uch talabadan ikkitasi ich-ichidan qiynalmoqda.

Xuddi shu tadqiqot yana bir muhim haqiqatni yuzaga chiqardi: to‘g‘ri tashkil etilgan, ishonchga asoslangan axloqiy tarbiya talabalarning psixologik farovonligini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’minlaydi. Ya’ni, pedagog qanchalik ijtimoiy kompetent, hamdard bo‘lsa va darsni shunchaki ma’ruza emas, balki ochiq dialog formatida qursa, uning auditoriyasidagi talabalarda depressiya va negativ emotsiyalar shunchalik keskin kamayadi. Qiziqarli jihati shundaki, bunday ma’naviy tarbiya qiz bolalarning psixologik barqarorligiga yigitlarga nisbatan kuchliroq va ijobiyroq ta’sir ko‘rsatar

ekan.

Bizning muhitimizda-chi? Bizda ham muammolar talaygina. Internet va virtual hayot shiddati shu darajaga yetdiki, bolalar ommaviy saytlardagi turli darajadagi bachkana “prikollar” va chellenjlarga taqlid qilib, o‘z xatti-harakatlarining oqibatini o‘ylamay qo‘yishdi. Agar bugungi muallim o‘zining shaxsiy ijtimoiy malakasi va dunyoqarashi orqali bu sun’iy “trendlarga” qarshi tura olmasa, bolalarimiz butunlay begona, zararli axborot maydonining tarbiyalanuvchilariga aylanib qoladi. Bo‘lajak pedagoglar, OTM hududida ekanligingizda o‘zingizda faqatgina yodlangan ma’lumotlarni emas, balki avvalo insonning qalbiga kira olishdek noyob ijtimoiy san’atni rivojlantirmasangiz, ertaga zamon sizni o‘z maydonidan surib chiqaradi.

3.4-§. Jahon tarbiya konsepsiyalari tamoyillari

Garchi Yer yuzida minglab turli millatlar va elatlar yashab, ularning har biri o‘ziga xos tarbiya an’analariga ega bo‘lsa-da, bugungi globallashgan olamda barchani birlashtiruvchi, umumbashariy va insonparvarlik falsafasiga suyanuvchi umumiy tamoyillar mavjud. Bu tamoyillar jahon ta’lim maydonining “Oltin qoidalari” hisoblanadi. Keling, o‘sha konseptual ustunlarni birma-bir ko‘rib chiqamiz:

Yaxlitlik tamoyili: O‘tmishda shunday fikr bor edi: “Tana — alohida, aql — alohida.” Bugun bunday qarash to‘liq inkor etiladi. Zamonaviy pedagogika insonni bo‘laklarga ajratmaydi. U o‘quvchining ongi (intellekt), ruhi (qalb va hissiyotlar), va tanasini (jismoniy sog‘lomlik) bir butun yagona mexanizm deb qaraydi. Shaxs yaxlit rivojlanmas ekan, uning daho darajasidagi aqli ham jamiyatga faqat ziyon keltirishi mumkin.

Inklyuzivlik tamoyili: Biz “inklyuzivlik” deganda faqatgina nogironligi bo‘lgan bolalarning maktabga qatnashini tushunishga o‘rganib qolganmiz. Aslida bu tushunchaning ko‘lami ancha yirik. U irqi, dini, ijtimoiy kelib chiqishi (boy-kambag‘alligi), tili va ruhiy holatidan qat’i nazar, barcha bolalarga ta’lim muassasasida mutlaqo teng munosabatda bo‘lishni, har bir guruh vakilining qadriyatlarini hurmat qilishni talab qiladi.

Kontekstuallik va madaniy moslashuvchanlik tamoyili: Xalqaro tajribalar qanchalik samara bermasin, ularni o‘zbek muhitiga ko‘r-ko‘rona

“ko‘chirib o‘tkazish” mumkin emas. Tarbiya hech qachon vakuumda yuz bermaydi. Har qanday innovatsion metod albatta muayyan xalqning mentaliteti, Islomiy qadriyatlari, oila instituti haqidagi tushunchalari prizmasidan o‘tkazilib, moslashtirilishi (adaptatsiya) shart. Aks holda, o‘qitilayotgan g‘oya va talabaning kundalik realligi o‘rtasida ziddiyat kelib chiqadi.

Hamkorlik tamoyili: Bu ehtimol siz uchun eng yangi yondashuvdir. Asriy pedagogika asosan vertikal shaklda edi: kattadan kichikka (o‘qituvchidan o‘quvchiga) faqat buyruq, ko‘rsatma va dakki berilar edi. Zamonaviy tarbiya tamoyili esa buni gorizontal darajaga tushiradi. Ustoz ham, shogird ham haqiqatni birgalikda, muloqot va loyihalar orqali izlaydi. Ustoz diktator emas, balki u yordamchi vazifasini o‘taydi.

Yuqoridagi tamoyillar barchamizni bir narsani tan olishga majbur qiladi: Avtoritarizm, qamchi, do‘q-po‘pisa va tahqirlashga asoslangan “eski tarbiya” usullari o‘tmishda qoldi. U hozirgi o‘zini mustaqil hisoblaydigan Z avlodiga umuman ish bermaydi, aksincha, ularda faqat ichki nafrat, oilasiga nisbatan isyon yoki o‘ziga nisbatan chuqur ishonchsizlikni tug‘diradi, xolos.

3.5-§. YUNISEF xalqaro tashkiloti faoliyatida bolalarni himoya qilishning huquqiy asoslari

Jahon miqyosida inson huquqlari, ayniqsa bolalarni himoya qilish haqida gap ketganda, birinchi bo‘lib qaysi xalqaro huquqiy hujjat yodingizga tushadi? Shubhasiz, bu Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) **Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (UNCRC — UN Convention on the Rights of the Child)** hisoblanadi.

Bu oddiy kelishuv emas. 1989-yil 20-noyabrda qabul qilingan ushbu hujjat insoniyat sivilizatsiyasi tarixidagi mutlaq rekordchi — dunyoning naq 196 ta davlati (faqatgina bitta nufuzli davlatdan tashqari barchasi) tomonidan e’tirof etilgan va ratifikatsiya qilingan inson huquqlari bo‘yicha eng yirik xalqaro shartnomadir. O‘zbekiston Respublikasi ham mustaqillikning ilk davridayoq ushbu Konvensiyaga qo‘shilgan va bugungi kundagi barcha milliy qonunchiligini uning yuksak talablariga moslashtirgan.

Nima uchun aynan shu Konvensiya bunchalar muqaddas va

inqilobiy?

Tarixga qaytamiz. O‘tgan asrlarda, hatto sivilizatsiyalashgan Yevropada ham bolaga kattalarning yoki ota-onasining bir qism “mulki” sifatida qaralgan. “Bola mening qonim, xohlasam o‘qitaman, xohlasam ishlataman” degan yondashuv odatiy hol edi. UNCRC esa jahonga yangi, insonparvar falsafani olib kirdi: **Bola — bu shunchaki kattalar boshqaradigan obyekt emas, balki u o‘zining mustaqil va ajralmas huquqlariga ega bo‘lgan to‘laqonli insondir!** Uning yoshlik onlari ertangi kunga tayyorgarlik ko‘rishning o‘zi emas, balki qadrlanishi va hurmat qilinishi lozim bo‘lgan alohida, maxsus bosqichdir.

Konvensiyaning ruhini va uning 54 ta moddasini to‘liq anglash uchun biz uning yuragi hisoblangan **4 ta Asosiy tamoyilini** bilishimiz shart:

1. **Kamsitmaslik (2-modda):** Hech bir bola qanday irqqa mansubligi, qiz yoki o‘g‘il ekanligi, gapiradigan tili, ota-onasining jamiyatdagi boy yoki g‘arib maqomi, tug‘ma nuqsoni bor yoki yo‘qligidan qat’i nazar aslo kamsitilishi, diskriminatsiyaga uchrashi mumkin emas.
2. **Bolaning eng ustun manfaatlari (3-modda):** Bu eng mashhur tamoyil. Davlat organlari, sudlar, ijtimoiy idoralar yoki ta’lim tashkilotlari tomonidan biror qaror qabul qilinayotganda, bu qaror birinchi navbatda aynan o‘sha bolaning manfaatlari uchun qanday oqibat olib kelishi tahlil qilinishi shart. Ota-onaning ehtirosi emas, bolaning osoyishtaligi ustun qo‘yiladi.
3. **Yashash, omon qolish va rivojlanish huquqi (6-modda):** Davlat shunchaki bolaning tug‘ilishini qayd etmaydi. U bolaning jismoniy, aqliy, ruhiy, ma’naviy va ijtimoiy jihatdan eng oliy darajada rivojlanishini ta’minlash choralarini qonunan kafolatlaydi.
4. **O‘z fikrini bildirish huquqi (12-modda):** Bu bizning mentalitetimizdagi ba’zi an’anaviy qarashlarga ko‘p hollarda “uriladi”. Konvensiyaga ko‘ra, bolalar o‘z hayotiga tegishli barcha masalalarda eshitilish, o‘z so‘zini aytish huquqiga ega va ularning fikri yoshi hamda idrokiga qarab, albatta inobatga olinishi shart. (Bizdagi “Kattalar gaplashganda bolalar jim tursin” yoxud “Qizimni o‘zim bilgan odamga uzataman” degan tushunchalar ushbu xalqaro tamoyilga bevosita ziddir).

Ta’lim masalasiga kelsak, Konvensiyaning 28-moddasi har bir

bolaning bepul va majburiy ta’lim olish huquqini ta’minlasa, unga uzviy bog‘liq bo‘lgan 29-modda butunlay konseptual g‘oyani beradi: Ta’limning yakuniy maqsadi — bolada yashiringan butun shaxsiyatni, uning yashirin iqtidor va qobiliyatlarini to‘liq ochib berish, uni inson huquqlariga, o‘z ota-onasiga va boshqa sivilizatsiyalarga hurmat hamda tabiatni asrash ruhida tarbiyalashdir. Ta’lim jarayonida bolaga nisbatan qilingan har qanday jismoniy yoki ruhiy zo‘ravonlik uning insoniy qadr-qimmatini toptash hisoblanadi.

3.6-§. Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tashkilotlari

Navbat ijtimoiy sohaning eng og‘riqli, eng hayotiy va barchamiz e’tibor qaratishga majbur bo‘lgan qismiga keldi. Tasavvur qiling, qandaydir sabablarga ko‘ra bola yetim qoldi. Yoxud uning ota-onasi bor, lekin ular muntazam ravishda ichkilikka berilgan, farzandiga nisbatan jismoniy va ruhiy zo‘ravonlik qilib keladi. Davlat mana shunday himoyaga muhtoj qatlamni, bu murg‘ak jonzotlarni qanday asraydi? Ular qayerda yashashlari kerak?

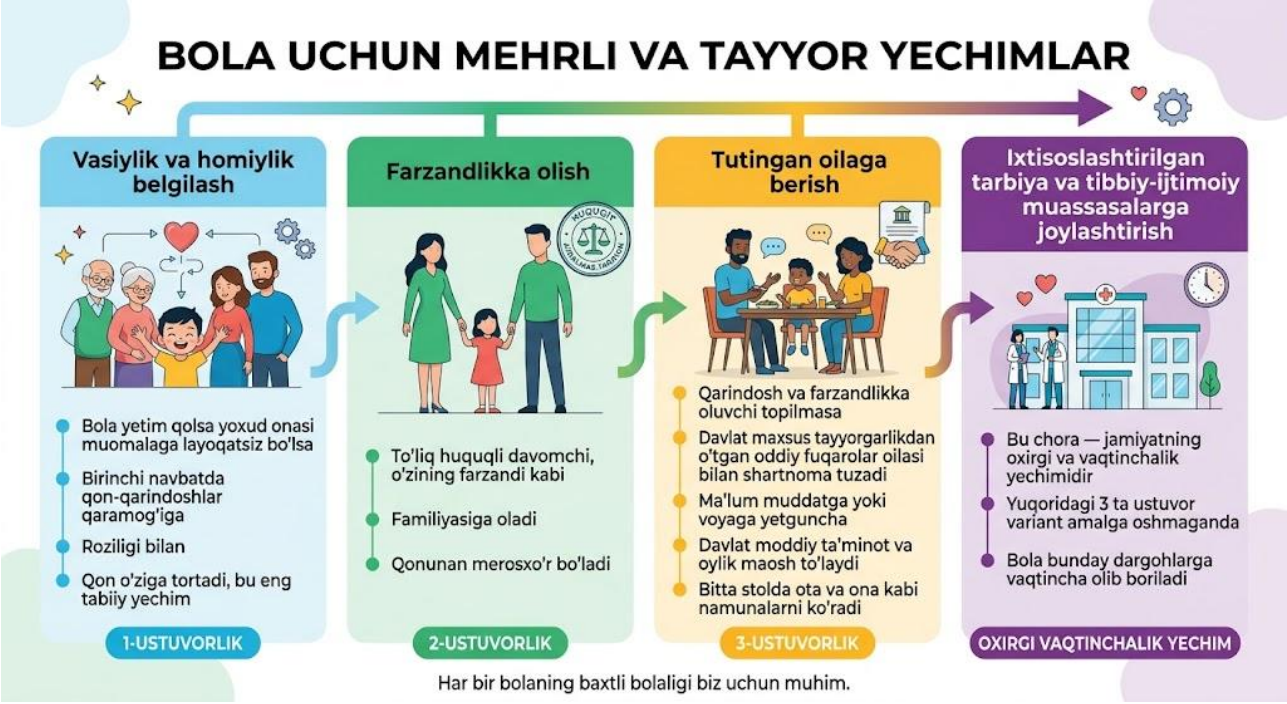
Agar bu savol besh-o‘n yil oldin berilganda edi, ko‘pchilik hech o‘ylab o‘tirmasdan “Bunday bolalar Mehribonlik uylarida yoki ixtisoslashgan maktab-internatlarda tarbiyalanadi” deb g‘urur bilan javob bergan bo‘lardi. Lekin shuni bilingki, dunyo psixologiyasi va sotsiologiyasi uzoq yillik izlanishlardan so‘ng shunday xulosaga keldiki, bu tushuncha tamomila xato. Sababi oddiy va shafqatsiz: Mehribonlik uylarida bolaning ustiga oltindan zar to‘shab qo‘ymang, har kuni unga tansiq taomlar bermang, u baribir ichki travma (psixologik shikastlanish) bilan ulg‘ayadi. Chunki u yerda oq xalatli o‘qituvchilar ko‘p, lekin bolaga eng kerak bo‘lgan tayanch — biriktirilgan, uni faqat o‘zi uchun shaxsan yaxshi ko‘radigan bitta inson (psixologiyada bu “attachment figure” deyiladi), ya’ni ota-ona mehri yo‘q. Bunday ulkan muassasalarda katta bo‘lgan yoshlarning keyinchalik jamiyatga integratsiya bo‘lishi (qulog‘iga singish), muloqotga kirishishi va ayniqsa ertaga sog‘lom oila qurishi o‘ta og‘ir kechadi.

Noinstitutsionallashtirish — Bolalar hayotidagi tarixiy burilish

Davlatimiz buni chuqur anglagan holda dadil qadam tashladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-noyabrdagi PF-185-

sonli “Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi. Bu shunchaki islohot emas, bu — o‘zbek bolasining taqdirini kafolatlovchi, uni sovuq devorlar ichidan qutqaruvchi mutlaqo inqilobiy xaritadir.

Farmon o‘z qatiga bitta yirik va ustuvor g‘oyani joyladi: **Bolalar yirik, yopiq muassasalarda (institutlarda) emas, balki shartsiz ravishda oila muhitida yashashi va tarbiya topishi kerak!** Butun dunyoda yopiq tipli muassasalardan voz kechib, bolalarni oilalarga tarqatish siyosati **noinstitutsionallashtirish** deb ataladi. Davlatning bosh maqsadi iloji boricha ijtimoiy yetimlikning oldini olishdir.

3.1-rasm. Bolalarni muqobil joylashtirishning shakllari

Endi mazkur PF-185 Farmoni doirasida hukumat tomonidan qanday daxlsiz yechimlar, ijtimoiy qadamlar qo‘yilganini tizimli ko‘rib chiqamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi tomonidan bola huquqlari asosida uni **muqobil joylashtirishning** quyidagi shakllari aniq belgilandi:

Vasiylik va homiylik belgilash: Bola yetim qolsa yoxud onasi muomalaga layoqatsiz deb topilsa, birinchi navbatda bola uning qon-qarindoshlari (buvisi, xolasi, amakisi) qaramog‘iga, ularning roziligi bilan beriladi. Qon o‘ziga tortadi, bu eng tabiiy yechim.

Farzandlikka olish: Bu butunlay huquqiy va ajralmas jarayon. Bunda oila bolani to‘liq huquqli davomchisi, o‘zining farzandi kabi familiyasiga oladi. U farzandlikka oluvchilarning mol-mulkiga qonunan merosxo‘r bo‘ladi.

Tutingan oilaga berish: Bizdagi mentalitet uchun nisbatan yangi, lekin butun G‘arb dunyosida o‘zini eng oqlagan tarbiya usuli. Agar bolaning qarindoshlari bo‘lmasa, yoki farzandlikka oluvchilar topilmasa nima bo‘ladi? Uni yana o‘sha mudhish Mehribonlik uyiga topshirish kerakmi? Yo‘q! Yangi mexanizmga ko‘ra, davlat maxsus pedagogik-psixologik o‘quv va sinovlardan o‘tgan oddiy fuqarolar oilasi bilan shartnoma tuzadi. Bola ma’lum muddatga (patronat) yoxud voyaga yetguniga qadar aynan shu oila quchog‘iga beriladi. Buning evaziga davlat o‘sha **“tutingan ota-onaga”** moddiy ta’minot va oylik maosh to‘lab turadi. Bolaning ehtiyojlari butunlay qondiriladi. Eng muhimi, u bitta stolda ota va ona kabi namunalarni ko‘rib ulg‘ayadi.

Ixtisoslashtirilgan tarbiya va tibbiy-ijtimoiy muassasalarga joylashtirish: Bu chora — jamiyatning oxirgi, eng so‘nggi va vaqtinchalik yechimidir. Yuqoridagi 3 ta ustuvor variantning barchasi qilib ko‘rilgach ham iloji topilmasa, shundagina bola bunday dargohlarga vaqtincha olib boriladi.

“Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari — Bolaning chinakam qalqoni sifatida

Yuqoridagi barcha mexanizmlarni kim boshqaradi? Mahalladagi uch-to‘rt nafar kishi yig‘ilib hal qiladimi? Albatta yo‘q. Bu o‘ta nozik vazifa joylardagi (tuman va shaharlardagi) **“Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari**ning yelkasiga yuklatildi.

PF-185 Farmonining huquqiy tomondan eng kuchli islohotlaridan biri shuki, 2025-yilning 1-fevralidan boshlab aynan shu markazlar tutingan (foster) oilalarga va muassasalarga berilgan barcha bolalarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri **qonuniy vakili** hisoblanadi (vasiylik va farzandlikka olinganlar bundan mustasno). Bu degani markazning maxsus ijtimoiy xodimlari u yerda qo‘l qovushtirib turmaydi. Ular har bir bolaning holatini u yashayotgan muhitga kirib muntazam tahlil qiladi. Tutingan oiladagi sharoit bolaning ruhini cho‘ktirmayaptimi? Unga munosabat qanday? Bu bo‘yicha

markaz xodimi muntazam monitoring olib boradi va zarurat tug‘ilganda, bolaning nomidan sud yoki ta’lim organlarida uning manfaatlarini himoya qilib chiqadi.

“Onalar maskani” — Ayol va bolani ajratib yuborishga qarshi kurash

Bilasizmi, Mehribonlik uylariga tushib qoladigan bolalarning aksariyati to‘laqonli yetim emas. Ota-onasi tirik. Faqatgina uydagi mojarolar sabab ajrashgan yoxud ko‘chada yolg‘iz qolgan ona ro‘zg‘or tebrata olmagach, moddiy qiyinchilik tufayli chorasizlikdan bolasini asrab berishlari uchun u yerga topshiradi. 2025-yilning 1-yanvaridan boshlab bu tartib cheklandi! Kam ta’minlangan oilalardan bolalarni mehribonlik uylariga vaqtincha qabul qilish to‘xtatildi. Aksincha, endilikda ijtimoiy yordamchilar “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturi yordamida o‘sha oilani butkul qashshoqlikdan tortib chiqarish choralarini ko‘radilar.

Undan tashqari, yurtimiz tarixida ilk bor 2025-yil 1-fevral sanasidan e’tiboran bolalar uylari bazasida **“Onalar maskani”** xizmati yo‘lga qo‘yildi. Bu nima degani? Bu chinakam insoniylik namunasi! Tasavvur qiling, qahraton qishda qo‘lida chaqalog‘i bilan ko‘chada yupun qolgan yolg‘iz ona bor. U hamma narsadan umidini uzgan. Yangi xizmat doirasida bolani uning qo‘lidan yulqib olib mehribonlik uyiga topshirilmaydi. Aksincha, onaning o‘zi ham qiyin vaziyatdan to‘liq chiqib ketguniga qadar (bir yilgacha bo‘lgan muddat) aynan “Onalar maskani”da tekin boshpana, oziq-ovqat, psixologik va yuridik yordam hamda yangi kasb sirlari bilan ta’minlanadi. Asosiy maqsad — go‘dak va ona o‘rtasidagi oltin rishtani uzmaslik, jigarbandni o‘z volidasi bag‘rida saqlab qolishdir. Moddiy yordam nuqtai nazaridan esa 2025-yil mart oyidan e’tiboran ijtimoiy reyestrga kiritilgan yolg‘iz ona(yoki ota)larga farzandi uch yoshga to‘lguniga qadar bog‘cha to‘lovlari uchun BHMning 1,5 baravarigacha bo‘lgan miqdorda subsidiya ajratilishi ham belgilab qo‘yildi.

3.7-§. Ta’lim muassasalarining bolalar tashkilotlari bilan olib boradigan faoliyati

Keling, maktab yoki oliygoh hayotiga qisqa bir sayohat uyushtiramiz. O‘n minglab g‘ayratga to‘la, qonida kuch-quvvat jo‘sh urayotgan yoshlarni

faqatgina 45 daqiqalik qat’iy rejimdagi darslar yoxud qo‘rqituvchi jazolar bilan ushlab turish mumkinmi? Aslo. Ularning chegaralanmagan ijodiy va jismoniy energiyalari to‘g‘ri hamda ijobiy o‘zanlarga yo‘naltirilmas ekan, bu oqim albatta halokatli (destruktiv) harakatlarga — qoidabuzarliklarga aylanadi.

Ana shu jarayonlarni tizimlashtirish, o‘smirlarga o‘z o‘rnini topishida ko‘maklashish va ularda o‘zini o‘zi boshqarish, ya’ni liderlik ko‘nikmalarini shakllantirish uchun jamiyatda bolalar ommaviy tashkilotlari mavjud. O‘zbekiston Respublikasida bu strategik vazifani “Kamalak” bolalar tashkiloti hamda O‘zbekiston Yoshlar ittifoqi o‘z zimmasiga olgan. Ammo, bu hujjatlardagi nazariya. Savol tug‘iladi: Real hayotda maktablar yoki oliygohlar ushbu idoralar bilan qanday muloqot qiladi? Faqatgina tepadagi hisobotlar uchun rasmiy raqamlarni uzatish bilanmi?

Haqiqiy faoliyat tamomila mantiqiy hamkorlik asosida quriladi. Dastlabki qadam — bu bevosita muassasa hududida har yili ochiq, halol va shaffof ruhda **“Maktab sardorlari kengashi”** saylovlarini tashkil etishdir. Saylov qanday o‘tadi? 4-sinfdan 7-sinfgacha bo‘lgan yoshlar orasidan har bir sinfdan bittadan “Kamalak” sardorlari, 8-sinfdan 11-sinfgacha hamda kollej/OTMlar kesimida esa har bir guruhdan “Yoshlar ittifoqi” sardorlari tanlab olinadi. Natijada yoshlar jamoasini ifoda etadigan 14 kishidan iborat yaxlit, kuchli sardorlar Kengashi shakllanadi.

“Tengdosh tengdoshga” tamoyilining psixologik siri

Nega o‘qituvchining o‘zi hammasini qilavermasdan, sardorlarni saylash bu qadar muhim hisoblanadi? O‘smirlar psixologiyasini o‘rgangan bo‘lsangiz, bir qiziq jihatga e’tibor bergansiz. 14-16 yoshli o‘smir gormonal inqiroz davrida aksariyat hollarda yoshi o‘zidan ancha katta bo‘lgan o‘qituvchining yoxud ota-onaning nasihatini dushmanlik, chegaralash yoki asabiy dakki sifatida qabul qiladi va unga qarshi isyon ko‘taradi. Biroq, u o‘zi bilgan, o‘zi ishongan, fikrlashi va kiyinishi o‘ziga o‘xshaydigan, darslardan so‘ng o‘zi bilan birga futbol o‘ynaydigan tengdoshi (yoki o‘zidan bir-ikki yosh katta yetakchi) ning so‘zini, yo‘riqnomasini jon deb inobatga oladi.

Zamonaviy tilda bu **“Peer-to-peer” (Tengdosh tengdoshga)**

metodologiyasi deyiladi. Sardorlarning asosiy mo‘jizasi ham mana shunda. Muassasa ma’muriyati bu yosh yetakchilardan o‘z tengdoshlarini turli ekologik aksiyalarga, fan to‘garaklariga, kitobxonlik burchaklariga va ijtimoiy muhim loyihalarga ergashtirishda foydalanadi. Ularga mustaqil qaror qabul qilish, mas’uliyatni yelkaga olish imkoni beriladi. Shuningdek, maktablar hududiy mudofaa ishlari bo‘limlari hamda harbiylar bilan hamkorlikda bu tashkilotlar qoshida vatanparvarlik, chaqiriqqacha bo‘lgan dastlabki harbiy tayyorgarlik tadbirlarini, sport o‘yinlarini (“Shunqorlar”, “Vatanparvarlar”) tashkil etib kelmoqda.

Maktab direktori yoki OTM dekani uzoqdan turib buyruq beradigan byurokrat emas. Ta’lim rahbarlaridan bolalar tashkilotlarining faoliyatini to‘laqonli qo‘llab-quvvatlash, ularga ehtiyoj tug‘ilganda moliyaviy va ma’naviy tomondan yelka tutish, qilingan ijobiy ishlar bo‘yicha hisobotlarni pedagogik kengashlarda ochiq eshitish va doimo yoshlarni ulug‘lash talab etiladi. Chunki har bir bola o‘zining qilgan mehnati jamiyat va kattalar tomonidan munosib qadrlanganini ko‘rishi muhim. Faqat shundagina bu tashkilotlar maktablarda byurokratik idora emas, balki jonli, hurriyat va birdamlik muhitini yaratuvchi haqiqiy maktab qaynashiga aylanadi.

Yagona yaxlit tasavvurga ega bo‘lish uchun bugungi o‘tilgan konseptual mavzumizni yig‘ib chiqamiz. Asrlardan asrlarga o‘tib kelayotgan va tobora mo‘rtlashib borayotgan tarbiya sohasi bugun bizning ko‘z o‘ngimizda tamomila yangi — ancha qattiqqo‘l nazorat ostidagi emas, balki erkinlik, hamdardlik va ilmiy dalillarga asoslangan insonparvar bosqichga qadam qo‘ymoqda. Vatanimizda qabul qilingan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” avlodlar taqdirini tasodifga tashlab qo‘ymasdan, bolaning ona qornida ekanligidanoq to uning oliy ta’limni bitirib to‘laqonli shaxsga aylanguniga qadar bo‘lgan har bir daqiqasiga e’tibor qaratish yo‘lini ko‘rsatib berdi. Siz kabi yosh va bo‘lajak mutaxassislardan bu yuksak jarayonni boshqarish uchun shunchaki bilimlarni ehtiyot qilish emas, balki bolalar bilan til topishish, ziddiyatlarni hal eta olish kabi murakkab ijtimoiy kompetensiyalarni egallash talab qilinadi.

Global tendensiyalarga e’tibor bersangiz, bitta gapni tushunasiz: maktab va universitetda intellektual salohiyat hamda emotsional-axloqiy

kompas bir-biridan aslo ajratilmasdan, yelkama-yelka rivojlanishi shart. O‘zbekistondagi PF-185 Farmoni kabi davlat islohotlari va xalqaro huquq normasi hisoblangan BMTning Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi bizning e’tiborimizni bitta oliy qadriyatga tortadi. Yetim qolgan va himoyaga muhtoj bolani yopiq internatlar va mehribonlik uylarida emas, balki yorug‘ oyna ortidagi erkinlikda — muhabbatga to‘la tutingan oilalar va o‘z qondoshlari quchog‘ida tarbiyalash millatning eng oliy burchidir. Sizning vazifangiz shunchaki kitoblardan axborot qidirib topish emas, ertaga ta’lim dargohida mana shu barcha qadriyatlarni tiriltiruvchi arxitektorga aylanishdir.

Topshiriqlar va nazorat savollari

Nazariy savollar

1. Sizningcha, nima sababdan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya” konsepsiyasida insonning tarbiyasi bog‘chadan emas, balki aynan homila davridan boshlanishi kerakligi ilmiy asoslangan? Onaning hissiy holati go‘dakka qanday ta’sir o‘tkazadi?
2. Jahon ta’limidagi “Character education” (Xarakter ta’limi) nazariyasida an’anaviy va progressiv yondashuvlarning o‘zaro asosiy farqi nimada? Ularning qaysi biri bugungi O‘zbekiston yoshlariga ko‘proq mos tushadi deb hisoblaysiz?
3. Nega O‘zbekiston davlati eskirgan Mehribonlik uylaridan (institutsional muassasalardan) voz kechib, bolalarni “tutingan oilalarga” joylashtirish siyosatini boshladi? Buning bosh psixologik va sotsiologik sababini qanday izohlaysiz?
4. O‘qituvchining ijtimoiy kompetensiyalari (kognitiv empatiya, emotsional intellekt) qanday qilib isyonkor o‘smir va talabaning psixologik farovonligini bevosita ijobiy tomonga o‘zgartira oladi?
5. BMTning Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasidagi “Bolaning eng ustun manfaatlari” tamoyili mohiyatan nima degani? Unga ko‘ra ota-ona huquqi va bola huquqi to‘qnash kelganda kimning manfaati yuqori turadi?

Amaliy vazifalar

1. **Keys-stadi (Muammoli vaziyat):** O‘zingizni maktabda sinf rahbari yoki OTMda guruh murabbiysi sifatida tasavvur qiling. Guruhingizdagi 15 yoshli o‘quvchi (ilgari juda a’lochi bo‘lgan) ota-onasi ajrashayotgani sababli so‘nggi paytlarda keskin o‘zgarib qoldi. Darslarda o‘ta agressiv, tengdoshlarini masxara qiladi, sizning gapingizni atayin ikki qiladi. Savol: Quruq jazolash yoki “ota-onasini majlisga chaqirish” usullaridan qochgan holda, o‘zingizdagi emotsional intellektdan va “Tengdosh tengdoshga” tamoyilidan foydalanib ushbu bolani qanday qilib sog‘lom muhitga qaytarasiz? Qadam-baqadam ijtimoiy-pedagogik yechim yozing.
2. **Qiyosiy tahlil:** PF-185 Farmoniga ko‘ra joriy etilgan quyidagi ikkita mexanizmni o‘zaro taqqoslang: “Onalar maskani” va “Tutingan oila”. Ikkalasining ham tub dardi va maqsadi bitta — ijtimoiy yetimlikni qisqartirish. Biroq bu maqsadga erishish yo‘llari va maqsadli auditoriyasi xilma-xil. Ularning ish mexanizmidagi 3 ta asosiy farqni va 2 ta o‘xshashlikni jadval ko‘rinishida taqqoslab bering.
3. **Kontekstual tahlil:** Rivojlangan xorijiy davlatlarda (masalan, AQSH yoki Yevropa qit’asida) ommalashgan ochiq va o‘ta progressiv pedagogik usullarni aynan O‘zbekiston sharoitiga ko‘r-ko‘rona ko‘chirib o‘tkazishda qanday “madaniy to‘qnashuvlar” (ziddiyatlar) yuzaga kelishi mumkin? Bobda o‘tilgan Madaniy moslashuvchanlik tamoyili ni inobatga olib, tahliliy baho bering.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. **Mini-loyiha (Startap) ishlab chiqish:** “Mening ijtimoiy tashabbusim”. Siz yashayotgan mahalla yoxud OTM hududida turli sabablarga ko‘ra ruhiy tushkunlikka tushgan yoki internetdagi zararli trendlarga ergashib, bo‘sh vaqtini maqsadsiz o‘tkazayotgan yoshlar guruhi bor. Ular bilan ishlash bo‘yicha 1 oylik amaliy ijtimoiy loyiha (tadbirlar zanjiri) rejasini tuzing. Loyihangizni amalga oshirishda davlatning “Kamalak” yoki “Yoshlar ittifoqi” kabi tashkilotlari imkoniyatlaridan qay tartibda foydalanishingizni batafsil va moddiy jihatdan asoslab bering.
2. **Ilmiy-tanqidiy esse yozish:** BMT Konvensiyasining 12-moddasiga (Bolaning o‘z fikrini bildirish huquqi) ko‘ra, har bir bola o‘z taqdiriga va

qiziqishlariga oid qarorlarda to‘liq so‘z haqqiga ega. Biroq, bizning ba’zi an’anaviy qarashlarimizda “kattalar gapirganda bolalar jim turishi kerak” yoki “otasi nima desa shu bo‘ladi” degan o‘lchovlar hamon saqlanib qolgan. Xo‘sh, xalqaro huquq va mentalitet to‘qnashgan mana shu nozik nuqtada oltin oraliqni qanday topish mumkin? Mavzu yuzasidan shaxsiy, ammo ilmiy dalillarga tayangan 2 sahifalik tanqidiy esse yozing.

IV BOB. SHARQ MAMLAKATLARIDA TARBIYA DASTURLARI. TARBIYA FANI MAZMUNINI BELGILOVCHI ME'YORIY HUJJATLAR

Tayanch so‘z va iboralar: *Sharqona tarbiya, Doutoku dasturi, CCE (Xarakter va fuqarolik ta'limi), Inseong, Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi, DTS (Davlat ta'lim standarti), tayanch kompetensiyalar, qadriyatlar integratsiyasi, forsayt tadqiqotlari, ijtimoiy farovonlik.*

Rivojlanishning ko‘rinmas poydevori

Siz bo‘lajak pedagog sifatida o‘ylab ko‘rganmisiz: nega iqtisodiy resurslari deyarli yo‘q bo‘lgan, urush yoki inqirozlardan butkul vayrona bo‘lib chiqqan ayrim Osiyo davlatlari sanoqli o‘n yilliklar ichida dunyoning eng qudratli texnologik va iqtisodiy gigantlariga aylandi? Ularning siri faqatgina texnologiyada edimi? Aslo. Ularning asosiy quroli — inson kapitali, aniqrog‘i, o‘ziga xos temir intizom va yuksak qadriyatlarga asoslangan milliy tarbiya tizimi bo‘lgan.

Biz yashayotgan jadal o‘zgarishlar davrida maktab shunchaki quruq bilim beradigan axborot markazi vazifasini o‘tay olmaydi. U inson ruhini shakllantiruvchi, shaxsni shaxs qiladigan qadriyatlarni singdiruvchi muqaddas maskandir. O‘zbekistonning ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan tub burilishlar, xususan, “Tarbiya” fanining alohida yondashuv va yangi qiyofa bilan maydonga chiqishi ham aynan shu global zaruratning mantiqiy hosilasidir. Ushbu bobni o‘rganish orqali siz, avvalo, Sharq iqtisodiy mo‘jizasining asl poydevori bo‘lgan tarbiya dasturlari (Yaponiya, Singapur, Koreya va Xitoy tajribasi) bilan yuzma-yuz kelasiz. Shundan so‘ng o‘zimizning milliy ta'lim tizimimizda “Tarbiya” fanining mazmun-mohiyati, uni belgilovchi me'yoriy-huquqiy baza — Davlat ta'lim standartlari (DTS) va “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi”ning tub ildizlarini batafsil tahlil qilamiz.

Bo‘lajak o‘qituvchi va ta'lim dizayneri sifatidagi karyerangiz uchun bu shunchaki yodlanishi kerak bo‘lgan nazariya emas. Bu — o‘quvchilaringizning ongi va qalbida barqaror fuqarolik pozitsiyasini qanday yaratish, ta'lim standartlaridagi byurokratik raqamlarni qanday qilib

tirik, nafas olayotgan amaliyotga aylantirish bo‘yicha strategik xaritadir. Qani, mo‘jizalarning ichki oshxonasiga kiramiz!

4.1-§. Sharq davlatlaridagi milliy dasturlar tahlili

Ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishda biz ko‘pincha G‘arb metodologiyalariga ko‘r-ko‘rona murojaat qilishga o‘rganib qolganmiz. Aslida ham shunday qilish to‘g‘rimi? G‘arbning mutlaq individualizmga asoslangan ta’limi azaldan jamoaviylik ruhida ulg‘aygan Sharq mentalitetiga doim ham mos tushavermaydi. Osiyo yo‘lbarslari o‘z taraqqiyotida butunlay o‘ziga xos “uchinchi yo‘l”ni tanladi. Ular G‘arbning aniq fanlari va texnologiyalarini Sharqning qat’iy axloqiy qadriyatlari bilan qorishtirish orqali noyob sintez yaratdilar. Keling, vaziyatga bevosita davlatlar kesimida batafsil baho beramiz.

Yaponiya: “Doutoku” (Axloqiy ta’lim) siri va uning evolyutsiyasi

Yaponiyada axloqiy ta’lim shunchaki o‘quv dasturidagi navbatdagi bir fan emas. U butun jamiyat organizmining asab tizimidir. Yapon maktablarida bu yo‘nalish “Doutoku” (Doutoku no Jyugyou — Axloq / Qadriyat / Xarakter ta’limi) deb nomlanadi. Tarixan olib qarasak, Yaponiyada axloqiy ta’limning ildizlari juda chuqur. 1871-yilda ta’lim vazirligi tashkil etilgach, “Shushin” nomli ilk axloqiy darslar kiritilgan bo‘lib, u asosan sadoqat va vatanparvarlikka qaratilgan edi. Ikkinchi jahon urushidan so‘ng bu tizim o‘zgarib, demokratik qadriyatlar va yapon an’analari uyg‘unlashdi.

Biroq, biz uchun eng qizig‘i — Yaponiyaning so‘nggi yillardagi ta’lim strategiyasidir. 2018–2024-yillarda yapon ta’lim tizimi ushbu fanni amaliyotga yanada chuqurroq joriy etib, e’tiborni “individual va ijtimoiy baxt o‘rtasidagi garmoniya”ni ta’minlashga qaratdi. Ta’limni rivojlantirishning To‘rtinchi asosiy rejasi (2023–2027) doirasida “Yaponcha uslubdagi ijtimoiy farovonlik” konsepsiyasi yaratildi. G‘arb modellarida baxt deganda ko‘pincha shaxsiy yutuqlar tushuniladi. Yaponlarda esa baxt — bu insonlar o‘rtasidagi bog‘liqlik, o‘zaro e’tirof va altruizmdir.

Tizimning eng ajoyib jihati shundaki, Doutoku faqat sinfxonadagi zerikarli ma’ruzalardan iborat emas. Yaponlar uni maktab hayotining har bir nuqtasiga, hattoki tanaffus va tushlik paytiga ham singdirib yuborgan.

Yapon maktablarida axloqiy ta’lim faqat darsliklardan iborat emas. Doutoku falsafasi maktab tushligi orqali amaliyotga joriy etiladi. Bu oddiy ovqatlanish emas. O‘quvchilar navbatchilik qiladi, bir-birlariga ovqat tortadi va ovqatdan so‘ng sinfxonani o‘zlari tozalaydi. Bu orqali darslikdagi jamoaviy mas’uliyat, tabiat ne’matlariga shukronalik kabi qadriyatlar tirik amaliyotga aylanib, ijtimoiy va individual baxtni shakllantiradigan ulkan tizimli jarayon hosil bo‘ladi. U nazariy fan va kundalik maktab amaliyoti qanday qilib birgalikda ijtimoiy baxtni shakllantirishini ochiq tasvirlaydi. Bu yondashuv pedagogikada “yashirin o‘quv dasturi” deb ataladi. Agar o‘quvchi kitobda “tabiatni asra” degan yozuvni o‘qisayu, amalda ovqat qoldiqlarini o‘zi saralab tashlamasa, bilim va harakat o‘rtasida uzilish paydo bo‘ladi. Yapon modeli aynan shu uzilishni yo‘q qilishga qaratilgan.

Singapur: CCE (Character and Citizenship Education) arxitekturasi

Endi e’tiborni Singapurga qaratamiz. Kichikkina orol-davlat, na tabiiy qazilma boyliklari bor, na katta qishloq xo‘jaligi maydoni. Davlatning yagona boyligi — iqtidorli odamlar. 1965-yilda mustaqillikka erishgach, Singapur hukumati ta’limni davlatni saqlab qolishning yagona quroli deb e’lon qildi. 2021-yilda Singapur Ta’lim vazirligi CCE (Xarakter va fuqarolik ta’limi) dasturini to‘liq yangiladi. Ushbu dastur o‘quvchilarda qadriyatlar, xarakter, ijtimoiy-emotsional barqarorlik va fuqarolik pozitsiyasini yaxlit tarzda shakllantirishga qaratilgan.

Dastur shunchaki qoidalar ro‘yxati emas. U 3 ta ulkan poydevor-g‘oya ustiga qurilgan:

1. O‘zlik: Men kimman va qanday inson bo‘la olaman? Talaba o‘z milliy qadriyatlarini anglaydi.

2. Munosabatlar: Atrofimdagi insonlar va turli millat vakillari bilan munosabatim qanday?

3. Tanlovlar: Qabul qilayotgan qarorlarim kelajagimga va millatimga qanday ta’sir qiladi?.

Buning ustiga, Singapur tajribasi o‘qituvchilarga juda muhim bir xabarni yetkazadi: axloqiy ta’lim dinamik bo‘lishi, zamonaviy chaqiriqlarga doim tayyor turishi kerak. CCE dasturi doirasida kiber-xavfsizlik va ruhiy salomatlik chuqur integratsiya qilingan. O‘quvchilar raqamli muhitda

o‘zlarini qanday tutish, feyk xabarlarga qarshi axborot immuniteti hosil qilish va sun’iy intellekt taqdim etayotgan xavflarga qanday javob berishni aynan shu darslarda o‘rganishadi. Kuchli raqobatbardosh jamiyatda depressiyaga tushib qolmaslik, o‘z tengdoshlarini qanday qo‘llab-quvvatlash amaliyotlari darsning ajralmas qismiga aylangan.

Janubiy Koreya: “Inseong” ta’limi va qonun qudrati

Koreys iqtisodiy mo‘jizasi asosi — haddan tashqari qattiq mehnat va fan-texnikaga cheksiz ishtiyoqdir. Lekin har qanday tanganing ikkinchi tomoni bo‘lganidek, bu yerda ham yashirin xavf mavjud edi. Raqobatning haddan tashqari yuqoriligi, xususiy repetitorlik bozorining kengayishi yoshlar o‘rtasida shaxsiy manfaatning jamoa manfaatidan ustun kelishiga olib keldi. Natija esa kutilmagan edi. Depressiya va xudbinlikning o‘sishi hukumatni g‘ayrioddiy, ammo juda jiddiy qadam tashlashga majbur qildi. Janubiy Koreya dunyoda birinchilardan bo‘lib axloqiy ta’limni davlat darajasidagi maxsus qonun bilan mustahkamladi!

2014-yilda “Inseong Education Promotion Act” (Xarakter ta’limini rag‘batlantirish to‘g‘risidagi qonun) qabul qilindi. Bu qonunga ko‘ra, har bir maktab o‘z o‘quv dasturiga xarakter ta’limini kiritishi nafaqat tavsiya etiladi, balki qat’iyan shart qilib qo‘yildi. Avvalroq, 2000-yilda qabul qilingan GTEPA (Iqtidorli va qobiliyatli yoshlar ta’limini rag‘batlantirish qonuni) doirasida ham iqtidorli o‘quvchilarni nafaqat intellektual pahlavon, balki yuksak insoniy fazilatlar egasi qilib tarbiyalash belgilangan edi. Nega? Chunki kelajak avlod intellekti xudbinlik va empatiyaning yo‘qligi bilan birlashsa, bu butun jamiyat xavfsizligi uchun o‘ta katta tahdiddir. Koreyslar “brilliant child” (iqtidorli bola) deganda faqat matematikada yaxshi baho oladigan emas, insoniylik qadriyatlarini tushunadigan shaxsni ko‘radilar.

Xitoy: Mafkuradan global fuqarolikka qadar evolyutsiya

Xitoyda ta’lim va tarbiya jarayoni doimo davlat ijtimoiy-siyosiy qurilishining o‘zagi bo‘lib kelgan. Ilgari “Sixiang Pinde” (Fikr va xarakter) deb nomlangan darslar asosan qattiq kollektivizm va mafkuraviy tarbiyaga yo‘naltirilgan edi. Xitoydagi majburiy 9 yillik ta’lim qonunchiligida yoshlarni ongli fuqaro qilib tarbiyalash ustuvor vazifadir.

Biroq, islohotlar va global ochiqlik o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmadi. So‘nggi yillarda qabul qilingan yangi majburiy ta’lim standartlarida 1-

sinfdan 9-sinfgacha bo‘lgan barcha axloqiy ta’lim fanlari tubdan qayta ko‘rib chiqilib, “Axloq va huquq asoslari” (Ethics and the Rule of Law) degan yagona integral fanga birlashtirildi. Bugungi Xitoy maktabida o‘quvchi shunchaki ko‘rsatmalarni bajaruvchi mexanizm emas. U qonun ustuvorligini chuqur tushunadigan, inson huquqlari va ekologik barqarorlik kabi global muammolarga yechim izlaydigan ijodkor shaxs sifatida tarbiyalanmoqda. Vatanparvarlik tushunchasi endilikda quruq shiorlar bilan emas, balki amaliy ijtimoiy faoliyat, mehnat darslari va estetik didni o‘stiruvchi san’at fani bilan birgalikda “muqaddaslashtiriladi”.

Xo‘sh, nega biz aynan shu to‘rt davlatni tahlil qilyapmiz? Sababi oddiy. Ular iqtisodiyotni rivojlantirish uchun shunchaki zavodlar qurmadi, eng avvalo o‘sha zavodlarda halol ishlaydigan va millat kelajagini o‘ylaydigan miyalarni loyihalashtirdi.

4.2-§. Tarbiya strategiyalarining davlat taraqqiyotiga ta’siri

Tarix shuni inkor etib bo‘lmas faktlar bilan ko‘rsatadiki, hech qaysi davlat shunchaki chiroyli binolarni qurish yoki xorijdan zamonaviy uskunalarni sotib olish bilan qudratli bo‘lib qolmagan. Iqtisodiyotni harakatlantiruvchi yagona hayotiy kuch — ongli, vatanparvar va yuksak axloqli kadrlardir. G‘arb sotsiologlari va iqtisodchilari Sharqdagi keskin iqtisodiy sakrashni hayrat bilan o‘rganar ekan, ilmiy adabiyotlarda “Rivojlanayotgan davlat” nazariyasini ishlab chiqdilar. C. Johnson, W. Cummings va M. Castells kabi yirik olimlar o‘z asarlarida ko‘rsatib o‘tganidek, Osiyo davlatlarida ta’lim bozordagi tasodifiy talab-taklif oqimiga tashlab qo‘yilmagan, aksincha, davlat tomonidan o‘ta qat’iy, uzoqni ko‘zlagan holda strategik boshqarilgan.

Bu o‘rinda W. Cummings tomonidan ilgari surilgan “J-Model” (Yaponiya modeli) degan konsepsiya juda muhim rol o‘ynaydi. Bu modelga ko‘ra, taraqqiyotga intilayotgan davlat o‘z inson resurslarini mutanosib ikki yo‘nalishda rivojlantiradi:

Ko‘nikmalarni shakllantirish: Aniq fanlar, matematika, biologiya, muhandislik orqali iqtisodiyotga kerak bo‘ladigan qattiq ko‘nikmalarni (hard skills) berish. Bu texnologik taraqqiyotning dvigatelidir.

Fuqaroni shakllantirish: Axloqiy va ma’naviy ta’lim orqali

jamiyatni birlashtiruvchi, davlat qonunlariga so‘zsiz itoatkor va jamoa uchun o‘z individual manfaatini fido qila oladigan shaxsni yaratish. Bu esa o‘sha dvigatelni portlab ketishdan saqlab turadigan sovutish tizimidir.

Keling, o‘ylab ko‘ramiz, agar ikkinchi omil bo‘lmasa nima yuz beradi? Yuksak intellekt va yomon axloq birlashsa, u davlatni ichidan kemiruvchi korrupsiyaga, byurokratik o‘g‘rilikka va pirovardida “aql qochishi” degan milliy fojiaga olib keladi. Scopus xalqaro ilmiy bazasidagi ko‘plab xalqaro tadqiqotlar tahlili shuni isbotlaydiki, Sharqiy Osiyoda Barqaror rivojlanish ta’limi va iqtisodiy o‘sish o‘rtasida uzilmas zanjir mavjud. Qadriyatlarga asoslangan ta’lim mehnat unumdorligi va daromad darajasini oshirishga xizmat qiladi, o‘sgan iqtisodiyot esa, tizimga yanada ko‘proq resurs kiritish imkonini yaratadi. O‘zbekiston misolida ham shu yo‘nalish tanlanganligi bejiz emas.

Turli xil modellarni taqqoslash va pedagogik anglashni osonlashtirish maqsadida quyidagi jadvalga e’tibor qarating:

Davlat	**Tarbiya dasturining nomi**	**Dasturning asosiy falsafasi**	**Milliy iqtisodiyotga ta’siri**
Yaponiya	Doutoku (Axloq ta’limi)	Individual va ijtimoiy baxtning uzviy uyg‘unligi, yuksak jamoaviy mas’uliyat va minnatdorlik.	Jamoaviy intizom va sadoqatga asoslangan yirik transmilliy korporatsiyalar muvaffaqiyati.
Singapur	CCE (Xarakter va fuqarolik ta’limi)	O‘zlikni anglash, ijtimoiy munosabatlar va mas’uliyatli tanlov. Kiber-makonda xavfsizlik va ruhiy barqarorlik.	Qazilma boyliklarsiz, faqatgina inson kapitaliga tayangan yuqori innovatsion xizmat ko‘rsatish iqtisodiyoti.
Janubiy Koreya	Inseong (Xarakter	Intellektual iqtidor va axloqiy	O‘ta kuchli raqobat muhitiga

	ta’limi qonuni)	poklikni davlat qonuni darajasida qat’iy qorishtirish.	ega texnologik va kreativ iqtisodiyotda insoniy psixologik faktorning himoyalanishi.
Xitoy	Axloq va huquq asoslari	Sotsialistik qadriyatlar, qonun ustuvorligiga hurmat va ekologik/global muammolar oldidagi mas’uliyat.	Yirik miqyosdagi davlat va infratuzilma loyihalarida intizomli ishchi kuchi hamda kuchli vatanparvarlik safarbarligi.

Ko‘rib turganingizdek, ta’lim — bu shunchaki ijtimoiy soha emas. Bu eng oliy darajadagi milliy xavfsizlik va iqtisodiy taraqqiyot strategiyasidir. Buni tushunmaslik va faqat aniq fanlarga urg‘u berish millatni kelajak raqobatida qurolsiz va himoyasiz qoldirish bilan tengdir.

4.3-§. “Tarbiya” fani DTS

Xo‘sh, xorij muvaffaqiyatini ko‘rdik, endi e’tiborni o‘z milliy makonimizga, O‘zbekiston ta’lim maydoniga qaratamiz. Uzoq yillar davomida maktablarimizda tarbiyaviy fanlar juda parchalangan va tarqoq holatda o‘qitib kelindi. Tasavvur qiling, o‘quvchi bir paytning o‘zida “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlol g‘oyasi va ma’naviyat asoslari”, “Dunyo dinlari tarixi” kabi qator fanlarni o‘qishga majbur edi. Natija qanday bo‘ldi? Pedagoglar soat talashuvlarida, o‘quvchilar esa turli fanlar o‘rtasida sarson bo‘ldi. Nazariya o‘z yo‘liga, amaliyot o‘z yo‘liga ketib qoldi. Muammoning tub ildizi ham shunda edi: bolaning ongi turli qismlarga bo‘linib, tarbiya yaxlit, monolit poydevorga aylanmasdi. Kognitiv dissonans (ichki ziddiyat) paydo bo‘lardi.

Biroq, tizimda boshlangan tub islohotlar shamoli ta’lim falsafasini

butunlay o‘zgartirdi. Mamlakatimizda ushbu barcha parchalangan fanlarni bitta yaxlit, hayotiy **“Tarbiya”** faniga birlashtirish bo‘yicha ulkan va tarixiy qaror qabul qilindi. Ta’lim tizimimiz fidoiylari M. Quronov, G. Saidnazarova kabi yirik pedagog olimlar boshchiligida fanning mutlaqo yangi avlod darsliklari hamda uni o‘qitish metodikasi yaratildi. Darsliklar yozilishida yuzlab mahalliy va xorijiy mutaxassislar ishtirok etdi.

Nima deb o‘ylaysiz, yangi “Tarbiya” fanining Davlat ta’lim standarti (DTS) avvalgilaridan, aytaylik “Odobnoma”dan nimasi bilan keskin farq qiladi?

Yodlashdan kompetensiyaga o‘tish: Ilgari o‘quvchidan quruq axloqiy qoidalar va sanalarni yodlash talab qilingan bo‘lsa, yangi standartda barcha e’tibor *kompetensiyaga* (olingan bilimni real hayotiy amaliyotda qo‘llay olish layoqatiga) qaratildi. Ya’ni, bola imtihonda “odob nima?” degan savolga qoida yodlab javob berishi emas, balki hayotiy, ziddiyatli vaziyatda odobli harakat qila olishi baholanadi.

Integratsion va fanlararo yondashuv: Yangi fan psixologiya, sotsiologiya, huquq, etika, dinshunoslik va milliy tarix kabi fanlarning eng muhim jihatlarini o‘zida uzviy qorishtirgan. U o‘quvchini zeriktirmaydi.

Milliy va umumbashariy qadriyatlar sintezi: “Tarbiya” fani DTSi bevosita O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari” tamoyiliga tayanch sifatida qurilgan. Unda Xorazmiy, Beruniy, Navoiy kabi buyuk ajdodlarimiz merosi bilan bir qatorda, 2030-yilgacha bo‘lgan Xalqaro Ta’lim Konsepsiyasi talablari uyg‘unlashgan. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarida xavfsiz harakatlanish ko‘nikmalari ham unutilmagan.

G.B. Saidnazarovaning “Tarbiya fanini o‘qitish metodikasi” nomli fundamental o‘quv qo‘llanmasida ta’kidlanganidek, fanni o‘qitishda o‘qituvchidan shunchaki ma’lumot yetkazuvchi “diktor” emas, balki o‘quvchida kreativ, mantiqiy va tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi zamonaviy “dizayner” bo‘lish talab etiladi. Darslar interaktiv dialog, o‘yin texnologiyalari va muammoli vaziyatlarni yechish asosida o‘tilishi standart sifatida belgilangan. Bolalarni faqat o‘zini o‘ylaydigan shaxs emas, “Barchamiz birimiz uchun, birimiz barchamiz uchun” tamoyili asosida

yashaydigan avlod qilib tarbiyalash fanning bosh maqsadidir.

4.4-§. Respublikamizda Uzluksiz tarbiya fani dasturining mazmuni

O‘zbekistonda tarbiya jarayonini qat’iy tizimlashtirish maqsadida 2019-yil 31-dekabrda Hukumatning 1059-sonli qarori bilan **“Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”** qabul qilindi. Ochiq aytish kerak, bu shunchaki yig‘ilishlarda o‘qib beriladigan qog‘ozdagi qoidalar to‘plami emas. Bu — inson hayotining eng dastlabki pallasidan tortib to to‘laqonli kamolotigacha bo‘lgan barcha bosqichlarni o‘z ichiga qamrab oluvchi ulkan pedagogik va ijtimoiy arxitekturadir.

Nega aynan uzluksiz? Bu jarayonning eng qiziq jihati shundaki, tarbiya uzilishlarni mutlaqo kechirmaydi. Tasavvur qiling, maktabda o‘qituvchi halollik haqida gapiradi-yu, bola ko‘chada yoki oilada buning teskarisini ko‘radi. Ongda nima yuz beradi? Bola ikkiyuzlamachiga aylanadi. Ildiz shu yerda yashiringan, shu sababli tarbiya uzluksiz ekotizim bo‘lishi kerak.

Konsepsiya o‘z mazmuniga ko‘ra insonning ijtimoiy-axloqiy rivojlanishini qat’iy **to‘rtta asosiy bosqichga** bo‘lib beradi:

1-bosqich: Oilalarda (homila davri va bola tug‘ilgandan 3 yoshgacha bo‘lgan pallada). Ehtimol, ajablanayotgandirsiz, homila davridan-a? Ha, xuddi shunday! Zamonaviy tibbiyot va psixologiya isbotladiki, onaning ruhiy holati, oiladagi ma’naviy muhit bolaning genetik xotirasiga va asab tizimiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi. Bu bosqichda respublika miqyosida “Namunaviy oilaviy tarbiya muhiti” mezonlari joriy etilib, bo‘lajak ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish asosiy vazifa qilib belgilangan. Aholining farzand tarbiyasi bo‘yicha bilimlari uzluksiz ravishda oshirib boriladi.

2-bosqich: Maktabgacha ta’lim (3-6 yosh). Bola ongining ma’lumotlarni so‘rib oladigan davri. Turli o‘yinlar, milliy ertaklar va qahramonlar orqali bolada milliy o‘zlik, kattalarga hurmat, atrof-muhitga ehtiyotkorlik hissi zo‘riqishlarsiz singdiriladi.

3-bosqich: Umumiy o‘rta ta’lim (7-18 yosh). Inson umrining eng nozik va bo‘ronli o‘tish davri. Aynan shu bosqichda bola maktab muhitida ijtimoiy intizomni, jamoada ishlashni va tashqaridan keladigan turli xil

mafkuraviy tahdidlarga qarshi mustahkam immunitetni o‘rganadi.

4-bosqich: O‘rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta’lim muassasalari hamda bevosita ish joylarida (18-30 yosh). Katta hayot. Yoshlarni mustaqil hayotga, sog‘lom oila qurishga va korrupsiyasiz, halol kasb egallashga tayyorlash davri.

Ushbu ulkan davlat konsepsiyasining markaziy yuragi — yoshlarda **5 ta tayanch kompetensiyani** shakllantirishdir. Keling, ularni birma-bir tahlil qilamiz:

1. Kasbiy-ma’naviy ko‘nikmalarni mustahkamlash va o‘zini-o‘zi tarbiyalash: Inson o‘z ustida ishlashni to‘xtatgan kuni shaxs sifatida halok bo‘ladi.

2. Faol fuqarolik pozitsiyasini kuchaytirish: Jamiyatdagi adolatsizlikka befarq bo‘lmaslik, huquq va majburiyatlarni anglash.

3. Ilmiy, ma’naviy-axloqiy, siyosiy dunyoqarash va sog‘lom diniy e’tiqodni shakllantirish: Radikalizm va jaholatdan himoyalanishning yagona yo‘li. A. Qodirov, M. Quronov va O. Musurmanovalar tomonidan tuzilgan “Fazilatli avlod” trilogiyasi aynan shu yo‘nalishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

4. Baxtli oilaviy hayot va farzand tarbiyasi uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantirish: “Ota-onalik — baxt va burch” tamoyili ostida ajralishlarning oldini olish. Oila daromadi va farovonligi bolaning ertangi kunga ishonchini ta’minlovchi indikator sifatida baholanadi.

5. Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik tuyg‘usini kuchaytirish: “Bu davlat meniki va uning muammolari ham, yutuqlari ham meniki” degan tuyg‘uni hosil qilish. Bularning barchasi Respublika jamoatchilik kengashi tomonidan nazorat qilinadi va baholanadi.

Agar e’tibor berib qarasangiz, bu 5 ta tayanch kompetensiya yuqorida biz batafsil tahlil qilgan Singapurning CCE dasturi yoki Yaponiyaning Doutoku tamoyillari bilan nihoyatda o‘xshash. Sababi oddiy. Maqsad har joyda bitta: faqat o‘z manfaatini o‘ylaydigan shaxsni emas, balki atrofga nur taratuvchi, jamiyatning faol a’zosini tarbiyalash. Buni “tayanch kompetensiyalar yordamida o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga jadal tayyorlash” deb nomlashadi.

4.1-rasm. Tayanch kompetensiyalar

4.5-§. Fan yosh avlod tarbiyasini yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan ustuvor vazifalar

G‘oyalar va davlat standartlari qog‘ozda qanchalik mukammal, qanchalik chiroyli ko‘rinmasin, ularni real amaliyotga tatbiq etish mexanizmlari eskicha bo‘lsa, natija doim nolga teng bo‘ladi. “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish” maqsadida qabul qilingan PF-6097-sonli Prezident Farmoni tarbiya jarayonini yangi — mutlaqo innovatsion, raqamli va raqobatbardosh bosqichga olib chiqishni qat’iy maqsad qilib qo‘ygan.

Yangi davr bo‘lajak mutaxassislar (ya’ni, bevosita siz, hurmatli talabalar) va davlat tizimi oldiga qanday aniq ustuvor vazifalarni qo‘ymoqda? Bu masalani chuqurroq ochib berishga ijozat bergaysiz:

Tadqiqot va kelajak innovatsiyalari integratsiyasi: Ilm-fan auditi har uch yilda o‘tkazilishi tizimlashtirildi. Ammo asosiysi bu emas. An’anaviy tarbiya uslublari bilan bir qatorda, hukumat darajasida maxsus “forsayt guruhlari” (forsight — kelajakni modellashtirish va istiqbolni strategik ko‘ra bilish) tashkil etilmoqda. Nega deysizmi? Chunki biz bugun partada o‘tirgan bolani kechagi kunga yoxud faqat bugungi kunga emas, balki 10-20 yildan keyingi (sun’iy intellekt odamlar o‘rnini egallayotgan, neyrotexnologiyalar avj olgan va global kiber-ziddiyatlar makoniga

aylangan) murakkab dunyoga axloqan tayyorlashimiz kerak. Eski qurollar bilan yangi urushga kirib bo‘lmaydi.

Media va innovatsion raqamli kontent yaratish: Keling, holatni reallik bilan tan olaylik. Bugungi smartfon va “Tik-Tok” davrida o‘sayotgan yoshlarga doska oldiga chiqib olib qilinadigan 45 daqiqalik quruq pand-nasihat zarracha qiziq emas. Ularning diqqatini faqatgina sifatli, tezkor va interaktiv vizual kontent orqali ushlab turish mumkin. 1059-sonli qaror ilovasida va bevosita PF-6097 Farmonida tadqiqotlar natijalari asosida shunchaki darslik kitoblari emas, balki innovatsion axborot muhiti, zamonaviy multimedia mahsulotlarini ishlab chiqish eng qat’iy vazifa qilib belgilangan. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi, Innovatsion rivojlanish vazirligi hamda Oliy ta’lim vazirligi kabi mas’ul ijrochilar hamkorligida 2020–2030-yillarda yoshlar orasida ma’naviyatni oshirish uchun maqsadli loyihalar yo‘lga qo‘yiladi. Ijtimoiy tarmoqlar uchun milliy qadriyatlarga asoslangan, ammo yoshlar bop, qisqa formatdagi vizual dasturlar, intellektual o‘yinlar va raqamli interaktiv darsliklar yaratish rejalashtirilgan.

Bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash formati va ilmiy yondashuv: OTM talabalari (sizlar) kelajakda shunchaki bolaga harf tanituvchi pedagog emas, balki insonning qalbini shakllantiruvchi “ruhiyat muhandislari”ga aylanishingiz talab etiladi. Bunga erishish uchun oliy ta’lim muassasalarining moddiy-texnik va laboratoriya bazasini yangilash, talabalarni davlat grant loyihalari doirasida xalqaro stajirovkalar va innovatsion PhD dasturlariga jalb etish orqali amaliyotchilarni tayyorlash ustuvor yo‘nalishdir. Fundamental grant loyihalari doirasida Scopus, Web of Science kabi nufuzli xalqaro bazalarda (impakt faktori 1 va undan yuqori) ilmiy maqolalar chop etgan yosh olimlar va pedagoglar moddiy rag‘batlantirilmoqda. Eng asosiysi — ilmiy halollik. Plagiatga (ilmiy o‘g‘rilikka) qarshi kurash choralari kuchaytirildi, fan doktorlari (DSc) va PhD tayyorlash tizimi to‘liq raqamlashtirildi. Bu degani, o‘zbek modeli faqat o‘zimiz uchun mahalliylashgan tajriba bo‘lib qolmasdan, balki xalqaro hamjamiyatga ham eksport qilinadigan, nufuzli jurnallarda maqsadli yoritiladigan ilmiy brendga aylanishi kerak. Iqtisodiyot ehtiyojlaridan kelib chiqib sun’iy intellekt, nanotexnologiya sohalari bilan axloq fanini uzviy

bog‘lash tadqiqotlarning eng muhim frontidir.

Yakuniy manzarani aniq tasavvur qilyapsizmi? Tarbiya — bu ta’lim jarayonining alohida ajratib olingan kichik bir qismi, faqat oilaning yoki maktabdagi bittagina o‘qituvchining shaxsiy dardi emas. Tarbiya va ta’limni bir-biridan aslo alohida ajratib bo‘lmaydi. Bu jarayon — davlatning huquqiy, iqtisodiy, raqamli va o‘ta nozik ilmiy mexanizmlari uyg‘unlashgan mudofaa qobig‘i hamda yaxlit milliy ekotizimdir. Ushbu tizimni boshqarish, o‘rganish va kelajak avlodga sifatli yetkazish bevosita sizning yelkangizdagi faxrli vazifadir.

IV bob bo‘yicha xulosa

Barcha tahlil va mushohadalarni bitta mantiqiy nuqtaga jamlasak, Sharq mamlakatlari (Yaponiya, Singapur, Janubiy Koreya, Xitoy) tajribasi shuni ochiq-oydin va inkorsiz isbotlaydiki, xalqning iqtisodiy qudrati hamda mislsiz texnologik taraqqiyotning tub poydevorida mukammal ishlangan, milliy qadriyatlarga tayangan uzluksiz tarbiya dasturlari yotadi. Yaponiyaning Doutoku dasturidagi yashirin maktab amaliyotlaridan tortib, Koreyaning qonun darajasiga ko‘tarilgan va majburiylikka aylangan xarakter ta’limigacha — barchasi yosh avlodni faqat fanlarni biluvchi emas, balki jamiyat va millat oldida o‘z hissasini anglaydigan mas’uliyatli shaxs qilib yetishtirishga xizmat qiladi. Intellekt va axloqning bu sintezi “Taraqqiyot davlati” modelining yashirin motoridir.

O‘zbekistonning ta’lim sohasidagi islohotlari, aniqrog‘i “Tarbiya” fani doirasida qabul qilingan yangi avlod Davlat ta’lim standartlari hamda Hukumatning “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” ayni shu muvaffaqiyatli xalqaro tajribalarning milliy qadriyatlarimiz prizmasidan o‘tkazilgan, eng ilg‘or va zamonaviy ko‘rinishidir. Insoniyat rivojining eng dastlabki nuqtasi – homila davridan to mustaqil hayotga qadam qo‘yguncha bo‘lgan davrni qamrab oluvchi ushbu tizim eski qolipdagi yodlash metodikasidan butkul voz kechib, real hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishni o‘zining bosh maqsadi qilib oldi.

Siz, qadrli talabalar, kelajak ta’lim muhandislari sifatida ushbu bobda tahlil qilingan me’yoriy hujjatlar va xalqaro modellar tajribasini shunchaki sessiya imtihonidan o‘tish uchun emas, balki o‘z kelgusi pedagogik

faoliyatingizning o‘zgarmas konstitutsiyasi sifatida qabul qilishingiz zarur. Zero, ta’lim standartlari har qancha go‘zal so‘zlar bilan qog‘ozda yozilmasin, uni reallikka, tirik amaliyotga, bolaning yuragidagi daxldorlik tuyg‘usiga aylantiradigan yagona vosita — bu sizning kasbiy daho va mahoratingizdir.

Topshiriqlar va nazorat savollari

Nazariy savollar

1. Yaponiyaning “Doutoku” dasturida g‘arbona individualizm o‘rniga “ijtimoiy farovonlik” konsepsiyasi ilgari surilgan. Xo‘sh, shaxsiy va jamoaviy baxt o‘rtasidagi bu garmoniya maktabning kundalik jarayonlarida qanday qilib amaliyotga aylanadi?
2. Singapur ta’lim tizimidagi CCE (Xarakter va fuqarolik ta’limi) dasturi uchta ulkan poydevor — “O‘zlik”, “Munosabatlar” va “Tanlovlar” g‘oyalari ustiga qurilgan. Bu uchta tushuncha o‘quvchini qanday qilib globallashuv xavflaridan asrab qoladi deb hisoblaysiz?
3. Janubiy Koreya nima sababdan axloqiy ta’limni shunchaki tavsiyaviy emas, balki qat’iy davlat qonuni (Inseong) darajasida belgilab qo‘ydi? Buning mamlakatdagi haddan tashqari kuchli raqobat muhiti bilan qanday bog‘liqligi bor?
4. Hukumatimiz tomonidan tasdiqlangan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” 4 ta davrga bo‘lingan bo‘lib, eng birinchi bosqich maktabgacha ta’limdan emas, balki bevosita homiladorlik davridan boshlanadi. Nega jarayon bunchalik erta muddatga belgilangan?
5. Yangilangan “Tarbiya” fani doirasida shakllantirilishi lozim bo‘lgan 5 ta tayanch kompetensiya qaysilar? Ular o‘quvchining shunchaki yaxshi inson bo‘lishiga emas, balki kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatiga qanday ta’sir qiladi?

Amaliy vazifalar

1. **Keys (Vaziyatli tahlil): Kiber-hududdagi inqiroz** Siz 8-sinfda “Tarbiya” fanidan dars beryapsiz. Sinfingizdagi ikkita a’lochi o‘quvchi o‘zaro raqobat va baho talashish sababli bir-biriga ijtimoiy tarmoqlarda kiber-bulling (masxara qilish, izza qilish) qilayotgani ma’lum bo‘ldi. Ular

darsda o‘zini yaxshi tutadi, ammo raqamli muhitda butunlay boshqa odam. *Vazifa:* Singapur tajribasidan kelib chiqib (CCE dasturidagi Kiber-xavfsizlik va Ruhiy salomatlik integratsiyasi), bu mojaroga quruq pand-nasihat bilan emas, qanday amaliy pedagogik yechim (yashirin o‘quv dasturi) orqali barham bergan bo‘lardingiz? Ular o‘rtasida empatiyani qanday tiklaysiz?

2. Tahlil: Taraqqiyotning ikki qanoti Olim W. Cummings o‘zining “J-Model” (Yaponiya modeli) nazariyasida iqtisodiy sakrash uchun “Skill formation” (qattiq ko‘nikmalarni shakllantirish) va “Citizen formation” (fuqaroni shakllantirish) birdek harakatlanishi kerakligini isbotlagan. *Vazifa:* O‘zbekistonning hozirgi ta’lim muhitida ushbu ikki yo‘nalish o‘rtasidagi muvozanat qay darajada saqlanmoqda deb o‘ylaysiz? Matematika va ingliz tiliga bo‘lgan ommaviy ishtiyoq fonida “Tarbiya” fani ikkinchi darajaga tushib qolmayaptimi? Fikringizni real hayotiy kuzatuvlaringiz asosida, tahliliy baholang.

3. Taqqoslash: O‘zbekiston va Xitoy Xitoy maktablaridagi “Axloq va huquq asoslari” (Ethics and the Rule of Law) majburiy fani hamda O‘zbekistonning “Tarbiya” fani Davlat ta’lim standartlarini o‘zaro solishtiring. *Vazifa:* Ikkala dasturda ham vatanparvarlik va fuqarolik burchi tushunchalari bor. Ularning berilish metodikasi, globallashuv va ekologik muammolarga yondashuvidagi o‘xshash hamda farqli jihatlarni Venn diagrammasi chizgan holda yozma taqqoslab bering.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Kelajakni loyihalashtirish (Forsayt modelini yaratish) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6097-sonli Farmonida kelajak muammolarini oldindan ko‘rish uchun “forsayt tadqiqotlari”ni rivojlantirish belgilangan. Olam shiddat bilan o‘zgaryapti. Tasavvur qiling, siz 2035-yilgi maktab o‘quvchilari uchun “Tarbiya” darsligining muallifisiz. *Topshiriq:* Sun’iy intellekt va robototexnika hukmronlik qiladigan kelajak uchun “Tarbiya” darsligiga butunlay yangi 1 ta mavzu o‘ylab toping. Ushbu mavzuning asosiy maqsadi nimadan iborat bo‘ladi? O‘quvchilarga uni yetkazib berish uchun qanday raqamli yoki interaktiv metoddan foydalanasiz? Mavzu rejasini yozib keling.

2. Dala tadqiqoti: O‘qituvchining real portreti Maktabdagi darslar har doim ham darslikdagi kabi silliq kechavermaydi. Pedagogning ijtimoiy kompetensiyasi bevosita auditoriyadagi kutilmagan vaziyatlarda toblanadi. *Topshiriq:* O‘zingiz yashayotgan hududdagi umumta’lim maktabiga boring. Dars berayotgan yosh “Tarbiya” fani o‘qituvchisi bilan qisqa intervyu o‘tkazing. Undan “O‘quvchilarda faol fuqarolik pozitsiyasini va halollikni amalda shakllantirishda qanday real to‘siqlarga duch kelyapsiz?” deb so‘rang. Qabul qilib olingan muammolarni ro‘yxat qiling va ularga yaponlarning “Doutoku” amaliyotlari (masalan, jamoaviy tushlik, birgalikda tozalash kabi) elementlarini moslashtirgan holda o‘z pedagogik yechimingizni (tavsiyalaringizni) yozib tayyorlang.

V BOB. TARBIYA FANINI O‘QITISHDA SHARQ ALLOMALARINING MEROSI, DINIY VA BADIIY ADABIYOTLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Tayanch so‘z va iboralar: *Inson falsafasi, fozil shaxs, axloqiy tarbiya, pedagogik meros, Qutadg‘u bilig, Ayyuhal valad, Mahbub ul-qulub, global fuqarolik, ta’lim dizayni, ma’naviy kamolot, didaktik yondashuv, ijtimoiy empatiya, murabbiylik.*

Kognitiv inqirozdan qutulish yo‘li

Tasavvur qiling, siz oliy ta’lim muassasasi auditoriyasiga kirdingiz. Qarshingizda o‘nlab yoshlar, bo‘lajak mutaxassislar o‘tiribdi. Ular o‘z sohasining zo‘r ustasi bo‘lishi ehtimoldan xoli emas. Dasturlashni, muhandislikni, iqtisodiyotni yoki arxitekturani mukammal bilar. Ularning xotirasi gigabaytlab ma’lumotlarni o‘zlashtirgan bo‘lishi mumkin. Ammo ularda insoniylik, adolat hissi, ijtimoiy mas’uliyat, halollik va empatiya yetishmasa-chi? Muammoning yashirin ildizi ham ayni shunda. Quruq, qadriyatlardan xoli bo‘lgan sof texnik bilim insonni va jamiyatni halokatdan qutqara olmaydi. Hatto ko‘pincha bu bilimlarning o‘zi halokat quroliga aylanib qoladi.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining 3-moddasiga e’tibor qaratsak, u yerda tarbiya atamasiga shunchaki o‘git berish emas, balki aniq maqsadli hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongini, ma’naviy-axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon sifatida ta’rif berilgan. Ayni shu milliy zarurat tufayli, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qarori bilan umumta’lim maktablarida bir-birini mantiqan takrorlovchi to‘rtta fan — “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlol g‘oyasi” hamda “Dunyo dinlari tarixi” birlashtirilib, yagona “Tarbiya” fani amaliyotga joriy etildi.

Nega aynan bunday sintezga qo‘l urildi? Sababi oddiy. Tarqoq holdagi fanlar o‘quvchining ongida yaxlit bir ijtimoiy-axloqiy manzarani yarata olmayotgan edi. Bu islohot shunchaki o‘quv dasturidagi texnik qisqartirish

emas. Bu — ta’lim dizaynidagi fundamental va keskin burilishdir. Islohotning pirovard maqsadi yoshlarda innovatsion tafakkurni shakllantirish, ularni murakkab ijtimoiy hayotga moslashtirish, turli stressli va axloqiy dilemmalarga boy bo‘lgan vaziyatlarda to‘g‘ri, adolatli qaror qabul qilishga o‘rgatishdan iborat.

Biroq bu yuksak maqsadlarga qanday amalga oshiramiz? G‘arbning o‘ta pragmatik, faqat natijaga yo‘naltirilgan ta’lim modellari qanchalik jozibali va zamonaviy ko‘rinmasin, ular har doim ham bizning ijtimoiy genetikamizga, asrlar davomida shakllangan mentalitetimizga tushavermaydi. Aslini olganda, biz olis xorijdan mo‘jizaviy metodikalarni qidirib yurgan bir paytda, o‘zimizda tayyor, ming yillar davomida sayqallangan, o‘nlab sivilizatsiyalar sinovidan o‘tgan uzluksiz pedagogik platforma bor. Bu — Sharq renessansi mutafakkirlarining bitmas-tuganmas boy merosi.

Ushbu bobni o‘rganish orqali siz bo‘lajak avlod ustozlari, pedagog va ta’lim dizaynerlari sifatida Sharq allomalarining inson falsafasiga doir chuqur qarashlarini auditoriyadagi real dars jarayonlariga qanday integratsiya qilishni o‘rganasiz. Biz tarixdagi shaxslarni va asarlarni quruq ensiklopedik ma’lumot sifatida yodlamaymiz. Biz ularning yashirin psixologik qatlamlarini tahlil qilamiz, ularning strategiyalarini hozirgi globallashuv davri muammolarini yechish uchun bevosita qo‘llaymiz.

5.1-§. Sharq allomalari merosida inson falsafasi masalalari

Insonga shunchaki biologik organizm yoki jamiyatning mexanik vinti sifatida emas, balki butun bir koinotni o‘zida jamlagan mo‘jiza — mikrokosmos sifatida qarash Sharq falsafasining oltin o‘zagini tashkil qiladi. G‘arb faylasuflari tarixan insonni tabiatni bo‘ysundiruvchi, atrof-muhit ustidan hukmronlik qiluvchi agressiv kuch sifatida tasvirlagan bo‘lsa, Sharq allomalari insonni doimo koinot bilan garmoniyada yashovchi, o‘z botinini kashf etish orqali Yaratganga yaqinlashuvchi va shu yo‘sinda komillikka yuksaluvchi zot sifatida kashf etganlar. Bu tafovut ta’lim-tarbiya jarayonining har bir bosqichida o‘z aksini topadi.

Abu Nasr Forobiy va ijtimoiy-pedagogik muvozanat izlab

Keling, mashhur qomusiy olim Abu Nasr Forobiyga odatiy

qoliplardan tashqari, mutlaqo boshqa burchakdan qaraylik. Odatda biz uni faqat qadimgi yunon falsafasining tarjimoni, Aristoteldan keyingi “Ikkinchi muallim” (Al-Muallim as-Soni) deb bilamiz. Uning mantiq va matematika sohasidagi asarlari darsliklarda koʻp bor tilga olinadi. Biroq, taʼlim amaliyoti boshqa bir haqiqatni koʻrsatadi. Forobiy aslida muazzam ijtimoiy meʼmor edi. U oʻzining shoh asari boʻlmish “Fozil odamlar shahri” nomli risolasida oʻziga xos ijtimoiy-pedagogik utopiya yaratdi.

Nega bu asar asrlar osha oʻz qiymatini yoʻqotmaydi? Chunki Forobiy jamiyat modelini juda oddiy, ammo dahshatli darajada aniq boʻlgan tirik organizm — inson tanasi metaforasi orqali tushuntiradi. Olimning fikricha, fozil jamiyat oʻz funksiyalarini mukammal bajarayotgan, barcha aʼzolari markaziy organga — yurakka boʻysunuvchi va oʻzaro hamjihatlikda ishlovchi sogʻlom inson tanasiga oʻxshaydi.

Diqqat qiling: Forobiy modelida boshqaruvchi markaz miya emas, balki yurakdir! Yurak bu yerda adolatli rahbar, iymon va axloqning markazi boʻlsa, miya va boshqa aʼzolar jamiyatning turli intellektual va jismoniy qatlamlarini (hunarmandlar, olimlar, harbiylar) ifodalaydi. Agar taʼlim tizimi faqat miyani oziqlantirib, axborotga toʻldirib, yurakni (axloq va iymonni) unutib qoʻysa, biz bilimi koʻp, tafakkuri tez, lekin jamiyatni ichidan yemiruvchi xudbin yirtqichlarni tarbiyalab qoʻyamiz. Forobiy aynan shu kognitiv dissonansning oldini olishga urindi. U aql va qalb muvozanatini inson falsafasining eng yuqori pogʻonasiga olib chiqdi. Anʼanaviy sharqona tasnifga koʻra ham, aqlning manbai miya boʻlsa-da, insonning botiniy menligining (ruhiyatining) asl qarorgohi yurakdir.

Xoʻsh, ana shu fozil shahar rahbari, yaʼni taʼlim-tarbiya jarayonida peshqadam boʻluvchi lider qanday fazilatlarga ega boʻlishi kerak? Forobiy uning oʻn ikkita tugʻma va keyinchalik taʼlim orqali orttirilgan fazilatlarini aniq-tiniq sanab oʻtadi. Bular orasida oʻrganishga va taʼlim olishga ishtiyoq, oʻta kuchli adolatparvarlik, haqiqatni jon dildan sevish hamda yolgʻondan, firibdan nafratlanish kabi qatʼiy mezonlar bor. Hozirgi raqamli menejment va korporativ yetakchilik nazariyalarini tahlil qilsangiz, Forobiyning ming yildan oshiq vaqt oldin aytgan bu prinsiplari naqadar aktual va hayotiy ekanini koʻrasiz. Insonning intellektual va axloqiy barkamolligi — bu shunchaki qogʻozdagi chiroyli soʻzlar emas. U real jamiyatning ijtimoiy-

iqtisodiy bo‘hronlardan omon qolish va barqaror taraqqiy etishining yagona ishonchli vositasidir. Forobiyning inson erkinligi, baxt-saodati va odamlar o‘rtasidagi o‘zaro ijtimoiy yordam zarurati haqidagi ta’limoti bugungi yosh avlodni tarbiyalashda tengsiz manba bo‘lib xizmat qiladi.

Yusuf Xos Hojib va baxtga erishish ilmining anatomiyasi

Agar Forobiy jamiyatning makro-strukturasini uzoqdan turib, yirik chizgilarda chizib bergan bo‘lsa, Qoraxoniylar davrining buyuk mutafakkiri Yusuf Xos Hojib XI asrda qalamga olingan “Qutadg‘u bilig” (Baxtga eltuvchi bilim) asarida insonning shaxsiy va ijtimoiy muvozanatini mikroskop ostida, o‘ta aniq detallari bilan o‘rgandi. Ushbu shoh asar turk-islom dunyosining eng qadimgi va ulug‘vor pedagogik, falsafiy, davlatshunoslik yodgorliklaridan biridir.

Asarning metodologik tuzilishiga e’tibor qaratsak, uning markazida shunchaki pand-nasihatlar emas, balki jonli dialog, to‘rtta ramziy qahramonning tinimsiz, o‘ta keskin intellektual tortishuvi yotadi. Bu qahramonlarning har biri qandaydir ijtimoiy-psixologik qadriyatning timsolidir:

Kuntug‘di (Hukmdor) — Quyosh kabi barchaga teng nur sochuvchi Adolat ramzi.

Oyto‘ldi (Vazir) — To‘lin oy kabi o‘zgarib turuvchi Baxt va Davlat ramzi.

O‘gdulmish (Vazirning o‘g‘li) — Jamiyatni oldinga eltuvchi Aql va Zakovat ramzi.

O‘zg‘urmish (Zohid) — Narsalarning o‘tkinchiligini anglab yetgan Qanoat, Sabr va Ofiyat ramzi.

Mutafakkir insonning shaxsiy hayoti va umuman ijtimoiy borliq aynan mana shu to‘rt mustahkam ustunga — adolat, baxt, aql va qanoatga qurilishini asar davomida isbotlab beradi. Qarang-a, bu naqadar ajoyib va mantiqiy sintez! Aql (O‘gdulmish) qanchalik o‘tkir, yuksak va kreativ bo‘lmasin, agar u Adolatga (Kuntug‘di) xizmat qilmasa, u jamiyatga faqat tartibsizlik va inqiroz keltiradi. Xuddi shunday, insonning hayotiga kirib kelgan Baxt va boylik (Oyto‘ldi) teran aql va nafsni jilovlovchi qanoatsiz (O‘zg‘urmish) tezda yo‘qoluvchi o‘tkinchi sarobdir. Ushbu to‘rtta elementni tabiatning asosi bo‘lgan to‘rt unsur (suv, havo, tuproq, olov) bilan

bevosita bog‘lash orqali Xos Hojib insoniyatga universal psixologik sog‘lomlik modelini taqdim etgan. O‘z davridayoq bu g‘oyalar insoniyat farovonligi va ruhiy balansi uchun “psixologik salomatlikning asosiy tamoyillari” sifatida e’tirof etilgan.

Yusuf Xos Hojib bilish, ilm olish jarayonini insonni hayvondan ajratib turuvchi asosiy va hal qiluvchi mezon deb biladi. U inson o‘zining fikrlash va bilish qobiliyati bilangina mukammal zot darajasiga ko‘tarila olishini uqtiradi. Asardagi “Uquvdir chirog‘dek qorong‘i tuni, Bilig ul yarug‘lug‘ yarutti sani” (Aql qorong‘i tundagi chiroqdir, bilim esa seni yorituvchi nurdir) degan hikmatlari shunchaki she’r emas. Bu — metodologiya. Bugungi kunda oliy o‘quv yurtlari talabalarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish, ilmga bo‘lgan ichki motivatsiyani uyg‘otish uchun bu satrlar ajoyib psixologik trigger bo‘la oladi. Bilim insonga nafaqat ma’lumot, balki ruhiy sog‘lomlik, teran aql va abadiy baxt tuhfa etishi asarda chuqur gumanistik ruhda kuylangan.

Ayni vaqtda, “Qutadg‘u bilig” asarining yana bir muhim qirrasi — bu xalq bilan munosabatlar va ijtimoiy mas’uliyatni o‘rgatishidadir. Hukmdorning, ya’ni bugungi til bilan aytganda liderning xalq oldidagi mas’uliyati, ijtimoiy tizimda qonun va adolatning ustuvorligi muallifning siyosiy-huquqiy ongi naqadar yuksak bo‘lganidan dalolat beradi. Bo‘lajak pedagoglar auditoriyaga aynan shu asar orqali davlat va jamiyat o‘rtasidagi uyg‘unlik, insonning ijtimoiy burchi kabi tushunchalarni eng ta’sirchan usullarda yetkazib berishlari mumkin.

5.2-§. Sharq allomalarining ta’limiy-tarbiyaviy qarashlari

Balandparvoz falsafiy g‘oyalardan dars xonasidagi amaliyotga o‘tamiz. G‘oyalar va nazariyalar qanchalik mukammal ko‘rinmasin, ularni oddiy o‘quvchining ongiga va ayniqsa, yuragiga yetkazib beruvchi yagona ishlovchi mexanizm — bu pedagogikadir. Xo‘sh, biz faxrlanadigan Sharq olimlari bevosita dars jarayonini, ustoz va shogird o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni qanday modellashtirganlar?

Al-G‘azzoliyning axloqiy imperativi: amal qilinmagan bilim jinnilikdir

Imom Abu Homid Al-G‘azzoliyning ta’lim-tarbiya borasidagi

inqilobiy qarashlari bugungi G‘arbning butun dunyoda trendga chiqqan “Xarakter ta’limi” yo‘nalishiga naq ming yil oldin berilgan aniq javobdir. UNESCO, Jahon Banki va OECD kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar globallashuv asrida o‘quvchilarda faqatgina matematik yoki lingvistik qobiliyatlarni emas, balki ijtimoiy mas’uliyat, bag‘rikenglik, empatiya va ruhiy barqarorlikni rivojlantirish zaruratini doimiy ravishda bong urib ta’kidlamoqda. Ammo kishini o‘yga toldiradigan bir savol bor: bu yuksak axloqiy qadriyatlarga quruq ko‘rsatmalar, zerikarli ma’ruzalar bilan erishib bo‘ladimi? Aslo yo‘q.

G‘azzoliyning mashhur “Ayyuhal valad” (Ey farzand) asari aynan shu og‘riqli nuqtaga, ta’limdagi inqirozga bag‘ishlangan. Asarning yozilish tarixi shunchaki ajoyib. G‘azzoliyning yetuk bir shogirdi yillar davomida tinimsiz ilm o‘rganib, turli fanlarni puxta o‘zlashtirgach, to‘satdan og‘ir ekzistensial inqirozga uchraydi. U o‘ziga o‘zi savol bera boshlaydi: “Men o‘n to‘rt yil davomida kechani kunduzga ulab shuncha bilimlarni yig‘dim. Kitoblar yozdim. Ammo bu cheksiz ma’lumotlarning qaysi biri menga haqiqiy hayotda, insonlar bilan muomalada va oxiratda kutilgan nafni keltiradi?”. U o‘z ustoziga dardli bir maktub yo‘llab, nazariyotdan yiroq bo‘lgan, aniq, lo‘nda, har kuni amal qilish mumkin bo‘lgan qisqa dasturulamal so‘raydi.

G‘azzoliyning bu o‘rinli savolga bergan javobi butun boshli ta’lim tizimi uchun dars bo‘lishga arziydi. U shogirdiga shunday qat’iy yozadi: “Ilm amalsiz jinnilikdir, amal esa ilmsiz imkonsizdir”. G‘azzoliy tarbiyani shunchaki axborot uzatish emas, balki “bolaning tana va ruhini mutanosib o‘stirish, oziqlantirish jarayoni” deb ataydi. U o‘qituvchidan faqatgina ma’lumot yetkazuvchi sovuqqon diler bo‘lishni emas, balki avvalo ruhiy yo‘lboshchi, komillikka yetaklovchi “murabbiy” bo‘lishni qat’iy talab qiladi.

Vaziyatni qiyosiy tahlil qilsak, ko‘p narsa oydinlashadi. G‘arbning ko‘plab ta’lim modellari (masalan, mashhur Gumboldt universitet tizimi) asosan akademik avtonomiya, kognitiv erkinlik va obyektiv faktlarga urg‘u bersa-da, ko‘pincha ustoz-shogird o‘rtasidagi teran ruhiy rishtalarni chetda qoldiradi. G‘azzoliy ta’limoti esa jarayonga jon kiritadi. Ta’lim — bu ustozning shaxsiy namunasi o‘quvchiga o‘tadigan, qalb qalbga

bog‘lanadigan tirik energiya almashinuvidir. G‘azzoliy klassik islom ta’limotiga ko‘ra axloq va odob faqatgina kitob o‘qish orqali emas, balki “tajribah” (bevosita hayotiy tajriba) va “riyodhat al-nafs” (o‘z-o‘zini chiniqtirish, nafsni tarbiyalash) orqali erishilishini isbotlagan. O‘qituvchi o‘z so‘zi va amali bilan muvofiq kelmasa, uning bergan bilimi o‘quvchining qalbida hec ham aks-sado bermaydi.

Burhoniddin Zarnujiy ta’limotida “Ta’dzim” (Hurmat) va niyatning o‘rni

G‘azzoliy an’analarini o‘ziga xos tarzda davom ettirgan yana bir yirik olim — bu Burhoniddin Zarnujiydir. Uning “Ta’lim al-Muta’allim” asari asrlar davomida madrasalarda o‘quvchilar uchun asosiy axloqiy qonuniyatlar to‘plami bo‘lib kelgan. Zarnujiy o‘zining bu asarida ta’lim samaradorligini eng avvalo o‘quvchining psixologik holatiga, aniqrog‘i niyati (niyyah) va hurmatiga (ta’dzim) bevosita bog‘laydi.

Bu yerda juda nozik bir farq mavjud. Yuqorida aytganimizdek, G‘azzoliy ko‘proq o‘qituvchining axloqiy majburiyatlariga, uning murabbiylik roliga kuchli urg‘u bersa, Zarnujiy diqqat markazini shogirdning ruhiy tayyorgarligiga qaratadi. Zarnujiyga ko‘ra, ilmni egallashning eng birinchi va muhim sharti — bu o‘qilayotgan kitobga, dars o‘tayotgan ustozga va umuman ilmning o‘ziga bo‘lgan cheksiz hurmat (ta’dzim) hisoblanadi. Agar o‘quvchi ustozni o‘ziga shunchaki xizmat ko‘rsatuvchi xodim sifatida ko‘rsa, yoki bilimni faqat moddiy boylik orttirish vositasi deb bilsa, u hech qachon o‘z bilimi orqali funksional va sifatli darajaga, haqiqiy ma’naviy yuksalishga erisha olmaydi.

Asarning o‘n uchta bobida nafaqat niyat va hurmat, balki o‘rtoq tanlash, dars vaqtini to‘g‘ri taqsimlash, sabr-toqat, xotirani mustahkamlash kabi bugungi kun menejmenti va taym-menejmenti g‘oyalariga mos keluvchi amaliy tavsiyalar batafsil berilgan. Ayniqsa, o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat (kattalarni e’zozlash, kichiklarga shafqat) sinfxonada boshlanib, butun jamiyatga tarqalishi kerakligi uqtiriladi.

Alisher Navoiy va komil inson pedagogikasi

Turkiy dunyoning buyuk allomasi Alisher Navoiyning tarbiyaviy qarashlari Sharq axloq falsafasining o‘ziga xos cho‘qqisidir. Uning “Mahbub ul-qulub” (Qalblar sevgani) asari inson kamoloti, ijtimoiy

munosabatlar va yoshlar tarbiyasida beqiyos pedagogik ahamiyatga ega nodir manba hisoblanadi.

Navoiy inson kamolotini faqatgina quruq ilm olishda emas, balki shu ilmning yuksak axloqiy tarbiya bilan uzviy uyg‘unligida ko‘radi. Mutafakkirning fikricha, tarbiya insonning ichki olamini, botinini shakllantiradi, uni tuban ehtiroslarga berilishdan, kibr, johillik va xudbinlikdan himoya qiladi. Navoiy o‘z davrining eng jiddiy illatlari — poraxo‘rlik, korrupsiya, adolatsizlik, mansabparastlik va birovning haqqiga xiyonat qilish kabi muammolarni ayamay tanqid qilgan. U yoshlarni doimo to‘g‘rilik, tavoze (kamtarlik), saxiylik, diyonat va halol mehnatga chorlagan.

Asarda ustoz va shogird munosabatlariga bag‘ishlangan maxsus qismlar g‘oyatda ta’sirchandir. Navoiy ustozni shogird qalbini yorituvchi yorqin nur, uni jaholat botqog‘idan olib chiquvchi yuksak ma’naviyatli shaxs sifatida daho darajasida madh etadi. Allomaning inson qadri uning boyligi yoki ijtimoiy kelib chiqishi bilan emas, balki uning odobi, ilmi va xalqqa qilgan beg‘araz xizmati bilan o‘lchanishi haqidagi purma’no g‘oyalari bugungi kunda “Tarbiya” fanining mag‘zini tashkil etishi kerak.

Ma’lumotlarni qiyosiy tahlil qilish, bilimlarni mantiqan guruhlash maqsadida quyidagi jadvalga e’tibor qarating.

Jadval 1. Sharq allomalarining ta’lim-tarbiya jarayonidagi ustuvor yondashuvlari va ularning zamonaviy ta’limdagi o‘rni

Mutafakkir nomi	Asosiy pedagogik asari	Ta’limdagi markaziy qadriyat va metod	Zamonaviy pedagogikadagi ekvivalenti
Abu Nasr Forobiy	*Fozil odamlar shahri*	Aql va axloqning ijtimoiy integratsiyasi, jamiyat a’zolarining hamjihatligi	Ijtimoiy pedagogika, Fuqarolik ta’limi
Imom Al-G‘azzoliy	*Ayyuhal valad*	Amaliyotga ko‘chgan bilim (Nazar va Amal birligi),	Xarakter ta’limi, Emotsional intellekt

		murabbiyning shaxsiy namunasi	
Burhoniddin Zarnujiy	*Ta’lim al-Muta’allim*	Niyatning sofligi, ilm vositalariga va ustozga bo‘lgan yuksak hurmat	O‘quv motivatsiyasini loyihalash, Akademik halollik madaniyati
Alisher Navoiy	*Mahbub ul-qulub*	Komil inson tarbiyasi, ijtimoiy illatlarga qarshi ma’naviy immunitet shakllantirish	Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, Mentorlik, Qadriyatli ta’lim

Biz yuqorida chuqur tahlil qilgan bu mezonlar O‘zbekistonning ta’lim sohasidagi hozirgi islohotlari ruhi bilan bevosita va uzviy bog‘lanadi. Xususan, oliy va umumiy o‘rta ta’limda “Tarbiya” fanini o‘qitish doirasida zamonaviy muammoli ta’lim texnologiyalari hamda Case-study (vaziyatli tahlil) usullaridan faol foydalanish orqali biz o‘tmishdagi allomalarimiz o‘rtaga tashlagan o‘tkir axloqiy savollarni bugungi kun talabalariga zamonaviy tilda bermoqdamiz.

5.3-§. Dars jarayonlarida diniy va badiiy adabiyotlardan foydalanishning ahamiyati

Keling, vaziyatga xolis baho beraylik. Zamonaviy talabaga quruq qonun-qoidalar, darslikdagi qotib qolgan matnlar, “bunday qilish yaxshi, bunday qilish yomon” degan pafosli ma’ruzalar deyarli ta’sir qilmaydi. Inson ongidagi asl transformatsiya (o‘zgarish) shunchaki axborot yoki statistik faktlar orqali emas, balki chuqur his-tuyg‘ular, kechinmalar va empatiya orqali yuz beradi. Aynan shu psixologik sababga ko‘ra, Tarbiya fanini o‘qitishda o‘tmish durdonalari — diniy va badiiy adabiyotlardan mahorat bilan foydalanish havodan-da zarurdir.

So‘zning sehri: G‘arb va Sharq ritorikasidagi tafovut

Badiiy adabiyot — bu shunchaki yozuvlar yig‘indisi emas, u inson

qalbining arxitekturasidir. G‘arb va Sharq notiqlik san’ati (ritorikasi) o‘rtasidagi tarixiy tafovutni tahlil qilsak, juda teran hikmatni ko‘ramiz. Aristotel, Siseron yoki Kvintilian kabi G‘arb faylasuflarining yirik nutqlari va ritorika qoidalari ko‘proq eshituvchini temir mantiq va qat’iy dalillar orqali ishontirishga, sudda yoki senatda o‘z fikrini himoya qilishga va yakkama-yakka bahsda mutlaq yengib chiqishga qaratilgan. G‘arb nutqlarida qat’iy struktura, ratsional isbotlar va o‘ziga ishonch birlamchidir.

Ammo Sharq ritorikasi, xususan Forobiy va G‘azzoliy asos solgan o‘ziga xos nutq maktabi mutlaqo boshqa missiyani bajargan. Jaloliddin Rumiy, Sa’diy Sheroziy yoki Pahlavon Mahmudning so‘z san’atiga, dostonlariga e’tibor bering. Ularning maqsadi mantiqiy bahsda opponentni yengish yoki o‘z aqlliligini isbotlash emas, balki tinglovchining charchagan ruhiyatini tozalash, uni axloqiy yuksaltirish va qalbini oliy haqiqat sari yo‘naltirish bo‘lgan. Sharq notiqligi so‘z jozibasi va go‘zalligi ortida butun boshli auditoriyani ma’naviy tarbiyalashdek o‘ta og‘ir yukni ko‘targan.

Demak, bundan qanday pedagogik xulosa kelib chiqadi? Dars jarayonida, deylik, vatanparvarlik yoki insonparvarlik mavzusini o‘tayotganda, yalang‘och raqamlarni keltirishdan ko‘ra, Alisher Navoiy dostonlaridan bir parchani, Umar Xayyomning hikmatli ruboiylarini yoki “Avesto”dan yorqin qissalarni o‘qib berish talabaning nafaqat xotirasiga, balki to‘g‘ridan-to‘g‘ri hissiyotiga kuchli zarba beradi. Estetik go‘zallik orqali qabul qilingan tarbiya inson ongida bir umrga muhrlanadi.

Diniy qadriyatlar va Global fuqarolik sintezi

Ba’zan ijtimoiy tarmoqlarda yoki norasmiy davralarda ta’limning mutlaq dunyoviylik prinsipi (“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 4-moddasida belgilangan) o‘quv dasturlarida diniy adabiyotlardan butunlay voz kechishni anglatadi, degan juda tor va yanglish fikr paydo bo‘ladi. Aslida ham shundaymi? Mutlaqo yo‘q! Davlatimiz ta’lim siyosatini belgilovchi Vazirlar Mahkamasining 422-son qarorida juda aniq va ravshan belgilab qo‘yilganidek, yoshlarda huquqiy madaniyat, bag‘rikenglik, sog‘lom e’tiqod hamda asosiysi — dinlarning terrorizm va har qanday zo‘ravonlikka keskin qarshi ekanini to‘g‘ri tushunish fazilatlarini shakllantirish Tarbiya fanining eng ustuvor vazifalaridan biridir.

Diniy qadriyatlar, xususan islom falsafasi durdonalari, halol va harom

tushunchalari, hadisi shariflardagi odob-axloq qoidalari asrlar davomida ko‘p millatli xalqimizning ishonchli axloqiy kompas vazifasini o‘tab kelgan. Yoshlarimizni kishilar haqiga xiyonat qilmaslikka, ota-onani beminnat hurmat qilishga, tabiatga osonlikcha zarar yetkazmaslikka o‘rgatishda muqaddas manbalardagi ibratli qissalar zamonaviy g‘arb psixologik treninglaridan zarracha qolishmaydi, aksincha, ularning ta’siri kuchliroq bo‘ladi. Qolaversa, turli “ommaviy madaniyat” xurujlariga va axborot xurujlariga qarshi mustahkam immunitet hosil qilish uchun o‘quvchi o‘zining chuqur ruhiy ildizlarini, milliy va diniy qadriyatlarini teran tushunishi shart.

Vaziyatning eng qiziq jihati shundaki, biz qadimiy deb hisoblayotgan bu yondashuvlar hozirgi kunda xalqaro darajada eng dolzarb masalalarga aylanmoqda. UNESCO tashkilotining 2024-2025-yillarga mo‘ljallangan ta’lim hisobotlari va dasturlari ham bevosita xuddi shu muammolar ustiga qurilgan. Masalan, “Global fuqarolik ta’limi” (Global Citizenship Education — GCED) konsepsiyasi o‘quvchilarni faqatgina kognitiv (aqliy) o‘stirishni emas, balki ularni turli e’tiqodlarga hurmat bilan qaraydigan, empatiyaga ega bo‘lgan axloqiy insonlar qilib tarbiyalashni qat’iy talab qiladi.

UNESCO o‘zining qator xalqaro hisobotlarida (masalan, antisemitizmga yoki har qanday milliy/diniy nafratga qarshi kurash bo‘yicha maxsus qo‘llanmalarida) shuni ochiq e’tirof etdiki, jamiyatdagi zo‘ravonlik o‘tmishidan to‘g‘ri saboq olish, iqlim o‘zgarishlariga qarshi tabiatni asrash kabi global muammolarning yechimi aynan “Xarakter ta’limi” va axloqqa borib taqaladi. Hozirgi palla talabalari misli ko‘rilmagan texnologik inqilob va Sun’iy Intellekt jadal rivojlanayotgan davrda yashamoqda. Cheksiz raqamli dunyo ularga istalgan axborotni bir soniyada beradi, lekin raqamlar algoritmi odamga vijdonni, shafqatni va javobgarlikni o‘rgata olmaydi. Buni insoniyatga faqat va faqat inson yordamida, o‘qituvchining jonli qalbi, badiiy so‘zning qudrati va asriy diniy-falsafiy hikmatlar vositasida singdirish mumkin.

V bob bo‘yicha xulosa

Fikrimizni yakunlasak, Sharq renessansi mutafakkirlarining mislsiz

pedagogik merosi asrlar qa’ridagi muzlab qolgan, faqatgina muzeylarga xos yodgorlik emas. Bu — inson tabiatining eng chuqur va nozik qatlamlarini teran anglab yetgan, avlodlar sinovidan muvaffaqiyatli o‘tgan uzluksiz psixologik-didaktik texnologiyalar to‘plamidir. Abu Nasr Forobiyning barcha a’zolar bir yurakka (adolatga) bo‘ysunadigan fozil jamiyat orzusi, Yusuf Xos Hojibning ijtimoiy muvozanatni ta’minlovchi to‘rt ustuni, Imom G‘azzoliyning bilimni amaliyotga aylantirish borasidagi qat’iy talabi va Alisher Navoiyning axloqiy purma’noligi bugungi kunning Global Fuqarolik ta’limi dasturlari bilan muazzam uyg‘unlik kasb etadi.

Zamonaviy davrda Tarbiya fanini o‘qitishda quruq, esdan tez chiqib ketuvchi nazariyalarga berilib ketmaslik, balki asrlar osha qadrini yo‘qotmagan badiiy va diniy adabiyot durdonalarini dars jarayoniga mohirona singdirish — bugungi o‘qituvchining, qolaversa, har bir ta’lim dizaynerining bosh vazifasidir. Chunki axborotga to‘lib-toshgan raqamli asrda qandaydir faktni qidirib topish va bilish juda osonlashdi, biroq ijtimoiy mas’uliyatni his qiladigan komil inson bo‘lib yetishish tobora murakkablashib bormoqda. Biz pedagoglar sifatida shunchaki axborot yetkazuvchilar emasmiz, balki o‘quvchining aqli va qalbi o‘rtasidagi muvozanatni tiklaydigan, uni jaholatdan asrovchi xaloskor ko‘prik vazifasini o‘tashimiz shart.

Nazorat savollari va Amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” modelidagi markaziy boshqaruvchi — “yurak” metaforasini zamonaviy OTM yoki maktab boshqaruviga qanday tatbiq etgan bo‘lardingiz? Jamiyat yoxud ta’lim dargohi rahbarida aql emas, aynan yurak (adolat va axloq) ustuvor bo‘lishi qanday amaliy natija beradi?
2. Imom G‘azzoliyning “amalsiz ilm jinnilikdir” degan qat’iy uqtirishi bugungi kundagi masofaviy ta’lim va onlayn kurslar sharoitida qanday yangi axloqiy dilemmalarni yuzaga chiqarmoqda?
3. Yusuf Xos Hojib asaridagi to‘rt ramziy ustun (Adolat, Baxt, Aql, Qanoat) o‘rtasidagi o‘zaro murakkab ziddiyat va uyg‘unlikni hozirgi zamon

pedagogikasidagi “Xarakter ta’limi” prinsiplari bilan qanday mantiqiy sintez qilish mumkin?

4. Nima sababdan Burhoniddin Zarnujiy bilimlarni o‘zlashtirish samaradorligini o‘quvchining kognitiv (aqliy) qobiliyatiga emas, balki bevosita “Ta’dzim” (ustozga va ilmga bo‘lgan mutlaq hurmat) tushunchasiga bog‘lagan?

5. O‘zbekiston ta’lim tizimida alohida o‘qitilgan “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi” va “Dunyo dinlari tarixi” kabi tarqoq fanlarning yagona “Tarbiya” faniga birlashtirilishi o‘quvchilarda ijtimoiy empatiyani shakllantirishda qanday psixologik vazifani bajaradi?

Amaliy vazifalar

1. **Keys-stadi:** Siz 9-sinfda “Tarbiya” darsini o‘tayapsiz. O‘quvchilardan biri kutilmaganda kesatiq bilan: “Nega men jamiyat yoki boshqalar haqida qayg‘urishim kerak? Hozirgi raqobat zamonida har kim faqat o‘zi uchun yashaydi-ku?” dedi. Xo‘sh, bu provokatsion vaziyatni qanday yumshatasiz? Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asaridagi ijtimoiy mas’uliyat va insonparvarlik g‘oyalaridan foydalanib, bu o‘quvchining xudbinona dunyoqarashini o‘zgartirish uchun qanday jonli dialog qurasiz? Fikringizni bosqichma-bosqich yozib bering.

2. **Taqqoslash:** G‘arbning pragmatik, faqatgina yakuniy test natijalariga yo‘naltirilgan ta’lim modeli bilan Sharqning an’anaviy “ustoz-shogird” (ruhiy-axloqiy qadriyatlarga tayangan) modelini o‘zaro solishtiring. Ularning har ikkisida qanday yutuq va kamchiliklar bor? Har ikki yondashuvni birlashtiruvchi oltin o‘rtaliqni topish maqsadida o‘z xulosalaringizni Venn diagrammasi yoki qiyosiy jadval ko‘rinishida tasvirlab bering.

3. **Tahlil:** Yusuf Xos Hojibning “Uquvdir chirog‘dek qorong‘i tuni, Bilig ul yarug‘lug‘ yarutti sani” hikmatini oling. Bu misrani auditoriyaga shunchaki yodlatmasdan, bugungi xavfli “axborot xurujlari” va “media-savodxonlik” muammolari fonida qanday tushuntirib bergan bo‘lardingiz? Aynan shu hikmat mazmuni ustiga qurilgan 10 daqiqalik interaktiv dars ssenariysini ishlab chiqing.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. **Loyihalash:** “G‘azzoliy va bugungi kun talabasi” mavzusida kichik ijtimoiy tadqiqot loyihasini amalga oshiring. Buning uchun tengdoshlaringiz o‘rtasida ularning nazariy bilimlarni real hayotda qay darajada amaliyotga ko‘chirayotganini aniqlovchi 10 ta ochiq va yopiq savoldan iborat raqamli so‘rovnoma (Google Forms orqali) tuzing. Olingan ma’lumotlarni tahlil qilib, asosiy muammolarni ko‘rsatib beruvchi vizual infografika tayyorlang va uni guruhda himoya qiling.
2. **Tadqiqot-esse:** BMTning UNESCO tashkiloti tomonidan butun dunyoda keng targ‘ib qilinayotgan “Global fuqarolik ta’limi” (GCED) dasturining asosiy maqsadlarini — nafratga qarshi kurash, empatiya va bag‘rikenglik kabi qadriyatlarni chuqur o‘rganib chiqing. So‘ngra, bu zamonaviy xalqaro talablarning Forobiy utopiyasi — “Fozil odamlar shahri” asaridagi ijtimoiy hamjihatlik g‘oyalari bilan nechog‘lik mushtarak ekanini dalillar bilan ochib beruvchi 2-3 sahifalik tanqidiy esse yozing.

VI BOB. UMUMTA’LIM MAKTABLARINING TARBIYA FANI DARSLIKLARIGA QO‘YILGAN TALABLAR

Tayanch so‘z va iboralar: *Tarbiya fani, darslikning metodik apparati, didaktik xususiyatlar, kompetensiyaviy yondashuv, uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi, qadriyatlarni oydinlashtirish, inklyuziv ta’lim, ijtimoiy-emotsional ta’lim, kognitiv yuklama, o‘quv-metodik majmua, xarakter ta’limi.*

Aziz talaba, bo‘lajak hamkasbim! Ta’lim sohasiga qadam qo‘yar ekansiz, siz nafaqat fan o‘qituvchisi, balki inson shaxsiyatining eng nozik qatlamlarini shakllantiruvchi qalb muhandisisiz. Sizning qo‘lingizdagi eng qudratli va ayni paytda mas’uliyatli qurol — bu darslik. Biroq, zamonaviy darslik shunchaki qog‘oz, siyoh va ma’lumotlar yig‘indisidan iborat o‘lik ensiklopediya emas. U o‘quvchining tafakkurini, his-tuyg‘ularini va ijtimoiy harakatlarini boshqaruvchi, o‘zgartiruvchi va yo‘naltiruvchi tirik navigatordir.

O‘zbekiston ta’lim tizimi tarixida 2020-yil g‘oyat katta burilish va qat’iy islohotlar davri bo‘ldi. Hukumatning maxsus qarori bilan ko‘p yillar davomida bir-birini takrorlab kelgan, ba’zan quruq nazariyaga aylanib qolgan to‘rtta alohida fan — “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlol g‘oyasi va ma’naviyat asoslari” hamda “Dunyo dinlari tarixi” mantiqan birlashtirildi. Ularning o‘rniga yaxlit, pragmatik, xalqaro standartlarga mos va hayotiy “Tarbiya” fani joriy etildi.

Xo‘sh, nima uchun aynan bunday radikal qadam tashlandi? Sababi oddiy. Eski tizim o‘quvchini shunchaki axborot bilan to‘ldirishga xizmat qilar, amaliyotda, murakkab hayotiy chorrahalarda esa bu nazariy bilimlar ishlamay qolayotgan edi. Quruq yodlatish va cheksiz pand-nasihat ish bermaydi. Mutlaqo. Bola ma’naviyatni va axloqni daftarga qoida qilib yozib emas, balki aniq bir ijtimoiy vaziyatni o‘z qalbidan o‘tkazib, his qilib o‘rganadi. Agar ta’lim faqat xotiraga tayansa, o‘quvchi imtihondan besh oladi-yu, hayotda qoqinadi. Tarbiya fani darsliklari oldiga qo‘yilgan ulkan vazifa — bilish (kognitiv) darajasidagi qoidalarni xulq-atvor darajasiga olib chiqishdir.

Ushbu keng qamrovli bobda biz siz bilan birgalikda zamonaviy “Tarbiya” darsliklarining ichki “anatomiyasi”ni mikroskop ostida o‘rganamiz. Ularga qo‘yilgan qat’iy didaktik va metodik talablarni, bu darsliklarning kuchli, ishlaydigan mexanizmlarini va ayni paytda oqsayotgan, zaif jihatlarini chuqur ilmiy-empirik tahlil qilamiz. Maqsadimiz — sizni shunchaki chetdan kuzatuvchi yoki axborot iste’molchisidan darslikni tanqidiy baholay oladigan, uning metodik apparatidan ustalik bilan, maestrodek foydalanadigan va o‘z o‘rnida yangi avlod o‘quv adabiyotlarini yarata oladigan ekspert darajasiga ko‘tarishdir. Tayyormisiz? Unda mantiqiy tahlil va mushohadani boshladik.

6.1-§. Zamonaviy maktab darsliklariga qo‘yiladigan talablar

Biz yashab, nafas olib turgan shiddatli axborot asrida “yaxshi darslik” tushunchasining o‘lchov mezonlari tubdan o‘zgardi. O‘tgan asrda kitob qancha qalin, qancha ko‘p raqam va dalillarga boy bo‘lsa, shuncha salmoqli va akademik hisoblanardi. Keling, masalaga real yondashaylik. Aslida ham shundaymi? Yo‘q. Bugungi o‘quvchi axborotlar ummonida yashamoqda; unga faktlarning o‘zi emas, o‘sha faktni hayotda qanday qo‘llashni o‘rgatuvchi amaliy yo‘l ko‘rsatkich kerak.

BMT va UNESCO kabi nufuzli xalqaro tashkilotlarning so‘nggi yillardagi fundamental hisobotlari, xususan, “Global ta’lim monitoringi” (GEM-2020 va 2024) xulosalari darsliklarni inklyuzivlik, ijtimoiy tenglik va hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish tomonga keskin burishni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy darsliklarga qo‘yiladigan talablarni tartibsiz emas, balki yaxlit tizim sifatida o‘rganishimiz lozim.

Tasavvur qiling, darslik mantiqiy jihatdan to‘rtta baquvvat ustunga tayangan mahobatli va mustahkam binodir. Bu binoning poydevorida qat’iy “Tarbiya fani standarti” yotsa, uning tom qismida jamiyatga to‘laqonli moslashgan, mustaqil fikrli “Komil shaxs” obyekti joylashadi. Binoni ushlab turuvchi to‘rt ustun esa darslikka qo‘yiladigan eng muhim to‘rtta talab mezonidir: Ilmiy-didaktik aniqlik, Kognitiv va psixologik yengillik, Kompetensiya va amaliylik, shuningdek, Inklyuzivlik va bag‘rikenglik. Agar shu ustunlarning birortasi oqsasa yoki noto‘g‘ri loyihalansa, darslikning butun boshli didaktik yaroqliligi buziladi, bino qulaydi. Keling,

har bir ustunni alohida, batafsil tahlil qilamiz.

Ilmiy-didaktik aniqlik va qadriyatlar sintezi

Birinchi ustun. Darslik matni ilmiy jihatdan mutlaqo xatosiz, faktlarga asoslangan, ammo ayni paytda o‘quvchining psixologik yoshiga mos, jozibali til va uslubda yozilishi shart. Fan olamidagi so‘nggi sotsiologik, psixologik va axloqiy tadqiqotlar natijalari darslikka tabiiy ravishda singdirilishi lozim. Bu jarayonning eng nozik va qiziq jihati shundaki, aynan “Tarbiya” fanida fizika yoki matematikaga xos bo‘lgan qat’iy, o‘zgarmas formulalar yo‘q. Bu yerda inson qadri, vijdoni va axloqi o‘lchanadi.

Qadriyatlar har bir o‘ziga xos jamiyatning asriy madaniy ko‘prigi orqali tushuntiriladi va yosh avlodga uzatiladi. Masalan, maktab dasturida fransuz yozuvchisi Antuan de Sent-Ekzyuperining “Kichkina shahzoda” asarini o‘qitishda globallashuv, do‘stlik va ekologik mas’uliyat mavzulari quruq bayon qilinmaydi. Aksincha, bu umumbashariy motivlar o‘zbekona “Aql va Odob”, “Mehr-oqibat” kabi milliy qadriyatlar filtridan o‘tkazilgan holda beriladi. O‘quvchi global muammoni milliy tafakkur orqali yechishni o‘rganadi. Shuningdek, darsliklarimizda Avestodan tortib, Abu Nasr Forobiy va Abdurauf Fitratning “Oila” asari kabi mumtoz manbalardan o‘rinli, didaktik ishlov berilgan holda foydalanish ilmiy yondashuvning boyligini ta’minlaydi. Didaktik talabning yana bir sharti shuki, matnlar mantiqiy izchillikda, oddiydan murakkabga, ma’lumdan noma’lumga tomon silliq o‘tishi kerak.

Kognitiv va psixologik yengillik

Ikkinchi ustun. Matnning hajmi va murakkablik darajasi o‘quvchining diqqat markazidan va ma’lumotni qayta ishlash tezligidan oshib ketmasligi kerak. Bolaning ko‘zi toliqishi, vizual axborotning haddan tashqari zichligi bevosita kognitiv charchoqqa va fandan bezishga olib keladi. Qisqa, lo‘nda, dinamik matnlar. Yosh xususiyatiga mos to‘g‘ri shrift (masalan, kichik sinflar uchun 14-16 pt, yirikroq, tushunarli harflar). Sahifadagi oq bo‘shliqlar va illyustratsiyalar o‘rtasidagi oltin balans qat’iy saqlanishi kerak. Bolaning nozik ruhiyatiga og‘ir botadigan, g‘amgin, umidsizlikka yetaklovchi yoki qo‘rqinchli vizual elementlardan mutlaqo saqlanish — zamonaviy darslik yaratishning oltin aksiomasidir.

Bu o‘rinda xalqaro amaliyotda keng qo‘llaniladigan Ijtimoiy-

emotsional ta’lim (Social Emotional Learning — SEL) standartlariga to‘xtalmaslikning iloji yo‘q. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan va turli nizo va inqirozli hududlarda, jumladan Afg‘oniston misolida ham sinovdan o‘tkazilgan SEL qo‘llanmalarida shunday tushunchalar borki, ular bugungi darsliklarimiz uchun juda muhim. Masalan:

Tafakkur al-Nafs (O‘z-o‘zini anglash): O‘quvchiga shunchaki millat g‘ururini o‘rgatishdan oldin, uning o‘zligini, shaxsiy qadriyatlarini anglashi uchun psixologik maydon yaratish.

Aql va Adab (Emotsional intellekt va ijtimoiy xulq): O‘z hissiyotlarini nomlash, jahl yoki qayg‘uni boshqarish orqali to‘g‘ri ijtimoiy munosabat o‘rnatishni o‘rgatish.

Zamonaviy Tarbiya darsligi aynan shunday psixologik yengillik ustiga qurilishi, darslik ichida “Miya uchun tanaffuslar” — yengil jismoniy yoki vizual mashqlar berib borilishi zarur.

Kompetensiya va pragmatik (amaliy) yondashuv

Uchinchi ustun va ehtimol, eng hal qiluvchi mezon. Darslik o‘quvchida “Men bu qoidani besh bahoga yodladim” emas, balki “Men real hayotda shunday muammoga duch kelsam, uni qanday hal qilishni aniq bilaman” degan chuqur ishonch va hissiyotni uyg‘otishi zarur. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1059-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” bu borada aniq maqsadlarni belgilab bergan. Unga ko‘ra, inson tarbiyasi parchalangan emas, balki homiladorlik davridan boshlab to 30 yoshgacha bo‘lgan uzoq davrda uzluksiz amalga oshirilishi kerak. Maktab darsliklari yoshlarda mafkuraviy immunitet, mas’uliyat, atrof-muhitga bag‘rikenglik, tadbirkorlik va huquqiy madaniyatni bosqichma-bosqich, zanjirdek bog‘langan holda shakllantirishni talab qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvda ta’lim natijasi bilimlarning xotirada saqlanishi bilan emas, balki nostandart vaziyatlarda o‘sha bilimlarni qo‘llay olish ko‘nikmasi bilan o‘lchanadi. Tarbiya darsligi o‘quvchini sinf xonasidagi faraziy olamdan olib chiqib, haqiqiy jamiyatning qaynoq qozoniga tushira olishi, uni faol fuqaro sifatida loyihalashi kerak.

Inklyuzivlik va global fuqarolik

To‘rtinchi ustun — bag‘rikenglik arxitekturasi. UNESCO ekspertlari

va “Global Education Monitoring” hisobotlari ta’kidlaganidek, darsliklar gender tengligini qo‘llab-quvvatlashi, irqi, millati, dini va ijtimoiy qatlamidan qat’i nazar barcha insonlarni hurmat qilishga o‘rgatishi mutlaq zaruratdir. Inklyuziv ta’lim faqatgina jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun pandus o‘rnatish emas, u darslik sahifalaridagi ma’naviy inklyuzivlikdan boshlanadi. Aravachada o‘tirgan, eshitish apparati taqqan yoki ko‘zoynak taqqan maxsus ehtiyojli bolalar darslik matnlaridagi hikoyalarda va rasmlarda oddiy, to‘laqonli va baxtli qahramonlar sifatida o‘zlarini ko‘ra olishlari kerak. Ular jamiyatning ajralmas qismi ekanliklarini kitob orqali his qilishlari shart.

Keling, muammoga bir oz tanqidiy nazar tashlaymiz. Nega biz inklyuzivlik va genderni bunchalik urg‘ulayapmiz? Xalqaro nufuzli jurnallarda nashr qilingan va O‘zbekiston maktab darsliklarida olib borilgan post-strukturaviy diskurs tahlillari ba’zi og‘riqli nuqtalarni ko‘rsatmoqda. Tadqiqotchi V. Ozawa va boshqa olimlarning xulosalariga ko‘ra, garchi qizlar ta’limiga katta e’tibor qaratilayotgan bo‘lsa-da, ba’zan vizual illyustratsiyalarda gender rollari bo‘yicha yashirin stereotiplar (qoliplar) hanuz saqlanib qolmoqda. Tasavvur qiling: darslikdagi rasmlarda erkaklar asosan jamoat joylarida, zavodlarda, siyosiy yoki rahbarlik rollarida faol, ayollar esa asosan uy-ro‘zg‘or ishlarida, oshxonada, bolalarga qarab o‘tirgan holatda aks ettirilsa, bu bilvosita o‘quvchi qizlarning ongi ostiga qanday ta’sir qiladi? U ularning kelajakdagi professional karyera intilishlarini cheklab qo‘ymaydimi? Albatta, cheklaydi. Zamonaviy darslik aynan shunday ijtimoiy nomutanosibliklarni o‘ziga yashiruvchi emas, balki bu qoliplarni sindiruvchi, adolatli va obyektiv dunyoqarashni qamrab oluvchi progressiv vosita bo‘lishi talab etiladi.

6.2-§. “Tarbiya” darsligining tuzilishi, didaktik xususiyatlari va metodik apparati

Biz darslik nima va u qanday talablarga javob berishi kerakligini nazariy jihatdan tushunib oldik. Endi uni ochiq operatsiya stoliga qo‘yib, ichki tuzilishini o‘rganamiz. Darslik shunchaki betartib matnlar va rasmlar to‘plami emas. U o‘ta nozik “pedagogik ssenariy” va muhandislik yechimlari asosida ishlangan murakkab tizimdir. Uni zamonaviy kompyuter

dasturiga o‘xshatish mumkin: kitobning asosiy matni uning mantiqiy kodi, backend qismi bo‘lsa, metodik apparati va illyustratsiyalari — foydalanuvchi interfeysi, ya’ni frontend qismidir. Dastur qanchalik zo‘r kodlanmasin, agar uning interfeysi o‘quvchiga noqulay bo‘lsa, u ishlamaydi.

Darslikning strukturaviy tarkibiy qismlari

Ilmiy didaktikada darslik odatda bir-biri bilan chambarchas bog‘langan ikki yirik blokdan iborat deb qaraladi:

1. Matnli komponentlar:

Bu qism o‘quv axborotini uzatuvchi asosiy qon tomirdir. U o‘z navbatida yana uchga bo‘linadi:

- *Asosiy matnlar:* Fundamental bilimlarni beruvchi matnlar. Bunga tushunchalar, qoidalar, xulosalar kiradi.
- *Qo‘shimcha va to‘ldiruvchi matnlar:* Bular asosiy fikrni dalillash va boyitish uchun xizmat qiladi. Ibratli hikoyalar, real hayotiy voqealar, buyuk shaxslarning tarjimai holi, xalq og‘zaki ijodi namunalari (maqol va matallar) hamda iqtiboslar aynan shu toifaga kiradi. Yuqorida aytilganidek, Fitrat, Abdulla Avloniy yoki zamonaviy jahon mutafakkirlarining asarlaridan olingan ibratli parchalar o‘quvchini teranroq o‘ylashga majbur qiladi.
- *Tushuntiruvchi matnlar:* O‘quvchiga darslikda harakatlanishni o‘rgatuvchi qism. Kirish so‘zi, xaritalar va sxemalarga yozilgan izohlar, terminlar lug‘ati (glossariy) va ilovalar shular jumlasidandir.

2. Matndan tashqari komponentlar:

Aynan shu blok darslikni shunchaki o‘qish kitobidan farqlab, uni chinakam “darslik”ka aylantiradi.

- *Metodik (Tashkiliy-o‘zlashtiruvchi) apparat:* O‘quvchining diqqatini boshqaruvchi, bilish faoliyatini rag‘batlantiruvchi vositalar. Savollar, murakkab topshiriqlar, amaliy keyslar, loyiha ishlari.
- *Ko‘rgazmali-illlyustrativ apparat:* Darslikdagi chizmalar, fotosuratlar, sxemalar, jadvallar va piktogrammalar. Ular matnni shunchaki bezatib qolmay, o‘zida mustaqil didaktik yuklamani tashiydi.

Metodik apparat: Bola miyasini ishga tushiruvchi “Katalizator”

Keling, metodik apparatning ahamiyatiga chuqurroq to‘xtalamiz. Nega maktabda ba’zi darslar bolani charchatib, zeriktiradi-yu, ba’zilarida

vaqt qanday o‘tganini bola o‘zi ham sezdirmaydi? Muammoning ildizi bevosita darslikning metodik apparatiga borib taqaladi. “Tarbiya” darsligining metodik apparati axborotni majburan xotiraga yuklashga emas, uni miyada “hazm qilishga”, analiz va sintez qilishga xizmat qiladi. U xuddi kimyoviy reaksiyani tezlashtiruvchi katalizator kabi ishlaydi.

Zamonaviy Tarbiya fani darsliklari psixologik-didaktik yondashuvlardan biri bo‘lmish **“Qadriyatlarni oydinlashtirish texnikasi” (Value Clarification Technique — VCT)** ni o‘z metodik apparatining markaziga qo‘yadi.

Bu texnikaning amaldagi ishlash prinsipi qanday? Qadimiy darsliklarda bolaga to‘g‘ridan-to‘g‘ri “O‘g‘rilik qilish yomon, to‘g‘riso‘z bo‘lish yaxshi” deb avtoritar uqtirilgan. VCT texnikasi esa bunday yondashuvdan qat’iyan voz kechadi. Aksincha, o‘quvchi oldiga axloqiy dilemma — ya’ni ikkita murakkab yo‘ldan birini tanlash majburiyati (keys) qo‘yiladi.

Tasavvur qiling, darslikdagi shunday bir topshiriq: Qahramon, masalan, Jasur ismli bola, o‘zining eng yaqin do‘stini katta balo yoki jazolanishdan qutqarib qolish maqsadida onasiga va o‘qituvchisiga yolg‘on gapirishga majbur bo‘ldi. Bu to‘g‘rimi yoki noto‘g‘ri? Darslik apparati shu yerda tayyor xulosa bermaydi. U bola miyasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ritorik savol tashlaydi: *“Siz Jasurning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilar edingiz va nega? Do‘stlik muqaddasmi yoki haqiqat?”*

Bunday metodik usul qanday mo‘jiza yaratishini anglayapsizmi? Bola shunchaki quruq matnni va kimgadir tegishli bo‘lgan o‘gitni yodlamaydi. U o‘sha murakkab vaziyatni tahlil qilib, o‘zining ichki ruhiyatidan o‘tkazadi. Unda empatiya (o‘zga insonning holatini, og‘rig‘ini tushunish va his qilish) shakllana boshlaydi. U barcha variantlarni taroziga qo‘yadi va yakuniy xulosa chiqaradi. Natija esa aqlbovar qilmas darajada kuchli bo‘ladi — qadriyat kimgadir yoqish uchun yodlangan qoida emas, bolaning o‘z ixtiyoriy tanloviga, uning ajralmas shaxsiyatiga aylanadi.

Jadval. An’anaviy va Zamonaviy yondashuv ostidagi metodik apparatning analitik solishtirma tahlili

Darslik elementlari va baholash mezonlari	Eski avlod darsliklari (Axborot yetkazuvchi va tushuntiruvchi yondashuv)	Zamonaviy “Tarbiya” darsliklari (Formatlaydigan, kompetensiyaviy yondashuv)
Savollarning xarakteri va chuqurligi	Xotirani tekshiruvchi yopiq tipdagi savollar (*Qachon? Kim? Qayerda?*). Reproduktiv. Shunchaki o‘qilgan matnni qayta xotirlashga mo‘ljallangan.	Tafakkurni ishlatuvchi, analitik ochiq tipdagi savollar (*Nega shunday bo‘ldi? Boshqacha yechim bormi? Qanday baholaysiz?*). Tanqidiy va mushohadali.
Topshiriqlar turi va formati	Qoidalarni yoddan quruq aytib berish, matnni ko‘chirib yozish, ma’lumotlarni yodlash. Konvergent (yagona to‘g‘ri javobli) vazifalar.	Murakkab axloqiy keys-stadilar yechish, guruhli amaliy loyihalar, kichik ijtimoiy aksiyalarni sinfda modellashtirish. Divergent (ko‘p yechimli) vazifalar.
Illyustratsiyaning didaktik vazifasi	Matnni shunchaki bezash, ko‘zga chiroyli ko‘rinish va e’tiborni tortish (vizual material faqat fon sifatida ishlaydi).	O‘zida mustaqil didaktik yuklama va yashirin ma’no tashish. O‘quvchi rasm ustida o‘ylab, yashirin jumboqni topishi (vizual matnni o‘qishi) kerak.
O‘quvchi roli va maqomi	Ma’lumotning passiv iste’molchisi va qabul qiluvchisi (Obyekt). Tizimga so‘zsiz bo‘ysunuvchi.	Bilimni o‘zi kashf etuvchi tadqiqotchi, jamoa lideri, qaror qabul qiluvchi (Subyekt).
O‘qituvchining metodik roli	Mutlaq haqiqat va bilimlarning yagona egasi, diktator. Baholovchi nazoratchi.	Yo‘naltiruvchi moderator (Fasilitator), vaziyatlarni tahlil qilishda hamkor va murabbiy.

Farqni yaqqol sezyapsizmi? Zamonaviy darslikning to‘g‘ri tuzilgan apparati o‘qituvchini ham majburan ijodkorga aylantiradi. Eski qoliplar

parchalanadi. Bunday darslik bilan ishlangan darsda sukut saqlaydigan, passiv o‘tiradigan bolani topish qiyin bo‘lib qoladi. Chunki darslik ularni muloqotga, bahs-munozaraga chorlaydi.

Bundan tashqari, Ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) doirasida UNESCO tavsiya etgan metodologiyalar Tarbiya darsliklarimiz apparatiga chuqur integratsiya qilinishi zarur. Masalan, “Ta’sir va Nazorat doirasi” tushunchasi. Bolalarga darslik orqali o‘zlari nazorat qila olmaydigan tashqi omillar (ob-havo, boshqa odamlarning fikri, o‘tmish) tufayli siqilmasdan, faqat o‘z nazoratidagi narsalarga (o‘z harakati, so‘zlari, his-tuyg‘ulari va mehnatiga) diqqat qaratish o‘rgatiladi. Shuningdek, tinglash madaniyatini rivojlantiruvchi faol metodlar, masalan, HEAR (Halt — to‘xta, Engage — e’tibor qarat, Anticipate — kut, ya’ni muloqotdoshni tushunishga harakat qil, Reflect — aks ettiring/fikr bildiring) strategiyasi ham darslik apparatining tarkibiy qismiga aylanishi kerak.

6.3-§. Tarbiya darsliklari tahlili

Biror tizimni noldan yaratish yoki isloh qilish haqida gapirish oson. Ammo u amalda qanday ishlayotganini tahlil qilish, yutuqlarini xolis e’tirof etib, kamchiliklarini dadil yuzaga olib chiqish yanada qiyin va ilmiy jasorat talab etuvchi jarayondir. 2020-yildan maktablarimizga shiddat bilan kirib kelgan yangi avlod “Tarbiya” darsliklarini tahlil pichog‘i ostiga olsak, biz bir qancha ulkan yutuqlar bilan bir qatorda, zudlik bilan e’tibor qaratishimiz lozim bo‘lgan oqsoq jihatlarni ham ko‘ramiz.

Erishilgan eng yirik yutuqlar:

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qarori talablari doirasida yaratilgan darsliklarda eng avvalo mantiqsiz parchalanish va sun’iy chegaralar buzildi. Yoshlar diqqati jamlanishi kerak bo‘lgan asosiy axloqiy, huquqiy va ijtimoiy masalalar bitta muqova ostiga, yaxlit tizimga yig‘ildi. Darsliklarga turli ijtimoiy-axloqiy keyslar kiritildi. Ayniqsa, o‘zbek xalqining ming yillik hayotiy tajribasiga asoslangan milliy o‘zligimiz, “Avesto”dagi “Ezgufikr, ezgu so‘z, ezgu amal” g‘oyasi, Forobiyning fozil shahar haqidagi orzulari, Fitrat kabi ma’rifatparvar jadid mutafakkirlarimizning qarashlari arxaik uslubda emas, balki zamonaviy tilga ko‘chirilib, yoshlarga moslab dizayn qilinganligi

beqiyos katta plyus bo‘ldi. Darslik hajman va kognitiv jihatdan yengillashdi. Bola lug‘atiga og‘irlik qiluvchi patetik jumlalar (haddan tashqari dabdabali, soxta vatanparvarlikka oid nasihatlar) biroz bo‘lsa-da qisqardi.

Biroq, muammolar, teshiklar qayerda yashiringan?

Biz yuqorida zikr etgan “quruq pand-nasihatdan mutlaqo qochish” prinsipi baribir darsliklarimizning barcha bobi uchun to‘laqonli mag‘ziga aylanib ulgurmadi. Garchi axloqiy dilemmasiga boy keyslar kiritilgan bo‘lsa-da, ularni taqdim etish uslubi ba’zan yana o‘sha eski avtoritar pedagogika ohangiga tushib qoladi.

Xalqaro ekspertlar bu holatni qanday baholaydi? Scopus va Web of Science bazalaridagi xalqaro ilmiy maqolalar tahliliga ko‘ra ko‘pgina davlatlarda, shuningdek bizning mintaqada ham, xarakter ta’limini o‘rgatishda ta’sirni o‘lchash mexanizmlari o‘ta qiyinligicha qolmoqda. Gap shundaki, ko‘p hollarda biz kognitiv o‘zlashtirishni (bola qoidani yodladi) xulq-atvor o‘zgarishi (bola hayotda shunga amal qilyapti) deb yanglish qabul qilamiz. Darslik topshirig‘ini bola a’lo darajada bajaradi, to‘g‘ri tanlovlarni belgilab, o‘qituvchidan yuqori baho oladi, lekin maktab ostonasidan hayotga chiqqach, yana o‘sha darslik qoralagan nojo‘ya qilmishga hech ikkilanmay qo‘l uradi. Demak, darslikning kognitiv va psixologik effekti sinfxona devorlaridan tashqariga, reallikka chiqishga jiddiy qiynalmoqda.

Xorijlik olimlar xarakter ta’limining muvaffaqiyatini darslikdagi uchta tayanch parametrga bog‘lashadi: 1) *Konseptualizatsiya* (tushuncha va qadriyatning to‘g‘ri ilmiy ta’riflanishi), 2) *Implementatsiya* (amaliyotda shularni guruhli ishlar orqali qanday tashkil etilishi), va eng asosiysi 3) *Atrof-muhit bilan aloqadorlik*. Bizning darsliklar ba’zan ota-onalar, oila va mahalliy jamoatchilik bilan bevosita kooperatsiyani (hamkorlikni) ta’minlaydigan vazifalarni amaliy nuqtai nazardan yetarli darajada taqdim etmayapti. Qadriyat faqat maktabda emas, ko‘chada ham ishlashi uchun darslik ko‘prik vazifasini o‘tashi kerak.

Zamonaviy tahlilchilar, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar va o‘smirlar psixologiyasi bo‘yicha tadqiqot olib boruvchi xalqaro olimlar yana bir nozik masala yuzasidan tez-tez bong urmoqdalar: biz yashayotgan raqamli davrda bolaning ijtimoiy-emotsional ta’limini qo‘llab-quvvatlash uchun faqat

klassik, yozma matn bilan cheklanib qolmaslik kerak. Bizga elektron va vizual boyitilgan gibrid darsliklar g‘oyat zarur. O‘rta va yuqori sinf “Tarbiya” darsliklari tahlili ko‘rsatyaptiki, bugungi yoshlar har kuni to‘qnash keladigan “raqamli etika” (kiber-madaniyat), ijtimoiy tarmoqlardagi kiber-bullingdan (internet orqali tajovuz qilish, haqoratlashdan) psixologik himoyalanish, soxta axborotlarga (feyklarga) tanqidiy munosabat kabi o‘ta dolzarb mavzular hanuz darsliklarimizning orqa fonida, soyada qolib ketmoqda. Bu boradagi bo‘shliqni tezlik bilan, xalqaro va mahalliy tajribani uyg‘unlashtirgan holda isloh qilish — biz kabi tadqiqotchi pedagoglarning va bo‘lajak o‘quv qo‘llanmalari mualliflarining eng birlamchi vazifasi hisoblanadi.

Quyida umumta’lim maktablari uchun yaratilgan “Tarbiya” darsliklarining sinflar kesimidagi qisqacha tahlili va tavsiyalarni keltirib o‘tamiz.

1. SINF “TARBIYA” DARSLIGI TAHLILI

Darslik asosan 7 yoshli bolalarning maktab muhitiga moslashishi, salomlashish odoblari, kun tartibi, tejamkorlik va xavfsizlik qoidalarini o‘rganishga qaratilgan.

Ijobiy tomonlari:

- **Interfaol ruknlar tizimi:** Darslikda “Odob durdonalari”, “Birgalikda o‘qiymiz”, “Oila davrasida”, “Ijodiy faoliyat” va “Aqlni charxlash” kabi maxsus yo‘l ko‘rsatkichlarining joriy etilganligi o‘quvchilarni faollashtiradi. Bu tizim o‘qituvchi va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash uchun qulay uslubiy muhit yaratadi.
- **Hayotiy xavfsizlik ko‘nikmalari:** “Notanish kishi kim?” va “Xavfli vaziyatlarda harakat qilish” kabi mavzularning kiritilishi juda o‘rinlidir. Ayniqsa, favqulodda vaziyatlar uchun 101, 102, 103, 104 tezkor raqamlarini o‘rgatish hayotiy ahamiyatga ega.

Salbiy tomonlari va tavsiyalar:

- **Abstrakt tushunchalarning barvaqt berilishi:** Darslikning eng birinchi mavzusidayoq 1-sinf bolasi uchun tushunish qiyin bo‘lgan “Vatan ishonchi” kabi mavhum va murakkab falsafiy tushunchalar kiritilgan. Bu yoshdagi bolalar tushunchalarni ko‘rgazmali obrazlar orqali qabul qiladi.

- **Matnlarning kattalarga qaramligi:** “Oila davrasida” ruknidagi koʻplab topshiriqlar “kattalardan soʻrang”, “kattalar yordamida aniqlang” qabilida tuzilgan boʻlib, bolaning mustaqil fikrlashini cheklab qoʻyadi.
- **Tavsiya:** Birinchi sinf uchun darslik mazmunini yanada soddalashtirish, matnlar hajmini kamaytirib, koʻproq komiks va vizual harakatli topshiriqlarga urgʻu berish lozim.

2. SINF “TARBIYA” DARSLIGI TAHLILI

Darslik mazmuni imkoniyatlar va ehtiyojlar, oilaviy munosabatlar, maktab mulkini asrash, sogʻlom turmush tarzi va hamjihatlik tamoyillarini qamrab oladi.

Ijobiy tomonlari:

- **Zamonamiz qahramonlari obrazlari:** Darslikka oʻquvchilar bilan tengdosh boʻlgan va xalqaro maydonda muvaffaqiyat qozongan shaxslar (Nodirbek Abdusattorov, Javohir Sindarov va boshqalar) haqida ma’lumot kiritilganligi bolalarda havas va ichki motivatsiyani kuchaytiradi.
- **Ijtimoiy-iqtisodiy tushunchalar:** “Imkoniyatlar va ehtiyojlar” mavzusida soliqlar, ularning maktab va shifoxonalar qurilishiga sarflanishi haqida boshlangʻich tushunchalar berilganligi bolaning huquqiy savodxonligini oshiradi.

Salbiy tomonlari va tavsiyalar:

- **Akademik nutq uslubi:** “Imkoniyatlar va ehtiyojlar” yoki “Soliqlar” kabi iqtisodiy tushunchalar 8 yoshli bola uchun biroz quruq va qiyin tilda bayon qilingan.
- **Amaliy mashqlarning yetishmasligi:** Darslikda matnli hikoyalar koʻp boʻlib, bolaning oʻzi mustaqil bajarishi mumkin boʻlgan oʻyinli va amaliy mashqlar kam.
- **Tavsiya:** Soliq va iqtisodiyot mavzularini bolalar kundalik hayotda koʻradigan oddiy hayotiy misollar (masalan, maktab partasi yoki oʻyinchoqlar) orqali, qiziqarli oʻyinlar shaklida berish kerak.

3. SINF “TARBIYA” DARSLIGI TAHLILI

Darslik muvaffaqiyat omillari, bilim olish odobi, vaqtni boshqarish, elektron axborotlar, kiyinish madaniyati va mahalla hayotiga bagʻishlangan.

Ijobiy tomonlari:

- **Raqamli gigiyena va axborot savodxonligi:** “Elektron axborotlar” mavzusida kompyuter tarixi bilan birga uning zararli ta’sirlari, o‘yinlarga qaram bo‘lib qolish xavfi (“Kompyuter buvangiz” obrazi) juda to‘g‘ri tushuntirilgan.
- **Amaliy tadbirkorlik ko‘nikmalari:** “Sinfingiz banki” va yarmarka tashkil qilish bo‘yicha berilgan amaliy topshiriq o‘quvchilarda iqtisodiy tafakkurni rivojlantiradi.

Salbiy tomonlari va tavsiyalar:

- **Ma’lumotlarning quruq bayon etilishi:** Qandolat fabrikasi yoki kiyinish madaniyati haqidagi matnlar ba’zi o‘rinlarda quruq statistika va hisobot shakliga kelib qolgan. Bu esa bolani zeriktiradi.
- **Tavsiya:** Raqamli olam va kiyinish madaniyati kabi mavzularni quruq qoidalar bilan emas, o‘quvchilar o‘rtasidagi real ziddiyatli vaziyatlar (keyslar) orqali muhokama shakliga keltirish lozim.

4. SINF “TARBIYA” DARSLIGI TAHLILI

Darslik mazmuni ko‘p millatli davlat qadriyatlari, mardlik, ajdodlar merosi (Ahmad al-Farg‘oniy, Imom Buxoriy), halollik va to‘g‘ri ovqatlanish qoidalarini o‘rgatadi.

Ijobiy tomonlari:

- **Bag‘rikenglik g‘oyalari:** “O‘zbekiston — ko‘p millatli davlat” mavzusida Vera xola misolida turli millat vakillarining ahil qo‘shnichiligi, bayramlarni birga nishonlashi go‘zal tarzda yoritilgan.
- **Tarixiy vorislik tuyg‘usi:** Ahmad al-Farg‘oniyning kashfiyotlari (Nilometr inshooti) va Imom Buxoriyning ilm yo‘lidagi matonati bolalarda milliy g‘ururni shakllantiradi.

Salbiy tomonlari va tavsiyalar:

- **Didaktik bosim va nasihatgo‘ylik:** Matnlarda o‘quvchiga tayyor axloqiy xulosalarni majburlab singdirish, ya’ni “shunday qilish kerak”, “bu yomon odat” kabi tayyor qoliplar ko‘p uchraydi.
- **Tavsiya:** Darslik tarkibida bolani mustaqil mushohada qilishga undaydigan, ochiq yakunli hikoyalar va vaziyatli testlarni ko‘paytirish lozim.

5. SINF “TARBIYA” DARSLIGI TAHLILI

Darslik asosan fuqarolik burchi, mas’uliyat, inson huquqlari, global ekologik xavflar va inklyuziv ta’lim tamoyillarini tushuntiradi.

Ijobiy tomonlari:

- **Global ekologik dunyoqarash:** Dunyodagi global ekologik muammolar (muzliklar erishi, o‘rmonlar kesilishi) va “Greenpeace”, “WWF” kabi xalqaro tashkilotlar haqida ma’lumot berilishi o‘quvchini kengroq fikrlashga o‘rgatadi.
- **Inklyuzivlik va empatiya:** “Inklyuziv ta’lim” tushunchasining kiritilishi, Stiven Xoking va Erik Vayxenmayer kabi jismoniy imkoniyati cheklangan bo‘lsa-da, dunyoni lol qoldirgan shaxslar haqidagi hikoyalar o‘quvchilarda yuksak insoniylikni kashf etadi.

Salbiy tomonlari va tavsiyalar:

- **Psixologik xavotir (Eko-xavotir):** 5-sinf o‘quvchisi uchun sayyoraning halokatga yuz tutayotgani haqidagi ma’lumotlar ortiqcha vahima va qo‘rquv uyg‘otishi mumkin.
- **Tavsiya:** Darslikda global muammolar bilan birga, ularni mahalliy miqyosda (maktabda yoki hovlida) qanday hal qilish mumkinligi borasida kichik amaliy loyihalar (masalan, chiqindilarni saralash, daraxt ekish) ko‘proq berilishi kerak.

6. SINF “TARBIYA” DARSLIGI TAHLILI

Darslik jamoat joylarida o‘zini tutish, adolat, kechirimli bo‘lish, minnatdorlik, mediasavodxonlik va to‘g‘ri ovqatlanish madaniyatini qamrab oladi.

Ijobiy tomonlari:

- **Hissiy intellekt va Soft Skills:** G‘azab va xafagarchilikni boshqarish bo‘yicha berilgan psixologik maslahatlar hamda “Ko‘zgu qoidasi” mashqlari o‘smirlar uchun juda foydalidir.
- **Mediasavodxonlikka kirish:** “Ishonchli va ishonchsiz axborotlar” mavzusida “feyk” xabarlarni aniqlash, axborotni baholash mezonlarining berilganligi axborot xavfsizligini ta’minlaydi.

Salbiy tomonlari va tavsiyalar:

- **Akademik og‘irlik:** Adolat ma’budasi Femida mifi yoki ba’zi huquqiy normalar 6-sinf o‘quvchisi uchun biroz zerikarli va ilmiy tilda bayon etilgan.
- **Tavsiya:** Darslikda etiket va axloq qoidalarini quruq ta’riflar bilan emas, o‘smirlar hayotida ko‘p uchraydigan kiberbulling (internetdagi haqoratlar) va ijtimoiy tarmoq odoblari misolida tushuntirish zarur.

7. SINF “TARBIYA” DARSLIGI TAHLILI

Darslik oliy maqsadlar, iroda, matonat, kiberolamdagi xavflar, missionerlik va samarali muloqot sirlariga bag‘ishlangan.

Ijobiy tomonlari:

- **Mafkuraviy immunitet:** “Ko‘rinmas qarmoq” (ijtimoiy tarmoqdagi o‘yinlar tuzog‘i), missionerlik va buzg‘unchi sektalarning (“Aum Sinrikyo”, “Xalq ibodatxonasi”) salbiy oqibatlari aniq tarixiy faktlar bilan fosh etilgan.
- **Tarixiy jasorat namunasi:** Ikkinchi jahon urushidagi 101 nafar o‘zbek askarining Gollandiyadagi matonati va insoniylik qadrini saqlab qolgani haqidagi hikoya o‘quvchida yuksak g‘urur uyg‘otadi.

Salbiy tomonlari va tavsiyalar:

- **Psixologik bosimning yuqoriligi:** Sektalar oqibatida o‘z joniga qasd qilganlar statistikasi yoki jangarilar hayoti haqidagi ma’lumotlar o‘smirlar ruhiyatiga juda og‘ir botishi mumkin.
- **Tavsiya:** Darslikda buzg‘unchilik g‘oyalarining dahshatlarini ochiq ko‘rsatishdan ko‘ra, ko‘proq tanqidiy fikrlash mashqlari orqali bolada “ogohlik” tuyg‘usini shakllantirish lozim.

8. SINF “TARBIYA” DARSLIGI TAHLILI

Darslik o‘z-o‘zini anglash, qat’iy fe’l-atvor, tushkunlikni boshqarish, tanqidiy fikrlash, fan-texnika taraqqiyoti va tejamkorlik mavzularini o‘z ichiga oladi.

Ijobiy tomonlari:

- **Muvaffaqiyatli shaxslar keyslari:** Pavel Durov (Telegram asoschisi), Jeyms Dayson, Chung Ju Yung (Hyundai asoschisi) hamda iqtisodchi yosh olim Raufxon Salaxo‘jayevlarning hayot yo‘li va muvaffaqiyat sirlari o‘smirlarni buyuk ishlarga ilhomlantiradi.

- **Ilmiy-kognitiv metodlar:** Ebbinghausning unutish egri chizig‘i, Millerning “7+2 qoidasi” (Mnemonika) kabi xotirani rivojlantirish va samarali o‘rganish metodlarining berilishi darslikning amaliy qiymatini oshirgan.

Salbiy tomonlari va tavsiyalar:

- **Tadbirkorlikning nazariylashgani:** Biznes va iqtisodiyot mavzulari ko‘proq biografik va tarixiy hikoyalar shaklida qolib ketgan, amaliy ko‘nikmalar kamroq.
- **Tavsiya:** Darslikda o‘quvchilar uchun startap g‘oyalarini loyihalashtirish, shaxsiy byudjetni rejalashtirish kabi sof amaliy loyihaviy ishlarni (Project-based learning) ko‘paytirish lozim.

10. SINF “TARBIYA” DARSLIGI TAHLILI

Darslik oilaviy qadriyatlar, din va madaniyat, jaholatga qarshi ma’rifat, kiberxavfsizlik, iste’mol madaniyati va korrupsiyaga qarshi kurash muammolariga qaratilgan.

Ijobiy tomonlari:

- **Korrupsiyaga qarshi immunitet:** “Halollik vaksinasi” tushunchasining kiritilishi, o‘z mansabidan shaxsiy manfaatlarda foydalanishning salbiy oqibatlari huquqiy va ma’naviy tomondan mukammal ochib berilgan.
- **Kiberxavfsizlik va media gigiyena:** “Phishing” (fishing), soxta akkauntlar, ijtimoiy tarmoqlardagi firibgarliklardan himoyalanish qoidalarining berilganligi o‘smirlarni internet xavflaridan asraydi.

Salbiy tomonlari va tavsiyalar:

- **Matn zichligi va akademik til:** Darslik ba’zi o‘rinlarda universitetlarning “Sotsiologiya” yoki “Falsafa” darsliklarini eslatadi, til nihoyatda og‘ir va matnlar juda zich joylashgan.
- **Tavsiya:** 10-sinf o‘quvchilari tayyor qoidalarni tinglashni xush ko‘rmaydilar. Yangi darslikda ularni bahs-munozaraga (debatlarga) chorlaydigan ochiq ijtimoiy muammolar va interfaol keyslarni ko‘paytirish zarur.

11. SINF “TARBIYA” DARSLIGI TAHLILI

Darslik katta hayot bo‘sag‘asidagi yoshlarning ijtimoiy mas’uliyati, ksenofobiya, axborot iste’moli, etiket va dress-kod qoidalari hamda shaxsiy

rivojlanish yo‘llarini qamrab oladi.

Ijobiy tomonlari:

- **Hayotiy va amaliy etiket:** Korporativ etiket, kiyinish madaniyati (dress-kod), suxandonlik va notiqlik mahorati, jamoaviy imijni shakllantirish qoidalari bitiruvchilarni bevosita mehnat bozoriga tayyorlaydi.
- **Fuqarolik faolligi:** Saylov kodeksi, 18 yoshga to‘lgan shaxsning siyosiy irodasini ifodalashi kabi huquqiy mavzular fuqarolik mas’uliyatini oshiradi.

Salbiy tomonlari va tavsiyalar:

- **Mavzularning takrorlanishi:** Oilaviy qadriyatlar, dinlararo bag‘rikenglik va buzg‘unchi g‘oyalar mavzulari 7- va 10-sinfdagi mazmunni deyarli takrorlaydi, yangi bosqichga olib chiqilmagan.
- **Tavsiya:** 11-sinf bitiruvchilari uchun darslik mazmunini “Spiral yondashuv” asosida yangilash, ya’ni ularga rezyume yozish, ishga kirish uchun suhbatlardan o‘tish, xalqaro grantlar va loyihalarda ishtirok etish kabi mutlaqo amaliy “Soft va Hard skills” ko‘nikmalarini o‘rgatish lozim.

VI bob bo‘yicha xulosa

Mavzu bo‘yicha yakuniy, fundamental xulosamiz shuki, “Tarbiya” fani darsliklariga qo‘yilgan talablar yildan yilga shaklan va mazmunan dinamik evolyutsiyaga uchrab boradi. Bizning ustuvor maqsadimiz o‘quvchilarga ming yillik falsafiy pand-nasihatlarni shunchaki daftarga ko‘chirib berish yoki miyaga yuklash emas, balki ularni tahlil qilish, chigalliklarini yechish va pirovardida, ularni har bir o‘quvchining shaxsiy amaliyotiga, hayotiy prinsipiga aylantirish ko‘nikmasini (kompetensiyani) berishdir. Darslik o‘zining an’anaviy axborot ombori maqomidan voz kechib, chinakam muloqot, amaliyot va ijod maydoniga aylanishi shart.

Davlat va ta’lim standartlari hamda xalqaro miqyosdagi inklyuziv va pragmatik mezonlarga to‘liq javob beradigan yuqori sifatli o‘quv-metodik majmuani (O‘MM) yaratish jarayoni faqatgina bitta fan yozuvchisining yoki avtorning shaxsiy ishi emas. Bu dizayner, psixolog, sotsiolog, didaktika sohasi olimlari, amaliyotchi o‘qituvchilar, qolaversa jamiyatning keng qatlamlari (jumladan, UNESCO va YuNISEF ta’lim prinsiplari)

integratsiyasini qat’iy talab etadigan ulkan miqyosdagi strategik jarayondir. Shunday ekan, darsliklarni tinimsiz tahlil qilish, tanqidiy kuzatish, xato va bo‘shliqlarni vaqtida tan olib to‘g‘rilash — kelajakda intellektual va emotsional barkamol shaxs qiyofasini faqat qog‘ozda emas, reallikda barpo etishning boshlanish nuqtasi bo‘lib qoladi.

Nazorat savollari va amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. 2020-yilda umumta’lim maktablarida bir necha ijtimoiy-gumanitar fanlarning mantiqan birlashtirilib, yagona “Tarbiya” fani sifatida joriy etilishining eng asosiy pedagogik va ijtimoiy-siyosiy sabablari nimalardan iborat deb hisoblaysiz?
2. Zamonaviy darsliklarga qo‘yiladigan “psixologik va gigiyenik talablar” (jumladan, Ijtimoiy-emotsional ta’lim — SEL prinsiplari) o‘quvchining kognitiv faoliyatiga qanday ta’sir o‘tkazadi? Bolaning toliqishi va darslik dizayni o‘rtasidagi bog‘liqlikni izohlang.
3. Darslikning matndan tashqari komponenti sanalmish “metodik apparat” tarkibiga nimalar kiradi va u o‘quvchini passiv ma’lumot yutuvchidan faol ishtirokchiga qanday aylantiradi?
4. “Qadriyatlarni oydinlashtirish texnikasi” an’anaviy maktablardagi quruq, avtoritar nasihatgo‘ylikdan qaysi tub mexanizmlari bilan farq qiladi? Fikringizni aniq asoslang.
5. UNESCO standartlariga muvofiq, inklyuzivlik va global fuqarolik tamoyillari Tarbiya darsliklaridagi vizual illyustratsiyalarda qay tarzda o‘z aksini topishi shart? Yashirin gender stereotiplarining xavfi nimada?

Amaliy vazifalar

1. **Keys-stadi:** Tasavvur qiling, siz 8-sinflar uchun “Tarbiya” darsligining muallifisiz. “Raqamli etika va internetdagi mas’uliyat” mavzusiga oid shunday bir vaziyatli keys tuzingki, u o‘quvchini tayyor javob qidirishga emas, balki ikki xil axloqiy to‘qnashuv (dilemma) o‘rtasida chuqur o‘ylashga majbur qilsin.
2. **Taqqoslash:** Jadval chizing. Unda avtoritar yondashuvga asoslangan eski avlod darsliklari hamda kompetensiyaviy yondashuvga

asoslangan zamonaviy darsliklarning metodik apparatini qiyosiy tahlil qiling. Baholash mezonlari: savollar turi, topshiriq formati, o‘quvchining roli, o‘qituvchining vazifasi.

3. **Tahlil:** Maktabda o‘qitilayotgan istalgan “Tarbiya” darsligini (masalan, 6- yoki 7-sinf) oling. Uning bitta bobidagi savol va topshiriqlarni tanlab, ularning VCT (qadriyatlarni oydinlashtirish) texnikasiga moslik darajasini ekspert sifatida tanqidiy baholang. Darslik apparati qanchalik ishlayapti?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. **Loyiha ishi:** O‘zlashtirgan bilimlaringizga tayanib, darslikka kiritish mumkin bo‘lgan “Maktab, oila va mahalla hamkorligi” loyihasining ssenariysini ishlab chiqing. Bu shunday loyiha bo‘lsin-ki, o‘quvchi uni butun bir hafta davomida ota-onasi va jamoatchilik bilan amaliy bajarishga majbur bo‘lsin.

2. **Mini-tadqiqot:** “Zamonaviy o‘quv adabiyotlarida vizual va yashirin stereotiplar (qoliplar)” mavzusida kichik kuzatuv olib boring. O‘zbekistondagi darsliklardagi rasmlarni UNESCOning inklyuzivlik talablari bilan solishtirib, mavjud xatolarni tuzatish yuzasidan o‘z takliflaringizni 2-3 sahifalik ilmiy esse shaklida yozib keling.

VII BOB. TARBIYA FANINI O‘QITISH SHAKLLARI

Tayanch so‘z va iboralar: *Pedagogik texnologiya, didaktik jarayon, tashxislanuvchan maqsad, qadriyatlarga asoslangan ta’lim, xarakter ta’limi, dual ta’lim, inklyuziv ta’lim, interfaol ma’ruza, muammoli vaziyat, eksternat, hamkorlik pedagogikasi, axloqiy me’yorlar.*

Ruh va tafakkur muhandisligi

Keling, vaziyatga boshqa burchakdan qaraylik. Universitet auditoriyasiga yoki maktab sinfxonasiga kirib kelgan o‘quvchi kim o‘zi? U shunchaki axborot qabul qilib oluvchi “bo‘sh idish”mi yoki o‘z ongi, qadriyatlari, ikkilanishlari va umidlari bilan yashayotgan tirik, murakkab xilqatmi? Aslida, oliy va o‘rta ta’limning eng buyuk missiyasi — faqatgina yaxshi mutaxassis tayyorlash emas, balki jamiyatning ma’naviy immunitetini tashkil etuvchi komil shaxsni shakllantirishdir. Siz bo‘lajak pedagoglar sifatida kelajakda nafaqat grammatik qoidalar yoki fizika qonuniyatlarini o‘rgatasiz, balki inson ruhiga bevosita daxldor bo‘lgan “Tarbiya” degan nihoyatda nozik asbobni boshqarasiz.

Haqiqatga tik boqaylik: kechagi yodlatishga asoslangan quruq nasihatbozlik darslari o‘z umrini butkul o‘tab bo‘ldi. Darslikdagi qoidalarni o‘quvchiga “bunday qilish yomon, bunday qilish yaxshi” deb yuz marta takrorlagandan ko‘ra, uni to‘g‘ri qaror qabul qilishga undaydigan bitta amaliy muammoli vaziyatga solib qo‘yish ming chandon samaralidir. Yodlangan axloq — omonat. His qilingan axloq esa qadriyatga aylanadi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qarori bilan amaliyotga joriy etilgan “Tarbiya” fani aynan shu davr ehtiyojidan tug‘ildi. Avvallari tarqoq holda o‘qitib kelingan “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlol g‘oyasi” hamda “Dunyo dinlari tarixi” kabi fanlar birlashtirilib, jahon standartlari va milliy qadriyatlar sintezi asosida yagona, yaxlit fan yuzaga keldi. Nega aynan shunday yo‘l tutildi? Sababi oddiy. Tarqoq fanlar bolaning ongida tarqoq tasavvur yaratayotgan edi. Bizga esa butunlik, shaxsning har tomonlama, uyg‘un rivojlanishi kerak.

Bu darslik bobi sizning bo‘lajak kasbiy faoliyatingiz uchun

fundamental ahamiyatga ega. Uni o‘rganish orqali siz tarbiya fanini o‘qitishning shunchaki rasmiyatchilikdan iborat quruq shakllarini yodlamaysiz. Aksincha, biz siz bilan birgalikda ta’lim va tarbiya jarayonining haqiqiy “anatomiyasi”ni tahlil qilamiz. Biz xalqaro miqyosda tan olingan qadriyatlarga asoslangan ta’lim (Values-Based Education — VBE) mexanizmlari qanday qilib o‘zbek auditoriyasining milliy mentalitetiga moslashishini ko‘rib chiqamiz. Qolaversa, YUNESKOning 2023-yili qabul qilingan “Tinchlik, inson huquqlari va barqaror rivojlanish uchun ta’lim” tavsiyanomasi qoidalarini amaliy dars shakllarimizga qanday singdirish mumkinligi haqida bosh qotiramiz. Ushbu bobni o‘zlashtirishdan asosiy maqsad — sizni faqat ma’lumot uzatuvchi diktorga emas, balki talabalarning tanqidiy va axloqiy fikrlashini charxlovchi, ularni hayotga tayyorlovchi haqiqiy “Tafakkur muhandisi”ga aylantirishdir.

Qani, diqqatingizni jamlang. Biz murakkab, ammo o‘ta jozibador pedagogik jarayonlar olamiga qadam qo‘yamiz.

7.1-§. Ta’lim turlari va shakllari tavsifi

Ta’lim va tarbiya — bir tanganing ikki tomoni. Ularni bir-biridan ajratib, alohida-alohida o‘lchab bo‘lmaydi. Biroq ularni to‘g‘ri va tizimli tashkil etish uchun qonuniy hamda me’yoriy “o‘yin qoidalari”ni aniq bilishimiz shart. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan va mamlakat ta’lim tizimining Konstitutsiyasi hisoblangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni sohaga inqilobiy yangiliklarni olib kirdi. Keling, ana shu huquqiy va tashkiliy poydevorni chuqur tahlil qilamiz.

Ta’limning umume’tirof etilgan turlari qaysilar?

Qonunchiligimizda ta’limning uzluksizligini, insonning butun umri davomida o‘qib-o‘rganishini (lifelong learning) ta’minlovchi 7 ta asosiy tur belgilab berilgan. Ularning har biri “Tarbiya” fani uchun o‘ziga xos poligon hisoblanadi:

1. **Maktabgacha ta’lim va tarbiya (8-modda):** Bu bosqichda inson binosining asosiy poydevori qo‘yiladi, ilk qadriyatlar urug‘i ekiladi. Maxsus “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonunga binoan, bu jarayon bolaning jamiyatga dastlabki moslashuvini ta’minlaydi.
2. **Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim (9-modda):** “Tarbiya”

fanining eng faol amal qilinadigan hududi. 422-sonli qarorga muvofiq, malaka talablari uch bosqichga ajratilgan: boshlang‘ich sinf bitiruvchilari uchun (A2), to‘qqizinchi sinflar uchun (A2+) va o‘n birinchi sinflar uchun (V1 yoki B1). Bu darajalar o‘quvchining murg‘akligidan tortib to komillikkacha bo‘lgan yo‘lini qamrab oladi.

3. Professional ta’lim (10-modda): Kasb-hunar maktablari, kollejlar va texnikumlarda shaxsning kasbiy odob-axloqi, mehnatga bo‘lgan ijobiy munosabati shakllanadi.

4. Oliy ta’lim (11-modda): Siz tahsil olayotgan ushbu muhit — akademik erkinlik va mustaqil tanqidiy fikrlash maktabidir. Xalqaro tadqiqotlar tasdiqlaydiki, universitet talabalarining xarakterini rivojlantirish oliy ta’lim muassasalarining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lmog‘i lozim.

7.1-rasm. Ta'lim turlari

5. Oliy ta’limdan keyingi ta’lim: Fikrlashning navbatdagi evolyutsiyasi, ilmiy-tadqiqot axloqi shakllanadigan bosqich.

6. Kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish: Uzluksiz o‘zgarib borayotgan dunyoga moslashish va kasbiy sadoqatni yangilash jarayoni.

7. Maktabdan tashqari ta’lim (14-modda): Bolalar ijodiyot markazlari, musiqa maktablari va turli to‘garaklarda amalga oshiriladigan norasmiy tarbiya va qobiliyatlarni yuzaga chiqarish maydoni.

Ammo bu jarayonlarning eng qiziq va biz ta’lim dizaynerlari uchun muhim qismi — bu **ta’lim shakllari**.

Yangi avlod vakillarini faqatgina sinfxonada, parta atrofida ushlab o‘tirib tarbiyalab bo‘lmaydi. Buni hammamiz yaxshi anglab turibmiz. Qonunimiz (15-21-moddalar) aynan shu davriy egiluvchanlikni huquqiy jihatdan ta’minlab berdi:

Ishlab chiqarishdan ajralgan (Kunduzgi) va ajralmagan (Sirtqi, Kechki) ta’lim: Bular hammamizga ma’lum an’anaviy yondashuvlar bo‘lib, bevosita jonli ko‘z urishtirish va auditoriyadagi ijtimoiy muhit orqali tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishni nazarda tutadi.

Masofaviy ta’lim: Internet va maxsus platformalar (Moodle, Hemis kabi) orqali o‘quv dasturlarini o‘zlashtirish. Nega bu shakl aynan tarbiya uchun qiziq? Sababi, tarbiya fani endilikda an’anaviy makondan raqamli makonga (kiber-muhitga) ham ko‘chib o‘tishi shart. O‘quvchilarda axborot iste’moli madaniyatini shakllantirish, ijtimoiy tarmoqlardagi feyk va nafrat xurujlaridan yoshlarni asrash (Media madaniyat) aynan masofaviy pedagogika usullari orqali ham beriladi.

Dual ta’lim: Oltin qoida! Bu tizimda nazariya ta’lim muassasasida o‘qitilsa, amaliyot o‘quvchining ish joyida amalga oshadi. Yosh yigit yoki qiz bevosita mehnat jamoasiga kirib boradi, u yerdagi korporativ axloqni, kattalar orasidagi murakkab ijtimoiy munosabatlarni, majburiyat va mas’uliyat yukini o‘z ko‘zi bilan ko‘radi, his qiladi.

Inklyuziv ta’lim: Barchamiz alohida e’tibor qaratishimiz va yurakdan his qilishimiz kerak bo‘lgan juda nozik nuqta. Inklyuziya — bu jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsoni bor bolalarning oddiy, sog‘lom bolalar bilan birga bir xil sharoitda o‘qishi. Bu yerdagi qadriyatlar tarbiyasi — faqatgina o‘sha alohida ehtiyojli bolaga qaratilmaydi. Aslo! Bu yerda asl maqsad — **sog‘lom bolalarga bag‘rikenglikni (tolerantlikni), rahm-shafqatni, o‘zaro yordamni va insonlar tabiatan har xil ekanligini amalda ko‘rsatish va qabul qilishni o‘rgatishdir**. Inklyuziya shunchaki xalqaro konvensiya talabi emas, balki insoniylik va empatiyaning tirik laboratoriyasidir.

Eksternat va mustaqil ta’lim (18-modda): Shaxsning kasbiy,

intellektual va ma’naviy rivojlanishi uchun yakka tartibda tashkil etiladigan o‘qish shakli. U kishida o‘z-o‘zini nazorat qilish va irodani tarbiyalaydi.

7.2-rasm. Ta'lim shakllari

Shu o‘rinda Katta yoshdagilarni o‘qitish va ta’lim berish (19-modda) masalasini ham aytib o‘tish lozim. U rasmiy (institutsionallashgan), norasmiy (rasmiyga qo‘shimcha rejalashtirilgan) va informal (oila, ish joyi va kundalik hayotdagi tabiiy o‘quv faoliyati) turlarga bo‘linadi. Inson xarakterini aynan mana shu “informal” atrof-muhit uzluksiz tarbiyalaydi.

Bu quruq moddalar ro‘yxatini darsligimizga nega kiritdik? Chunki siz, aziz bo‘lajak o‘qituvchilar shuni anglashingiz shart: “Tarbiya” fani faqat dars jadvalidagi 45 daqiqaga qamalib qoladigan oddiy predmet emas. U dual ta’limda zavod ustaxonasida, inklyuziv ta’limda yonidagi nogiron do‘stining aravachasini surishda, masofaviy ta’limda esa chatdagi yozishmalarida aks etadigan uzluksiz hayotiy jarayondir.

Ma’lumotlar osonroq qabul qilinishi uchun quyidagi qiyosiy jadvalga e’tibor qarating:

Ta’lim shakli	“Tarbiya” fani nuqtai nazaridan asosiy maqsadi	Pedagogik yondashuv va yashirin ta’sir
Kunduzgi ta’lim	Jamoaviy munosabatlarni, jonli dialog, empatiya va sotsializatsiyani shakllantirish.	Hamkorlik pedagogikasi, guruhli keys-stadilar, ko‘z urishtirish orqali ishonch qurish.
Masofaviy ta’lim	Axborot iste’moli madaniyati, kiber-etika va o‘z-o‘zini ichki intizomga o‘rgatish.	Raqamli loyihalar, virtual forumlardagi munozaralar, plagiatga qarshi axloq.
Dual ta’lim	Mehnat etikasi, jamoaviy mas’uliyat, “Kattalar dunyosi”dagi real bosimlarni yengish.	Ustozi-shogird an’anasi, amaliyotdagi axloqiy dilemmalarni yechish, subordinatsiya.
Inklyuziv ta’lim	Boshqalarning ojizligini qabul qilish, kamsitmaslik, rahm-shafqat va ijtimoiy tenglik qadriyatlarini amalda yashash.	Ijtimoiy loyihalar, o‘zaro yordamga asoslangan juftlik ishlari, egoizmni parchalash.

7.2-§. Ta’limni tashkil etish tizimi

Keling, endi nazariy sarlavhalardan voz kechib, bevosita sinfxona eshigini ochib ichkariga kiramiz. Oldingizda o‘ttizta har xil taqdir, har xil xarakter o‘tiribdi. Darsni qanday tashkil etamiz? Faqat taxta yonida turib, axloq haqida leksiya o‘qish bilanmi? Yo‘q, bu o‘zini mutlaqo oqlamaydi. O‘quv jarayonini boshqarish muhandislik aniqligini, xirurgik yondashuvni talab qiladi. Buni biz ilmiy tilda **pedagogik texnologiya** deb ataymiz.

Aslida ham shundaymi? Pedagogik texnologiya nima o‘zi? Bu qandaydir texnik asbob yoki kompyuter dasturi emas. Bu ta’lim-tarbiya jarayonini yuksak mahorat va san’at bilan boshqarish, o‘qituvchi va o‘quvchi harakatlarining aniq loyihalashtirilgan tizimidir. Ilmiy adabiyotlarga tayansak, pedagogik texnologiya uchta katta ustunga (aspektga) bo‘linadi:

1. **Ilmiy aspekt:** O‘qitish va tarbiyalashning nazariy, psixologik va

mantiqiy poydevori. Biz nima uchun aynan shu metodni tanladik? Buning psixologik yechimi qanday?

2. **Tavsifiy aspekt:** Nima o‘qitamiz? Qanday natija kutamiz? Maqsadlarni va ta’lim mazmunini aniq ta’riflab chiqish.

3. **Amaliy aspekt:** Eng qiyin va mas’uliyatli qismi! Qog‘ozdagi chiroyli nazariyalarni amalda qanday qilib ishlaydigan tirik mexanizmga aylantirish.

(Talaba darslikni o‘qib turib o‘ziga savol berishi tabiiy: “Men bu tizimli texnologiyalarni bilishim nima uchun kerak? Men shunchaki darsga kirib o‘z hayotiy tajribamdan kelib chiqib nasihat qilsam bo‘lmaydimi?”. Afsuski, bo‘lmaydi. Zamonaviy ta’lim intuitiv emas, kafolatlangan natijaga qaratilgan bo‘lishi kerak).

Diagnostika va tashxislanuvchan maqsad — muvaffaqiyat kaliti.

Siz yangi mavzuni boshlashdan oldin o‘zingizga bitta qat’iy savol bering: “Ushbu 45 daqiqa tugagach, o‘quvchining ongida, qalbida yoxud xatti-harakatida aniq nima o‘zgaradi?”. Buni didaktikada **tashxislanuvchan o‘rnatilgan maqsad** deymiz. Ya’ni o‘lchab, ko‘rib, baholab bo‘ladigan yakuniy natija. Masalan, “O‘quvchi vatanparvar va yaxshi inson bo‘lib yetishadi” — bu tashxislanuvchan maqsad emas, bu chiroyli quruq shior. Chunki “yaxshilik”ni qanday o‘lchaysiz? Ammo, “O‘quvchi o‘z mahallasidagi bitta ekologik muammoni topib, uni hal qilish uchun 3 ta aniq amaliy taklif (harakatlar dasturi) yozib kela oladi” — mana bu to‘liq tashxislanuvchan, baholash imkoni bor aniq maqsad! Diagnostika aynan shu natijalarni baholash va bilimlardagi bo‘shliqni korreksiya qilish (tuzatish) imkonini beradi.

Muammoli ta’lim zanjiri: Qanday qilib qadriyat o‘rgatiladi?

Tarbiya jarayonida eng qudratli pedagogik qurol bor. Bu — **Muammoli vaziyat (Problem-based learning)**.

Xo‘sh, odam bolasi qachon chinakamiga o‘ylashni boshlaydi? Qachonki uning avvalgi bilimlari va tajribasi yangi paydo bo‘lgan muammoni hal qilishga ojizlik qilib qolsa. Ongda “psixologik qarama-qarshilik” yuzaga keladi.

Mavhumlikdan qochib, keling buni bosqichma-bosqich, tizimli algoritm ko‘rinishida tahlil qilamiz. Aslida, har qanday samarali tarbiya

darsi yashirin bir zanjirga aylanadi. Bu besh bosqichli mantiqiy zanjir mohiyatan muammoli vaziyat orqali o‘quvchilarda qadriyatlarni shakllantirish va tashxislanuvchan natijaga erishishning eng optimal algoritmidir:

Birinchidan, **Tashxislanuvchan maqsad qo‘yiladi.** Ya’ni siz o‘quvchida qanday qadriyatni shakllantirmoqchisiz? Deylik, adolat va qonunga hurmat hissini.

Ikkinchidan, **Muammoli vaziyat (Dilemma) yaratiladi.** Talabaga real, biroq javobi oson bo‘lmagan vaziyat taqdim etiladi. Masalan: *“Sening eng yaqin do‘sting yillik hal qiluvchi imtihonda sendan ko‘chirib yozishga ruxsat so‘radi. Uning oilasida ahvol og‘ir, o‘qishdan haydalsa ishsiz qoladi. Agar unga ko‘chirishga ruxsat bermasang — do‘stlik buziladi. Agar ruxsat bersang — universitet adolati va halollik qoidalari poymol bo‘ladi. Xo‘sh, nima qilasan?”*.

Uchinchidan, **Psixologik qarama-qarshilik boshlanadi.** O‘quvchining ongida eski hissiy bilimlar (do‘stni qutqarish kerak) va yangi ijtimoiy qoida (halollik ustuvor) to‘qnashadi.

To‘rtinchidan, **Izlanish va tahlil bosqichi.** Ana endi o‘qituvchi jim o‘tiradi va kuzatadi. Sinfda haqiqiy mantiqiy jang boshlanadi. Hech kim darsda uxlab qolmaydi! O‘quvchilar guruhlarga bo‘linib, muammoning oqibatlarini muhokama qiladilar, ijtimoiy burch va shaxsiy hislarni ajratadilar. Buni biz **hamkorlik pedagogikasi** deymiz.

Beshinchidan, **Yangi qadriyat/xulosaga erishiladi.** O‘quvchi shu bahs-munozara orqali o‘zida mustahkam ijtimoiy pozitsiyani hosil qiladi va dars boshida qo‘yilgan maqsad (adolat qadriyati) o‘zlashtiriladi.

Mana shu besh qadamli jarayon an’anaviy avtoritar (“Men aytaman, sen quloq solasan”) tizimdan, didaktotsentrik (faqat darslikdagi qoida muhim) tizimdan butkul voz kechib, shaxsni markazga qo‘yadigan zamonaviy yondashuvdir.

7.3-§. Tarbiya fanini o‘qitishning asosiy shakllari

Endi eng hayotiy savolga yuzlanamiz: qanday qilib o‘qitamiz? Tarbiya fanining asosiy o‘qitish shakllari oliy va o‘rta ta’lim didaktikasining an’anaviy ustunlariga (ma’ruza, seminar, amaliy mashg‘ulot) tayanadi,

biroq, diqqat qiling, ularning ichki mazmuni va psixologik mexanikasi butkul boshqacha formatda bo‘lishi qat’iy talab etiladi.

A. Ma’ruza (Leksiya) — informatsiyadan transformatsiyaga

Ko‘pchilik “ma’ruza formati o‘ldi, uni endi qo‘llash faqatgina vaqtni isrof qilishdir”, deb bong uradi. Aslida ham shundaymi? Aslo yo‘q. U shunchaki shaklini va ichki ruhini o‘zgartirmoqda. Klassik sovet maktabidan qolgan ma’ruzada o‘qituvchi kafedrada turib 80 daqiqa tinimsiz gapiradi, talaba esa boshini ko‘tarmay zerikib konspekt yozadi. Tarbiya fanida bunday yondashuv pedagogik jinoyatga teng! Axloqni, qadriyatni yoki milliy g‘ururni shunchaki daftar varag‘iga ko‘chirib yozish bilan o‘zlashtirib bo‘lmaydi.

Tarbiya fani bo‘yicha ma’ruza albatta **interfaol, bahsli va jonli** bo‘lishi shart. O‘qituvchi darsni muammoli ochiq savol bilan boshlaydi. U o‘zbek xalqining ming yillik ma’naviy tajribasidan, Abu Ali ibn Sino, Forobiy, Alisher Navoiy asarlaridagi ibratli misollardan foydalanadi, biroq ularni shunchaki tarixiy hikoya qilib o‘qib bermaydi. Ularning g‘oyalarini bugungi kunning eng og‘riqli muammosiga (masalan, kiber-bulling, oilaviy ajrimlar yoki korrupsiya) ustalik bilan bog‘lab tushuntiradi.

Xarakter ta’limida ma’ruza faqat quruq ma’lumot berish vositasi emas, balki talabaning his-tuyg‘ularini uyg‘otish vositasidir. Buyuk Britaniyaning nufuzli *Jubilee Centre for Character and Virtues* tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, xarakter ta’limida talabalarni ezgu fazilatlarni nafaqat tinglashga, balki ularni ongli ravishda tahlil qilishga undash eng yuqori samarani beradi. Shuningdek, xalqaro miqyosda e’tirof etilgan YUNESKOning 2023-yilgi xalqaro tavsiyanomalarida kelajak barqarorligi uchun inson huquqlari va tinchlik targ‘iboti aynan ongli muloqot va hamkorlik orqali singdirilishi lozimligi qat’iy ta’kidlangan.

B. Seminar va amaliy mashg‘ulotlar — haqiqat sinovi

Agar ma’ruza qalbni uyg‘otsa, seminar mashg‘ulotlari haqiqiy jang maydonidir. Bu yerda auditoriyada olingan nazariy bilimlar jamiyat degan amaliyot chig‘irig‘idan, haqiqat sinovidan o‘tadi. Xo‘sh, Tarbiya fani seminarlari qanday texnologiyalar yordamida tashkil etiladi?

Keys-stadi (Case-study) tahlili: Bu shunchaki mashq emas. Talabalarga atrofimizdagi real hayotdan olingan murakkab ijtimoiy vaziyat

taqdim etiladi. Aytaylik, dars mavzusi “Media madaniyat”. Keys shunday: *“Ijtimoiy tarmoqlarda noma’lum shaxs bir guruh yoshlarni o‘z joniga qasd qilishga undaydigan kontent tarqatmoqda. Bunga guvoh bo‘lgan maktab o‘quvchisining psixologiyasi, huquq-tartibot organlarining harakati va jamiyatning javobi qanday bo‘lishi kerak?”*. Talabalar guruhlarga bo‘linib, muammoning ildiz sabablarini tadqiq qiladilar, uning jamiyatga zaharli ta’sirini o‘lchaydilar va yagona huquqiy-axloqiy yechim taklif qiladilar. Natijada nima bo‘ladi? Yodlangan qoida emas, tolerantlik, adolat va empatiya qadriyatlari tabiiy tarzda shakllanadi.

Loyiha ishi (Project-based learning): Bir guruh talabalarga aniq bir vaqt oralig‘ida (masalan, 2 hafta) bitta ijtimoiy muammoni joyiga chiqib tadqiq qilish vazifasi beriladi. Ular axborot to‘playdilar, odamlar bilan gaplashadilar. Natijani esa oddiy insho ko‘rinishida emas, balki “Harakatlar dasturi”, “Biznes-reja” yoki “Rivojlanish strategiyasi” sifatida jamoa bo‘lib himoya qiladilar. Masalan: *“Universitet yotoqxonasida maishiy chiqindilarni saralash (ekologik tarbiya) madaniyatini shakllantirish bo‘yicha amaliy loyiha”*. Bu orqali quruq bilish harakat qilish ko‘nikmasiga aylanadi.

Rolli o‘yinlar va simulyatsiya: O‘zini boshqa odamning o‘rniga qo‘yib ko‘rish. Talaba bir vaziyatda qattiqqo‘l rahbar, boshqasida unga bo‘ysunuvchi ezilgan xodim, uchinchisida esa voqeaga guvoh bo‘lgan mustaqil jabrlanuvchi rolini o‘ynaydi. Inson munosabatlarini tushunish uchun ularni avval qalban his qilish kerak.

C. Tabaqalashtirilgan va individual ta’lim

Sinfxonadagi o‘ttizta talaba o‘ttiz xil olam demakdir. Barcha o‘quvchilar psixologik axborotni bir xil o‘zlashtirmaydi. Kimdir vizual xarita orqali oson tushunadi, kimdir eshitib (audio), yana kimdir bevosita amalda o‘zi qilib ko‘rib harakat orqali (kinestetik). Rus pedagog-olimi G.K. Selevko tadqiqotlariga suyanadigan bo‘lsak, auditoriyadagi intellektual qobiliyat va ijtimoiy qadriyatlar darajasini e’tiborga olib, albatta tabaqalashtirilgan yondashuvni qo‘llash lozim. Biz talabalarga ularning ruhiy holati, qobiliyatidan kelib chiqib, bir xil mavzu doirasida turli qiyinlikdagi (A, B, C darajali) axloqiy va mantiqiy vazifalarni taqdim etamiz.

Biroq, bu yondashuvda bitta nozik chiziq bor: tabaqalashtirish talabalar orasida elitizm (kimnidir aqlli, kimnidir qoloqqa ajratish) kayfiyatini keltirib chiqarmasligi kerak. Shu sababli, tarbiya fani o‘qitish metodikasida bir buyuk qoida hukmronlik qiladi: **“Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun!”**. Biz ta’limda shaxsni markazga qo‘yib uni erkin, mustaqil qilsak-da, uning bu erkinligi boshqalar haqi va jamiyat manfaatlari bilan to‘qnashadigan nuqtalarni chiroyli tarzda ko‘rsatib borishimiz zarur. Tarbiya jarayoni qachonlardir bolani xudbinlik, egoizm, molparastlik va ochko‘zlik degan mudhish ijtimoiy illatlar botqog‘iga botib qolishidan asrashni o‘zining eng oliy maqsadlaridan biri deb biladi. Shunchaki nazariy-teoretik dars emas, umrboqiy amaliy hayotiy saboq bera olish — mana, asosiy ta’lim shaklining tub mohiyati qayerda yashiringan!

Tarbiya fanini o‘qitishining yordamchi shakllari

Asosiy akademik dars shakllaridan tashqari, pedagogik jarayonni hissiyotlar bilan boyituvchi, o‘rganilgan “quruq” nazariyani real hayot tomirlariga yopishtirib beruvchi **yordamchi shakllar** mavjud. Universitet, kollej yoki maktab muhitida bu amaliyotlar ko‘pincha dars jadvalidan tashqari, erkin va informal muhitda amalga oshiriladi. Nega bizga yordamchi shakllar bunchalik muhim? Chunki inson xarakteri va uning axloqi hech qachon faqatgina 45 yoki 80 daqiqalik dars jarayonidagina qurilib qolmaydi.

Mustaqil ta’lim

Keling, adashmaylik: bu shunchaki jurnaldagi baho uchun qilinadigan “uyga vazifa” emas. Qonunning 18-moddasida kafolatlangan mustaqil ta’lim — bu aslida shaxsning kasbiy, intellektual va ayniqsa ma’naviy jihatdan o‘z-o‘zini barpo etishi mexanizmidir. O‘qituvchining vazifasi tayyor ovqatni chaynab berish emas, balki ovqatlanish madaniyatini o‘rgatishdir. U faqat to‘g‘ri ilmiy yo‘nalish beradi, ishonchli adabiyotlar (jumladan, xorijiy OTMlar tajribasi, Scopus bazasidagi reytingli maqolalar) ro‘yxatini taqdim etadi. Talaba esa kutubxonada yoxud onlayn bazalarda mustaqil izlanadi. Tezkor, raqamli asrda axborotlar va qoidalar shu qadar shiddat bilan eskirmoqdaki, ertangi kunda faqatgina uzluksiz ravishda mustaqil izlanadigan va o‘z ustida shafqatsiz ishlaydigan insonlargina mehnat bozorida ham, ijtimoiy hayotda ham raqobatbardosh bo‘la oladi.

To‘garaklar, ommaviy tadbirlar va ijtimoiy aksiyalar

Endi shunday bir holatni tasavvur qiling. Siz auditoriyada “Insoniylik, mehr va rahm-shafqat” mavzusida hayratlanarli darajada ta’sirchan dars o‘tdingiz. Talabalarning ko‘ziga yosh keldi. Ammo, darsdan chiqqan o‘sha talaba ko‘chada og‘ir sumka ko‘tarib yiqilib yotgan qariyani ko‘rib, yordam berish o‘rniga qo‘lidagi smartfoni orqali e’tiborsiz video ko‘rib o‘tib ketsa, ayting-chi, boyagi darsingizning bir tiyinlik qimmati qoladimi? Yo‘q!

Aynan shu fojiaga yo‘l qo‘ymaslik uchun pedagogik arsenalimizdagi ijtimoiy yordamchi shakllar avtomatik ravishda ishga tushadi. Bularga qanday amaliyotlar kiradi?

- *Volontyorlik (Ko‘ngillilik) tadbirlari:* Bu oddiy hashardan kattaroq narsa. Talabalarni Qariyalar uylariga, Mehribonlik maskanlariga muntazam olib borish, u yerdagi insonlarga yordam berish guruhlarini tuzish. Bu usul qog‘ozdagi qotib qolgan empatiyani tirik hayotga ko‘chiradi, inson qalbini yumshatadi.
- *Ekskursiyalar va muzeylar:* Tarixiy qadamjolarga, madaniy yodgorliklarga borish orqali o‘quvchida Vatan tuyg‘usi, milliy g‘urur, ajdodlar xotirasiga va tarixga bo‘lgan uzviy hurmat hissi tarbiyalanadi. Bu shunchaki sayohat emas, muloqot va identifikatsiyani tiklash jarayonidir.
- *Munozara klublari (Debatlar):* Fikrlar xilmaxilligi maydoni. Bu yordamchi shakl talabalarga qichqirmasdan o‘z pozitsiyasini argument va dalillash, raqibining naqadar ziddiyatli fikrini ham eshita bilish, hurmat qilish madaniyatini asabni buzmasdan o‘rgatadi.

Xorijiy fundamental manbalar, masalan, Yevropa Ittifoqining qadriyatlar pedagogikasi va demokratik ta’lim bo‘yicha so‘nggi yillardagi tahlillari shuni aniq isbotlab berdiki, jamiyatdagi qonun ustuvorligi, daxlsizlik, gender tenglik kabi oliy tushunchalar faqat rasmiy darslar doirasidagina o‘zlashtirilmaydi. Ular eng avvalo darsdan tashqari norasmiy, erkin va do‘stona ijtimoiy muhitda qon-qonga singadi. Demak, ta’lim muassasasidagi talabalarning o‘zini o‘zi boshqarish tuzilmalari, talabalar kengashidagi ochiq saylovlar, mustaqil ta’limdagi adolat — bularning barchasi aslida Tarbiya fanining “tirik”, ko‘rinmas va eng ishchan yordamchi o‘qitish shakli bo‘lib xizmat qiladi.

VII bob bo‘yicha xulosa

O‘zbekiston miqyosida olib borilayotgan uzluksiz ta’lim islohotlarining bevosita yadrosi bo‘lgan “Tarbiya” fani va uni o‘qitish shunchaki jurnaldagi bir qator emas. U davlatning kelajakdagi ma’naviy xavfsizligini, taraqqiyotini va huquqiy davlat poydevorini ta’minlovchi eng ta’sirchan, eng kuchli strategik instrumentdir. Axborot xurujlari, inqirozlar va qadriyatlar transformasiyasi asrida biz eski “diktorlik” va quruq yodlatish usullariga tayanib maqsadga yeta olmaymiz. Yoshlarga olomon ichida yo‘qolmasdan mustaqil fikrlashni, turli ijtimoiy xatolardan to‘g‘ri mantiqiy xulosa chiqarishni va xalqaro o‘zgarishlar fonida o‘zining noyob milliy o‘zligini (identifikatsiyasini) saqlab qolishni o‘rgatish — mazkur fanning bosh missiyasi ekanini yodingizdan chiqarmang.

Biz siz bilan batafsil tahlil qilgan o‘qitish shakllari — xoh u bahsli muammoli ma’ruza bo‘lsin, xoh real hayotiy fojialarga asoslangan keys-stadilar yoxud inklyuziv va dual ta’limning murakkab tamoyillari bo‘lsin — ularning bari yakuniy hisobda yagona, muqaddas bir nuqtaga yo‘naltirilgan. Bu nima bilasizmi? Bu — **komil shaxsni, mustahkam e’tiqodga ega irodali xarakterni barpo etishdir**. Siz, aziz va hurmatli bo‘lajak pedagoglar, shu e’tiqod va kelajak degan ulug‘vor arxitekturaning jonli muhandislarisiz. Auditoriyaga, sinfxonaga har gal qadam qo‘yganingizda doim bir narsani yodingizda saqlang: siz u yerga shunchaki navbatdagi qoidani o‘qib berish uchun kirmaysiz. Siz tirik insonlarning taqdiri, e’tiqodi va hayot yo‘lini loyihalashtirasiz. Bu nihoyatda o‘tkir mas’uliyat, ammo shuning barobarida, har qanday unvonlardan yuqori turuvchi betakror sharafdir!

Nazorat savollari va amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yilda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuniga muvofiq, Tarbiya fanini o‘qitishda bevosita qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan maxsus ta’lim shakllari (dual, inklyuziv, masofaviy) amaliyotda bir-biridan qanday farq qiladi?
2. Pedagogik texnologiyaning ilmiy, tavsifiy va amaliy aspektlari o‘rtasidagi o‘zaro uzviy mantiqiy bog‘liqlikni qanday tushunasiz?

3. Didaktik jarayonda “tashxislanuvchan o‘rnatilgan maqsad” tushunchasi nima va u balandparvoz pedagogik shiorlardan (masalan, “yaxshi insonni tarbiyalash”) amaliy jihatdan nima bilan ajralib turadi?

4. Tarbiya fanini o‘qitishda “muammoli vaziyat” zanjiri (dilemma) qanday qilib o‘quvchida shunchaki bilimni emas, balki qadriyatlarni shakllantirish quroliga aylanadi?

5. Xarakter ta’limi konsepsiyasiga ko‘ra, asosiy ta’lim shakllaridan hisoblangan “ma’ruza”dan qanday qilib quruq informatsiya emas, balki talaba ruhini uyg‘otuvchi transformatsiya vositasi sifatida foydalanish mumkin?

Amaliy vazifalar

1. **Keys-stadi:** Maktabda bir o‘quvchi boshqasini ijtimoiy tarmoqda ochiqchasiga masxara qilmoqda va tahqirlamoqda (kiber-bulling). Sinf rahbari sifatida “Tarbiya” darsida ushbu vaziyatni hal qilish va o‘quvchilarda jabrlanuvchiga nisbatan empatiyani uyg‘otish uchun qanday rollik o‘yin (simulyatsiya) tashkil qilgan bo‘lar edingiz? Aniq pedagogik ssenariyni yozib chiqing.

2. **Tahliliy vazifa:** YUNESKOning xalqaro “Tinchlik, inson huquqlari va barqaror rivojlanish uchun ta’lim” tavsiyanomasida (2023-yil) ko‘tarilgan global fuqarolik masalasini o‘zlashtiring. Ushbu xalqaro hujjatdagi asosiy g‘oyalarni mahalliy maktablarimizdagi “Inklyuziv ta’lim” sharoitida qanday qilib samarali va tabiiy joriy etish mumkinligini tanqidiy tahlil qiling.

3. **Taqqoslash:** An’anaviy avtoritar ta’lim metodi va zamonaviy hamkorlik pedagogikasi o‘rtasidagi tafovutlarni “O‘qituvchining roli”, “O‘quvchining vazifasi” va “Kutiladigan yakuniy natija” mezonlari bo‘yicha taqqoslama jadval ko‘rinishida ishlab chiqing.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. **Ijtimoiy loyiha ishlab chiqish:** O‘zingiz yashayotgan mahalla yoki tahsil olayotgan universitet yotoqxonasidagi bitta o‘tkir ijtimoiy yoki ekologik muammoni (masalan, isrofgarchilik, kamsitish, hudud tozaligiga befarqlik) aniqlang. Muammoni qisman bo‘lsa-da bartaraf etishga

qaratilgan, o‘z tengdoshlaringizni ko‘ngillilik (volontyorlik) asosida atrofingizda birlashtiruvchi 1 haftalik “Harakatlar dasturi”ni yozib keling.

2. **Media-tahlil va infografika tayyorlash:** So‘nggi bir oy ichida OAV yoxud ijtimoiy tarmoqlarda keng muhokama qilingan bitta ijtimoiy-axloqiy fojiani (masalan, o‘zaro hurmatsizlik, qonunni mensimaslik yoki oilaviy zo‘ravonlik) tanlang. Bu muammoning ildizini “Tarbiya” fani nuqtai nazaridan tahlil qilib, bo‘lajak pedagog sifatida uni maktab muhitida yechish bo‘yicha 5 ta aniq amaliy tavsiyadan iborat vizual infografika yoki slayd-taqdimot tayyorlang.

VIII BOB. TARBIYA FANINI O‘QITISHNING METOD VA VOSITALARI: NAZARIY ASOSLAR VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Tayanch so‘z va iboralar: *ta’lim metodi, pedagogik usul, o‘qitish vositalari, tarbiya texnologiyalari, interfaol metodlar, innovatsion yondashuv, xarakter ta’limi, pedagogik mahorat, raqamli didaktika, ijtimoiy moslashuv, refleksiv mushohada, qadriyatlar ta’limi.*

Insoniyat yaralibdiki, uning eng ulug‘ va azaliy maqsadi — o‘zidan keyin munosib, irodasi mustahkam va ma’nan yetuk avlod qoldirishdir. Biz, ta’lim sohasi vakillari uchun bu shunchaki balandparvoz yoki minbarlarda aytiladigan quruq shior emas. Bu — har kungi zahmatli, o‘ta murakkab, asab tolalari-yu yurak qo‘rini talab etuvchi uzluksiz amaliy faoliyat. Keling, o‘zingizni bir zumga o‘sha mas’uliyatli nuqtada tasavvur qiling. Ertaga auditoriyaga kirib, o‘nlab, ehtimol yuzlab yoshlarning umidvor ko‘zlariga boqqaningizda, ularning qalbiga qanday qilib yo‘l topasiz? Qaysi sehrli kalit orqali ularning ijtimoiy ongini, xulq-atvorini va ziddiyatlarga to‘la qadriyatlar tizimini to‘g‘ri o‘zanga yo‘naltirasiz? Bu jarayonda sizga nimalar ko‘mak beradi? Javobingiz tayyormi?

Aynan shu fundamental savollar “Tarbiya” fanining didaktik o‘zagini, uning qon tomirini tashkil etadi. Mamlakatimiz ta’lim tizimida so‘nggi yillarda yuz bergan o‘zgarishlarga e’tibor qaratsak, katta ma’naviy evrilishlarning guvohi bo‘lamiz. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli qonuni hamda Vazirlar Mahkamasining amaliyotga yo‘naltirilgan 422-sonli qarori doirasida milliy ta’lim tizimimizda chinakam inqilobiy qadam tashlandi. Bunga qadar maktab dasturlarida mutlaqo tarqoq holda, bir-biridan uzilgan tarzda o‘qitib kelingan “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlol g‘oyasi va ma’naviyat asoslari” hamda “Dunyo dinlari tarixi” fanlari yagona, yaxlit va mantiqan uzviy “Tarbiya” fani doirasida birlashtirildi.

Bu evrilish shunchaki dars jadvalidagi shakliy yoki mexanik qisqartirish emasdi. Aslo. Falsafiy va metodologik jihatdan mutlaqo yangi,

integrativ bosqichga o‘tish zarurati kun tartibiga chiqdi. Bola ongini bo‘laklarga bo‘lib tashlamasdan, unga dunyoni va insoniy fazilatlarni yaxlit bir butunlikda (yaxlit pedagogik jarayon sifatida) taqdim etish ehtiyoji tug‘ildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan Taraqqiyot strategiyasida ham adolatli ijtimoiy siyosat yuritish va inson kapitalini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu esa bevosita tarbiya texnologiyalarining sifatiga borib taqaladi.

Ushbu bobni o‘rganishdan ko‘zlangan eng asosiy maqsad — sizni, ya’ni bo‘lajak pedagog mutaxassislarni quruq nazariy qoliplardan, hayotdan uzilgan yodkashlikdan xalos etishdir. Sizda murakkab va kutilmagan tarbiyaviy vaziyatlarda to‘g‘ri hamda eng ta’sirchan pedagogik vositalarni tanlay olish (pedagogik kompetentlik) salohiyatini shakllantirish bizning bosh maqsadimiz hisoblanadi. Siz bo‘lajak ustoz sifatida fanning qonuniyatlarini shunday o‘zlashtirishingiz shartki, toki ertaga sinfxonada aytgan har bir so‘zingiz, qilgan har bir harakatingiz bolaning ruhiyatida umrbodlik aks sado bersin. Shunday ekan, qalin jildli kitoblarning chang bosgan sahifalaridan chiqib, jonli pedagogik maydon bo‘lmish fanning bevosita “yuragi” — metodlar va vositalar olamiga intellektual sayohatimizni boshlaymiz.

8.1-§. Ta’lim metodi va usullari tushunchalari

Pedagogika sahnasiga ilk bor qadam qo‘ygan har qanday yosh mutaxassis dastlab ulkan terminologik labirintga tushib qolishi tabiiy holat. “Metod”, “usul”, “vosita”, “texnologiya”, “yondashuv”... Bularning barchasi tashqi tomondan bir-biriga shunchalik o‘xshashki, go‘yo ularni farqlashning hech qanday imkoni yo‘qdek tuyuladi. Aslida ham shundaymi? Mutlaqo bunday emas. Ilmiy tafakkur aniqlikni talab qiladi.

Keling, barcha tushunchalarni o‘zining mantiqiy o‘rniga joy-joyiga qo‘yib chiqamiz. Dastlab, “metod” so‘zining etimologik ildizlariga tushamiz. Bu atama qadimiy yunoncha “methodos” so‘zidan olingan bo‘lib, “bilish yo‘li”, “maqsadga erishish yo‘li”, “haqiqatni izlash tadqiqoti” kabi chuqur falsafiy ma’nolarni anglatadi. Zamonaviy didaktikada **ta’lim metodi** deganda, o‘qituvchi va o‘quvchilarning oldga qo‘yilgan ta’lim-tarbiya

maqsadlariga erishishga qaratilgan hamkorlikdagi, qat’iy tartibga solingan faoliyat usullari yig‘indisi tushuniladi. E’tibor bering: bu yerda bir tomonlama tazyiq emas, aynan *hamkorlikdagi* faoliyat haqida so‘z bormoqda. Agar o‘qituvchi qirq besh daqiqa davomida to‘xtovsiz ma’ruza o‘qisa-yu, o‘quvchi jarayonga kiritilmagan passiv tinglovchiga aylansa, bu uslub o‘zining barcha tarbiyaviy kuchini yo‘qotadi. Natija esa kutilmagan, hatto achinarli bo‘lishi kafolatlangan. Tarbiya fani monologni ko‘tarmaydi, u doimiy dialogga tayanadi.

Endi masalani vizual tarzda ko‘z oldimizga keltiramiz. Pedagogik faoliyatda tushunchalarning makro darajadan mikro darajagacha joylashuvini konseptual qatlamlar ko‘rinishida tasavvur qiling. Eng yuqorida — butun bir darsning yoki mavzuning qismati hal bo‘ladigan bosh yo‘nalish, ya’ni **Metod (Strategiya)** turadi. Uning ostida qatlam bo‘lib aniq maqsadlarga yo‘naltirilgan kichik qadamlar — **Usullar (Taktika)** yashiringan. Ushbu tizimning eng quyi, amaliy va moddiy poydevorini esa aynan fanni vizuallashtiruvchi aniq qurollar — **Vositalar (Instrumentlar)** tashkil etadi. Bu xuddi aysbergning ko‘rinmas va ko‘rinib turgan qismlari kabi bir-biriga uzviy bog‘langan iyerarxiyadir. Metod eng keng qamrovli strategiya bo‘lsa, vosita fanni amalga oshiruvchi aniq ashyodir.

Xo‘sh, unda **usul** tushunchasi o‘ziga qanday yuklamani oladi? Usul — metodning ajralmas tarkibiy qismi, uning amaliy ifodasi, situatsion qadami yoki kichik bir detalidir. Yana ham soddaroq, hayotiy tilda tushuntirsam: tasavvur qiling, siz qandaydir uzoq manzilga yetib borish uchun muayyan yo‘l xaritasini (strategiyani) tanladingiz. Bu sizning metodingiz. Ammo shu uzoq yo‘lda vaziyatga qarab goh sekin piyoda yurasiz, goh yugurasiz, yomg‘ir yog‘ib qolsa qochib soyabon tutasiz yoki kimdandir yo‘l so‘raysiz. Ana shu kichik, o‘zgaruvchan, kutilmagan vaziyatlarga moslashtirilgan harakatlaringiz — usuldir (taktika).

O‘zbek pedagogika maktabining yetuk vakili, professor G.B. Saidnazarovaning o‘quv qo‘llanmalarida juda to‘g‘ri va nozik qayd etilganidek, ta’lim metodlari va usullari o‘rtasidagi chegaralar qotib qolgan emas, ular mutlaqo harakatchandir. Bu nima degani? Qanday qilib metod usulga aylanishi mumkin? Diqqat qiling: agar siz darsni boshidan oxirigacha faqat “Hikoya” formatida olib borsangiz, bu o‘rinda hikoya

to‘laqonli metodga aylanadi. Ammo dars asosan savol-javob yoki qizg‘in suhbat asosida qurilgan bo‘lsa-yu, siz o‘rtada o‘quvchilar diqqatini tortish uchun kichik bir ibratli rivoyatni qistirib o‘tsangiz, bu vaziyatda “hikoya” fanning faqat bir epizodida ishlagani uchun usul maqomiga tushadi. Ana shu o‘ta nozik chegarani his qila olish, qachon strategiyani taktikaga almashtirishni bilish haqiqiy ustozning professional refleksiyasidir.

Tarbiya fanida metodlarni to‘g‘ri tanlash insonning ijtimoiy moslashuv jarayoni bilan chambarchas bog‘liq. Jahon ilm-faniga yuzlanamiz. Xalqaro miqyosda tan olingan Scopus bazasidagi tadqiqotlarda ushbu masala qanday yoritilgan? Ingliz olimlari P. Oldham va Sh. McLoughlin tomonidan 2025-yilda olib borilgan fundamental xarakter ta’limi (Character Education Empirical Research — CEER) tahlillarida kutilmagan va muhim bir fakt oydinlashgan. Olimlar 981 ta xorijiy ilmiy maqolani chuqur tahlil qilib, o‘qitishda faqatgina quruq nazariy qoliplardan voz kechib, hayotiy vaziyatlarga asoslangan intervensiya va nazorat guruhlari qo‘llanilgandagina haqiqiy ma’naviy samaradorlik ortishini isbotlaganlar.

Muammoning ko‘lami esa ancha jiddiy. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, tahlil qilingan miqdoriy tadqiqotlarning 72 foizida tarbiya metodlarining amaliy natijasini aniq o‘lchaydigan validatorlar yetishmasligi fosh bo‘lgan. Intervensiya tadqiqotlarining 61 foizi umuman tasodifiy tanlash usullaridan foydalanmagan. Buning ildizi nimada? Sababi o‘ta oddiy. Ko‘pgina o‘qituvchilar va hatto tadqiqotchilar ham usul va metodni chalkashtirib, o‘quvchiga qilingan bir martalik emotsional ta’sirni barqaror, o‘zgarmas xarakter natijasi deb o‘ylashadi. Vaholanki, tarbiya — bu uzoq muddatli, tizimli va uzluksiz pedagogik algoritmdir.

Keling, masalaga boshqa burchakdan qaraylik. Tushunchalarni o‘z o‘rniga qo‘yib, farqlab oldik. Ammo ularning amaliyotdagi xilma-xilligi qanday guruhlanadi? Millionlab turli xil insonlarga bir xil andozadagi usullar mos keladimi? Albatta yo‘q. Shunday ekan, navbatdagi qadamda metodlarning ilmiy tasnifiga chuqur kirib boramiz.

8.2-§. Tarbiya fanini o‘qitish metodlari tasnifi

Pedagogika tarixiga nazar tashlasak, dars berish va tarbiya metodlarini u yoki bu guruhlarga ajratish (tasniflash) doimo qizg‘in bahs-munozaralarga sabab bo‘lib kelgan murakkab mavzudir. Turli davr olimlari o‘z dunyoqarashi, davr mafkurasi va ehtiyojlaridan kelib chiqib turli xil mezonlarni asos qilib olishgan. O‘zbekiston milliy pedagogika maktabi namoyandalari (M.Quronov, Sh.Olimov, G.Saidnazarova) tarbiya metodlarini bevosita o‘zbek xalq pedagogikasi durdonalari, islomiy ma’naviy manbalar hamda zamonaviy innovatsion ta’lim texnologiyalarining o‘zaro sintezi asosida tasniflashni ilgari suradilar. Bu milliy mentalitetimizga eng mos yondashuvdir.

Biroq, jahon didaktikasida ommalashgan va o‘zini to‘la oqlagan fundamental, tizimli tasnif mavjud. Odatda tarbiya metodlari ularning shaxs psixikasiga, emotsiyalariga va kognitiv tuzilmasiga ta’sir etish xususiyatiga ko‘ra **to‘rtta yirik konseptual guruhga** ajratiladi. Bular:

1. **Ijtimoiy ongni shakllantirish metodlari.**
2. **Faoliyatni tashkil etish va ijtimoiy xulq-atvor tajribasini shakllantirish metodlari.**
3. **Xulq-atvor va faoliyatni rag‘batlantirish hamda tuzatish (tanbeh berish) metodlari.**
4. **O‘z-o‘zini tarbiyalash (refleksiya) metodlari.**

Hozirgi murakkab axborot asrida yalang‘och, quruq nazariyaning o‘zi bilangina uzoqqa borolmaymiz. Oliy ta’lim muassasasi talabasi, bo‘lajak ziyoli sifatida biz har bir guruhni mikro darajada ko‘rib chiqishimiz, ularning tarixiy evolyutsiyasi va bugungi kun interfaol amaliyotidagi o‘rnini tahlil qilishimiz shart.

Jadval: An’anaviy va Innovatsion tarbiya metodlarining qiyosiy tahlili

Tasnif guruhi	An’anaviy metod namunalari (Klassik)	Zamonaviy va Interfaol metodlar (Innovatsion)	Metodning tarbiyaviy funksiyasi
Ijtimoiy ongni shakllantirish	Tushuntirish, qattiq pand-nasihat, hikoya	“Aqliy hujum”, ochiq bahs-munozara,	O‘quvchining ichki dunyosida qadriyatlar, axloqiy

	qilib berish, avtoritar ma’ruza.	“Muzyorar” texnikasi, guruhli tahlil.	me’yorlar va mantiqiy dunyoqarashning fundamental poydevorini barpo etish.
Xulq-atvor tajribasini shakllantirish	Qat’iy maktab qoidalariga bo‘ysundirish, yod oldirish, namunaga ko‘r-ko‘rona ergashish.	Keys-stadi (muammoli vaziyatlarni yechish), loyihali ta’lim, rolli va ishbilarmonlik o‘yinlari, ijtimoiy volontyorlik amaliyoti.	Nazariy olingan bilimlarni reallikda sinab ko‘rish, krizis holatlarida ijtimoiy ko‘nikma va kompetensiyalarni charxlash.
Rag‘batlantirish va Tuzatish	Og‘zaki maqtash, doska oldiga chiqarib faxriy yorliq berish, kundalikka qizil ruchkada tanbeh yozish.	Reyting va token tizimlari, jamoaviy tan olinish, gamifikatsiya (o‘yinlashtirish elemetlari), raqamli individual portfoliolar.	Ijobiy xatti-harakatlarni emotsional mustahkamlash, ichki motivatsiyani uyg‘otish va salbiy tendensiyalarning oldini olish.
O‘z-o‘zini tarbiyalash	O‘zini o‘zi qattiq nazorat qilish, yozma hisobotlar va qog‘oz kundalik tutish.	Shaxsiy SWOT tahlil, raqamli refleksiv jurnallar, metakognitiv monitoring va maqsadlarni vizualizatsiya qilish.	Shaxsning o‘z “Men”ini anglashi, tanqidiy fikrlashi va shaxsiy ma’naviy o‘sishiga mas’uliyatni to‘liq o‘ziga olishi.

Yuqoridagi analitik jadvalga teranroq qarab bir narsani anglash qiyin emas. Pedagogikaning klassik va o‘rta asrlar davrlarida (masalan, Ya.A.Komenskiyning sinf-dars tizimi yoki I.F.Gerbartning qat’iy axloqiy

prinsiplari doirasida) asosan bolaga nisbatan tashqi ta’sirga — o‘qituvchidan o‘quvchiga passiv o‘zlashtirishga urg‘u berilgan. Bola go‘yoki bo‘sh idish hisoblangan. Yangi reallikda esa, masalan Jon Dyui pragmatizmida uzoq yillar avval ta’kidlanganidek, bolaning o‘z **faoliyatiga**, uning individual qiziqishlari, hayotiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda mustaqil izlanishiga tayanilmoqda.

Xalqaro ilm-fan maydonida, xususan, Scopus bazasida e’lon qilingan maqolalarda “Tarbiya” yuzasidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda so‘nggi yillarda “Role of Metacognition” — ya’ni metakognitiv usullar mutlaqo alohida trendga aylanganligini ko‘rishimiz mumkin. Metakognitsiya o‘zi nima? Bu oddiy so‘z bilan aytganda, “o‘z fikrlash jarayoni haqida fikrlash”, insonning o‘zini chetdan turib kuzata olish qobiliyatidir. Indoneziyalik tadqiqotchi olim E. Purwaningsih (2024) tadqiqotlariga ko‘ra, o‘quvchilarda o‘z-o‘zini baholash (self-reflection), shaxsiy maqsadlar qo‘yish (goal setting) va o‘z xulqini doimiy monitoring qilish (self-monitoring) orqali xarakter tarbiyalash oddiy, an’anaviy pand-nasihatdan ko‘ra bir necha barobar samaraliroq bo‘lib chiqdi. Bolaga “yaxshi bo‘l” deyish o‘rniga, uning o‘ziga “Mening bu ishim qanchalik yaxshi bo‘ldi?” degan savolni berishga o‘rgatish tarbiyaning oliy cho‘qqisidir.

Tasniflarni bilish, ularni guruhlarga ajratish — bu hali faqat ishning nazariy qismi. Xo‘sh, ularning amaliyotdagi mexanizmi qanday ishlaydi? Qachon va qaysi vaziyatda qaysi metod qulfga tushgan kalitdek mos keladi? Nega ba’zida zo‘r berib o‘tilgan dars havo singari uchib ketadiyu, bitta aytilgan oddiy jumla butun umrga yodda qoladi? Navbatdagi bandda aynan shu murakkab va sirli mohiyatni asab tolalari darajasida tahlil qilamiz.

8.3-§. Tarbiya fanini o‘qitish metodlari mohiyati

Metodlarning tasnifini daftarga yozib yodlab olish juda oson. OTM imtihonlarida uni aytib berish ham muammo emas. Eng qiyini, pedagogik san’atning eng oliy darajasi — bu ularning psixologik mohiyatiga, inson ongining tub ildiziga kirib borishdir. Tarbiya jarayoni, ta’bir joiz bo‘lsa, o‘ta nozik jarrohlik amaliyotidir. Faqat bu o‘rinda shunday farq borki, shifokor o‘tkir skalpel bilan tanani kesib davolasa, siz o‘z so‘zingiz, nigohingiz va

harakatingiz bilan insonning asrlar davomida shakllangan ruhiga daxl qilasiz.

Tushuntirish va uqtirish metodining mohiyati. Odatda ta’lim amaliyotida shunday bir xato steriotip shakllanib qolgan: “O‘qituvchi qanchalik ko‘p, baland ovozda va uzundan-uzoq gapirsa, bola shunchalik tez tushunib oladi”. Biroq amaliyot mutlaqo boshqa narsani isbotladi. Tushuntirish usuli quruq, zerikarli teoretik bayon bo‘lmasligi kerak. Tarbiya darslarida u albatta hissiyotlarga boy, aniq va ishonchli hayotiy dalillarga tayangan holda olib borilishi shart. Amerikalik psixolog Devid Ausubelning kognitiv struktura nazariyasiga tayansak (Scopus tahlillarida bu tez-tez eslatiladi), o‘quvchi aytilayotgan yangi ma’lumotning mantiqiy asosini o‘zining eski bilimlari bilan bog‘lay olsagina, u ma’lumotni shunchaki yodlamasdan, balki o‘ziniki qilib qabul qiladi. Bolaning ongida ma’lumot hazm bo‘lishi kerak.

Suhbat metodi — qadimiy, ammo o‘lmas qurol. Bu usul qadimgi Yunonistonda, Suqrot davridan beri yashab kelayotgan klassik usuldir. Ammo hozirgi shiddatli axborot oqimi ichida yashayotgan yoshlar (“Z avlodi”) auditoriyasida oddiy “savol-javob” zerikarli so‘roqqa yoki tergovga aylanib qolmasligi zarur. Bu yerda o‘qituvchidan jonli, provokatsion (shok effektini beruvchi, qo‘zg‘atuvchi) savollar tashlash mahorati talab etiladi.

Keling, kichik bir ssenariyni ko‘z oldimizga keltiramiz. Siz “Halollik” mavzusida dars o‘tyapsiz. Agar o‘quvchilarga: “Bolalar, halol bo‘lish kerak, yolg‘on gapirish yomon”, desangiz, ular esnab o‘tiradi. Lekin suhbatni quyidagicha boshlasangiz-chi: *“Agar hamma sinfdoshlaringiz o‘qituvchiga yolg‘on gapirib, jazolanishdan qutulib qolayotgan bo‘lsa... siz esa to‘g‘risini aytib, faqat o‘zingiz ”ikki“ baho olib, ota-onangizdan dakki eshitish xavfi ostida tursangiz, nima qilasiz? Qani, menga rostini ayting, o‘sha paytda ham halol bo‘lasizmi?”*

Natijani tasavvur qilyapsizmi? Mana shu savol darsni portlatadi, bolani chindan o‘ylantiradi, haqiqiy kognitiv taranglikni yuzaga keltiradi va butun sinfni “Aqliy hujum”ga tortadi. Fikrlar oqimi boshlanadi. Bu — yashab o‘tilgan tajribadir.

Innovatsion-interfaol metodlarning mo‘jizasi va xalqaro tajriba.

Professor G.Saidnazarova va boshqa ko‘plab mahalliy olimlarimiz tavsiya etganidek, hozirgi kunda ta’lim faqat tinglashga emas, qat’iy ravishda interfaol harakatga o‘tmoqda.

“Zinama-zina” usuli o‘quvchini bosqichma-bosqich, osonidan murakkabiga qarab qadriyatlarni tushunishga yetaklaydi. Unda har bir qadam oldingisini mantiqan to‘ldiradi.

“Keys-stadi” (Case study) — bu o‘rinda siz o‘quvchilarga osmondan olingan tayyor axloqiy retsept yoki qoidalarni bermaysiz. Siz ularga real, achchiq, yechimi murakkab bo‘lgan muammoni (keysni) taqdim etasiz. Masalan: Orol dengizi fojiasi tufayli kasallikka chalingan bolalar taqdiri yoki o‘rmonda noqonuniy daraxt kesayotgan odamlarga qarshi qanday chora ko‘rish kerakligi haqidagi vaziyat. O‘quvchi o‘zini shu jamiyatning bir bo‘lagi sifatida his etib, vaziyatdan chiqish yo‘lini izlaydi. Bu orqali unda nafaqat milliy vatanparvarlik, balki global miqyosdagi mas’uliyat — Global fuqarolik hissi uyg‘onadi. O‘rni kelganda aytish kerak, BMTning ta’lim bo‘yicha tuzilmasi bo‘lgan UNESCO xabarnomalarida ham aynan ta’lim orqali bardoshlilik, chuqur empatiya, ekologik ong va ijtimoiy adolat qadriyatlarini shakllantirish (VbE — Values-based Education) 2030-yilgacha bo‘lgan kun tartibidagi eng birlamchi vazifa qilib qo‘yilgan,.

Ibrat-namuna metodi — Sharq pedagogikasining gultoji. Bizning mentalitetimiz shunga qilingan. “Qush uyasida ko‘rganini qiladi”, deydi donishmand xalqimiz. Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun eng og‘ir mas’uliyat, eng qattiq imtihon ham aslida shunda. Siz o‘qiyotgan narsangizga, uqtirayotgan baland qadriyatingizga avvalo o‘zingiz yuz foiz ishonishingiz va hayotda og‘ishmay amal qilishingiz shart.

Scopus xalqaro bazasidagi nufuzli “Frontiers in Education” jurnalida e’lon qilingan maxsus tadqiqotda ta’kidlanganidek, xarakter ta’limida alohida shaxslar emas, balki “Communities of Practice” (Amaliyot hamjamiyatlari) hal qiluvchi kuchga ega. 80 nafar o‘rta maktab o‘qituvchilari ishtirokida o‘tkazilgan eksperiment shuni ko‘rsatdiki, tarbiya bitta yakkalanib qolgan o‘qituvchining fidoiyligi bilan bitadigan ish emas. U butun maktab muhitining, barcha o‘qituvchilar obro‘sining o‘quvchiga ko‘rsatadigan sinergik (birlashgan) ta’siridir. Agar maktab koridorida kichik

bir qog‘oz parchasi yotsa-yu, uni darsdan chiqib kelayotgan o‘qituvchi egilib olib axlat qutisiga tashlasa — bu holat o‘quvchi uchun sinfda o‘tilgan 10 soatlik “Tozalik va ekologiya haqida”gi zerikarli ma’ruzadan ko‘ra million marta kuchliroq tarbiya metodidir. Tarbiyaning haqiqiy mo‘jizasi ham mana shunda yashiringan!

Lekin bir narsani unutmang. Yuqorida biz juda ko‘p maqtov bilan gapirgan ajoyib metodlarimiz zo‘r ishlaydi, qachonki ularning qo‘lida to‘g‘ri va o‘tkir qurollar, ya’ni vizual, moddiy, ma’naviy vositalar bo‘lsa. Pichoqsiz ovchi hech narsa qilolmaganidek, vositasiz pedagog ham ojizdir. Xo‘sh, zamonaviy axborot asrida Tarbiya fanining qanday moddiy va ma’naviy vositalari mavjud? Qanday qilib eski usullarni yangi qutida taqdim etish mumkin? Navbatdagi asosiy tahlilimiz shunga qaratiladi.

8.4-§. Tarbiya fanini o‘qitish vositalari va ularning tasnifi

Yuqorida biz metod va vositani strategiya hamda qurolga qiyoslagan edik. Agar Metod — bu “Qanday qilib maqsadga yetamiz?” degan savolga javob bersa, **Vosita** — “Bu yo‘lda nima yordamida harakatlanamiz?” degan ochiq savolga javob beradi. Tarbiya fani o‘z tabiatiga ko‘ra boshqa aniq va tabiiy fanlardan (masalan, fizika, kimyo yoki matematika) tubdan farq qiluvchi xususiyatlarga ega. Agar fizikada voltmetr, kolba-yu mikroskop kabi asbob-uskunalar asosiy didaktik vosita bo‘lsa, Tarbiya fanining vositalari ham ushlanadigan moddiy ashyo, ham ko‘zga ko‘rinmas ulkan ruhiy fenomendir.

Klassik pedagogik darsliklarda va ilmiy adabiyotlarda o‘qitish vositalari an’anaviy tarzda ikkita yirik qutbga bo‘linadi:

Moddiy va texnogen vositalar.

Ma’naviy (ideal) vositalar.

Keling, shunchaki ro‘yxatni o‘qib ketmasdan, ularni har birini zamonaviy OTM talabasi va kelajak o‘qituvchisi tushunadigan tilda, bugungi kun realligi prizmasidan o‘tkazib batafsil tahlil qilamiz.

Tarbiya vositalarini tasavvur qilish uchun markazdan atrofiga kengayib boruvchi yirik konseptual tizimni ko‘z oldingizga keltiring. Bu tizim go‘yo ulkan daraxt bo‘lib, uning asosi “Tarbiya vositalari”dir. Bu dildan chiqqan ildiz ikkita kuchli yo‘nalishga bo‘linadi. Birinchi yo‘nalish

o‘z ichiga barcha jismoniy va raqamli jihozlarni oladi: an’anaviy bosma darsliklar, sinf doskasi, proyektorlar, hatto bugungi kundagi sun’iy intellektga ulangan smart-doskalar. Ikkinchi, ancha qudratliroq yo‘nalish esa insonning qalb torlarini chertuvchi omillardir: xalq og‘zaki ijodi asarlari, qadimiy tarixiy va diniy bitiklar, muqaddas kitoblar hamda eng yuqori nuqtada turuvchi vosita — o‘qituvchining jamiyatdagi obro‘si, uning shaxsiy ibrati va turmush tarzi. Zamonaviy yondashuvda aynan shu ikki guruh (raqamli didaktika va milliy ma’naviy manbalar) hech qachon bir-birini inkor etmaydi, aksincha, birgalikda shaxs xarakterining mukammal rivojlanishiga puxta zamin yaratadi.

Moddiy va raqamli vositalar

Ushbu guruhga an’anaviy ravishda bosma kitoblar, xrestomatiyalar, tematik jadvallar, plakatlar, ko‘rgazmali video va audiomateriallar va, eng asosiysi, so‘nggi yillarda yurtimizda maxsus yaratilgan **yangi avlod darsliklari** kiradi. Tarbiya fani bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi (hozirgi Maktabgacha va maktab ta’limi) vazirligi tomonidan 1-11-sinflar uchun puxta ishlab chiqilgan va bevosita amaliyotga joriy etilgan maxsus o‘quv-metodik majmualar bu fanning tayanch moddiy vositasi hisoblanadi. Bu kitoblar oldingi quruq matnlarga emas, o‘quvchini o‘ylantiradigan turli kognitiv topshiriqlarga boy qilib tuzilgan.

Biroq, biz bugun 21-asr — jadallik bilan o‘zgarayotgan raqamli didaktika asrida yashayapmiz. Bugun axborot vositasi deganda talabaning ko‘z oldiga faqatgina bo‘r, xattaxta yoki qog‘oz darslik kelmaydi. Xalqaro miqyosdagi eng yirik ta’lim tashkiloti — UNESCO‘ning “Ta’limda texnologiya” (Global Education Monitoring Report — 2023) hamda “GenAI” (Generative Artificial Intelligence — Generativ Sun’iy Intellekt) siyosatiga bag‘ishlangan so‘nggi global hisobotlarida kelajak avlod o‘qituvchilariga juda o‘tkir va o‘ylantiruvchi xabar yo‘llangan,. Unda aytilishicha, butun insoniyat diqqati, ayniqsa maktab yoshidagi bolalar e’tibori shiddat bilan virtual reallikka ko‘chib o‘tmoqda. Bugungi ta’lim tizimi sun’iy intellektga asoslangan “Smart” (aqlli) vositalardan qochib qutula olmaydi, ularni inkor etish — ta’limni inqirozga tortishdir.

Tarbiya darsida bunga qanday moslashamiz? Keng imkoniyatlar eshigi ochiq. Qahramonlarning fazilatlarini, tarixiy jarayonlarni o‘rganish

uchun o‘quvchilarga tarixiy shaxslarni (masalan, Amir Temur yoki Jaloliddin Manguberdi jasoratini) virtual reallik (VR ko‘zoynaklar) orqali yoxud 3D gologramma orqali “jonlantirib” ko‘rsatish mumkin. Ammo ehtiyot bo‘ling! UNESCO o‘zining mazkur hisobotida bir qat’iy normani, insoniy xavotirni eslatadi: **“Texnologiya hech qachon yuzma-yuz insoniy muloqotni, qalbga yo‘naltirilgan o‘qituvchi yetakchiligini almashtirmasligi kerak”**. Ya’ni, auditoriyangizdagi proyektor yoki planshet qanchalik narxi qimmat, qanchalik aqlli bo‘lmasin, u o‘qituvchining bolaga bo‘lgan tabiiy mehrini, u bilan suhbatdagi jonli ko‘z qorachig‘idagi yorqin uchqunni hech qachon berolmaydi. Ruxsiz metall qalbni tarbiyalay olmaydi. Xulosa qat’iy: texnologiya — darsning asl maqsadidan chalg‘ituvchi o‘yinchoq emas, u milliy va insoniy qadriyatlarni tezroq va qiziqarliroq yetkazuvchi faqatgina zamonaviy pochtadir.

Ma’naviy (Ideal) vositalar

Tarbiya fanining tom ma’nodagi qudrati, yengilmas kuchi uning bevosita ma’naviy vositalaridadir. Ular stolingizdagi kompyuter kabi qo‘lga ushlanmasligi, tortib ko‘rilmasligi mumkin, lekin ular to‘g‘ri ishlatilganda inson taqdirini butunlay o‘zgartirishga qodir yemirib bo‘lmas katta energiyadir. Professor G.Saidnazarova o‘z ilmiy asarlarida ularni qat’iy tizimga solib tushuntirgan:

Folkor va xalq og‘zaki ijodi namunalari: Asrlar elagidan o‘tgan maqollar, matallar, mantiqni o‘stiruvchi topishmoqlar, qahramonlik dostonlari. Masalan, bitta “Alpomish” yoki “Go‘ro‘g‘li” dostonini epizodlarga bo‘lib tahlil qilish orqali bugungi o‘quvchiga jasorat, oilaga sadoqat, mardlik va do‘stlik tushunchalarini o‘nlab akademik quruq darslardan ko‘ra yuz chandon samaraliroq singdirish mumkin.

Tarixiy va milliy yodgorliklar, yozma manbalar: Ajdodlarimizning, Zardushtiylikning qadimiy manbasi bo‘lmish “Avesto”dagi *“Ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal”* triadasini (uchligini) eslang. Bu shunchaki qog‘ozdagi matn emas, bu qadimgi ajdodlarimiz yaratgan tarbiyaning va inson komilligining uch bosqichli uzviy poydevori deganidir.

Islomiy va sharqona ma’naviy manbalar: “Qur’oni Karim” dagi insonparvarlik oyatlari, axloqqa chorlovchi Hadisi shariflar, shuningdek,

buyuk mutafakkirlar, masalan, Jaloliddin Rumiyning mashhur “Masnaviy” asaridan olingan ibratli hikoyatlar. Talabalar va o‘quvchilar bilan ishlar ekanmiz, quruq nasihat o‘rniga, Rumiyning kibrga berilgan o‘ta bilimdon tilshunos va sodda kema haydovchisi haqidagi mashhur hikoyatini darsda keltirib o‘tishimiz mumkin. Tilshunos butun umr grammatikani o‘rgangan, lekin suvda suzishni o‘rganmagan. Kema cho‘kayotganda uning hamma “oliy bilimlari” bir tiyin bo‘ladi. Ushbu hikoya orqali kibr va amaliyot ziddiyati ko‘rsatiladi. Buni o‘qigan talabaning ko‘zi ochiladi, dars qanday jonlanishini bir tasavvur qiling!

Va nihoyat, eng oxirgi, ammo tarbiya jarayonining mutlaq markazida turuvchi ideal vosita — bu **o‘qituvchining jamiyatdagi obro‘-e’tibori va shaxsiy namunasi**! Sizning kiyinish madaniyatingiz, so‘zlashuv nutqingizdagi sokinlik yoki ohang, yuz ifodangiz, xodimlarga munosabatingiz, hatto tongda sinfga kirib kelishdagi qadamingiz ham eng kuchli tarbiya vositasidir. Mashhur pedagog A.S.Makarenko juda to‘g‘ri ta’kidlaganidek, tarbiya bu faqat maxsus ajratilgan vaqtda, doska yonida, burchakka turib olib pand berish emas, u o‘qituvchi faoliyatining va hayotining har bir soniyasida jim turganda ham ro‘y beruvchi jarayondir.

Jadval: tarbiya vositalarining shaxs kognitiv rivojlanishiga ta’siri

Ushbu jadval orqali vositalarning miyaga va axloqqa ta’sir darajasini empirik farqlaymiz:

Vosita turi	**O‘quv jarayonida qo‘llanish xarakteri**	**O‘quvchi xotirasida saqlanish va ta’sir darajasi (Ehtimoliy foiz)**	**Kognitiv (Ong) darajasidagi ta’sir mexanizmi**
Og‘zaki bayon (Matn o‘qish, monoton Ma’ruza)	O‘qituvchidan o‘quvchiga uzluksiz, passiv axborot uzatish	O‘ta kam (~10-20%)	Faqat eshitish signallari, abstrakt tushunchalarni yuzaki eslab qolish, qisqa muddatli xotira.

Vizual va audiovizual ashyolar (Videorolik, suratlar, infografika)	Ko‘ruv va eshituv tahlilchilariga bir vaqtda tayanib o‘quvchini faollashtirish	O‘rtacha (~40-50%)	Ko‘rgazmali-obrazli tafakkurni ishga tushirish, voqealarni ongda modellashtirish.
Raqamli simulyatsiyalar (AI ssenariylari, VR rollar)	Sun’iy vaziyatga o‘quvchini bevosita interaktiv kiritish, o‘zi qaror qabul qilishi	Yuqori (~70%)	Kuchli hissiy-emotsional reaksiyalar, empatik mushohada va qaror qabul qilish ko‘nikmasi.
Hayotiy amaliy keyslar va o‘qituvchi shaxsiy amaliyoti	Real ijtimoiy hayot bilan to‘liq integratsiya, o‘z qo‘li bilan “qilib ko‘rish”	Eng yuqori (~90% dan ortiq)	Metakognitsiya, chuqur tahlil va axloqiy xulq-atvor refleksining doimiy avtomatlashuvi.

Yuqoridagi solishtirma jadval bizga bitta o‘zgarishsiz haqiqatni isbotlab turibdi. Tarbiya jarayonida bir xil qolipli vositadan takror-takror foydalanaverish vaqt o‘tishi bilan o‘quvchida psixologik charchoqqa, tarbiyaviy angedoniyaga (axborotni qabul qilmaslikka, “immunitet” ga) olib keladi. Qanchalik yangi va qimmat darslik bo‘lmasin, qanchalik qiziqarli axborot texnologiyasi o‘rnatilmasin, eng asosiysi — yuksak insoniy ma’naviyatga ega pedagog shaxsiyatining *ushbu vositalar bilan muvozanatli uyg‘unligi* o‘sha siz axtargan, qalblarni ochuvchi sehrli kalitdir.

VIII bob bo‘yicha xulosa

Yangi O‘zbekistonni barpo etishning keng qamrovli konseptual strategiyasi, xususan, mamlakatimiz taraqqiyotini belgilab bergan PF-60-sonli Farmonda ham alohida va qat’iy ta’kidlanganidek, inson kapitalini har tomonlama rivojlantirish va ma’naviy-ma’rifiy sohani tubdan isloh qilish biz uchun eng ustuvor, ortga qaytmas yo‘nalishdir. “Tarbiya” fani ushbu

buyuk jarayonning asosiy drayveri, jamiyatni oldinga harakatlantiruvchi muqaddas kuchidir. Uni o‘qitish uslubiyati o‘tgan asrning konservativ, faqat buyruqbozlikka asoslangan va avtoritar qoliplarini bugun umuman ko‘tarmaydi. Yangi avlod yangicha muloqotni talab qilyapti.

Biz ushbu bob davomida chuqur ko‘rib chiqqan barcha metodlar (oddiy tushuntirishdan tortib to murakkab metakognitiv tahlilgacha) va yordamchi vositalar (uch ming yillik Avestodan tortib bugungi so‘nggi rusumdagi sun’iy intellektgacha) — bu sizning professional pedagogik arsenalingizdir. Yuqorida yozilganlarni bir tasvirga joylashtirsak: Metod — bu daryoning yo‘nalishi va oqimi bo‘lsa, usul — shu shiddatli oqimda to‘g‘ri, muvozanatni saqlab suzish qoidalari, vositalar esa sizni manzilga sog‘-omon yetkazuvchi xavfsiz va mustahkam qayig‘ingizdir. Bularning birortasi kemtik bo‘lsa, maqsadga erishish qiyinlashadi.

Fikrlarimizni yaxlit bitta nuqtaga jamlasak, quruq nazariyani qanchalik yodlamang, qanchalik chuqur bilsangiz ham, sinfxonaga kirganingizda sizning chinakam, eng ta’sirchan metodingiz bu — qalbingiz, chinakam vositangiz esa — o‘z tanlagan kasbingizga bo‘lgan sadoqatingizdir. Yosh bolalar va talabalar qalbini yolg‘on, balandparvoz va yodlangan quruq so‘zlar bilan fath qilib bo‘lmaydi. Ular samimiylikni juda tez his qilishadi. Faqatgina jahonning zamonaviy didaktik yutuqlarini, xorijning empirik tajribalarini o‘zimizning sof milliy o‘zagimizga, mentalitetimizga moslab singdirib, har kuni tinimsiz o‘z ustida ishlagan pedagoggina ertaga jamiyatda haqiqiy Tarbiyachiga aylanadi. Yo‘lingiz ochiq va bexatar bo‘lsin, kelajakni yaratuvchi bo‘lajak Ustozlar!

Nazorat savollari va amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. Qadimgi Yunoniston pedagogikasi va zamonaviy o‘zbek didaktik maktabi o‘rtasida “metod” tushunchasining evolyutsion farqi nimada namoyon bo‘ladi?
2. “Usul” va “vosita” tushunchalarini o‘zaro aralashtirib yuborish amaliyotda qanday pedagogik inqirozlarga (o‘qituvchining obro‘sizlanishiga) olib kelishi mumkin? Misollar bilan tushuntiring.

3. Jon Dyui pragmatizmida ilgari surilgan faoliyatga asoslangan metodlarning bugungi kun “Tarbiya” fani konsepsiyasiga qanchalik mos kelishini asoslab bering.

4. O‘z-o‘zini tarbiyalash (refleksiya va metakognitsiya) metodlari an’anaviy nazorat va tanbeh shakllaridan qaysi aniq psixologik ustunliklari bilan ajralib turadi?

5. “Ta’lim to‘g‘risida”gi yangi tahrirdagi Qonunda ilgari surilgan prinsiplarni to‘laqonli amalga oshirishda “ijtimoiy ongni shakllantirish metodlari” qanday hal qiluvchi rolni o‘ynaydi?

Amaliy vazifalar

1. **Keys-stadi (Muammoli vaziyat ssenariysi):** “Ikkilanayotgan o‘quvchi”. Tasavvur qiling, 9-sinf o‘quvchisi maktab hovlisidan katta miqdorda pul topib oldi. U pulni egasiga qaytarishni xohlaydi, lekin yonidagi do‘stlari uni o‘z shaxsiy ehtiyojlariga sarflashga (video o‘yinlar, kiyim) undamoqda. O‘quvchi ruhiy ziddiyatga tushib, sizning oldingizga maslahat so‘rab keldi. Siz sinf rahbari va tarbiyachi sifatida qanday metod, qaysi yordamchi usul va qaysi ma’naviy vosita yordamida bu kognitiv dissonansni hal qilib, unga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatasiz? To‘liq dialogik ssenariy tuzing.

2. **Tahliliy vazifa:** Ushbu bobdagi 1-jadvalda keltirilgan an’anaviy va interfaol metodlar tasnifini oling. Yaqin orada maktab amaliyotida yoki OTMda o‘zingiz guvohi bo‘lgan 3 ta aniq dars jarayonini tahlil qiling. O‘qituvchilar dars vaqtining necha foizini an’anaviy metodlarga (ma’ruza, pand-nasihat) va necha foizini innovatsion interfaol metodlarga (keys, loyiha) sarflayotganini hisoblab chiqing. Ta’lim sifatining tushish yoki oshish sabablarini shunga bog‘lab tahlil yozing.

3. **Taqqoslash (Venn diagrammasi):** BMTning UNESCO tashkiloti tavsiya etgan sun’iy intellekt (GenAI) va raqamli didaktika vositalari hamda o‘zimizning xalq og‘zaki ijodi (maqol, doston) namunalaridan foydalanishning darsdagi ta’sirini o‘zaro taqqoslang. Qaysi vaziyatda qaysi biri kuchliroq ishlashini ikkita kesishuvchi aylanada (farqli va o‘xshash tomonlarini) chizib ko‘rsating.

Mustaqil ish topshirig‘i

1. **Raqamli vositalar portfoliosi (Loyiha ishi):** “Tarbiya” fanini o‘qitishda qo‘llanilishi eng qulay bo‘lgan 5 ta zamonaviy raqamli ilova yoki veb-platforma (masalan, Padlet, Mentimeter, Canva va h.k.) ro‘yxatini va yo‘riqnomasini tuzing. Har bir ilovani darsning qaysi metodida (masalan, “Aqliy hujum” uchun, yoki “Refleksiya” uchun) qo‘llash maqsadga muvofiqligini kichik amaliy misol bilan himoya qilib bering.
2. **Kichik empirik tadqiqot:** O‘z yashash hududingizdagi bitta umumiy o‘rta ta’lim maktabiga tashrif buyuring. U yerdagi amaliyotchi “Tarbiya” fani o‘qituvchisi bilan qisqa (10 daqiqalik) suhbat o‘tkazing. Undan darslarida eng ko‘p qaysi 3 ta metod va qanday moddiy/ma’naviy vositadan foydalanishini so‘rab oling. Olingan hayotiy javoblarni ushbu darslikdagi xalqaro Scopus materiallari tahlili bilan solishtirib, “Nazariya va amaliyot o‘rtasidagi tafovut” mavzusida 2 sahifalik tanqidiy esse yozing.

IX BOB. UZLUKSIZ TA’LIM JARAYONIDA SHAXSNING MA’NAVIY KAMOLOTIGA OID FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISH

Tayanch so‘z va iboralar: *Ma’naviy kamolot, uzluksiz tarbiya, xarakter ta’limi, 3H modeli, axloqiylik, vijdon uyg‘oqligi, insonparvarlik, mehnatsevarlik, tayanch kompetensiyalar, mafkuraviy immunitet, global fuqarolik.*

Nega aynan ma’naviy kamolot?

Keling, vaziyatga boshqa burchakdan qaraylik. Auditoriyada o‘tirgan, eng murakkab matematik teoremalarni qiyinchiliksiz isbotlay oladigan, yirik injiniring loyihalarini chiza biladigan yoki tibbiyotning so‘nggi yutuqlarini o‘zlashtirgan iqtidorli talaba ertaga jamiyatga kirib boradi. U mutaxassis sifatida yetuk. Lekin unda axloqiy kompas, vijdon va insonparvarlik yetishmasa-chi? Fan va texnologiyalar shiddat bilan o‘sayotgan, sun’iy intellekt odamzodning kognitiv va hatto ijodiy vazifalarini o‘zlashtirayotgan bir pallada, jonli mutaxassisni hissiz mashinadan ajratib turuvchi yagona, o‘zgarmas mezon — uning ma’naviy qiyofasidir. Aslida ham shundaymi? Ha, aynan shunday! Ma’naviyatsiz bilim — bu insoniyat uchun xizmat qiladigan vosita emas, balki istalgan paytda jamiyatni vayron qilishi mumkin bo‘lgan quroldir.

Bo‘lajak kasbdoshim, ushbu yirik tahliliy bobni o‘rganishdan ko‘zlangan asosiy maqsad — sizni shunchaki ma’naviyat haqidagi quruq ma’lumotlar, pand-nasihatlar bilan qurollantirish emas. Bizning maqsadimiz tarbiya jarayonining murakkab, ba’zan yashirin mexanizmlarini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilishga o‘rgatishdir. Biz uzluksiz ta’lim tizimida insonni qanday qilib yaxshi kadrdan tashqari, komil shaxs sifatida shakllantirish sirlarini ochamiz. Bo‘lajak pedagog, amaliyotchi psixolog yoki ta’lim menejeri sifatida siz o‘z karyerangizda inson kapitalini boshqarish, jamoada sog‘lom, toksiklikdan xoli muhit yaratish va istalgan konfliktlarni qat’iy axloqiy prinsiplar asosida hal etish ko‘nikmalariga muhtoj bo‘lasiz. O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida ham yoshlarni faol

fuqarolar etib tarbiyalash, ularda tayanch ma’naviy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish davlat ijtimoiy siyosatining mutlaq o‘zagi qilib belgilangan. O‘qishni e’tibor bilan davom ettiring, mantiqiy zanjirning eng qiziq va kutilmagan jihatlari hali oldinda.

9.1-§. Shaxs ma’naviy kamoloti tushunchasi

Tushunchaning mohiyati va uning ko‘p o‘lchamli tabiati

Shaxsning ma’naviy kamoloti aslida nima? Odatda bu terminni quloqqa chalinganda, ko‘z oldimizga shunchaki “odobli”, “kattalarni hurmat qiladigan”, “qoidalarga so‘zsiz bo‘ysunadigan” passiv inson keladi. Biroq, zamonaviy akademik pedagogikada bu yondashuv o‘ta tor va eskirgan hisoblanadi. Ma’naviy kamolot — bu insonning kognitiv (bilish), affektiv (hissiy) va bixevioristik (xulq-atvor) sohalarining o‘zaro garmonik, uzviy tarzda rivojlanish jarayonidir. Bu jarayonda shaxs shunchaki qoidalarga bo‘ysunmaydi, balki o‘sha qoidalarning nima uchun kerakligini mantiqan anglaydi, yurakdan his qiladi va hayotda ongli ravishda qo‘llaydi.

Mahalliy pedagogika fanimiz namoyandalari, xususan B.X. Xodjayev o‘zining “Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti” fundamental darsligida ta’lim va tarbiyaning bir-biridan ajralmas ekanligini ta’kidlaydi. Olim shaxs ma’naviyatini shakllantirish shunchaki ixtiyoriy jarayon emas, balki qat’iy ijtimoiy-pedagogik zaruriyat ekanligini ilmiy asoslagan. Ma’naviyat inson ongida o‘z-o‘zidan, o‘simlik kabi unib chiqmaydi. U yillar davom etadigan uzoq, mashaqqatli va tizimli pedagogik ta’sirlar, ijtimoiy muhit bosimi va shaxsning o‘z ustida ishlashi natijasida meva tugadi.

Xorijiy ilmiy doiralarda esa bu jarayon qat’iy raqamlashtirilgan holda “Xarakter ta’limi” va “Axloqiy rivojlanish” maxsus terminlari ostida chuqur tadqiq etiladi. Taniqli olimlar P. Oldham va S. Maklaflinlar (2025) tomonidan xalqaro “Scopus” va “Web of Science” bazalaridagi 222 ta saralangan maqola ustida o‘tkazilgan keng ko‘lamli meta-tahlillar kutilmagan xulosani berdi. Xarakter ta’limi bugungi jahon pedagogikasining eng tez, eksponensial ravishda rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biriga aylanib ulgurgan. Olimlar butun dunyo bo‘ylab olib borilayotgan bu tadqiqotlarni oltita asosiy tematikaga ajratishdi:

1. Konseptualizatsiya (tushunchalarni ilmiy apparatga solish);
2. O‘lchovlarni validatsiya qilish (axloqni psixometrik baholash vositalari);
3. Assotsiatsiyalar (fazilatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik);
4. Ta’sir (dasturlarning real samaradorligi);
5. Amalga oshirish (metodika);
6. Rivojlanish (dinamika).

Diqqat qiling! G‘arb tadqiqotchilari ma’naviyatni shunchaki “nasihat qilish” orqali tarqatishdan voz kechishgan. Ular fazilatlarni o‘lchash, ilmiy baholash, xatolik darajasini hisoblash va aniq dalillarga asoslangan aralashuv dasturlari orqali amaliyotga integratsiya qilishga o‘tishgan.

Tarixiy ildizlar: Avestodan tortib Uyg‘onish davrigacha

Bizning milliy qadriyatlarimizda ma’naviy kamolot tushunchasi o‘zining ming yillik pishiq poydevoriga ega. Xalqimizning eng qadimgi yozma yodgorligi bo‘lmish “Avesto”ga e’tibor qaratsak, u yerda komil inson qiyofasi uchlik asosiga qurilganini ko‘ramiz: “Ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal”. E’tibor beryapsizmi? Bu qadimiy formula g‘arbning bugungi eng ilg‘or kognitiv-bixevioral psixologiya yondashuvlari bilan so‘zma-so‘z mos keladi. Ezgu fikr — bu shaxsning kognitiv darajasi; ezgu so‘z — uning affektiv va kommunikativ holati; ezgu amal esa — bixevioristik, ya’ni aniq xulq-atvordir. Oradan uch ming yil o‘tgan bo‘lsa-da, insonni tarbiyalashning bu oltin qoidasi zarra qadar o‘zgargani yo‘q.

Keyinchalik, XI asrda yashab o‘tgan ulug‘ mutafakkir Yusuf Xos Hojib ilm-fanning insoniyat hayotidagi, uning ma’naviy yuksalishidagi o‘rnini shunday ta’riflagan edi:

Bilimni buyuk bil, aql-idrokni yo‘l,
Ulug‘dir ikkovin tuta bilgan qo‘l.

Mutafakkir bilim quruq qolmasligi, unga aql-idrok, ya’ni ma’naviy kompas yo‘lboshchi bo‘lishi kerakligini uqtiradi.

Yaqin tariximizga yuzlansak, jadidchilik harakatining yirik namoyandasi, ulug‘ ma’rifatparvar Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” fundamental asarida tarbiya masalasi “yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat” qadar keskin qo‘yiladi. Avloniy inson faqat jamiyat ichida, faqat o‘zgalarga foyda keltirish orqaligina komillikka erishishini

predimperativ tarzda uqtirgan. Mahalliy olimlarimizdan N. Musurmonova va M. Quronovlarning axloqiy tarbiya metodikasi haqidagi zamonaviy qarashlari ham bevosita ana shu teran milliy zaminga tayanadi.

Zamonaviy psixologik talqinlar va Kolberg nazariyasi

G‘arb psixologiyasida axloqiy rivojlanish jarayoni asosan Lourens Kolbergning kognitiv-axloqiy rivojlanish bosqichlari nazariyasi bilan tushuntiriladi. Kolberg inson axloqini statik holat emas, balki dinamik zina sifatida ko‘radi va uni uchta yirik darajaga ajratadi :

Pre-konvensional daraja (Jazo va itoat): Inson faqat jazolanishdan qo‘rqibgina qoidalarni buzmaydi. Bu asosan kichik yoshdagi bolalarga xos. Agar jazo yo‘q bo‘lsa, u qoidani bemalol buzadi.

Konvensional daraja (Ijtimoiy moslashuv): Shaxs jamiyat qabul qilgan me’yorlarga, atrofdagilarning “yaxshi bola” degan maqtovini eshitish yoki qonunlarga hurmat yuzasidan bo‘ysunadi. Ko‘pchilik kattalar umrining oxirigacha shu bosqichda qolib ketadi.

Post-konvensional daraja (Universal prinsiplar): Axloqning oliy nuqtasi. Inson qonunni jarimadan qo‘rqib emas, o‘zgalardan andisha qilib emas, balki aynan o‘zining ichki vijdon amri, inson huquqlari va adolatning universal prinsiplarini chuqur anglagan holda himoya qiladi.

Muammoning ildizi ham shunda. Ta’lim muassasalarida, ayniqsa OTMlarda talabalarning aksariyati konvensional darajada turibdi. Ular dars qoldirmaslikka, plagiat qilmaslikka harakat qilishadi. Nega? Chunki stipendiyadan quruq qolishdan yoki kursdan qolishdan (jazo) qo‘rqishadi. Bizning ustuvor vazifamiz — ularni shu mudroq holatdan uyg‘otib, post-konvensional, ya’ni ongli axloq darajasiga olib chiqishdir.

9.2-§. Axloqiylik, mehnatsevarlik, vijdon uyg‘oqligi, insonparvarlik kabi fazilatlar

Shaxsning ma’naviy portretini chizishda to‘rtta asosiy monolit ustun mavjud. Keling, bu ustunlarning har birini detallargacha tahlil qilamiz.

Axloqiylik: Xarakter ta’limidagi 3H yondashuvi

Axloqiylik shunchaki yozilmagan ijtimoiy qoidalarga yuzaki bo‘ysunish degani emas. Bugungi kunda xalqaro maydonda an’anaviy axloqiy tarbiya inqirozga yuz tutmoqda, chunki u kognitiv, affektiv va xulq-

atvor qismlarini bir-biridan uzib qo‘ygan. Buni qanday bartaraf etish mumkin?

Xitoyning nufuzli OTMlarida o‘tkazilgan va 2026-yilda “Frontiers in Psychology” kabi Web of Science bazasiga kiruvchi jurnallarda e’lon qilingan aralashuv tadqiqotlari axloqiy tarbiyaning mutlaqo yangi, holistik modelini isbotlab berdi. Bu model **Head, Heart, Hands (Bosh, Yurak, Qo‘llar)** yoki qisqacha **3H modeli** deb ataladi. Bu yondashuvning ishlash mexanizmi quyidagicha:

Bosh (Head — Kognitiv anglash): Talaba qaysidir xatti-harakatning axloqan yomon yoki yaxshi ekanligini shunchaki eshitib qo‘ymasdan, mantiqan tushunishi kerak. Tanqidiy fikrlash ishga tushishi, muammoning sabab-oqibat munosabatlarini u tahlil qila olishi shart.

Yurak (Heart — Affektiv bog‘liqlik): Faqat aql yetarli emas. Mantiqan anglagan narsasiga nisbatan talabada empatiya (boshqalar dardi bilan yashash layoqati) va chuqur hissiy rezonans paydo bo‘lishi lozim. Quruq, his-tuyg‘usiz aql bilan qilingan yaxshilikda issiqlik bo‘lmaydi, u sun’iy munosabatdir.

Qo‘llar (Hands — Bixevioral amaliyot): Bosh tushungan va yurak dildan his qilgan qadriyatni real hayotda, amaliyotda harakat orqali namoyon etish.

Bosh (kognitiv), Yurak (affektiv) va Qo‘llar (amaliy) elementlarining tutashuvi haqiqiy axloqiy komillikni keltirib chiqaradi. Venn diagrammasi singari bir-biri bilan kesishuvchi bu uch sohasi markazida “Mukammal Xarakter” shakllanadi. Agar shu uchta elementdan bittasi tushib qolsa, tarbiya zanjiri darhol uziladi. Masalan, talaba pora berish yomon ekanligini biladi (Bosh ishladi), lekin korrupsiyadan jabr ko‘rganlarga nisbatan unda achinish yo‘q (Yurak uxlayapti), natijada u sessiyani yopish uchun qing‘ir yo‘l qidiradi (Qo‘llar amaliyotda ijobiy ishtirok etmadi). Shu sababli, 175 nafar talaba ishtirokida 19 hafta davom etgan ushbu tadqiqot axloqiylik faol, rekursiv (aylanma) pedagogik jarayon sifatida uzluksiz monitoring qilinishi kerakligini isbotladi.

Mehnatsevarlik va innovatsion tadbirkorlik

Mehnatsevarlikni faqatgina tinimsiz jismoniy zo‘riqish, ketmon chopish yoki og‘ir yuk tashish deb tushunish uzoq o‘tmishda qoldi.

Globallashuv va sun’iy intellekt erasi jarayonlarida mehnatsevarlik — bu kognitiv chidamlilik, intellektual faollik, o‘z ustida tinimsiz ishlash, muvaffaqiyatsizliklardan keyin ham qayta o‘rnidan tura olish va har doim yangilikka intilish demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yildagi qarori bilan qabul qilingan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida ham inson kapitalini rivojlantirish va yoshlarda ijodiy mehnatga bo‘lgan layoqatni oshirish davlatning ustuvor vazifasi qilib olingan. Strategiya talablariga ko‘ra, endilikda mehnatsevarlik innovatsion tadbirkorlik bilan yonma-yon yurishi shart.

Xo‘sh, zamonaviy OTMda talabadagi mehnatsevarlik qanday o‘lchanadi? Bu uning kutubxonada shunchaki qimirlamay o‘tkazgan soatlari bilan emas, balki murakkab vaziyatlarda muammoni hal qilish uchun topgan nostandart (kreativ) yechimlari bilan belgilanadi. O‘qituvchi talabaga shunday loyihalar berishi kerakki, unda talaba qiyinchilikni yengib o‘tish zavqini his qilsin. Bu o‘rinda mentorlikning (ustoz-shogird) roli beqiyosdir.

214 ta xalqaro tadqiqotni va jami 307,512 nafar ishtirokchini qamrab olgan juda yirik meta-tahlillar (Brown et al., 2023) shuni qat’iy isbotladiki, aynan mentorlik amaliyoti orqali olib borilgan xarakter ta’limi dasturlari yoshlarda mehnatsevarlik, intizom va prosotsial (jamiyatga foydali) ko‘nikmalarni keskin darajada oshiradi. Ustozning shaxsiy amaliy namunasi minglab zerikarli nazariy ma’ruzalardan kuchliroq ta’sir kuchiga ega.

Vijdon uyg‘oqligi: shaxsning ichki sensori

Vijdon — bu shaxsning ichki, sotib olinmas sudyasidir. Abdulla Avloniy vijdon va axloq masalasini insonning moddiy ne’matlarga bo‘lgan munosabati bilan chambarchas bog‘lab, iqtisod va isrof tushunchalarini chuqur axloqiy toifaga kiritgan. U o‘z asarida shunday yozadi: *“Iqtisod deb pul va mol kabi ne’matlarning qadrini bilmakni aytilur... Mol qadrini biluvchi kishilar o‘rinsiz yerga bir tiyin sarf qilmas. Saxovatning ziddi baxillik bo‘lgani kabi, iqtisodning ziddi isrofdir”*. Avloniyning fikricha, o‘zidagi va jamiyatdagi moddiy qadriyatlarni o‘rinsiz sarf qilmaslik, resurslarni asrash ham ayni vijdon amridir.

Vijdon uyg‘oqligi bugungi talaba hayotida qanday namoyon bo‘ladi?

Akademik halollik — buning eng yaqqol va dolzarb misolidir. Ilmiy ishlarda plagiatga yo‘l qo‘ymaslik, imtihonlarda shpargalkadan (yoki yashirincha smartfondan) foydalanmaslik, birovning intellektual mulkini o‘ziniki qilib o‘zlashtirmaslik — bularning barchasi aynan vijdon uyg‘oqligining amaliy ifodasidir. Agar talabada vijdon parda ortida uxlayotgan bo‘lsa, uni tashqaridan o‘rnatilgan hech qanday sun’iy nazorat kameralari yoki Turnitin kabi qimmat anti-plagiat dasturlari to‘xtatib qololmaydi. Talaba har doim tizimni aylanib o‘tishning yangi texnologik yo‘lini topadi. Demak, biz pedagoglarning vazifamiz — tashqi qat’iy nazoratni kuchaytirish bilan birga (va undan ham muhimrog‘i!), talabadagi ichki senzor — vijdonni ishga tushirishdir.

Insonparvarlik va global fuqarolik

Insonparvarlik insonni eng oliy qadriyat, koinotning gultoji sifatida e’tirof etishdir. 2023-yilning 20-noyabrida Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta’lim, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti (UNESCO) barcha 194 ta a’zo davlatlar, xususan O‘zbekiston ishtirokida **“Tinchlik, Inson huquqlari va Barqaror rivojlanish uchun ta’lim”** nomli tarixiy tavsiyanomani qabul qildi. Bu global hujjat 1974-yilda qabul qilingan eski deklaratsiyani to‘liq yangilab, 21-asr ta’limining mutlaqo yangi vazifalarini, 14 ta tayanch prinsipini belgilab berdi.

Buning insonparvarlikka qanday aloqasi bor deysizmi? Aloqasi juda bevosita. Insonparvarlik bugungi kunda shunchaki “atrofdagilarga yaxshi munosabatda bo‘lish” kabi lokal chegaradan chiqib, **“Global fuqarolik”** degan ulkan darajaga ko‘tarildi. Bu nima degani?

- Talaba o‘zini nafaqat ma’lum bir mintaqa yoki davlat fuqarosi, balki butun Yer yuzi ekotizimining ajralmas, mas’uliyatli qismi sifatida his qilishi kerak.
- Iqlim o‘zgarishlari va ekologik inqirozlarga befarq bo‘lmaslik.
- Axborot asrida turli millat vakillariga qarshi yo‘naltirilgan nafrat tiliga qarshi ongli ravishda tura olish.
- Raqamli makonda, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot etikasiga qat’iy rioya qilish.

Bularning barchasi zamonaviy insonparvarlikning tarkibiy qismlaridir. Agar siz OTM hududida yashil maydonlarni payhon qilayotgan,

suvni isrof qilayotgan yoxud iqlim muammolariga pisand qilmaydigan talabani ko‘rsangiz, bilingki, uning insonparvarlik kompetensiyasi to‘liq shakllanmagan. Chunki u o‘zidan keyingi avlodlar taqdiriga shafqatsizlarcha munosabatda bo‘lmoqda.

9.3-§. Ta’lim tizimi bosqichlarida shakllantiriladigan shaxs fazilatlarining asosiy komponentlari va ular shakllanishining tarbiyaga bevosita bog‘liqligi

“Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-sonli qarori bilan davlat darajasida tasdiqlangan. Bu Konsepsiyaning eng noyob va inqilobiy jihati shundaki, u tarbiyaga muayyan qolipdagi, qisqa muddatli yakka tadbir sifatida emas, balki onaning homiladorlik davridan boshlab to shaxs 30 yoshga to‘lgunigacha uzluksiz davom etadigan umrboqiy arxitektura sifatida qaraydi.

Bu jarayon nega bevosita bir-biriga bog‘liq? Keling, har bir bosqichni zanjir xalqalaridek tahlil qilamiz. Konsepsiya tarbiya jarayonini to‘rtta yirik bosqichga ajratgan.

I Bosqich — Oila muhiti: Bu bosqich o‘z navbatida yana ikki nozik davrga bo‘linadi: homila davri va bola tug‘ilganidan to 3 yoshgacha bo‘lgan davr. Nevrolog va psixologlar shuni isbotladilarki, inson miyasining eng asosiy neyro-tarmoqlari aynan shu davrda jadal shakllanadi. Homilador onaning hissiy holati, uning asabiylashishi yoki xotirjamligi bolaning kelajakdagi bazaviy ishonch hissiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi. Bola dunyoga kelgach, unga aytilgan allalar, o‘qib berilgan ertaklar uning ong ostida ezgulik urug‘larini qadaydi.

II Bosqich — Maktabgacha ta’lim (3 yoshdan 6-7 yoshgacha): Bu davrda kichkintoy inson tashqi dunyoni to‘liq o‘yin texnologiyalari orqali taniydi va idrok etadi. Empatiya, ya’ni do‘stiga achinish, u bilan o‘yinchog‘ini bo‘lishish poydevori shu yerda quriladi. Jamoaviy o‘yinlar orqali bola ilk marta yovuzlik va ezgulik o‘rtasidagi farqni amalda his qila boshlaydi.

III bosqich – Umumiy o‘rta ta’lim

Maktab davri hayotning eng to‘fonli qismi bo‘lib, u ham ikkiga

bo‘linadi:

Boshlang‘ich sinflar (7-10 yosh): Ijtimoiy qoidalarga moslashish davri. Bunda bola sinfning qat’iy qoidalariga bo‘ysunish, o‘qituvchini eshitish va dars vaqtida diqqatni jamlash ko‘nikmalarini o‘zlashtiradi.

O‘rta va yuqori sinflar (11-17 yosh): Aynan shu o‘tish davrida keskin o‘smirlik inqirozi yuz beradi. Shaxs o‘zining ijtimoiy “Men”ini asabiy tarzda qidiradi, ba’zan ota-ona avtoritetini rad etadi. Respublikamiz maktablarida “Tarbiya” fani joriy etilishi aynan shu xavfli bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qildi.

IV bosqich: Oliy ta’lim va kasbga yo‘naltirish (15-22/24 yosh)

Nihoyat, o‘zimizning bevosita ish maydonimizga yetib keldik. OTM ostonasini hatlab o‘tgan talaba qanday psixologik holatda bo‘ladi? U endi qonunan mustaqil, ota-ona qat’iy nazoratidan biroz uzoqlashgan, katta hayot bo‘ronlari oldida o‘z xulosasi bilan mustaqil qarorlar qabul qilishga majbur bo‘lgan shaxsdir. 1059-sonli Konsepsiyada qat’iy belgilanganidek, aynan shu bosqichda yoshlarda quyidagi muhim tayanch kompetensiyalar yakuniy toblanishi kerak :

Mafkuraviy immunitet va Vatanga sadoqat: Chegarasiz informatsion hujumlar va yot g‘oyalar oqimi ostida talaba har qanday ma’lumotni kognitiv filtrlay olishi shart. Mafkuraviy immunitet — bu qotib qolgan dogma yoki dunyodan uzilib qolish emas. Bu axborotni tanqidiy baholash orqali zaharli va yot tafakkurni foydalisidan ajrata bilish qudratidir.

Tolerantlik (Bag‘rikenglik): OTM — bu turli mintaqalar, turli elatlar va bir-biriga o‘xshamas dunyoqarashlarga ega yoshlar jamlanadigan qaynoq kichik jamiyat. Bu yerda o‘zga fikrni hurmat qilish, radikalizmdan qochish va ziddiyatlarni faqat sivilizatsiyalashgan dialog orqali hal etish eng dolzarb ko‘nikmadir.

Mas’uliyatlilik va Huquqiy madaniyat: Talabaning o‘z huquqlarini talab qilish bilan birga, o‘z xatti-harakatlari va qarorlari uchun yuridik, ijtimoiy hamda ma’naviy javobgarlikni to‘liq his qilishi. U bergan va’dasiga vafodor bo‘lishni, shartnomaviy majburiyatlarni bajarishni oliy axloq deb bilishi lozim.

Keling, yuqoridagi nazariy ma’lumotlarni yanada tizimlashtirish va

tahlilni osonlashtirish uchun yagona strukturaviy jadvalga tushiramiz:

Bosqich raqami	**Ta’lim bosqichining nomi**	**Yosh chegarasi**	**Shakllantiriladigan asosiy fazilat va kompetensiyalar (1059-son Qaror asosida)**	**O‘ziga xos pedagogik yondashuv va metodika**
I	**Oila muhiti**	Homila davridan 3 yoshgacha	Bazaviy ishonch, mehr, eshitish va ma’lumotni vizual idrok qilish	Ota-ona shaxsiy namunasi, an’anaviy ertak va allalar eshittirish
II	**Maktabgacha ta’lim (MTT)**	3 yoshdan 6-7 yoshgacha	Elementar ijtimoiy odob qoidalari, tabiatga muhabbat, tengdoshlari bilan hamkorlik	Didaktik o‘yin texnologiyalari, jamoaviy amaliy mashg‘ulotlar
III	**Umumiy o‘rta ta’lim**	7 yoshdan 17 yoshgacha	Jamoatchilik, do‘stlik sadoqati, o‘z-o‘zini nazorat qilish, dastlabki vatanparvarlik	“Tarbiya” fani, guruh loyihalari, sinfdan tashqari to‘garaklar
IV	**Oliy va kasb-hunar ta’limi**	15 yoshdan 22(24) yoshgacha	Mafkuraviy immunitet, huquqiy madaniyat, innovatsion tadbirkorlik, tolerantlik	Ochiq munozaralar, murakkab keys-stadilar, ustoz-shogird (mentorlik) tizimi

Ta’limda Liderlik va uning tarbiyaga ta’siri

Kuzatuvlar natijasi ba’zan odamni o‘ylantirib qo‘yadi. Nega ayrim hollarda shuncha og‘ir pedagogik sa’y-harakatlarga, darsliklardagi chiroyli matnlarga qaramay, OTM talabasi korrupsiya yoki axloqsizlikka qo‘l uradi? Sababi juda ochiq-oydin. Ta’lim muassasasidagi nazariy o‘quv jarayoni bilan talabaning real ijtimoiy hayoti (yotoqxona, kafedra muhiti, ko‘chadagi hayot) o‘rtasida juda yirik, yengib bo‘lmas darajadagi kognitiv dissonans mavjud bo‘lib qolmoqda. Auditoriyada to‘qson daqiqa davomida halollik va adolat haqida eshitgan talaba dekanatda, yotoqxonaga joylashishda yoki ko‘chada korrupsiyani o‘z ko‘zi bilan ko‘rsa, undagi shakllanayotgan qadriyatlar tizimi bir soniyada qulaydi.

Aynan shu bo‘shliqni tahlil qilar ekan, UNESCO tashkiloti o‘zining 2024-yilda e’lon qilgan eng so‘nggi Global Ta’lim Monitoringi (GEM 2024) hisobotida bevosita **Ta’lim muassasasi rahbarlarining** beqiyos ahamiyatini alohida uqtiradi. Hisobotda ko‘rsatilishicha, rahbarlar (rektor, prorektor, dekan, kafedra mudiri) shunchaki ma’muriy byurokrat emas, balki tarbiya o‘zgarishlarining asosiy ijodkorlari bo‘lishlari shart. Professor faqat minbardan turib ma’ruza o‘qishi yetarli emas; butun OTM ekotizimida mutlaq shaffof, adolatli va ochiq muhitni ta’minlash barchaning vazifasidir. Talaba ta’lim dargohida adolat nazariyasi emas, balki adolatning real amaliyoti borligini o‘z ko‘zi bilan ko‘rsagina, faqat shundagina unda yuqorida biz muhokama qilgan haqiqiy insonparvarlik, vijdon va mehnatsevarlik fazilatlari so‘nmas olovdek alangalanadi.

IX bob bo‘yicha xulosa

Yozilgan fikrlarning barchasini bitta fokal nuqtaga jamlasak, mantiqiy manzara to‘liq oydinlashadi. Uzluksiz ta’lim jarayonida shaxsning ma’naviy kamoloti — bu shunchaki qog‘ozda yozib qo‘yiladigan shior emas. U homila davridan boshlanib, insonni eng oliy o‘quv yurtlarigacha olib boradigan, aniq psixologik qonuniyatlarga tayanuvchi ulkan, murakkab ijtimoiy muhandislik ishi ekanligiga guvoh bo‘ldik.

Biz, OTM pedagog-professorlari, bu salobatli imoratning eng yuqori qavatini va yakuniy tomini quramiz. To‘g‘ri, agar pastki poydevor (oila va

umumta’lim maktabi) yetarlicha mustahkam bo‘lmasa, bizning ishimiz o‘n chandon og‘irlashadi. Biroq, bu fakt bizni talaba taqdiri oldidagi tarixiy mas’uliyatdan aslo ozod qilmaydi.

O‘zbekistonning ertangi kelajagi bo‘lgan yosh mutaxassislarga axloq, innovatsion mehnatsevarlik, yuksak vijdon uyg‘oqligi va keng qamrovli global insonparvarlikni singdirish uchun biz an’anaviy, quruq va zerikarli nasihatgo‘ylikdan dadil voz kechishimiz shart. Buning o‘rniga, yuqorida tahlil qilingan 3H (Bosh, Yurak, Qo‘llar) kabi ilg‘or xalqaro yondashuvlarni, “Ta’limda Liderlik” prinsiplarini o‘zlashtirishimiz zarur. Yodingizda mustahkam saqlang: talabaning uyg‘oq vijdoni — uning kelajakdagi har qanday inqirozlarga qarshi eng kuchli himoya tizimidir. Biz uning miyasini dunyodagi eng so‘nggi axborotlar bilan to‘ldirishimiz mumkin, ammo uning qalbida insonparvarlik olovini yoqolmasak, u tayyorlagan mutaxassis koinotni zabt etsa-da, jamiyat barqarorligi uchun xavfli bo‘lib qolishi hech gap emas. Ta’lim va tarbiya — bu har bir kadr hayotida birga urishi kerak bo‘lgan ajralmas, yagona yurakdir.

Nazorat savollari va amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. L. Kolberg nazariyasidagi axloqiy rivojlanishning “Post-konvensional” darajasiga erishish OTM bitiruvchisining mutaxassis sifatidagi qiyofasini qanday o‘zgartiradi?
2. Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asaridagi iqtisod va isrof haqidagi qarashlari bugungi OTM talabasining vijdon uyg‘oqligiga (masalan, intellektual mulk himoyasi) qanday daxldor?
3. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasining (1059-son Qaror) to‘rtinchi bosqichiga xos andragogik yondashuvlar maktab metodikasidan tubdan nima bilan farqlanadi?
4. Global axborot xurujlari va axborot qutblanishi sharoitida “insonparvarlik” tushunchasining ijtimoiy-geografik qamrovi qanday kengaydi?
5. Nima uchun aynan oliy ta’lim tizimida yoshlarda “mafkuraviy immunitet”ni shakllantirish boshqa yosh davrlariga nisbatan hal qiluvchi, strategik ahamiyat kasb etadi?

Amaliy vazifalar

1. **Keys-stadi (Muammoli vaziyat yechimi):** Auditoriyada a’lochi, barcha nazariy bilimlarni zo‘r o‘zlashtirgan talaba sessiya vaqtida kursdoshining mustaqil ishini o‘zlashtirib (plagiat) topshirdi. Uning bu harakatini 3H (Head-Heart-Hands) axloqiy tarbiya modeli asosida tahlil qiling. Unda qaysi komponent (“Bosh”, “Yurak” yoki “Qo‘l”) ishlamay qolgan va uni qanday tuzatish mumkin?
2. **Tahlil:** YUNESKOning “Ta’limda Liderlik” (GEM 2024) hisobotidan kelib chiqib, o‘zingiz tahsil olayotgan fakultetning ijtimoiy muhitini tahlil qiling. Adolat va halollikni ta’minlashda qanday kamchiliklarni ko‘ryapsiz va qanday amaliy taklif bera olasiz?
3. **Taqqoslash:** Kolbergning axloqiy rivojlanish nazariyasidagi “Konvensional” (ijtimoiy moslashuv) va “Post-konvensional” (universal prinsiplar) darajadagi ikki talaba qiyofasini taqqoslang. Ular o‘qituvchi nazorati yo‘q vaqtda va korrupsion holatga duch kelganda o‘zlarini qanday tutadilar? Javobni 2 ta ustunli jadval shaklida tayyorlang.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasining “Har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun munosib sharoitlarni yaratish” yo‘nalishini mustaqil o‘rganing.[1] Unda yoshlarning innovatsion tadbirkorlik va mehnatsevarlik fazilatlarini rivojlantirish uchun qanday real mexanizmlar belgilanganligini 500 so‘zdan iborat kichik esse ko‘rinishida yozing.
2. Xorijiy nufuzli ilmiy bazalardan (masalan, Google Scholar yoki ResearchGate) “Character Education in Higher Education” (Oliy ta’limda xarakter ta’limi) mavzusida oxirgi 3 yilda nashr etilgan bitta ingliz tilidagi ilmiy maqolani toping. Uning xulosasini O‘zbekiston milliy ta’lim sharoitiga moslash imkoniyatlari bo‘yicha 3-4 slayddan iborat taqdimot tayyorlang.

X BOB. MA’NAVIY-MA’RIFIY ISHLARINING TAKOMILLASHUVI TARBIYANING ASOSI

Tayanch so‘z va iboralar: *Ma’naviyat, ma’rifat, mafkuraviy immunitet, diniy bag‘rikenglik, ijtimoiy-ma’naviy muhit, hamkorlik pedagogikasi, muammoli ta’lim texnologiyasi, interfaol metodika, qadriyatlar tizimi, shaxsning psixologik farovonligi, daxldorlik hissi, kiber-ma’naviyat.*

Nega bu mavzu sizning kasbiy kelajagingiz uchun hayot-mamot masalasi?

Keling, vaziyatga mutlaqo boshqa, biroz kutilmagan burchakdan qaraylik. Oliy ta’lim muassasasiga (OTM) qadam qo‘ygan talaba faqat o‘z sohasining tor doiradagi ustasi bo‘lishi yetarlimi? O‘ylab ko‘ring. Tasavvur qiling: jarroh operatsiya stolida mukammal texnikaga ega, uning qo‘llari aslo qaltiramaydi, ammo unda inson hayotiga nisbatan rahm-shafqat, ijtimoiy mas’uliyat va ma’naviy burchni his qilish kabi fazilatlar umuman yo‘q. Yoki yetuk muhandis o‘zining noyob aql-zakovatini jamiyatni vayron qiluvchi, ekologiyani barbod qiluvchi texnologiyalar yaratishga sarflamoqda. Dahshatli manzara, to‘g‘rimi?

Muammoning tomiri ham xuddi shu yerda yashiringan. Insonga faqat quruq, hissiz bilim berish — uning qo‘liga o‘tkir qurol tutqazish bilan barobar. Qurol bilan non kesib, kimgadir ulashish ham, kimnidir qasddan jarohatlash ham mumkin. Bilimni o‘z-o‘zidan ezgulikka, yaratuvchanlikka va jamiyat taraqqiyotiga yo‘naltiruvchi bitta yagona kuch bor. Bu — tarbiya. Aniqrog‘i, tizimli, ilmiy asoslangan va to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan ma’naviy-ma’rifiy ishlar mexanizmi.

Biz yashab turgan reallik shunchalik shiddatli va shafqatsizki, axborot oqimi soniyasiga millionlab terabayt tezlikda yangilanib bormoqda. Odamlar ongi, qalbi va hayotiy tanlovlarini egallash uchun ko‘rinmas, pinhona kurash avjiga chiqqan. Aziz talaba, ertaga diplom olib, jamiyatga mustaqil mutaxassis sifatida kirib borganingizda, sizni nafaqat kasbiy sinovlar (masalan, qandaydir kodni xatosiz yozish yoki iqtisodiy balansni to‘g‘ri hisoblash), balki o‘ta murakkab axloqiy va ma’naviy tanlovlar kutib

turadi. Poraxo‘rlik holatiga ko‘z yumish yoki unga qarshi turish, o‘z manfaatini davlat manfaatidan ustun qo‘yish yoki aksincha... Bu tanlovlarda sizga o‘rgatilgan formulalar yordam bermaydi. Sizga faqat o‘zingizdagi ma’naviy tayanch yordam beradi.

Ushbu bobni o‘rganish orqali siz shaxs sifatida o‘z “men”ingizni qanday himoya qilishni, mafkuraviy viruslarga qarshi po‘latdek mustahkam immunitet shakllantirishni va jamiyatdagi murakkab ijtimoiy-ma’rifiy jarayonlarni tahlil qilishni o‘rganasiz.

Bobni o‘rganishdan ko‘zlangan asosiy maqsadlar:

1. Ma’naviyat, ma’rifat, mafkura va din kabi fundamental tushunchalarning inson tarbiyasidagi o‘zaro organik (uzviy) bog‘liqligini chuqur kashf etish.
2. OTMlarda olib boriladigan ma’naviy-ma’rifiy ishlarning zamonaviy yo‘nalishlari, davlat strategiyalari va ustuvor vazifalarini ilmiy va amaliy tahlil qilish.
3. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda shunchaki yodlashga emas, tahlilga, amaliyotga va kognitiv rivojlanishga asoslangan ilg‘or metodikalarni o‘zlashtirish.

10.1-§. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishda ma’naviyat, ma’rifat, mafkura va din masalalarining o‘zaro uyg‘unligi

Inson shaxsiyati yagona monolit qoya emas. U ko‘plab qatlamlardan iborat murakkab arxitekturadir. Yoshlar tarbiyasini samarali va tizimli tashkil etish uchun biz ushbu ma’naviy arxitekturani ushlab turuvchi to‘rtta asosiy ustunni — **ma’naviyat, ma’rifat, mafkura va din**ni alohida, bir-biridan uzilgan holda emas, balki yaxlit tizim sifatida ko‘rishimiz shart. Bularning qaysidir biri e’tibordan chetda qolsa yoki oqsasa, butun shaxsiyat binosi qulaydi. Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanganidek, aynan ushbu to‘rt tushunchaning o‘zaro kesishgan va mutlaq uyg‘unlashgan markaziy nuqtasida chinakam “Barkamol Shaxs” paydo bo‘ladi. Keling, har bir qatlamni mikroskop ostida tahlil qilamiz.

Ma’naviyat

Ma’naviyat nima o‘zi? Afsuski, uzoq yillar davomida biz bu so‘zni balandparvoz ohangda, kundalik hayotdan uzilgan daxlsiz bir utopik

tushuncha sifatida ishlatishga o‘rganib qolgan edik. Aslida, ma’naviyat — insonning o‘zini o‘zi anglashi, uning adolat, vijdon, halollik va mehr-oqibat haqidagi ishlaydigan ichki tarozi-o‘lchovidir. Qonunlar hamma narsani tartibga sola olmaydi. Kameralar o‘rnatilmagan, hech kim ko‘rmayotgan xilvatda insonni jinoyatdan yoki qabihlikdan nima to‘xtatib qoladi? Faqat ma’naviyat.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-sonli qarorida jamiyatda “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” ezgu g‘oyasi asosida sog‘lom dunyoqarashni milliy harakatga aylantirish vazifasi bejiz qo‘yilmagan. Mamlakat iqtisodiyoti qanchalik o‘smasin, osmono‘par binolar qurilmasin, agar insonlarning ruhiyati va qadri yuksalmas ekan, bu o‘sish vaqtinchalikdir. Odamlar ongi va qalbini faqat moddiy manfaatdorlik bilan to‘ldirib bo‘lmaydi. Ruhiyat qashshoqlashgan joyda eng zo‘r iqtisodiy mo‘jizalar ham barbod bo‘lishga mahkum.

Ma’rifat

Agar ma’naviyat ichki tarozi bo‘lsa, ma’rifat (arabcha “arafa” — bilmoq, tanimoq, mohiyatiga yetmoq) bu quruq bilimlarni insoniylik elagidan o‘tkazish jarayonidir. Xo‘sh, bilim bilan ma’rifatning farqi nimada? Sababi oddiy va hayotiy. Quruq bilim — bu internetdan osonlikcha topish mumkin bo‘lgan faktlar, raqamlar va axborot yig‘indisi xolos. Ma’rifat esa nuri iymon bilan sug‘orilgan, insonga hikmat va yashash ma’nosini beruvchi ilmdir.

OTMlar faqat tor doiradagi mutaxassis emas, balki “ziyoli” — ya’ni nur taratuvchi insonlarni yetishtirishi shart. BMT va UNESCOning ta’lim sohasidagi xalqaro hisobotlari, xususan, “XXI asrning Oliy ta’limi” Butunjahon deklaratsiyasi va “GEM Report 2024” o‘quv dasturlarida shunchaki texnik bilishga emas, balki insoniylik qadriyatlarini shakllantirishga qaratilgan “birgalikda yashashga o‘rganish” konseptiga o‘tishni qat’iy talab qilmoqda. Talaba o‘zining intellektual salohiyatini atrof-muhitni, insonlarni tushunish va ularga yordam berish uchun ishlatishni o‘rganishi kerak. Bunga esa faqat ma’rifat orqali erishiladi.

Mafkura

Yoshlar tarbiyasida eng nozik, ba’zan esa eng ko‘p bahs-munozaralarga sabab bo‘ladigan nuqta — bu mafkura (ideologiya).

Koʻpchilik bu soʻzni eshitganda eski totalitar tuzumning qatʼiy qoliplarini, majburiy “qizil” shiorlarni eslaydi. Biroq, erkin va demokratik jamiyatdagi sogʻlom mafkura mutlaqo boshqa narsa. Bu — millatning umid-orzulari, kelajak rejalarini oʻzida ifoda etuvchi, uni parokandalikdan asrovchi himoya tizimidir.

Zamonaviy oʻzbek pedagogika fanida juda muhim va obyektiv tushuncha aylanmaga kirdi: **“mafkuraviy immunitet”**. Iroda Raximova oʻzining xalqaro izlanishlarida taʼkidlaganidek, yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish pedagogikaning eng dolzarb ijtimoiy muammosiga aylanib ulgurgan.

Keling, biologik analogiya (oʻxshatish) qilib koʻramiz. Tanani xavfli viruslardan qanday asrasak, inson ongini ham yot, buzgʻunchi va agressiv gʻoyalardan shunday himoya qilishimiz kerak. Tibbiyotda immunitet qanday ishlaydi? Tana begona elementni taniydi, tahlil qiladi va unga qarshi antitanachalar ishlab chiqaradi. Maʼnaviy tarbiyada ham maqsad yoshlarni shisha idishda (vakuumda), barcha tashqi axborotlardan uzib, yopiq saqlash emas. Bu iloji yoʻq, oʻzini oqlamaydigan utopiyadir! Asl maqsad — yoshlarda turli axborot xurujlari, ommaviy madaniyat oqimlari va buzgʻunchi gʻoyalar bilan yuzma-yuz kelganda sarosimaga tushib qolmaydigan, ularni mustaqil tahlil qila oladigan, oqni qoradan ajratadigan tanqidiy tafakkurni (ong antitanachasini) shakllantirishdir. Aynan shunday immunitetga ega talaba global tarmoqdagi minglab soxta xabarlarga (feyk) ishonib ketmaydi.

Din

Oʻzbekiston jamiyatida islom dini va diniy qadriyatlar maʼnaviyatning tarixiy va madaniy ajralmas qismi hisoblanadi. Davlat rahbari oʻz maʼruzalarida alohida uqtirib oʻtganidek, muqaddas dinimizning pokligini asrash, uni turli xil yovuz niyatli kuchlar, siyosiy oʻyinlar va radikal guruhlar oʻz qabih maqsadlarida niqob qilib olishiga yoʻl qoʻymaslik hammamizning, ayniqsa ziyolilarning eng asosiy vazifalarimizdan biridir.

Oʻzbekiston Konstitutsiyasida vijdon erkinligi toʻliq kafolatlangan va bugungi kunda yurtimizda 2200 dan ortiq turli diniy tashkilotlar emin-erkin faoliyat yuritmoqda. Bunday xilma-xillik sharoitida OTMlarda tarbiyaning oʻzagi nimada boʻlishi kerak? Javob aniq: **Diniy bagʻrikenglik**

(tolerantlik) va jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish.

Xo‘sh, bu to‘rt element bir-biri bilan amaliyotda qanday integratsiya qilinadi?

Diniy bag‘rikenglik aynan ma’rifat orqali shakllanadi. Ma’rifatli, ilmi chuqur inson hech qachon radikal yoki mutaassib (fanatik) bo‘lmaydi. U o‘zga dindagi yoxud umuman boshqa dunyoqarashdagi insonga hurmat va sabr bilan munosabatda bo‘ladi. Mafkura ushbu bag‘rikenglikni huquqiy va ijtimoiy qoidalar doirasida qat’iy himoya qilib, yoshlar ongida Vatanparvarlik va insonparvarlik kabi oliy ma’naviy tamoyillarni uyg‘otadi. Ma’naviyat esa bu jarayonlarni ichdan, vijdon orqali nazorat qiladi. Natija esa aniq — o‘zining kimligini bilgan, lekin o‘zgalarni ham qadrlaydigan komil inson shaxsiyati yuzaga keladi.

10.2-§. Ma’naviy-marifiy ishlarning asosiy yo‘nalishlari

Akademik darsliklarimiz va amaliyotimizda uzoq yillar davomida ma’naviyat sohasini faqat zerikarli majlislar o‘tkazish, zalga talabalarni majburlab yig‘ish, balandparvoz hisobotlar yozish yoki navbatchi she’rxonlik kechalari bilan cheklashdek o‘ta noxush tendensiya hukm surdi. Biroq, reallik boshqa narsani talab qila boshladi. OTMlardagi bugungi zamonaviy ma’naviy-ma’rifiy ishlar aniq maqsadga yo‘naltirilgan, strategik, psixologik va ijtimoiy qatlamlarni chuqur o‘z ichiga oluvchi tizimli jarayondir.

Prezidentimizning 2021-yildagi PQ-5040-sonli qarori, shuningdek, 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi (PF-60) bu borada keskin burilish yasadi. Hujjatlar ijrosi doirasida OTMlarda faqat shaklan emas, mazmunan mutlaqo yangicha yo‘nalishlar paydo bo‘ldi. Asosiy e’tibor qayerga qaratilmoqda? O‘zingiz tahlil qilib ko‘ring:

A. Ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish va psixologik farovonlik

Universitet hovlisidagi baland quruq devorlar, so‘nggi rusumdagi kompyuterlar yoki qimmatbaho jihozlangan laboratoriyalar emas, balki u yerdagi odamlar orasidagi munosabatlar iqlimi — OTMning haqiqiy **ijtimoiy-ma’naviy muhiti** deyiladi. Agar ustoz adolatsiz bo‘lsa, talabalar

o‘rtasida mahalliychilik (qayerdanligiga qarab guruhbozlik qilish), tanish-bilishchilik avj olgan bo‘lsa yoki korrupsiya gullab-yashnasa, u yerga o‘rnatilgan eng qimmatbaho uskunalar ham bir tiyinlik foyda bermaydi.

Hozirgi eng kuchli yo‘nalishlardan biri — bu maxfiy va anonim so‘rovnomalar, sotsiologik tahlillar orqali ijtimoiy-ma’naviy muhit barqarorligini muntazam monitoring qilishdir.

Bu jarayonning kutilmagan qiziq va ilmiy isbotlangan bir jihati bor. Xitoylik olimlar Tang va Vang (2018) tomonidan oliy ta’lim talabalari o‘rtasida o‘tkazilgan uzoq muddatli tadqiqotlar juda muhim xulosani yuzaga chiqardi. Ularning isbotlashicha, maqsadli va sifatli tashkil etilgan axloqiy, ma’naviy tarbiya talabalarning nafaqat xulqiga, balki bevosita ularning **ruhiy salomatligiga** ham kuchli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Depressiya, tashvish, o‘ziga ishonchsizlik va tushkunlik kabi holatlar muntazam ma’naviy-axloqiy ozuqa olayotgan talabalarda keskin kamaygan. Ya’ni, ma’naviyat darslari qandaydir abstrakt davlat manfaati uchun emas, birinchi navbatda talabaning o‘z ruhiy halovati, baxti va shaxsiy garmoniyasi uchun xizmat qilar ekan!

B. Kiber-ma’naviyat va Axborot madaniyatini shakllantirish

Sizningcha, bugun yoshlarning fikrini, ularning kiyinish uslubini, gapirish ohangini, orzularini asosan kim shakllantirmoqda? OTMdagi ustozlarmi? Ota-onalarmi? Ming afsuski, ko‘p hollarda algoritmlar, ijtimoiy tarmoqlar inflyuenserlari va qandaydir anonim bloggerlar. BMT, UNESCO va qator xalqaro tadqiqotchilar raqamli muhitdagi qadriyatlar inqirozi, sun’iy intellekt (AI) rivojlanishi fonidagi axloqiy xavflar haqida tinimsiz bong urmoqda.

Shuning uchun OTMlardagi tarbiyaviy ishlarning eng og‘ir yuki bugun kiber-hududga ko‘chdi. Talabalarda Internet tarmog‘idan foydalanish madaniyatini oshirish — ustuvor maqsad. Axborotni filtrlash, manipulyatsiyaga uchmaslik, kiber-bulling (internet orqali tahqirlash) ga qarshi kurashish zamonaviy ma’rifiy ishlarning qon tomiridir. Biz yoshlarga internetdan foydalanmang, u yomon deyolmaymiz — bu texnologik va intellektual o‘z joniga qasd qilish bo‘lardi. Biz ularga yovvoyi axborot okeanida mohirlik bilan suzishni o‘rgatamiz.

C. Milliy qadriyatlar, kreativlik va “Besh tashabbus” amaliyoti

Zamon bilan hamnafaslik o‘zligimizni yo‘qotish, ko‘r-ko‘rona G‘arbga taqlid qilish evaziga bo‘lmasligi kerak. OTMlarda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishda talabalarning darsdan bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazish uchun yirik davlat strategiyasi bo‘lgan “Besh muhim tashabbus” doirasida keng ko‘lamli, amaliy loyihalar bajarilmoqda. Masalan, Toshkent davlat agrar universitetida (TDAU) yaqinda o‘tkazilgan “Milliy qadriyatlar – millat ko‘zgusi” tadbirlarini olaylik. Bu oddiy yig‘ilish emas, balki talabalar o‘rtasidagi kreativ musobaqa, milliy o‘zlikni izlash jarayoniga aylangan.

Ushbu jarayonlarni tizimlashtirish uchun an’anaviy va zamonaviy tarbiya metodlarini solishtirib ko‘ramiz:

Mezon	An’anaviy yondashuv (Yaqin o‘tmish)	Zamonaviy OTM ma’naviy ishlari (Yangi davr)
Tadbir shakli	Majburiy davomatli majlislar, leksiyalar.	Musobaqalar, debatlar, teatr, psixologik treninglar.
Kitobxonlik	Qat’iy berilgan ro‘yxatni o‘qish va tahlilsiz qayta so‘zlash.	“Zukko kitobxon” tanlovlari, yoshlar qiziqadigan adabiyotlarni (IT, biznes, tarix) erkin tahlil qilish (Masalan, TDAU talabalarining “Qamar” kitob do‘koniga ommaviy sayohatlari).
Talabalar turar joyi (TTJ)	Faqat yotoqxona va qat’iy nazorat obyekti.	Tarbiya, raqobat va ijtimoiy faollik maskani. (“Eng namunali qavat”, “Eng namunali xona” kabi reyting tizimlari).
Tarixiy xotira	Sana yodlash, yodgorliklarga rasmiy gul qo‘yish.	O‘tmishni his qilish, Jadidlar merosini sahnalashtirish, “G‘alaba bog‘i” kabi majmualarga interfaol sayohatlar.

D. Diniy ekstremizm va radikalizmga qarshi g‘oyaviy kurash

Geosiyosiy vaziyat shiddat bilan o‘zgarmoqda. Yot oqimlar onlayn platformalarda g‘oyatda jozibali videoroliklar, go‘yoki “haqiqat”ni izlovchi yolg‘on da’vatlar va o‘ta ta’sirchan audio-ma’ruzalar bilan yoshlar ongiga chang solishga harakat qilmoqda. Yosh, tajribasiz, hali hayotni to‘la anglamagan talaba bunday kuchli psixologik manipulyatsiya qurboniga aylanib qolishi juda oson.

Tarbiya bu o‘rinda jaholatga qarshi yalang‘och ma’rifat, aniq faktlar va intellektual quvvat bilan kurashadi. Dinshunoslar, malakali psixologlar va tegishli organ xodimlari bilan hamkorlikda bevosita talabalar turar joylarida va auditoriyalarda ochiq, ba’zan juda o‘tkir savol-javoblarga boy muloqotlar tashkil qilinadi. E’tibor bering: avtoritar buyruq emas, aynan teng huquqli muloqot! Talaba o‘zini kechalari o‘ylantirayotgan diniy-falsafiy yoxud shariatga oid murakkab savolga fundamental va ilmiy asoslangan javobni Telegramdagi qandaydir shubhali anonim chatlardan emas, aynan ustozidan yoki OTMga taklif qilingan ziyolidan eshitishi kerak. Agar biz javob bermasak, u bo‘shliqni albatta radikallar to‘ldiradi.

10.3-§. Ma’naviy-ma’rifiy, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish metodikasi

Nima uchun ajoyib rejalashtirilgan, o‘nlab varaqlardan iborat chiroyli ssenariyga ega tadbirlar dasturi ko‘pincha amalda puxta chiqadi va kutilgan natijani bermaydi? Nega ba’zi “ma’naviyat soati” tadbirlarida talabalar telefonidan bosh ko‘tarmaydi yoki soatga qarab uxlashga sal qolib o‘tiradi? Javob achchiq, lekin yagona: **Metodika noto‘g‘ri tanlangan.**

Tarbiya jarayoni, ayniqsa hozirgi erkin fikrli, axborot bilan to‘yingan talabalarga nisbatan quruq, passiv pand-nasihatdan mutlaqo voz kechishni talab etadi. Bugungi talaba — raqamli texnologiyalar ichida tug‘ilgan Z avlod vakili — avtoritar, balanddan keluvchi qat’iy buyruqbozlik ohangidagi tarbiyani shunchaki qabul qilmaydi, uning ongi buni avtomatik bloklaydi. U o‘zini jarayonning oddiy tomoshabini emas, to‘laqonli va muhim ishtirokchisi ekanligini his qilishi shart. Buning uchun oliy ta’lim tizimida quyidagi ilg‘or, isbotlangan pedagogik va interfaol metodikalardan faol foydalanishimiz zarur.

1. Hamkorlik pedagogikasi

Bu metodikaning markaziy falsafasi shundan iboratki, ta’lim maskanida o‘qituvchi va talaba o‘rtasida “diktator rahbar — jim bo‘ysunuvchi tobe” munosabatlari emas, balki “tajribali katta mutaxassis — izlanuvchi yosh hamkasb” munosabati o‘rnatiladi. Siz ustoz sifatida o‘z dunyoqarashingizni majburlab boshiga urmaysiz, aksincha, talaba bilan yonma-yon turib, birga haqiqatni izlaysiz. Bu muhitda talaba xato qilishdan, o‘zining nostandart, ba’zan radikalroq fikrini bildirishdan mutlaqo qo‘rqmaydi. Yoshlarga chinakam insoniy qadriyatlarni singdirish faqat va faqat o‘zaro shaffof ishonch asosidagina kafolatlanadi. O‘zingiz hayotiy tajribangizdan bilasiz, ishonch yo‘q joyda hatto sof oltindan qilingan nasihat ham sariq chaqaga qimmatdir.

2. Muammoli vaziyat texnologiyasi

Tarbiyaviy ishlarni mudroq va zerikarli formatdan qutqarib oluvchi eng kuchli kognitiv qurollardan biri ushbu usuldir.

Tasavvur qiling, auditoriyada “Korrupsiya — ijtimoiy illat” mavzusida ma’naviyat soati ketmoqda. Eski, yaroqsiz usulda o‘qituvchi 80 daqiqa davomida minbardan turib korrupsiyaning jinoyat ekanligi haqida zerikarli ma’ruza o‘qiydi (hamma oldindan biladigan, yod bo‘lib ketgan gaplar).

Endi vaziyatni butunlay o‘zgartirib, PBL usulida dars o‘tamiz. O‘qituvchi ma’ruza o‘qimaydi, u auditoriyaga og‘ir hayotiy **keys (dilemma)** tashlaydi:

“Tasavvur qiling, siz yirik davlat kasalxonasida bosh shifokorsiz. Katta tajribangiz bor. Shoshilinch operatsiyaga muhtoj, og‘ir ahvoldagi bemor keltirildi. Ammo, operatsiya uchun mo‘ljallangan davlat kvotasi (tekin joylar) yil yakuniga yetib tugagan. Navbatda yana yuzlab bemorlar bor. Shu payt, bemorning badavlat qarindoshlari sizning xonangizga kirib, shaxsiy avtomobilingizni eng so‘nggi modeliga yangilab berish evaziga (katta pora) ularning bemorini hech qanday navbatsiz, noqonuniy yo‘llar bilan darhol operatsiya qilishingizni yalinib so‘rashdi. Agar rad etsangiz, u bemor bir necha soatda o‘lishi aniq, siz vijdon azobida qolasiz. Agar taklifni qabul qilib pulni olsangiz (yoki tekinga bo‘lsa ham navbatsiz qilsangiz), siz qonunni buzasiz va oylab umid bilan navbat kutayotgan, puli yo‘q boshqa

bemorlarning adolatli haqqiga xiyonat qilasiz. Qabul qilinadigan har qanday qaroringizning jabrlanuvchisi bor. Xo‘sh, qaroringiz qanday bo‘ladi va nima uchun?”

Mana shu yerdan boshlab auditoriyada haqiqiy ruhiy tarbiya boshlanadi! Talabalar qotib qolmaydi, ular guruhlarga bo‘linadi, asabiylashadi, bahslashadi. Biri insoniylikni, ikkinchisi qonun ustuvorligini pesh qiladi. Ular o‘z qadriyatlarini taroziga qo‘ya boshlaydi. Siz esa mohir dirijyor kabi aralashmaysiz, faqat ularning intellektual jangini to‘g‘ri xulosaga, adolatli va qonuniy mezonlarga yo‘naltirib turasiz. Bunday darsdan chiqqan talaba korrupsiyaning fojiali zanjirini chuqur va butun umrga tushunib yetadi.

3. Ijtimoiy loyihalar, Volontyorlik va Amaliy empatiya

Yaxshilikni quloqqa aytish bilan cheklanmasdan, uni qo‘l bilan qilishga o‘rgatish o‘ta muhim metodikadir. Qanchalik ko‘p gapirmang, bir marta qilingan amaliy ishning ta’siri kuchliroq. Mehribonlik uylariga, og‘ir bemorlar yotgan shifoxonalarga, qariyalar uylariga qilinadigan tizimli tashriflar, ekologik volontyorlik aksiyalari (masalan, Orolbo‘yi fojiasini o‘rganish, hashar yo‘li bilan daraxt ekish) talabalardagi empatiyani — o‘zgalar dardini his qilish qobiliyatini yuzlab darsliklardan ko‘ra kuchliroq rivojlantiradi. Amaliyot pedagogikasi talaba qalbida xudbinlik o‘rniga ijtimoiy faollikni va o‘z Vataniga daxldorlik hissini tom ma’noda shakllantiradi.

4. “Kelajak soati” va Tengdosh-tengdoshga tamoyili

Bizning sharoitimizda keng ommalashayotgan va juda yaxshi natija berayotgan ilg‘or loyihalarni tahlil qilaylik. Masalan, respublikamiz OTMlarida, xususan, TDAU va boshqa muassasalarda muntazam o‘tkazilayotgan “Kelajak soati” (Ma’rifat darsi) dasturlari bunga yaqqol misol. “Mening huquqlarim” yoxud jamiyatda xotin-qizlarga qaratilgan zo‘ravonlikka qarshi kurashish kabi eng o‘tkir mavzular shu loyiha doirasida ochiq muhokama qilinadi.

Bunda uslubiyat qanday ishlaydi? Eng samarali strategiyalardan biri bu — **“Tengdosh-tengdoshga” (Peer-to-peer)** deb ataladi. Bunda dekan o‘rinbosari yoki katta yoshli professor emas, balki maxsus treningdan o‘tgan, guruhdagi nufuzli lider talabalarning o‘zi tarbiyaviy masalalarni

tengdoshlari o‘rtasida olib chiqadi. Ijtimoiy psixologiya qoidasi shunday: Inson o‘z tengdoshining gapini, hayotiy misolini tepadan berilgan buyruqlarga qaraganda necha barobar tezroq eshitadi va ishonch bilan qabul qiladi. Bu esa o‘z-o‘zidan tarbiya jarayonining effektini (samaradorligini) maksimallashtiradi.

Yuqorida keltirilgan barcha omillarni jamlasak, bugungi kunda OTMdagi tarbiya metodikasi faqat bitta yo‘nalishli trassa emas. U eng avvalo diagnostika qilishdan boshlanadi (talabaning dardi, intellekti va dunyoqarashini xolisona o‘rganish), so‘ngra moslashuvchan, korreksion-pedagogik ta’sir etish orqali uning qalbida yorqin kelajakka bo‘lgan ishonchni mustahkamlash bilan yakunlanadi.

X bob bo‘yicha xulosa

Inson qadri, uning ma’naviy kamoloti va axloqiy salohiyati masalasi hech qachon e’tibordan chetga surib qo‘yiladigan, vaqt ortganda qilinadigan ikkinchi darajali ish bo‘lmagan. Qadimiy Sharq falsafasi ham, zamonaviy G‘arb psixologiyasi ham bir narsada mutlaqo yakdil: taraqqiyotning dvigateli bu mashinalar emas, balki o‘sha mashinalarni boshqaruvchi insonning ma’naviy olamidir.

Ushbu bobda batafsil tahlil qilib o‘tganimizdek, OTMlarda tarbiyaning fundamental asosi bo‘lmish ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini takomillashtirish murakkab, ko‘p vektorli, ammo ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta’minlovchi juda zaruriy davlat ahamiyatiga molik vazifadir. Ma’naviyat, ma’rifat, mafkura va din bir-birini rad etmaydigan, aksincha bir-birini to‘ldiruvchi, yosh avlodni ma’naviy tanazzuldan, axborot xurujlaridan saqlovchi yagona integratsion himoya tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning o‘zaro uyg‘unlashgan markazida esa O‘zbekistonning ertangi kunini qura oladigan barkamol shaxs shakllanadi.

Yangi zamon pedagogi, auditoriyaga kirib kelayotgan har bir mutaxassis uchun shunchaki “ma’lumot uzatuvchi” (informator) bo‘lishning davri allaqachon ortda qoldi. Mashinalar axborotni bizdan ming marta tezroq va xatosizroq uzata oladi. Bugun biz muammoli vaziyatlarni chuqur tahlil qiladigan, empatiyaga asoslangan hamkorlik pedagogikasini hayotga to‘g‘ri tatbiq eta oladigan va talabalarning murakkab qalb yo‘llariga

oqilona tusha oladigan psixolog, do‘st hamda yetakchi ustoz bo‘lishimiz favqulodda muhimdir. Faqat shundagina biz AI raqobatlashayotgan asrning texnologik va axloqiy xurujlariga chidamli, tafakkuri ozod, qalbi sof va yuksak salohiyatli kadrlar armiyasini yetishtirib bera olamiz. Texnologiyalarni mukammal bilgan, shu bilan birga yuksak ma’naviy fuqarolik pozitsiyasiga ega yoshlargina Yangi O‘zbekistonning haqiqiy va mustahkam poydevori bo‘la oladi.

Nazorat savollari va amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. “Ma’naviyat”, “ma’rifat” va “mafkura” o‘rtasidagi chegaralar qayerda tugaydi va qayerda ular bir-biriga uzviy tutashib ketadi? Buni inson shaxsiyati misolida batafsil tushuntiring.
2. Mafkuraviy immunitet aslida nima? U biologik (tibbiy) immunitetdan qaysi mexanizmlari va ishlash prinsiplari bilan tubdan farq qiladi?
3. Diniy bag‘rikenglik (tolerantlik) tamoyilining OTM ijtimoiy-ma’naviy muhitini sog‘lomlashtirishdagi ta’sirini qanday baholaysiz?
4. OTMlarda tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda eski an’anaviy yondashuv (majlislar, qat’iy nazorat) va zamonaviy metodlar (PBL, Peer-to-peer) o‘rtasidagi eng asosiy 3 ta farqni sanab o‘ting.
5. Nega bugungi xalqaro ta’lim tadqiqotlarida (xususan, UNESCO hisobotlarida) “birgalikda yashashga o‘rganish” g‘oyasi oddiy texnik bilimlardan ham ustuvorroq vazifaga aylanib bormoqda?

Amaliy vazifalar

1-vazifa: Murakkab Keys-stadi (Dilemma). Tasavvur qiling, siz OTMda guruh tyutorisiz. Guruhdagi eng a’lochi, intellektual jihatdan kuchli talabalardan biri so‘nggi paytlarda ijtimoiy tarmoqlardagi noma’lum radikal guruhlar ta’siriga tushib qoldi. U auditoriyada boshqa talabalar bilan agressiv bahslashishni, faqat o‘zining qarashlarini to‘g‘ri deb bilib, o‘zgalar dunyoqarashini keskin qoralashni boshladi. Xo‘sh, bu holatda nima qilasiz? Darhol dekanatga xabar berib uni haydashga urinasizmi? Yoki “Hamkorlik pedagogikasi” asosida yondashasizmi? Uni to‘g‘ri yo‘lga solish bo‘yicha

aniq algoritmingizni (ketma-ket qadamlarni) yozib bering.

2-vazifa: Qiyosiy Taqqoslash. O‘zbekistondagi yoki xorijdagi 2 ta turli xil OTM modelini tasavvur qiling. Birinchi OTM — faqat qat’iy nazorat, taqiqlar (faqat oq ko‘ylak kiyish majburiyati, majburiy qatnashiladigan zerikarli she’rxonlik kechalari) bilan boshqariladi. Ikkinchi OTM — “Besh tashabbus” kabi erkin kreativ loyihalar, talabalar teatri, debat klublari va erkin muloqotga asoslangan. Qaysi muhitda talabaning psixologik farovonligi yuqoriroq va xavfsizroq bo‘ladi? Fikringizni maqoladagi ilmiy dalillar bilan isbotlang.

3-vazifa: Kiber-makonni tahlil qilish. Hozirgi kunda Telegram yoki Instagram tarmog‘idan talabalar ongiga o‘ta nozik, salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan 3 ta aniq “trend”, yolg‘on xabar (feyk) yoki manipulyativ materialni toping. Ular aynan qanday psixologik usullar bilan yoshlarni o‘ziga jalb qilayotganini va ularga qarshi yoshlarda qanday qilib “mafkuraviy immunitet” ishlashi kerakligini ekspert sifatida tahlil qilib bering.

Mustaqil ish topshirig‘i

1-topshiriq: Shaxsiy “Yo‘l xaritasi”ni yaratish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5040-sonli qarori mazmuni bilan erkin tanishib chiqing. So‘ngra, bevosita o‘zingiz ta’lim olayotgan ixtisoslikdan (masalan, siz IT dasturchi, agronom yoki shifokor bo‘lishingiz mumkin) kelib chiqib, o‘z fakultetingizda ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini takomillashtirish bo‘yicha 5 ta mutlaqo yangi, innovatsion banddan iborat “Yo‘l xaritasi” ishlab chiqing. Eski shablonlardan qoching!

2-topshiriq: Anonim sotsiologik so‘rovnoma tuzish. Siz tahsil olayotgan universitet yoki talabalar turar joyidagi yashirin, aytilmaydigan ijtimoiy-ma’naviy muammolarni aniqlash maqsadi qo‘yildi. Buning uchun kursdoshlaringiz o‘rtasida o‘tkaziladigan, ularni qo‘rqitib qo‘ymaydigan 10 ta savoldan iborat anonim sotsiologik anketa tuzing. Eng qiziq jihati, siz bu javoblarni keyinchalik qanday tahlil qilish strategiyangizni ham asoslab berishingiz kerak bo‘ladi.

XI BOB. ZAMONAVIY TARBIYASHUNOSLIK MUAMMOLARI

Tayanch so‘z va iboralar: *Kognitiv-axloqiy jarlik, raqamli muhit, ma’naviy navigator, an’anaviy tarbiya metodlari, kognitiv dissonans, virtual olam, sun’iy intellekt, tayanch kompetensiyalar, uzluksiz zanjir mexanizmi, media va axborot savodxonligi, vitagen yondashuv.*

Bo‘lajak hamkasbim, ushbu bobni boshlashdan avval o‘zimizga bir oddiy, ammo o‘ta o‘rinli savol beraylik: yigirma birinchi asr pedagogikasi haqiqatan ham inqirozdami yoki u shunchaki evolyutsiyaning navbatdagi og‘riqli bosqichidan o‘tmoqdami? Ehtimol, siz auditoriyaga kirib, telefoniga termulib o‘tirgan, e’tibori tarqoq va har qanday ma’lumotga shubha bilan qaraydigan yangi avlodni ko‘rganda, o‘zingizni biroz nochor his qilgandirsiz. Aslida, har bir yangi avlod o‘z davrining farzandidir. Bizning davr esa — axborot sunamilari, raqamli bo‘ronlar, chegarasiz globallashuv va keskin qadriyatlar to‘qnashuvi asri. Ayni sharoitda an’anaviy tarbiya metodlari o‘z kuchini yo‘qotayotgandek tuyulishi mutlaqo tabiiy holat. Sababi oddiy. Eski qoliplar yangi reallikka mos kelmaydi.

Siz, OTM talabasi va kelajak pedagogi sifatida, nafaqat akademik bilimlarni uzatuvchi oddiy “axborot tashuvchi”ga, balki murakkab ijtimoiy-psixologik jarayonlarni boshqaruvchi injenerga — inson ruhining ijtimoiy arxitektoriga aylanishingiz zarur. Agar biz yoshlar ongida kechayotgan jarayonlarni ilmiy tahlil qila olmasak, ertaga jamiyat boshqaruvi butunlay ommaviy madaniyat va ijtimoiy tarmoqlar algoritmlari qo‘liga o‘tib ketishi hech gap emas. Bu — real xavf.

Ushbu bobni chuqur o‘rganish orqali biz tarbiyashunoslik fani oldida turgan eng o‘tkir ziddiyatlarni birma-bir tahlil qilamiz. Talabalar va maktab o‘quvchilari qalbida kechayotgan raqamli hamda ma’naviy kurashning asl ildizlarini topamiz. O‘rganishdan ko‘zlangan asosiy maqsad — sizni faqatgina nazariy atamalar bilan emas, balki real hayotdagi tarbiyaviy “krizis”larni dadil hal qila oladigan tayanch kompetensiyalar, zamonaviy metodikalar hamda tanqidiy fikrlash quroli bilan qurollantirishdir. Keling, vaziyatga ochiq ko‘z bilan, hech qanday illyuziyalarsiz qaraylik.

11.1-§. Zamonaviy tarbiyashunoslik muammolari

Tarbiya — shaxsni jamiyat ehtiyojlariga moslab qoliplash emas, aksincha, uning ichki potensialini yuzaga chiqarish, erkin va mas’uliyatli fuqaroni shakllantirish san’atidir. Biroq, amaliyot butunlay boshqa narsani ko‘rsatdi. Pedagogika fani tarixida hech qachon ayni damdagidek keskin texnologik va axborot bosimi kuzatilmagan edi. Natija esa hammamizni o‘ylantirib qo‘ydi. Bolaning bilish jarayoni (kognitiv faolligi) tezlashgani holda, uning hissiy-axloqiy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishi orqada qolmoqda.

Bilim va xulq-atvor o‘rtasidagi tafovut (Kognitiv-axloqiy jarlik)

Zamonaviy yoshlarning eng katta muammolaridan biri — ular nima yaxshi va nima yomon ekanini nazariy jihatdan a’lo darajada bilishlarida, ammo bu bilimlarni o‘z hayotiy qoidalariga aylantira olmasliklaridadir. O‘quvchi maktabdagi testlarda “Vatanni sevish kerak”, “Tabiatni asrash lozim”, “Kattalarga hurmatda bo‘lish shart” degan javoblarni xatosiz belgilaydi. Lekin real hayotda, masalan, jamoat transportida joy bermaslik, ko‘chaga chiqindi tashlash yoki ijtimoiy tarmoqlarda kiberbulling (tahqirlash) bilan shug‘ullanish kabi holatlarda bu nazariy bilim aslo amalga ko‘chmaydi. Fanda bu kognitiv dissonans deb ataladi. Quruq yodlatish darajasi bilan ichki e’tiqodga aylantirish darajasi o‘rtasidagi mantiqiy ko‘prik qulagan. Pedagogning vazifasi ana shu ma’lumotni shaxsiy qadriyatga aylantirish texnologiyasini topishdir.

Axborot oqimi va ruhiyat muvozanatining buzilishi

Yana bir jiddiy muammo shundaki, bolalar tug‘ilishidanoq raqamli muhit qurshovida o‘smoqda va doimiy ravishda raqamli iz qoldirmoqda. Ular texnologik jihatdan ota-onalaridan aqlli, gadjetlarni mukammal tushunishadi. Ammo ijtimoiy moslashuv, oflayn rejimda qiyinchiliklarni yengish, sabr-toqat, birovning dardini his qilish (empatiya) borasida avvalgi avlodlarga nisbatan ancha zaif. Ekran orqasidagi hayot yoshlarni reallikdan uzib qo‘ymoqda. Ular virtual olamda yuzlab “do‘st”larga ega bo‘lsa-da, real hayotda chuqur yolg‘izlik va ruhiy tushkunlikni boshdan kechiradilar. Buni qator xorijiy va mahalliy tadqiqotlar, xususan, Xolid Husayniy asarlari tahlili orqali yoshlardagi yolg‘izlik motivida ham ko‘rish mumkin.

Tarbiyachi obro‘si va funksiyasining transformatsiyasi

O‘ylab ko‘ring, yuz yil avval o‘qituvchi qishloq yoki mahallada yagona informatsiya, ilm-fan va madaniyat manbai bo‘lgan. Hozir-chi? Hozir u cheksiz xotiraga ega bo‘lgan Google, sun’iy intellekt va yorqin vizual kontentlarga ega ijtimoiy tarmoqlar bilan raqobatlashishiga to‘g‘ri kelmoqda. O‘qituvchining yagona monopol axborot tarqatuvchi sifatidagi roli tugadi. Yoshlar har qanday savolga o‘qituvchidan tezroq va qiziqarliroq javobni internetdan topa oladi. Demak, zamonaviy tarbiyashunoslik muammosi pedagogning o‘z o‘rnini yo‘qotib qo‘yayotganidadir. Agar pedagog faqat axborot berishda davom etsa, u yutqazadi. Vazifa endi tayyor ma’lumot berish emas, balki ana shu tartibsiz axborot daryosida xavfsiz va to‘g‘ri suzishni o‘rgatuvchi ma’naviy navigator, kompas bo‘lishdir.

Muammoning butun ildizi ham aynan mana shunda yashiringan. Biz hamon 20-asrning pedagogik instruksiyalari bilan 21-asrning raqamli, talabchan avlodini tarbiyalashga urinmoqdamiz. Yondashuvni tubdan o‘zgartirish nafaqat tavsiya etiladi, balki bu hayot-mamot masalasidir.

11.2-§. Yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish

Eski, shablonlarga o‘ralashib qolgan usullar ishlamayotganini mardona tan olish — muolajaning eng birinchi va muhim qadamidir. O‘zbekiston hukumati bu ijtimoiy reallikni chuqur anglagan holda, milliy ta’lim va tarbiya tizimini to‘liq ilmiy-texnologik relsga tushirishga qat’iy qaror qildi. Davlat rahbarining tashabbusi bilan qabul qilingan PF-60-sonli “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham inson qadrini yuksaltirish, erkin fuqarolik jamiyatini rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish g‘oyasi markaziy o‘ringa olib chiqilgani bejiz emas. Bu huquqiy va siyosiy iroda ortida ulkan pedagogik maqsadlar yotadi.

Ilmiy-texnologik islohot deganda nimani tushunishimiz kerak? Ehtimol, faqatgina sinfxonalarga yangi rusumdagi interaktiv doskalar ilib qo‘yish, talabalarga planshet tarqatishnimi? Aslo yo‘q. Islohot — bu o‘quvchi psixologiyasi, neyrofiziologiyasi va o‘zgargan kognitiv qobiliyatlariga to‘laqonli javob beruvchi adaptiv ta’lim muhitini yaratishdir.

Bu o‘rinda rossiyalik pedagog V.P. Bespalko tomonidan ilgari surilgan o‘quv jarayonini texnologik loyihalash va V.F. Shatalovning o‘qitishni jadallashtirish (intensivlashtirish) texnologiyalari g‘oyalari bugungi kunda raqamli formatda yangidan kashf etilmoqda.

Fanlar integratsiyasi va yaxlitlik

Bunga erishish uchun mamlakatimizda bir qator muhim normativ qadamlar tashlandi. Ulardan eng radikali va dolzarbi — Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-sonli qarori ijrosidir. Mazkur hujjat bilan maktablarda yillar davomida tarqoq holda o‘qitib kelingan “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlol g‘oyasi va ma’naviyat asoslari”, “Din tarixi” kabi qator fanlar birlashtirilib, yagona, yaxlit **“Tarbiya” fani** amaliyotga joriy etildi. Nega bunday qilindi? Bu shunchaki soatlarni qisqartirish uchun emas. Fiziolog va psixologlarning isbotlashicha, bolaning murg‘ak ongi parchalangan, turli xil o‘qituvchilar tomonidan turlicha talqin qilinadigan axborotlarni yaxlit qadriyat sifatida qabul qila olmaydi. Unga faqat tizimli, bir-birini mantiqan to‘ldiruvchi va amaliyot bilan bog‘langan hayotiy qadriyatlar kerak edi.

Tarbiyaga texnologiyalarni integratsiya qilish

Texnologiyalarni tarbiya jarayoniga integratsiya qilishning yana bir yorqin misoli sifatida UNICEF va O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamkorligida amalga oshirilgan yirik loyihani keltirish o‘rinlidir. Respublikamiz maktablarida sun’iy intellektga (AI) asoslangan Finlyandiyaning “Eduten” raqamli ta’lim platformasi muvaffaqiyatli sinovdan o‘tkazildi. Garchand bu loyiha tashqi qarashda aniq fanlarga (matematikaga) yo‘naltirilgandek tuyulsa-da, uning ortida ulkan tarbiyaviy va psixologik funksiya yotibdi. Bolaga avtomatlashtirilgan individual yondashuv ta’minlanadi, sun’iy intellekt uning xatolaridan aslo kulmaydi, uni sinfdoshlari oldida izza qilmaydi. Aksincha, qadam-baqadam to‘g‘ri yo‘lga boshlaydi. Bu orqali xavfsiz psixologik muhit yaratiladi va bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi.

Shunday ekan, zamonaviy ta’limiy islohotlarning o‘zagini **texnologik personallashtirish** tashkil etadi. Endilikda o‘qitish shablonlardan voz kechib, har bir talabaning ijtimoiy foni, psixotipi va axborotni qabul qilish tezligiga moslashuvchi adaptiv metodikalar asosida qurilmoqda. Bo‘lajak

pedagog sifatida sizdan an’anaviy ma’ruzachi (auditoriya diktatori) rolidan to‘liq voz kechib — zamonaviy tyutor, fasilitator va empatiyaga boy mentor roliga o‘tish qat’iy talab etiladi. Siz axborotni emotsiya bilan boyitib uzatuvchi asosiy vositachisiz.

11.3-§. Bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan xolda ilmiy asoslangan tayanch kompitensiyalar

Tasavvur qiling: bir talaba oliygohni faqat a’lo baholarga bitirdi. U barcha nazariyalarni yod biladi. “Demak u hayotda albatta muvaffaqiyatga erishadi”, degan stereotip hammamizning ongimizda bor. Aslida-chi? Hayot bunday diplomli “a’lochi”larni ko‘p bora sindiradi. Qancha-qancha qizil diplom egalari hayotning kutilmagan sinovlariga dosh berolmay, raqobatga bardosh qilolmay, ruhiy tushkunlikka tushib qolganiga guvohmiz. Aynan shuning uchun ham zamonaviy tarbiyashunoslik o‘z e’tiborini quruq bilimlardan **kompetensiyalarga** ko‘chirdi. Kompetensiya o‘zi nima? U shunchaki ma’lumotni xotirada saqlash emas, balki ana shu o‘zlashtirilgan bilimni real, standart bo‘lmagan va murakkab hayotiy vaziyatlarda amaliyotga to‘g‘ri tatbiq eta olish qobiliyatidir.

Mamlakatimizda yoshlar ta’lim-tarbiyasi bo‘yicha eng muhim strategik qadamlardan biri — O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 1059-sonli Qarorining qabul qilinishi bo‘ldi. Ushbu fundamental hujjatda yoshlarni chinakam faol, baxtli va qiyinchiliklardan qo‘rqmaydigan mustaqil hayotga tayyorlash uchun ularda shakllantirilishi shart bo‘lgan **11 ta tayanch fazilat (kompetensiya)** ilmiy asoslab berildi.

Keling, talaba bilan yuzma-yuz dialog quramiz: siz bu kompetensiyalarni shunchaki yodlab olishingiz emas, har birining ortidagi ijtimoiy falsafani tushunishingiz kerak. Quyidagi jadvalda biz ularni darslik formatiga xos tarzda tizimlashtirib, har birining didaktik mohiyatini ochib beramiz:

№	Tayanch kompetensiyalar	Ilmiy-pedagogik izohi va hayotiy ahamiyati
1	**Vatanga sadoqat**	Kognitiv qoraliqlardan xoli bo‘lgan, Vatan taraqqiyotiga shaxsiy daxldorlik hissi bilan yondashuvchi faol fuqarolik pozitsiyasi. Bu balandparvoz shior emas, balki vatan manfaatini o‘zining kundalik harakatlari, halol mehnati bilan himoya qilishdir.
2	**Tadbirkorlik**	Global iqtisodiy inqirozlar va keskin o‘zgarishlar davrida o‘z o‘rnini topa olish. Muammolardan qochish o‘rniga, ularni hal qilish orqali butunlay yangi imkoniyatlar yaratish qobiliyati.
3	**Irodalilik va matonat**	Zamonaviy psixologiyada “resilience” (psixologik chidamlilik) deb ataluvchi tushuncha. Raqobatli muhitda stresslarga bardosh berish va qattiq mag‘lubiyatdan so‘ng yana qaddini rostlay olish xislati.
4	**Mafkuraviy immunitet**	Axborot xurujlari va buzg‘unchi “ommaviy madaniyat” ta’siriga tushib qolmaslik. Yot g‘oyalarni tanqidiy aql elagidan o‘tkaza olish va milliy manfaatlarga zid oqimlarni o‘z vaqtida ilg‘ash malakasi.
5	**Mehr-oqibatlilik**	Empatiya. Raqamli olam sovuqligidan qochib, atrof-muhitga, yaqinlariga va jamiyatga nisbatan tabiiy insoniy haroratni saqlab qolish, rahm-shafqat hissi.
6	**Mas’uliyatlilik va burch**	Qabul qilingan qarorlar va bajarilgan (yoki bajarilmagan) amallar uchun oqibatni to‘liq zimmasiga olish. Bu shaxsning subyektiv yetuklik mezonini belgilaydi.
7	**Bag‘rikenglik (tolerantlik)**	Turli millat, din va e’tiqod vakillari bilan o‘zaro yuksak hurmat asosida muloqot qurish, insoniyat xilma-xilligini tabiiy holat sifatida

		qabul qilish.
8	**Huquqiy madaniyat**	Qonunlarni faqat jazo muqarrarligi uchun emas, balki ichki intizom tufayli ixtiyoriy ravishda bajarish. Qonun ustuvorligini o‘zining shaxsiy e’tiqodiga aylantirish.
9	**Innovatsion fikrlash**	Eski qoliplarni buzish qobiliyati. Nostandart yechimlar taklif etish va yuzaga kelayotgan texnologik yangiliklarni tez o‘zlashtirish.
10	**Mehnatsevarlik**	Halol mehnat orqali jamiyatga foyda keltirish va daromad topishni eng oliy qadriyat deb bilish. Dangasalik, boqimandalik va tekinxo‘rlikka qarshi qat’iy ichki immunitet.
11	**Tashabbuskorlik**	Liderlik sifatlari. Doim birovning buyrug‘ini kutib o‘tirmasdan, paydo bo‘lgan muammolarni amaliy hal etish bo‘yicha ijobiy qadam tashlash, mas’uliyatni bo‘yinga olish.

Yuqoridagi o‘n bitta sifatni shakllantirish jarayoni pedagogdan ulkan mahorat, sabr va eng asosiysi — shaxsiy namuna talab qiladi. Talabaga minbardan turib “bag‘rikeng bo‘l” yoki “tashabbuskor bo‘l” deb yuz marta quruq takrorlagandan ko‘ra, uni turli madaniyat vakillaridan iborat kichik guruhda murakkab amaliy loyiha ustida ishlashga ilhomlantirish ming karra samaraliroqdir.

Xo‘sh, bu piramida nimani anglatadi? U bizga tarbiya o‘z-o‘zidan amalga oshmasligini, u kognitiv idrokdan boshlanib, emotsional filtrlardan o‘tishi va yakunda kundalik harakatga (xulqqa) aylanishi kerakligini uqtiradi.

11.4-§. Tarbiyaga yangicha tizimli yondoshuv, bolada tayanch fazilatlarni kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta’lim, umuiy o‘rta ta’lim, o‘rta maxsus kasb-hunar va oliy ta’lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to‘liq yuzaga chiqarish.

Tarbiyada mantiqiy uzilish bo‘lsa nima bo‘ladi? Keling, bir hayotiy

ssenariyni koʻz oldimizga keltiraylik. Oilada bolaga halollik va mehnatkashlik oʻrgatiladi, u yaxshi inson boʻlishga harakat qiladi. Ammo maktabga borganda u oʻz kuchi bilan emas, ota-onasining moddiy koʻmagi yoki koʻchirmakashlik qilib aʼlo baho olish qahramonlik ekanini koʻradi. OTMga kelganda esa, ehtimol, akademik nohaqliklarga yoki tamagirlik holatlariga duch keladi. Mahalla muhitida esa butunlay boshqacha yozilmagan qonuniyatlar ishlashini anglaydi. Bu ziddiyatlar bolaning ongini mislsiz darajada parchalaydi va unda mudhish kognitiv dissonansni (ikkiyuzlamachilik, jamiyatga ishonchsizlikni) keltirib chiqaradi.

Aynan shuning uchun N. Egamberdiyevaning “Ijtimoiy pedagogika” darsligida bejizga taʼkidlanmagan: bola ijtimoiylashuviga taʼsir etuvchi barcha omillar va subyektlar bir xil toʻlqinda, yagona qadriyatlar atrofida harakat qilishi mutlaqo shart.

Oʻzbekistondagi zamonaviy tarbiya konsepsiyasi ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarni birlashtiruvchi yaxlit **“Uzluksiz zanjir”** modelini taklif etadi. Bu zanjir qanday ishlaydi va uning halqalari nimalardan iborat?

Oila — fundamental poydevor. Konsepsiyaga koʻra, maʼnaviy tarbiya bola tugʻilmasdan oldin, homila davridayoq boshlanishi qatʼiy belgilangan. Bu milliy genetik va psixologik xotiraga ilmiy eʼtibor qaratish demakdir. Boshlangʻich mehr-oqibat, halollik, ota-onaga va atrofdagilarga hurmat urugʻlari aynan shu kichik va muqaddas muhitda ekiladi.

Maktabgacha taʼlim (Bogʻcha) — sotsializatsiya starti. Bola ilk bor oila qobigʻidan chiqib, tengdoshlari jamoasiga qoʻshiladi. Eʼtibor qiling, Oʻzbekistonda bogʻcha yoshidagi bolalarni taʼlim bilan qamrab olish darajasi 2016-yildagi 28 foizdan 2024-yilda 84 foizga keskin koʻtarildi. Bu shunchaki quruq statistika emas. Bu — yuz minglab bolalar endi nazoratsiz koʻchada emas, balki maqsadli ijtimoiy-pedagogik muhitda shakllanmoqda degani.

Umumiy oʻrta taʼlim (Maktab) — kognitiv va axloqiy shakllanish pallasi. Yuqorida tilga olingan yangi “Tarbiya” fani aynan shu yerda markaziy rolni oʻynaydi. Bola oʻzini anglay boshlaydi, darsliklardagi maʼrifatparvarlar (Jadidlar) merosi orqali milliy oʻzlik va vatanparvarlikni his qiladi.

OTM va O‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi — kasbiy va fuqarolik yetukligi. Oliy ta’lim muassasasi faqat iqtisodiyot uchun mexanik kadr tayyorlaydigan “zavod” emas. OTM talabani erkin fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qiluvchi, o‘z kasbining ijtimoiy oqibatlarini chuqur anglovchi ziyoli sifatida tayyorlashi shart. Hozirda universitetlarimizda “Jaholatga qarshi ma’rifat” tamoyili asosida yoshlarning diniy, siyosiy va dunyoqarashini sog‘lomlashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli amaliy ishlar olib borilmoqda.

Mahalla — real hayotdagi sotsial nazoratchi va yordamchi. Bu institutning ijtimoiy tarbiyadagi o‘rni beqiyos. G‘arb davlatlarida asosan “Davlat va fuqaro” munosabati ishlasa, bizning jamiyatimizda asrlar davomida shakllangan “Davlat — Mahalla — Fuqaro” tizimi mavjud. OTM va mahalla hamkorligi yoshlarni yot g‘oyalardan asrash, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va eng asosiysi “ommaviy madaniyat” xurujlariga qarshi mustahkam ijtimoiy qalqon sifatida himoya qilishda qudratli mexanizmdir.

Agar ushbu tizimli zanjirning biror halqasi zaiflashsa yoki uzilsa, butun jarayon oqibati fojiali bo‘ladi. Shuning uchun zamonaviy pedagog faqat o‘z fanining doirasi va sinfxonasi bilan cheklanmasdan, bolaning ota-onasi hamda u yashayotgan mahalla jamoatchiligi bilan doimiy intensiv muloqotda bo‘lishi — bugungi kunning **professional majburiyati** darajasiga ko‘tarildi.

11.5-§. Tarbiyaning globallashuv jarayonidagi vazifalari

Keling, achchiq haqiqatni tan olaylik: biz o‘z bolalarimizni va talabalarimizni shisha kolba ichida, dunyodan uzilgan holda asray olmaymiz. Chegaralar ochildi, internet esa butun olamni bitta ulkan raqamli qishloqqa aylantirdi. Globallashuv jarayoni, bir tomondan, mislsiz intellektual integratsiya, xorijiy tillarni o‘rganish va texnologik yutuqlarni mamlakatimizga olib kirsa-da, ikkinchi tomondan, milliy o‘zlikni yo‘q qilish, qadriyatlarni standartlashtirish va “ommaviy madaniyat” virusini agressiv tarqatish orqali mislsiz xavf tug‘dirmoqda,.

G‘arb ommaviy axborot texnologiyalari va Gollivud kinosanoati orqali yoshlar ongiga g‘arbona xudbinlik (egotsentrizm), individualizm va

nigilizm (jamiyatdagi hamma qadriyatlarni inkor etish) g‘oyalari yashirincha, ammo tizimli ravishda singdirilmoqda. Natijada o‘zbek oilasiga, millatimizga xos bo‘lgan kattalarga hurmat, jamoaviylik, andisha, sharm-hayo kabi muqaddas tushunchalar eskicha, “qoloq” va fanga zid an’analar sifatida kulgiga olinish holatlari afsuski ko‘payib bormoqda. Ayrim yoshlar orasida milliylikdan uyalish sindromi ham kuzatilmoqda.

Xo‘sh, bu mislsiz global bo‘ronda qanday qilib kema boshqaruvini yo‘qotmaslik va yoshlarimizni asrab qolish mumkin? Mutaxassislar va olimlar buning ikkita parallel, muqobil yo‘lini ko‘rsatadilar:

Qattiq qobiqli ma’naviy immunitet shakllantirish. Katta nufuzga ega xorijiy olim F. Reymers o‘zining global ta’limga doir fundamental tadqiqotlarida ta’kidlaganidek, yoshlarga dunyoni yaxshilash va o‘zgartirish uchun global ko‘lamdagi ta’limni berish kerak, ammo u hech qachon mahalliy qadriyatlar va milliy ildizlardan uzilib qolmasligi shart. Yoshlarga chetdan kirib kelayotgan har bir axborot, kino, klip yoki musiqaning asl maqsadi (tijorat yoki mafkura) nima ekanligini erkin anglashni, ya’ni ularda kuchli ichki tahlil filtrini o‘rnatishni o‘rgatish zarur.

Milliy kontentni shiddat bilan zamonaviylashtirish. Yoshlar xorijiy materiallarni o‘qiyotganining va ko‘rayotganining asosiy sabablaridan biri — bizning milliy o‘quv va media mahsulotlarimiz ularning zamonaviy vizual, dinamik talablariga to‘liq javob bermasligida bo‘lishi mumkin. Vatanparvarlikni faqat o‘tmishdagi buyuk tarixiy obidalar yoki o‘tmishda o‘tgan bobolarimiz bilangina emas, balki bugungi kundagi muvaffaqiyatli, xalqaro maydonda o‘z so‘zini aytayotgan zamonaviy o‘zbek olimlari, muhandislari, IT-mutaxassislari va sportchilari misolida ko‘rsatish zarur. Bizga zudlik bilan **“Zamonaviy qahramonlar”** obro‘si va qiyofasi kerak.

Zamonaviy tarbiya globallashuvga qarshi ko‘r-ko‘rona kurashmasligi kerak, chunki bu donkixotlarcha shamoltegirmonga qarshi kurashishdek besamar ishdir. Aksincha, globallashuv asboblaridan (yuqori tezlikdagi internet, texnologiya, xorijiy tillar) unumli qurol sifatida foydalanib, o‘z milliy missiyasini jahon miqyosida dadil himoya qila oladigan, intellektual salohiyatli avlodni tarbiyalash — pedagogikaning bosh vazifasi hisoblanadi.

11.6-§. Zamonaviy tarbiyada media

Yuqoridagi tahlillarimizda biz “immunitet” so‘zini bir necha bor tilga oldik. Keling, o‘ylab ko‘raylik: tibbiyotda biologik immunitet qanday shakllanadi? Inson organizmiga oz miqdorda o‘ldirilgan yoki zaiflashtirilgan virus (vaksina) yuboriladi va tana u bilan kurashishni, uni yengishni o‘rganadi. Media va cheksiz axborot makonida ham aynan shu qoida yuz foiz ishlaydi. Bolani internetdan butunlay uzib qo‘yish, unga ijtimoiy tarmoqlarni qat’iy taqiqlash — ota-onalar va o‘qituvchilar yo‘l qo‘yadigan eng katta xato va oxiri yo‘q berk ko‘chadir. Taqiqlangan meva har doim shirin. Aksincha, yoshlarni internetdagi manipulyatsiya, feyk (yolg‘on) xabarlar, kiber-firibgarlik va zaharli g‘oyalar bilan yuzma-yuz qilib, ularni qanday aniqlash va yengishni o‘rgatish davr talabidir.

Bu hayotiy jarayonni zamonaviy ilm-fanda qabul qilingan xalqaro atama bilan **Media va axborot savodxonligi (MIL — Media and Information Literacy)** deb ataladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta’lim, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti (YUNESKO) butun dunyo o‘qituvchilari uchun aynan shu borada maxsus keng qamrovli o‘quv dasturini (MIL Curriculum) ishlab chiqqan. Ushbu dastur nafaqat an’anaviy tanqidiy fikrlashni, balki sun’iy intellekt xavflari, kiber-makondagi nafrat tili va dezinformatsiyaga qarshi mustahkam kurash ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi.

Tadqiqotlar va xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, media savodxonlik bu shunchaki internetda qidiruv tugmasini bosish emas. YUNESKO modeliga ko‘ra, haqiqiy raqamli fuqaro uchinchi darajali ko‘nikmalarni, ya’ni uchta asosiy kompetensiyaning uzviy kesishuvini o‘zlashtirgan bo‘lishi shart. Bular:

1. **Axborotni topish va tushunish:** Kerakli axborot ehtiyojini anglash va uni turli raqamli bazalardan optimal tarzda qidirib topish qobiliyati.
2. **Tanqidiy tahlil qilish va baholash:** Topilgan axborotning obyektivligini, kim tomonidan va nima maqsadda yozilganini filtrdan o‘tkazish. Fact-checking jarayonini mustaqil amalga oshirish.
3. **Axborotdan etik foydalanish va yaratish:** Tahlil qilingan xulosalar asosida qonun va axloq doirasida yangi kontent yaratish hamda uni jamiyat bilan to‘g‘ri bo‘lishish.

Aynan mana shu uchala aylananing mantiqiy markazida yotgan inson — yot g‘oyalarga chalg‘imaydigan va jamiyatga foyda keltiradigan **Media Savodxon Fuqaro** hisoblanadi.

O‘zbekiston OTMlarida talabalarning ana shunday media savodxonligini yuksaltirishda so‘nggi paytlarda **vitagen (hayotiy tajribaga asoslangan) ma’lumotlar** tushunchasi tobora kengroq ilmiy iste’molga kirib kelmoqda va qo‘llanilmoqda. Vitagen yondashuv o‘zi nimasi bilan qadrli va nega an’anaviy metodlardan farq qiladi? Bu pedagogikada talabaning shaxsiy, boy hayotiy tajribasiga murojaat qilishdir. Talaba ijtimoiy tarmoqda biron-bir shov-shuvli axborotni o‘qiganda, unga emotsiyaga berilib ko‘r-ko‘rona ishonib ketmasdan, “Mening hozirgi shaxsiy tajribam bunga nima deydi?”, “Mening bilimlarim buni tasdiqlaydimi?”, “Bu mening milliy, diniy va madaniy qadriyatlarimga umuman mos keladimi?” degan filtrlash savollarini avtomatik ravishda o‘ziga berishni boshlaydi. Vitagen ta’lim talabaga axborotning ishonchli manbadan kelganmi yoki ochiqdan-ochiq manipulyativ (ongni chalg‘ituvchi, g‘alayonga chorlovchi) ekanligini ajratish imkonini amalda beradi.

Zamonaviy tarbiyachi va pedagog kundalik faoliyatida media bo‘yicha quyidagi amaliy ko‘nikmalarni talabalarga bera olishi uchun avvalo o‘zi ularni o‘zlashtirgan bo‘lishi shart:

- **Fakt-cheking (Fact-checking):** Har qanday ta’sirchan, sensatsion ma’lumotning (ayniqsa video va suratlarning) birlamchi manbasini qidirish va faktlarning ishonchliligini bir nechta mustaqil kanallar orqali tekshirish.
- **Axborot gigiyenasi:** Har kuni ustimizga yog‘ilayotgan yuzlab keraksiz, chalg‘ituvchi axborot oqimidan ongni ongli ravishda tozalash va ruhiy diqqatni muhim masalalarga jamlash qobiliyati.
- **Raqamli izlar nazorati (Digital footprint tracking):** Ijtimoiy tarmoqlardagi har qanday yozishmalar, qoldirilgan layklar, sharhlar xotirada mangu qolishini, bu virtual xatti-harakatlarning insonning oflayn xavfsizligiga va kelajakdagi karyerasiga bevosita salbiy yoxud ijobiy ta’sirini talabalarga tushuntirish.

Vaziyatni tasavvur qiling: siz dars jarayonida talabalaringizga ommabop tarmoqlarda kechagina tarqalgan, hammani junbushga keltirgan

biror shov-shuvli xabarni ekranda ko‘rsatasiz. Va ular bilan birgalikda, xuddi tergovchidek, uning rost yoki yolg‘onligini dalillar, raqamlar asosida tahlil qilasiz. Aynan mana shu interaktiv jarayon ularning faol muhokamasiga sabab bo‘ladi, ularni qiziqtiradi va talaba ongiga auditoriyadagi yuzlab zerikarli, quruq nasihatlardan ko‘ra yuz karra kuchliroq ijobiy ta’sir qiladi.

XI bob bo‘yicha xulosa

Demak, manzarani umumlashtiramiz: zamonaviy tarbiyashunoslik chuqur va mutlaqo ortga qaytmas transformatsiya davrini boshdan kechirmoqda. Raqamli olam sarhadlari kengaygani, sun’iy intellekt hayotimizning har bir burchagiga kirib kelgani sari, insoniyat o‘zining fundamental emotsional, psixologik va axloqiy ehtiyojlarini qondirish uchun yana va yana tarbiyaning asl ildizlariga, sof, haroratli insoniy muloqotga qaytishga majbur bo‘lmoqda. O‘zbekiston sharoitida olib borilayotgan ta’limiy islohotlar aslo quruq nazariya yoki byurokratik jarayon emas, ular millat genomini, uning ruhiy va ijtimoiy sog‘lig‘ini kelajak avlodlar uchun asrab qolish uchun ishlab chiqilgan strategik himoya mexanizmidir.

Ushbu shiddatli jarayonda yoshlarda tayanch kompetensiyalarning to‘g‘ri shakllantirilishi, uzluksiz tarbiya zanjirining (“Oila — Bog‘cha — Maktab — OTM — Mahalla”) mantiqiy uzilishlarsiz ishlashi hamda globallashuv va manipulyativ axborot xurujlariga qarshi ularda mustahkam media immunitetning yaratilishi hal qiluvchi, strategik rol o‘ynaydi. Eng muhimi shundaki, bu rejalashtirilgan islohotlarning muvaffaqiyati qog‘ozlarda emas, u bevosita bugungi pedagogning — ya’ni aynan sizning — o‘z ustingizda tinimsiz ishlashingizga, nostandart tahliliy fikrlashingizga va yoshlar qalbiga eng so‘nggi rusumdagi texnologiyalardan ko‘ra tezroq, iliqroq yo‘l topa olish mahoratingizga bevosita bog‘liqdir.

Nazorat savollari va amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. Nima uchun yoshlarda bilim va axloqiy xatti-harakat o‘rtasida uzilish (kognitiv dissonans) paydo bo‘lmoqda? Bola nima yaxshi-yu nima yomonligini bilsa-da, nega real hayotda bunga doim ham amal qilavermaydi?

2. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya zanjiri” (Oila — Bog‘cha — Maktab — OTM — Mahalla) halqalaridan biri zaiflashsa yoki butunlay uzilsa, jamiyatda qanday aniq ijtimoiy oqibatlar kelib chiqadi? Fikringizni real voqeliklar asosida tasdiqlang.

3. Vitagen (hayotiy tajribaga asoslangan) yondashuvning an’anaviy o‘qitishdan tub farqi nimada? Qanday qilib talabaning oddiy, hatto xatolar bilan to‘la shaxsiy tajribasi kuchli o‘quv quroliga aylanishi mumkin?

4. Ommaviy madaniyat va globallashuv davrida “mafkuraviy immunitet” qanday ishlaydi? Uni nega quruq nasihatlar va qat’iy “taqiqlar” bilan shakllantirib bo‘lmaydi?

5. Pedagogning “yagona axborot uzatuvchi” rolikdan “tyutor/fasilitator” roliga o‘tishi zaruratini texnologik inqilob va cheksiz axborot oqimi nuqtai nazaridan asoslab bering.

Amaliy vazifalar

1. Keys-stadi (Vaziyatli tahlil): “Diplomli xudbin” Tasavvur qiling, auditoriyangizda bir talaba bor. U barcha nazariy fanlarni a’lo baholarga yopadi. Diplomi qizil bo‘lishi aniq. Biroq, guruh ishlarida doim o‘rtoqlari bilan janjallashadi, jamoat mulkiga beparvo, xato qilsa ham aslo tan olmaydi, atrofga faqat shaxsiy foydasi nuqtai nazaridan qaraydi. *Topshiriq:* Ushbu talabada Vazirlar Mahkamasining 1059-sonli qarorida belgilangan 11 ta tayanch kompetensiyaning qaysilari oqsamoqda? Uning quruq bilimini hayotiy qadriyatga aylantirish, o‘zini jamiyatning bir qismi sifatida his qilishga o‘rgatish uchun qanday noan’anaviy pedagogik usullarni qo‘llagan bo‘lardingiz?

2. Tahliliy topshiriq: “Media-tergov” Talabalarni 3-4 kishilik kichik guruhlarga bo‘ling. Ularga ijtimoiy tarmoqlarda (masalan, Telegram yoki Instagram) so‘nggi 3 kun ichida tarqalgan, eng ko‘p muhokama qilingan yoxud ziddiyatli bitta “shov-shuvli” xabarni tanlashni buyuring. *Topshiriq:* YUNESKOning Media va axborot savodxonligi (MIL) modeli asosida ish tuting. Xabarning birlamchi manbasini toping, fakt-cheking (haqiqiyligini tekshirish) o‘tkazing. Bu axborot jamoatchilik ongini qanday manipulyatsiya qilayotganini va aslida kimga manfaatli ekanini fosh etuvchi 5 daqiqalik taqdimot tayyorlang.

3. Taqqoslash (Mini-debat): “Globallashuv: do‘stmi yoki dushman?” Guruhni ikkiga ajrating. Birinchi guruh “Globallashuv — milliy tarbiya va qadriyatlar kushandasi” pozitsiyasini, ikkinchi guruh “Globallashuv — milliy tarbiyani zamonaviylashtiruvchi va global raqobatga tayyorlovchi vosita” pozitsiyasini himoya qiladi. *Topshiriq:* Har ikki pozitsiya uchun kamida uchtadan mantiqiy, ilmiy va hayotiy argument (dalil) keltiring. Tortishuv yakunida, ikki qutbni birlashtiruvchi “oltin oraliq” (konsensus) qanday bo‘lishini birgalikda ishlab chiqing.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. “Mening raqamli izim auditi” *Topshiriq:* Har bir talaba o‘zining ijtimoiy tarmoqlardagi (barcha platformalardagi) sahifalarini mutlaqo begona odam, deylik, kelajakdagi nufuzli ish beruvchisi ko‘zi bilan tahlil qilib chiqishi kerak. So‘nggi bir yilda qanday xabarlarga “layk” bosdingiz? Qanday postlarni ulashdingiz? Qaysi guruhlarda folsiz? O‘zingizning ushbu virtual qiyofangiz (portretingiz) va real hayotdagi maqsadlaringiz o‘rtasida qanday tafovutlar borligi haqida 2 betlik ochiq, tanqidiy esse yozing.

2. Uch avlod intervyusi: “Qadriyatlar evolyutsiyasi” *Topshiriq:* Siz yashayotgan mahalladagi bitta keksa avlod vakili (bobongiz/buvingiz yoki mahalla faoli) hamda o‘zingizdan 10 yosh kichik bo‘lgan maktab o‘quvchisi bilan “Kattalarga hurmat va halol mehnat” mavzusida qisqa (audio yoki video) intervyu o‘tkazing. So‘ngra, uchinchi shaxs sifatida o‘zingizning (OTM talabasining) pozitsiyangizni ham qo‘shing. Bu uch xil qarash o‘rtasida qanday farq va o‘xshashliklar borligini darsda tahlil qilib bering. Zanjirning qayeri uzilyapti va qayeri mahkam?

XII BOB. UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA TARBIYA FANINI O‘QITISHDA YANGICHA YONDASHUVLAR

Tayanch so‘z va iboralar: *Ijtimoiy-emotsional ta’lim, interfaol pedagogika, yaxlit yondashuv, kognitiv rivojlanish, konstruktiv faoliyat, ongli intizom, tanqidiy tafakkur, axloqiy qadriyatlar, xorijiy tajriba integratsiyasi, raqamli fuqarolik, xarakter ta’limi.*

Qolipga sig‘maydigan avlodni qanday tarbiyalaymiz?

Keling, ochiq gaplashamiz. Tasavvur qiling, auditoriyada o‘tiribsiz, qarshingizda esa o‘ttiz nafar o‘quvchi. Ularning har biri qo‘lidagi aqlli qurilmalar orqali soniyasiga minglab axborotni qabul qiladi, dunyoning narigi chekkasidagi tengdoshi bilan bemalol fikr almashadi, tarmoqdagi murakkab algoritmlarni soniyalarda tushunadi. Endi o‘zingizga savol bering: mutlaqo erkin va ochiq axborot makonida yashayotgan bu avlodga quruq pand-nasihat, kitobdan yod olingan qoidalar yoki “kattalarga hurmatda bo‘l” qabilidagi balandparvoz monologlar qanchalik ta’sir qiladi? Aslida ham shundaymi? Amaliyot tamoman boshqa narsani ko‘rsatmoqda.

Biz bo‘lajak pedagoglar va ta’lim arxitektorlari oldida turgan eng dahshatli chaqiriq — ta’lim va tarbiyaning sinxronligini yo‘qotib qo‘yganimizdadir. Akademik bilimlarni berishda texnologiyalardan, innovatsion yondashuvlardan foydalanyapmiz-u, “Tarbiya” faniga kelganda hamon o‘tgan asrning didaktik qoliplariga yopishib olganmiz. Natija esa kutilmagan bo‘lmadi. O‘quvchilarda kognitiv dissonans yuzaga keldi. Ular nazariyani a’lo darajada biladi, qoidalarni yoddan aytib berishadi, biroq amaliyotda ijtimoiy-emotsional ziddiyatlarga duch kelganda qanday yo‘l tutishni bilmaydi. Muammoning yashirin ildizi ham xuddi shunda. Yoshlar qoidalarga emas, vizual tajribaga, individual hissiyotlarga va aniq mantiqiy sabablarga ishonishadi.

Ushbu bobni chuqur o‘rganish orqali siz tarbiya jarayonini zerikarli monologdan qiziqarli interfaol muloqotga aylantirish sirlarini o‘rganasiz. Bizning tub maqsadimiz shunchaki yaxshi xulq-atvor qoidalarini sanab o‘tish yoki o‘quvchini itoatkor robotga aylantirish emas. Maqsad — o‘quvchining miyasida “Nega aynan shunday qilishim kerak?” degan

savolga mustaqil, ongli ravishda javob topadigan kuchli neyron aloqalarini shakllantirishdir. Siz ushbu bob davomida inson fiziologiyasi sirlari, neyropedagogika prinsiplari, Singapurning mashhur “Xarakter va fuqarolik” modeli hamda Yaponiyaning amaliy axloq tizimini o‘zbek mentalitetiga qanday qilib tabiiy singdirish mexanizmlarini eng mayda detallarigacha tahlil qilasiz. Qani, boshladik!

12.1-§. “Tarbiya” fanini interfaol usul va metodlar asosida o‘qitish

An’anaviy darslarni bir xotirlang. O‘qituvchi gapiradi, o‘quvchi jim eshitadi. Muammo shundaki, passiv eshitish orqali axloqiy me’yorlar aslo shakllanmaydi. Axloq — bu harakat. Uni faqat harakat, muloqot, xato qilish va ziddiyatlarni hal qilib ko‘rish jarayonida o‘rganish mumkin. Xo‘sh, nega aynan an’anaviy metodlar bizning sharoitda bunchalik oqsamoqda? Sababi juda oddiy. Bolaning miyasi ma’lumotni shaxsiy tajribasidan o‘tkazmaguncha, u bilan emotsional aloqa o‘rnatmaguncha uni o‘zlashtirmaydi. Mamlakatimiz ta’lim tizimini barqaror rivojlantirish bosqichida o‘quv jarayoniga innovatsion g‘oyalar va integratsiyalashgan texnologiyalarni kiritish hal qiluvchi vazifa sifatida belgilangan.

Ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) platformasining inqilobiy tabiati

Jahon pedagogikasida so‘nggi yillarda “Social and Emotional Learning” (SEL — Ijtimoiy-emotsional ta’lim) tushunchasi chinakam inqilob qildi. CASEL (Akademik, ijtimoiy va emotsional ta’lim bo‘yicha hamkorlik) xalqaro tashkilotining o‘nlab yillik tadqiqotlari shuni qat’iy isbotladiki, aynan shu yondashuv o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning yagona va eng samarali yo‘lidir. SEL shunchaki yuzaki metod emas, u butun boshli ta’limiy falsafa. U yoshlarning nafaqat maktabda, balki butun umri davomida muvaffaqiyatli bo‘lishini ta’minlaydigan beshta tayanch kompetensiyaga (ustunga) asoslanadi:

1. **O‘z-o‘zini anglash (Self-awareness):** O‘quvchi o‘zining ichki his-tuyg‘ularini, fikrlarini, ularning xatti-harakatiga va atrofidagilarga qanday ta’sir qilishini aniq tushunishi. Bu intrapersonal (ichki shaxsiy) domenga kiradi.
2. **O‘zini boshqarish (Self-management):** Kutilmagan stressni yengish, impulsiv harakatlarni jilovlash, o‘z oldiga shaxsiy va jamoaviy

maqsadlar qo‘yib, intizom bilan harakat qilish qobiliyati.

3. **Ijtimoiy anglash (Social awareness):** Turli madaniyat va qarashlarga ega odamlarni tushunish, jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy normalarni ilg‘ash va eng asosiysi — atrofga empatiya (hamdardlik) ko‘rsatish.

4. **Munosabatlar o‘rnata olish (Relationship skills):** Sog‘lom muloqot qura bilish, jamoada samarali ishlash, boshqalarni eshitish va kelishmovchilik yoki ziddiyatlarni tinch, konstruktiv yo‘l bilan hal etish san’ati.

5. **Mas’uliyatli qaror qabul qilish (Responsible decision-making):** Har qanday vaziyatda axloqiy me’yorlar, xavfsizlik qoidalari va o‘z xatti-harakatining kelajakdagi ijtimoiy oqibatlarini chuqur baholagan holda eng to‘g‘ri tanlovni amalga oshirish.

Tarbiya fanida ushbu beshlikni amalda qo‘llash o‘qituvchidan nihoyatda katta intellektual va emotsional mahorat talab qiladi. Darsda “to‘g‘ri so‘zlash kerak” deb o‘rgatish o‘rniga, “Do‘sting senga ishonib aytgan sirni boshqalar so‘rasa, yoki o‘sha sir jamiyatga xavf tug‘dirsa nima qilasan?” degan murakkab keysni (muammoli vaziyatni) o‘rtaga tashlash kerak. Shu tarzda miyadagi axloqiy tahlil markazlari faol ishga tushadi.

Xorijiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, SEL interventsiyalari nafaqat oddiy o‘quvchilarda, balki alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan (Special Educational Needs — SEN) bolalarda ham ajoyib natijalar bermoqda. Oddiy darsda o‘zini chetga tortadigan, muloqotga kirishishga qiynaladigan bolalar aynan shunday interfaol ssenariylar ichida o‘z fikrini erkinroq ifodalay boshlaydi. Ularda asta-sekin sinfdoshlarining emotsiyalarini tushunish, nomaqbul xulq-atvorni tormozlash kabi ko‘nikmalar rivojlanadi. Bu — ta’limda haqiqiy inklyuziya demakdir.

Interfaol metodlar arxitekturasi: Nazariyadan amaliyot sari

Poytaxt maktablaridan birida mutaxassislar ishtirokida o‘tkazilgan yaqindagi bir eksperiment barchaning e’tiborini tortdi. Kuzatuv uchun 8-sinf o‘quvchilari (jami 60 nafar) tasodifiy tarzda ikkita teng guruhga ajratildi. Nazorat guruhida “Tarbiya” darsi odatdagi an’anaviy ma’ruza, zerikarli savol-javob usulida o‘tildi. Tajriba guruhida esa butunlay

boshqacha yondashuv qo‘llanildi — darslar muammoli ta’lim (PBL), amaliy loyiha ishi va qizg‘in debat (munozara) formatiga o‘tkazildi. Natija esa rostakamiga kutilmagan edi. Tajriba guruhidagi o‘quvchilarda nafaqat axloqiy tushunchalar xotirada yaxshiroq saqlanib qoldi, balki ulardagi muammoni tanqidiy tahlil qilish, muqobil yechimlar izlash, o‘z pozitsiyasini dalillar bilan himoya qilish va o‘zganing fikrini hurmat qilish ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan naqd 40% ga yuqoriladi. Bu statistik raqamlar orqasida katta haqiqat yotibdi.

Xo‘sh, tarbiya darslarini jonlantirish uchun amalda qanday interfaol instrumentlardan foydalanishimiz kerak? Keling, eng saralarini batafsil ko‘rib chiqamiz:

- **Sinektika va Aqliy hujum:** O‘quvchilarga kundalik hayotda tez-tez uchraydigan qandaydir axloqiy dilemma tashlanadi. Masalan: “Sinfingizdagi bir o‘quvchi doim o‘zidan kuchsizlarni kalaka qiladi (bulling). Agar siz bu haqda o‘qituvchiga aytsangiz, sizni jamoadagilar 'chaqimchi’ deyishadi va yakkalab qo‘yishadi. Aytmasangiz, ko‘z o‘ngingizda adolatsizlik davom etaveradi. Qanday oqilona yo‘l tutgan bo‘lardingiz?” Aqliy hujum qoidasiga ko‘ra, bolalar yechim atrofida o‘z fikrlarini hech qanday senzura yoki cheklovsiz bildirishadi. O‘qituvchi ularning fikrini aslo inkor etmaydi, qoralamaydi. U faqat jarayonni yo‘naltiruvchi — fasilitator vazifasini bajaradi. O‘z navbatida fikrlar to‘qnashadi, bolalar o‘z variantlarining zaif tomonlarini ko‘ra boshlaydi.
- **“Qadriyatlar auksioni” psixologik o‘yini:** Bu o‘quvchilarning haqiqiy ichki ustuvorliklarini aniqlash va o‘zlariga ko‘rsatish uchun mo‘ljallangan ajoyib o‘yin. Bolalarga ma’lum miqdordagi ramziy pullar tarqatiladi. O‘qituvchi “sog‘liq”, “ijtimoiy mashhurlik”, “katta boylik”, “sodiq do‘st”, “dunyoviy tinchlik”, “mutlaq adolat” kabi qadriyatlarni “auksion savdosiga” qo‘yadi. Bola o‘zida bor cheklangan resursni qaysi qadriyatga sarflashini tezkor hal qilishi kerak. O‘yin yakunlangach, eng muhim qism — refleksiya boshlanadi. Bola nega aynan shu tanlovni qilganligi tahlil qilinadi. Bu jarayonning eng ajoyib jihati shundaki, bola kimgadir hisobot berish uchun emas, balki shaxsan o‘zining haqiqiy yuzini va botiniy ehtiyojlarini o‘zi uchun qaytadan kashf qiladi.
- **Raqamli integratsiya va QR-kestlar:** Zamonaviy ta’limda

innovatsiyalar faqat matematika yoki fizika uchun emas. O‘zbekistonda ta’lim tizimini isloh qilish doirasida joriy etilgan yangi avlod tarbiya darsliklari bunga yorqin misoldir. Endilikda darsliklarga maxsus QR-kodlar biriktirilgan bo‘lib, o‘quvchilar smartfonlari orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri YouTube tarmog‘idagi tematik videodarsliklarga, qisqa metrajli ijtimoiy roliklarga o‘tish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Kitob sahifasidagi quruq, jonsiz matn o‘rniga, o‘quvchi ma’lum bir hayotiy situatsiyani jonli videorolik orqali vizual ko‘radi. Darslikdagi “Refleksiya uchun”, “Ijodiy faoliyat”, “Tarixga nazar”, “Mustaqil faoliyat” hamda “Mantiqiy mulohaza uchun” ruknlari ostida voqealar chuqur muhokama qilinadi. Bu interfaollik bolaning diqqatini jamlabgina qolmay, axborotni analiz va sintez qilish qobiliyatini keskin oshiradi.

Tushunish yanada oson bo‘lishi uchun, keling, eski va yangi modellarning amaliy qiyosiy xaritasini chizib olamiz.

Jadval. Tarbiya darslarida an’anaviy va interfaol metodlarning qiyosiy tahlili matritsasi

Metodika turi	**O‘qituvchining darsdagi roli**	**O‘quvchining jarayondagi holati**	**Kutiladigan yakuniy natija (Kompetensiya)**
An’anaviy ma’ruza	Bosh axborot uzatuvchi, yakka dominant, nazoratchi	Passiv tinglovchi, faqat eshitib qabul qiluvchi	Qoidalarni mexanik yoddan bilish (faqat kognitiv xotira darajasida)
Rolli o‘yinlar (Role-play)	Ssenariy muallifi, kuzatuvchi, maslahatchi	Aktyor, real qaror qabul qiluvchi qahramon	Empatiya, voqeaga boshqalar o‘rniga o‘zini qo‘yib baxo berish
Keys-stadi (Case study)	Kutilmagan muammo yaratuvchi, ochiq moderator	Erkin tahlilchi, muqobil yechim taklif etuvchi	Tanqidiy fikrlash, shaxsiy fikrni himoya qilish va mas’uliyatni his etish
Ijtimoiy loyihalar (PBL)	Yo‘naltiruvchi maslahatchi, tajribali fasilitator	Mustaqil tashabbuskor, strategik ijrochi, komanda a’zosi	Tashkilotchilik va liderlik, jamoaviy hamkorlik, murakkab muammolarni yechish va ongli intizom

Yuqoridagi jadval raqamlaridan bir narsa yaqqol ko‘rinib turibdiki, interfaol yondashuv o‘qituvchidan oddiy nutq so‘zlash texnikasidan ko‘ra

beqiyos darajada koʻproq pedagogik mahorat va ijodiy jasoratni talab etadi. “Pedagogik mahorat” fanining zamonaviy talqini shuni uqtiradiki, oʻqituvchi har bir darsda kutilayotgan natijalarni oldindan dizayn qilishi, oʻzining va oʻquvchilarining faoliyatini rejalashtirishi — ya’ni “konstruktiv faoliyat” olib borishi shart. Bugungi kunning tarbiya fani oʻqituvchisi endi minbarda turib qandaydir abstrakt “yaxshiliklar” haqida gapiradigan voiz emas, u bolaning ichki dunyosida kechayotgan jarayonlarni oʻrganuvchi ijtimoiy laboratoriyadagi yetakchi tadqiqotchi va konstruktordir.

12.2-§. Oʻquvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishda yosh va fiziologik xususiyatlarni inobatga olish zaruriyati

Pedagogika olamida tez-tez uchraydigan, ammo ta’lim muassasalarida koʻpincha e’tiborsiz qoldiriladigan juda oʻrinli bir savol bor: Nega birinchi sinf oʻquvchisi oʻqituvchining aytganini hech qanday e’tirozsiz, soʻzsiz bajaradi-yu, sakkizinchi sinf oʻquvchisi har bir berilgan qoidaga shubha, ba’zan isyon bilan qaraydi? Ustozlar bu holatni asosan “bola tarbiyasi buzildi” yoki “atrof-muhit yomonlashdi” deb oqlashga harakat qilishadi. Vaholanki, buning ostida yotgan eng asosiy, obyektiv omil — bu bolaning bevosita fiziologik, xususan, neyrobiologik rivojlanish qonuniyatlaridir.

Inson bosh miyasidagi prefrontal korteks deb ataluvchi qism bor. Aynan shu hudud oqilona qaror qabul qilish, kelib chiqadigan oqibatlarni chuqur tahlil qilish, sabr qilish va hissiy impulslarni nazorat qilish uchun mas’uldir. Fan isbotlagan haqiqat shuki, bu qism odamda taxminan 25 yoshgacha toʻliq shakllanib boʻlmaydi. Oʻsmirlik davrida esa miyaning emotsiyalar uchun javobgar boʻlgan amigdala qismi prefrontal korteksga nisbatan tezroq rivojlanadi va dominantlik qiladi. Shunday ekan, bizning 13-14 yoshli gormonlar ta’sirida yonayotgan oʻsmirdan oʻzini 30 yoshli yetuk insonga xos sokin tutishini va kelajagini chuqur tahlil qilib strategik maqsad qoʻyishini qat’iy talab qilishimiz mantiqqa butunlay ziddir. Tarbiya fani oʻqituvchisi ushbu tibbiy-fiziologik haqiqatni bilmas ekan, uning barcha pedagogik urinishlari xuddi quruq qumga suv sepishdek samarasiz ketaveradi.

Orzu, Maqsad va Motivatsiya poydevorining evolyutsiyasi

Inson bolasida orzu nimaligini anglash qobiliyati juda erta, goʻdaklik

chog‘idanoq shakllanadi. Biroq “orzu” va “maqsad” tushunchalari o‘rtasida katta neyrokognitiv jarlik bor. Orzu — bu hissiyotlarga asoslangan, ko‘pincha real mas’uliyat talab etmaydigan, bajarilmasa ham katta psixologik travma bermaydigan passiv holat (masalan, bolakayning “Katta bo‘lsam uchuvchi yoki kosmonavt bo‘laman” deyishi). Maqsad esa mutlaqo boshqa hodisa. U aniq vaqt muddatiga, tizimli rejaga va muntazam ijroiy harakatga asoslangan proaktiv qadamdir.

Tarbiya darslarida o‘quvchini ana shu passiv orzular dunyosidan faol maqsadlar tekisligiga olib o‘tish shunchaki nasihatlar bilan bo‘lmaydi. Bu yerda OTM talabalari — bo‘lajak pedagoglar yaxshi bilishi shart bo‘lgan “yaxlit yondashuv” tamoyili ishga tushishi kerak. O‘qituvchining bosh vazifasi bolaning ichki qiziqishlari, ijtimoiy muhitdagi yashirin motivlari hamda ta’limiy maqsadlarni bitta markaziy nuqtaga fokuslashdir. Bolaning kognitiv va axloqiy yuksalish trayektoriyasi uning yoshiga monand keskin o‘zgarib boradi. Shularni tizimlashtirib ko‘rsak, quyidagi manzaraga guvoh bo‘lamiz:

Jadval. Yosh davrlari bo‘yicha axloqiy va kognitiv rivojlanish trayektoriyasi

Rivojlanish bosqichi	Motivatsiya manbai	Maqsad qo‘yish ko‘lami	Intizom va itoatkorlik shakli	Kognitiv reaksiyasi
Boshlang‘ich sinf (7-10 yosh)	Tashqi motivatsiya (Ota-ona, ustoz maqtovi, yorliqlar, shirinlik)	Qisqa muddatli, yaqin natijali (“Bugun vazifamni qilib olsam bo‘ldi”)	So‘zsiz itoatkorlik va avtoritetga ergashish	Qoidalarni so‘roqsiz qabul qilish, kattalar nima desa shunga ishonish
O‘rta sinf (11-14 yosh)	O‘tish davri motivatsiyasi (Tengdoshlar o‘rtasida tan olinish, guruhga qo‘shilish)	O‘rta muddatli (“Chorakni yaxshi yopsam, kompyuter olib berishadi”)	Isyonkorlik, chegaralarni sinab ko‘rish, tahlilga o‘tish	Qoidalarga shubha bilan qarash, “Nega endi bunday bo‘lishi kerak?” deb mantiq qidirish
Yuqori sinf (15-18 yosh)	Ichki motivatsiya (Shaxsiy manfaat, kelajak karyerasi, jamiyatdagi o‘rni)	Strategik, uzoq muddatli (“Universitetga kirishim va o‘z kasbimni topishim kerak”)	Ongli intizom, shaxsiy javobgarlikni anglash	Keng qamrovli va tanqidiy tahlil, xatti-harakat oqibatlarini modellashtirish

Jadvaldan ko‘rinib turganidek, fiziologik jihatdan kichik yoshdagi bola ustozning maqtoviga qattiq muhtoj bo‘ladi. Ular uchun maqsad qo‘yish

texnikasi iloji boricha kichik, ushlash mumkin bo‘lgan natijalarga qaratilishi zarur. Ammo o‘smirlarda gormonal inqiloblar fonida “Men”ini tasdiqlash, jamiyatdan o‘z o‘rnini qidirish ehtiyoji birinchi o‘ringa chiqadi. Bu yoshda ularga faqat maqtab baho qo‘yish kabi tashqi motivatsiya ish bermaydi. Tarbiya fani doirasida “SMART” texnologiyasi asosida maqsadlar shakllantirish, o‘zini-o‘zi vizual rivojlantirish xaritasini chizish orqali yoshlarda ichki motorni ishga tushirish zarur.

Tanqidiy tafakkur: Kattalarga qarshi isyon emas, tahlil qobiliyati

Bizning stereotiplarga boy jamiyatimizda ko‘pincha fikrini ochiq va tanqidiy bildiradigan o‘quvchini “qaysar”, “itoatsiz” yoki “tarbiyasi og‘ir” deb tamg‘alash odati bor. Vaholanki, ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy tafakkur aslida kelajakda muvaffaqiyatli, jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘ladigan erkin shaxsning eng ajralmas va hal qiluvchi qismidir. Tanqidiy fikrlash yoshlarga soniyasiga tonnalab yopirilib kelayotgan axborot oqimini tahlil qilish, chalg‘ituvchi dalillarni xolisona baholash, noto‘g‘ri taxminlarni aniqlab olish va turli manipulyatorlarning tuzog‘iga tushib qolmaslik imkonini beradi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning dolzarbligi nimada? Uning zarurati shundaki, u yoshlarni quruq yodlashdan, birovning chizgan chizig‘idan ko‘r-ko‘rona yurishdan voz kechib, har bir ijtimoiy hodisaning tub ildiziga qarashga undaydi. Qanday qilib?

1. *Muammoni aniqlash va strukturali tahlil qilish:* Bola yuzaga kelgan vaziyatni shunchaki taqdir deb qabul qilmaydi. U muammoning haqiqiy sabablarini, harakatlantiruvchi kuchlarini izlaydi.

2. *Ijodkorlik (Qutidan tashqarida fikrlash — Out of the box thinking):* Barcha takrorlaydigan standart, siyqasi chiqqan yechimlar o‘rniga noan’anaviy, muqobil variantlarni ko‘rib chiqishga odatlanadi.

3. *Muloqot, bag‘rikenglik va asoslash:* O‘zining shaxsiy fikrini boshqalarga tajovuzsiz, konstruktiv argumentlar bilan tushuntira olish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi.

Aynan shu jarayonlar o‘quvchini kelajakdagi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy bo‘ronlarga chinakamiga tayyorlaydi. O‘smirlik davrida miya faoliyati neyroplastiklikning (yangi aloqalarni yaratish xususiyati) eng yuqori cho‘qqisida bo‘ladi. Agar shu nozik davrda bolaga axborotni

filtrlamasdan qabul qilish uqtirilsa, barcha e’tirozlari bo‘g‘ilsa, u bir umr birovga qaram, tobe shaxs bo‘lib voyaga yetadi. Zamonamiz pedagoglarining maqsadi qafasdagi itoatkor qushlarni emas, kenglikda erkin parvoz qila oladigan, mas’uliyatni yelkasiga oladigan yoshlarni yetishtirishdir.

Mas’uliyat va ongli intizomning shakllanish sirlari

Intizom aslida ikki xil bo‘ladi: tashqi qo‘rquvga asoslangan intizom va ichki e’tiqodga asoslangan ongli intizom. Qo‘rquvga asoslangan intizom faqat nazoratchi (o‘qituvchi, ota-ona, politsiya) jismonan borligidagina ishlaydi. Masalan, o‘qituvchi sinfda qattiq qiyofada o‘tirganida hamma pashsha uchsa eshitiladigan darajada jim o‘tiradi, ammo u eshikdan chiqib ketishi bilanoq sinfni to‘polon tutadi. Bu ko‘rinish — intizom emas, balki shunchaki repressiv itoatdir.

Ongli intizom esa butunlay o‘zgacha mezon. U shaxsning ruhiy e’tiqodi, umumiy madaniyati va axloqining chuqur tomirlariga tutashgan ijtimoiy fenomendir. Uning markazida qoidalarga ko‘r-ko‘rona bo‘ysunish emas, balki o‘z xatti-harakatining kelajakdagi oqibatini oldindan ko‘ra bilish, atrofdagilar, jamiyat va vatan oldidagi burchini samimiy anglash yotadi. Maktab ostonasida ongli intizomni shakllantirish uchun faqatgina jazo (kundalikka yomon baho qo‘yish, ota-onasini chaqirtirish) va rag‘bat (maqtash) choralarini qo‘llash endilikda aslo yetarli emas. Bunga o‘quvchining ichki qadriyatlar tizimini o‘zgartirish orqali erishiladi.

Bolalarni kichik jamoat ishlariga jalb qilish, darsda kichik guruhlarga sardor etib tayinlash, ularga avval faqat kattalar qiladigan ishlarni ishonib topshirish orqali ajoyib natija olish mumkin. Bu vaqtda bolaning miyasidagi mukofotlash tizimi (dofamin gormoni) to‘g‘ri tartibda ishlay boshlaydi va u o‘zining mas’uliyatli vazifasini mustaqil ravishda va halol bajarganidan lazzatlanish, faxrlanish hissini tuyadi. Aynan shu his kelajakdagi barkamol xarakterning po‘lat poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

12.3-§. Bu borada xorijiy tajribalardan amaliyotga keng joriy etish masalalari

Tasavvur qiling, nega Yaponiyada odamlar jahon chempionatida ularning jamoasi g‘alaba qozonsa ham, mag‘lub bo‘lsa ham stadiondagi o‘z

joylarini top-toza qilib supurib ketishadi? Yoki nega yer osti qazilma boyliklariga ega bo‘lmagan mitti Singapur dunyodagi eng rivojlangan va ayni paytda korrupsiyadan xoli, intizomli jamiyatlardan biriga aylana oldi? Bularning barchasi qandaydir genga bog‘liq hodisa yoki qulay iqlim ta’siri emas. Bu yutuqlarning negizida — maktab partasidan boshlangan, davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan va o‘nlab yillar davomida sayqallangan “Xarakter ta’limi” yotadi. Keling, ta’lim ko‘rsatkichlari bo‘yicha dunyoda eng ilg‘or bo‘lgan xorijiy davlatlar qanday qilib yoshlarni quruq bilimlarga ko‘mib tashlashdan voz kechib, birinchi navbatda “inson qurish” strategiyasiga o‘tganligini chuqurroq, qiyosiy jihatdan o‘rganamiz.

Yaponiya: Qoidalarsiz, ammo qat’iy intizom (“Tokkatsu” va “Dotoku” falsafasi)

Yaponiya ta’lim tizimi butun dunyo pedagoglari tomonidan ko‘pincha o‘quvchilarining akademik ko‘rsatkichlariga qarab emas, balki ularning g‘ayrioddiy, hayratlanarli darajadagi axloqiy yondashuvi bilan alohida e’tirof etiladi. Yapon maktablarida tarbiya (Dotoku — axloq darslari) va Tokkatsu (maxsus faoliyat) shunchaki jadvaldagi alohida fan emas, balki maktab hayotining har bir soniyasiga, har bir nafasiga singdirilgan yashash tarzidir.

Eng mashhur va ko‘pchilikni hayratga soladigan, ammo bizning mehnatsevar mentalitetimizga juda mos keladigan jihatlardan biri — bu tozalash amaliyotidir (O-soji). Yapon maktablarida farroshlar deyarli yo‘q. Darsdan so‘ng sinfxonalar, uzun koridorlar, oziq-ovqat zallari, hatto hojatxonalarni ham o‘quvchilarning o‘zlari jamoa bo‘lib tozalaydi. E’tibor bering, bu bolalar mehnatidan foydalanish emas, bu muqaddas pedagogik vosita. Xo‘sh, bu holat qanday tarbiyaviy natija beradi?

- **Kuchli mas’uliyat va egalik hissi (Ownership):** Bola o‘zi egilib tozalagan, mehr bergan partaga hech qachon ruchka bilan chizib ketmaydi. Atrof-muhit uning uchun begona mulk emas, o‘zining ikkinchi uyi ekanligini amalda, ter to‘kib his qiladi.
- **Tenglik, hamjihatlik va kamtarlik:** Vazirlar mahkamasi xodimining bolasi ham, oddiy ishchining bolasi ham birgalikda latta ko‘tarib pol yuvadi. Bu jarayon har qanday sinfiy, ijtimoiy tabaqalanishning, kibrning oldini oladi. Ular bir-birlariga empatiya va

jamoaviy yordam koʻrsatishni oʻrganadilar.

Yapon yondashuvining yana bir oʻta nozik va muhim qismi — **qoʻrquvsiz intizomdir**. Intizom oʻqituvchining doimiy ravishda baland ovozda baqirishi yoki tahdid qilishi bilan emas, balki kunlik qat'iy, mantiqiy rutinlar va oʻzaro ishonch orqali oʻrnatiladi. Oʻqituvchilar bu yerda shunchaki dars oʻtuvchi emas, balki hayotiy mentor (ustoz) va ideal xulq namunasidir. Shu bilan bir qatorda, yaponlar "nol test" (zero test) degan noyob amaliyotni qoʻllaydilar. Ya'ni, axloqiy ta'lim, xarakter shakllanishi boʻyicha hech qanday yakuniy imtihon, yozma ish yoki baholash boʻlmaydi. Sababi nima? Chunki bola biron yaxshilikni kundaligiga "5" baho olish uchun emas, balki shunchaki ushbu narsa toʻgʻri boʻlgani uchun qilishi kerak. Baho uchun qilingan yaxshilik — bu xarakter emas, tijoratdir.

Bizning amaliyotga joriy etish imkoniyatlari: Bizning umumta'lim maktablarimizda ham qadimdan qolgan "navbatchilik" tizimi bor, lekin u oʻquvchilar tomonidan koʻpincha majburiyat, jazo yoki tezroq qutulish kerak boʻlgan ishdek qabul qilinadi. Buni butunlay oʻzgartirish uchun tarbiya oʻqituvchilari sinfda ixtiyoriy "tozalik, ekologiya va shinamlik loyihalari"ni joriy etishlari, oʻquvchilarga oʻz atrof-muhitlari uchun mas'uliyatni chuqur gʻurur va faxr bilan anglashlariga yordam berishlari zarur.

Singapur: "Sharqona qadriyatlar va raqamli asr progressi" (CCE modeli)

Singapur Respublikasining moʻjizaviy ta'lim tizimi koʻpgina davlatlar uchun ushalmas orzudek koʻrinadi. Kechagina mustamlaka iskanjasidan chiqqan, tabiiy resurslari umuman boʻlmagan kichik orol davlat qanday qilib bor-yoʻgʻi bir avlod umri davomida uchinchi dunyodan birinchi dunyo davlatlari safiga, iqtisodiy va intellektual gigantga aylandi? Bu taraqqiyotning me'mori hisoblangan Li Kuan Yu (Lee Kuan Yew) asos solgan moʻjizaning markazida beshta bukilmas tamoyil turadi: demokratiya, adolat, tinchlik, farovonlik va tenglik. Singapur hukumati oʻzining yagona va eng qimmatli resursi "inson kapitali" ekanligini anglagan holda ta'limga barcha pullarni tikdi.

Bugungi kunda Singapur maktablarida **Character and Citizenship Education (CCE — Xarakter va Fuqarolik Ta'limi)** deb nomlangan

maxsus doiraviy, keng qamrovli dastur ishlaydi. Ushbu dastur zamonaviy, tez o‘zgaruvchan davrning eng murakkab muammolariga — asr o‘lati bo‘lgan giper-globallashuvga, sun’iy intellekt (AI) xavfiga, ijtimoiy tarmoqlardagi yolg‘on (fake) axborotlarga va milliy identitetning yo‘qolish xavfiga qarshi mustahkam ma’naviy qalqon sifatida xizmat qilmoqda.

Singapur tajribasidan biz bugunoq o‘rganishimiz kerak bo‘lgan eng katta dars — bu ulardagi **“Maqsad, Qadriyatlar va Fazilatlar” (Purpose, Values, Virtues)** tizimini amaliy ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar bilan shunday ustalik bilan uyg‘unlashtirganidadir. Darslarda o‘qituvchilar o‘quvchilar bilan birgalikda sun’iy intellekt yordamida yasalgan dipfeyk (deepfake) videolarni tahlil qilishadi, uning ijtimoiy va axloqiy oqibatlarini ochiq muhokama qilishadi. Bolaga kichik yoshidanoq internet makonida qanday qilib kiber xavfsizlikka rioya qilish, axborotlarni saralash va mas’uliyatli “yaxshi raqamli fuqaro” bo‘lish tizimli o‘rgatiladi.

Bizning O‘zbekiston amaliyotiga joriy etish uchun: Tarbiya darsliklarimizga faqatgina o‘tmishdagi qahramonlarimiz, “Alpomish” dostoni yoki qadimgi mutafakkirlarimizning hikmatlarinigina emas, balki real kibermakonda axloq, raqamli fuqarolik, internet trollar, anonimlik muammosi va kiberbullingga qarshi ma’naviy immunitet mavzularini chuqur va dolzarb qilib kiritishimiz mutlaqo shart. Biz bobolarimiz qoldirgan o‘lmas milliy qadriyatlarimizni yoshlarga zerikarli qilib emas, balki zamonaviy raqamli davr tiliga o‘gira olsakkina ularning e’tiborini chalg‘itmasdan ushlab qola olamiz.

Xarakter ta’limi va Raqamli fuqarolikning global integratsiyasi

So‘nggi yillarda chop etilgan nufuzli Xalqaro Scopus bazasiga kiruvchi tadqiqotlar shuni isbotlamoqdaki, axloqiy ta’lim endilikda an’anaviy lokal muhitdan global kiber-muhitga ko‘chgan. Rivojlangan G‘arb va Osiyo mamlakatlarida tarbiya fani ko‘pincha an’anaviy va progressiv yondashuvlar o‘rtasidagi raqobat maydoniga aylangan. An’anaviy yondashuv avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan urf-odatlarga, avtoritetga tayansa, progressiv yondashuv o‘quvchini kosmopolit global fuqaro sifatida ko‘radi va undan qotib qolgan dogmalarni ham, keraksiz stereotiplarni ham mantiqiy shubha ostiga olishni talab qiladi.

Bu ikkisining oltin o‘rtalig‘ini topish — bugungi zamonaviy ta’lim

olimlarining bosh vazifasidir. 2024-yilda e’lon qilingan ilmiy ishlarda ta’kidlanishicha, “Raqamli fuqarolik ta’limi” (DCE) barqaror rivojlanish va yaxshi boshqaruvning asosi hisoblanadi. Ammo bu ta’lim faqat g‘arbiy standartlar bilan emas, balki qatiq mahalliy qadriyatlar asosida qurilsagina jamiyatda kutilgan samarani beradi. Masalan, Indoneziya o‘zining “Gotong Royong” (o‘zaro yordam) qadriyatini raqamli etika bilan birlashtirganidek, O‘zbekiston ham o‘zining “Hashar”, “Kattaga hurmat, kichikka izzat”, “Andisha” kabi yuksak qadriyatlarini raqamli muhitdagi o‘zaro hamkorlik, kibermakondagi muloyimlik va axborot madaniyati bilan singdirishi mumkin.

Keling, vaziyatga tamoman boshqa burchakdan qaraylik. Agar o‘quvchi maktabda soatlab qonun ustuvorligi, adolat va halollik haqida eshitsa-yu, darsdan chiqib uyiga borganda ota-onasining jamiyatdagi mavjud qonunbuzarliklar yoki tanish-bilishchilik haqida xuddi oddiy va tabiiy holdek bamaylixotir gapirayotganini ko‘rsa, uning nozik miyasida qanday jarayon ro‘y beradi? To‘qnashuv! Va afsuski, ming afsuski, bu asabiy to‘qnashuvda ko‘pincha kitobiy gaplarni gapiradigan maktab yutqazadi, real hayot esa g‘alaba qozonadi.

Shu boisdan jahon ta’lim modellarining eng katta va strategik yutug‘i shundaki, ular tarbiyani faqatgina bitta fan o‘qituvchisining muammosi emas, balki butun jamiyat ishi darajasiga olib chiqa olgan. Tadqiqotchilar aniqlashicha, ta’lim muassasasi, ota-ona va mahalliy hamjamiyat o‘rtasidagi uzviy hamkorlik zanjiri (triada) yo‘lga qo‘yilmas ekan, har qanday eng qimmat va zamonaviy tarbiya metodikasi faqatgina maktab ostonasigacha ishlaydi.

XII bob bo‘yicha xulosa

Yuqoridagi butun boshli nazariy va amaliy tahlillarni bitta mantiqiy nuqtaga jamlasak, manzaramiz to‘liq oydinlashadi. Tarbiya fani o‘qituvchisi — bu shunchaki jadvaldagi fan soati egasi emas, u davlatning va umuman butun millatning kelajakdagi ma’naviy immunitetini shakllantiruvchi bosh intellektual arxitektordir. E’tibor bergan bo‘lsangiz, an’anaviy, mexanik yodlatish va doimiy passiv pand-nasihat usullari o‘zining tarixiy davrini batamom o‘tab bo‘ldi. Raqamli asr ostonasida

turgan bugungi global avlod o‘z-o‘zini erkin anglashga, tanqidiy fikrlashga, axborotlarni filtrlashga va o‘zining atrof-muhitini faol ravishda o‘zgartirishga qodir ishtirokchiga aylanib ulgurgan. Demak, biz o‘rganayotgan pedagogik metodikamiz ham xuddi shunga mos ravishda nihoyatda tez moslashuvchan, kreativ, interfaol va eng asosiysi insonning kognitiv fiziologiyasi qonuniyatlariga aniq asoslangan bo‘lishi mutlaqo shart.

Jahon tajribasi, xususan, Singapurning favqulodda innovatsion qadriyatlar va raqamli etika tizimi hamda Yaponiyaning bolalarga kundalik oddiy rutina orqali mas’uliyat va qadriyatlarni tarbiyalash amaliyoti isbotlab turibdiki, sof axloq — faqat kitoblardagi uzun matnlardan emas, balki real, kundalik jismoniy va aqliy xatti-harakatlardan o‘zlashtiriladi. O‘zbekiston Respublikasining barcha umumta’lim maktablarida tarbiya fanini o‘qitishda xalqaro ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) elementlarini qat’iyat bilan va keng joriy etish, o‘quvchini jim tinglovchi obyektdan murakkab muammolarga kreativ yechim izlovchi aktiv tadqiqotchiga aylantirish — mamlakatimiz taraqqiyoti va millat kelajagi uchun tashlangan eng to‘g‘ri, strategik va ortga qaytmas qadamdir. Unutmang, Tarbiya shunchaki ta’limning yonidagi kichik bir qo‘shimcha ilova emas, u barcha fanlarni o‘z atrofida ushlab turuvchi markaziy o‘zakdir.

Nazorat savollari va amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. Ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) tizimidagi “o‘z-o‘zini anglash” (intrapersonal) va “ijtimoiy anglash” (interpersonal) domenlarining o‘zaro zanjirli bog‘liqlik mexanizmlarini ilmiy nuqtai nazardan qanday izohlaysiz?
2. Nima sababdan an’anaviy, faqatgina ma’ruzaga va itoatga asoslangan tarbiya usullari bugungi global axborot makonida o‘sib kelayotgan o‘smirlar uchun samarasiz hisoblanadi? Fikringizni miyaning prefrontal korteksi hamda amigdala rivojlanishi qonuniyatlari bilan bog‘lang.
3. Yaponiyaning “Tokkatsu” va “O-soji” pedagogik falsafasida mas’uliyat hamda daxldorlik hissi qaysi vositalar orqali yoshlarning amaliy kun tartibiga joriy etiladi?

4. Singapur ta’lim tizimidagi “Character and Citizenship Education” (CCE) dasturining bosh maqsadi nimalardan iborat va uni bugungi shiddatli kiber xavflar (deepfake, kiberbulling) bilan mantiqiy bog‘liqligi nimada?

5. Ongli intizom tushunchasi tashqi bosim va “qo‘rquvga asoslangan intizom”dan tubdan farq qilishini isbotlovchi asosiy psixologik-pedagogik argumentlarni sanab o‘ting.

Amaliy vazifalar

1. Keys (Muammoli vaziyat): 9-sinf o‘quvchisi ijtimoiy tarmoqlarda o‘z sinfdoshining obro‘sini to‘kuvchi, kamsituvchi suratini tarqatib yubordi. Siz tajribali tarbiya fani o‘qituvchisi sifatida bu holatda an’anaviy jazolash (ota-onasini chaqirtirish, bahosini pasaytirish) usulidan voz kechib, SEL yondashuviga asoslangan holda ziddiyatni qanday hal qilasiz? Ikkala o‘quvchini yarashtirish va aybdorda empatiya uyg‘otish bo‘yicha aniq pedagogik qadamlaringizni yozib chiqing.

2. Tahlil (Tanqidiy yondashuv): O‘quvchilarda maqsad qo‘yish va ichki motivatsiyani shakllantirishda boshlang‘ich, o‘rta hamda yuqori sinf o‘quvchilarining intellektual hamda ruhiy olami qanday evolyutsion bosqichlardan o‘tadi? Mavzudagi 2-jadvalga tayanib, dars o‘tish uslubingiz har bir yosh toifasida qanday o‘zgarishini chuqur tahlil qiling.

3. Taqqoslash: Tarbiya darslarida qo‘llaniladigan “Aqliy hujum” (Sinektika) va “Qadriyatlar auksioni” psixologik interfaol usullarining o‘quvchidagi o‘zgarishlarga ta’sirini solishtiring. Ular qaysi jihatlari bilan bir-birini to‘ldiradi va real auditoriya sharoitida qaysi biri qanday natija berishi kafolatlangan?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Loyihaviy ish: O‘zingizni amaliyotdagi pedagog deb tasavvur qiling. Vazifangiz — 11-sinf o‘quvchilari uchun “Raqamli fuqarolik va kiber-etika” mavzusida 45 daqiqalik innovatsion tarbiya darsi ssenariysini ishlab chiqish. Darsda o‘quvchilar yuzaki eshituvchi emas, balki bevosita ishtirokchi bo‘lishi shart. Buning uchun rolli o‘yinlar yoki guruhli debat metodlaridan foydalaning va darsning xaritasini qog‘ozda to‘liq chizing.

2. **Kuzatuv va esse:** O‘zingiz yashayotgan hududdagi ixtiyoriy bitta umumta’lim maktabiga tashrif buyuring (yoki o‘z o‘quvchilik tajribangizni chuqur eslang). Maktabdagi tozalik va kunlik navbatchilik tizimi o‘quvchilarda qay darajada “ijtimoiy mulkka daxldorlik” hissini uyg‘otayotganini Yaponiya maktablaridagi chinakam “O-soji” amaliyoti bilan tanqidiy qiyoslang. Natijalar bo‘yicha 2 betlik tahliliy essé yozing va bizning maktablarimizdagi navbatchilikni ixtiyoriy qadriyatga aylantirish bo‘yicha o‘z shaxsiy mexanizmingizni taklif qiling.

XIII BOB. TA’LIM MUASSASASI O‘QUVCHILARNING OTA-ONALARI BILAN OLIB BORADIGAN ISH SHAKL VA METODLARI

Tayanch so‘z va iboralar: *Oila fenomeni, ijtimoiy institutlar hamkorligi, konseptual ekologik model, ota-ona faolligi, Joyce Epstein modeli, ikki tomonlama tizimli muloqot, "Ochiq eshiklar kuni", "Sendvich" texnikasi, empatik tinglash, "Ota-onalar universiteti" innovatsiyasi, inklyuziv muloqot maydoni.*

Pedagogik jarayonda oila fenomenining o‘rni

Auditoriyaga kirib borayotgan yosh mutaxassis o‘zining akademik bilimlari, interaktiv dars ishlanmalari va innovatsion texnologiyalari bilan dunyoni o‘zgartirishga tayyor bo‘ladi. U pedagogika fanining eng so‘nggi yutuqlari bilan qurollangan. Biroq, amaliyot boshqa narsani ko‘rsatadi. Eng mukammal rejalashtirilgan dars, eng ilg‘or raqamli metodika va eng kuchli notiqlik san’ati ham bitta muhim poydevor yetishmasa, kutilgan natijani bermaydi. Bu poydevor nima? Bu — oilaning ta’lim jarayoniga bevosita, ongli va tizimli aralashuvidir.

Vaziyatga realistik burchakdan qaraylik. O‘quvchi sutkaning faqatgina ma’lum bir qismini maktab devorlari orasida o‘tkazadi. Qolgan ulkan vaqt davomida u o‘z oilasi, mahallasi va keng ijtimoiy muhit qurshovida yashaydi. Ta’lim tizimida shunday aksioma mavjud: agar pedagog sinfxonasida qurayotgan kognitiv va ma’naviy binoni ota-ona o‘zining uydagi beparvoligi, ijtimoiy loqaydligi yoki tarbiyaviy johilligi bilan buzaversa, o‘qituvchining har qanday qahramonligi zoye ketadi. Aynan shu sababli, bo‘lajak mutaxassisning faoliyati faqatgina o‘quvchilarga bilim berish bilangina cheklanib qolishi mumkin emas. Professional pedagog, avvalo, kattalar — ota-onalar bilan ishlash ustasi, jamoatchilik fikrini shakllantiruvchi lider bo‘lishi shart.

Ushbu bobni o‘rganishdan ko‘zlangan asosiy maqsad — murakkab, ba’zan ziddiyatli va turli ijtimoiy qatlamlarga mansub ota-onalar bilan ortiqcha hissiyotlarsiz, ilmiy asoslangan metodlar yordamida ishonchli hamkorlik ko‘prigini qurish sirlarini o‘zlashtirishdir. Bu jarayonda quruq

nazariy qoliplardan qochib, real pedagogik amaliyotda ishlaydigan, ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan va milliy mentalitetimizga mos keladigan proaktiv strategiyalarni tahlil qilamiz. Talaba ota-onani shunchaki kuzatuvchi emas, balki ta’lim tranzaksiyasining to‘laqonli va faol subyektiga aylantirish vositalarini chuqur tushunib yetishi kutiladi.

13.1-§. Ijtimoiy institutlar

Inson o‘z-o‘zidan murakkab ijtimoiy mavjudotga aylanib qolmaydi. Uning shaxsi muayyan ijtimoiy filtrlar, qadriyatlar va normalarni singdiruvchi mexanizmlar orqali o‘tadi. Sotsiologiya va pedagogika fanlarida bu o‘ziga xos “zavodlar” ijtimoiy institutlar deb ataladi. Bola rivojlanishida to‘rtta asosiy ijtimoiy makon alohida o‘ringa ega: onaning bag‘ri (birlamchi hissiy muhit), oila tizimi, ta’lim muassasasi (maktab) va jamoatchilik yoki bizning sharoitimizda — mahalla.

Ijtimoiy institutlar nazariyasining tub mohiyatiga nazar tashlasak, har bir institut o‘ziga xos vazifa, yozilmagan qoidalar va ta’sir kuchiga ega ekanligini ko‘ramiz. Bu o‘rinda maktab, oila va mahalla hamkorligi alohida ajratilgan harakatlar yig‘indisi emas, balki bolani o‘rab turuvchi yaxlit va jonli ijtimoiy himoya qobig‘idir. Sotsiologik va psixologik yondashuvlarga ko‘ra, bola rivojlanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy institutlarning ekologik modeli o‘zaro ta’sir qiluvchi konsentrik doiralar tizimidan iborat. Urie Bronfenbrenner nazariyasiga asoslangan bu konseptual ekologik modelda markazda doimo o‘quvchi turadi. Uning atrofidagi birinchi, eng yaqin qatlamni (mikrotizimni) oila va tengdoshlar tashkil etadi. Ushbu qatlam bolaning bevosita tajribasi va hissiyotlarini shakllantiradi. Undan keyingi yirikroq doira (mezotizim) — maktab va mahalla kabi tuzilmalarni o‘z ichiga oladi va mikrotizimlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni (masalan, ota-ona va o‘qituvchi o‘rtasidagi muloqotni) ifodalaydi. Eng tashqi qatlam (makrotizim) esa davlat qonunlari, ijtimoiy normalar, iqtisodiy sharoitlar va umumiy madaniyatni o‘zida mujassam etadi.

Oila — bolaning birinchi mikrodunyosi. Aynan shu yerda dunyoga, boshqa insonlarga va ijtimoiy tizimlarga nisbatan asosiy ishonch yoki ishonchsizlik shakllanadi. Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga tayanadigan bo‘lsak, bolaning har qanday kognitiv qobiliyati

dastlab ijtimoiy tekislikda (odamlar, birinchi navbatda ota-ona bilan muloqotda), shundan so‘ngigina psixologik tekislikda (ichki tafakkurda) namoyon bo‘ladi. Shunday ekan, oiladagi muloqot sifati, til boyligi va qadriyatlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri maktabdagi akademik o‘zlashtirishga ta’sir o‘tkazadi.

Zamonaviy sotsiologik tadqiqotlar oilalarning ta’limga munosabatini chuqur tahlil qiladi. Olimlarning kuzatishiga ko‘ra, tarbiyaning “tabiiy o‘sish” deb nomlanuvchi uslubida — ya’ni ota-ona bolaning shunchaki fiziologik ehtiyojlarini (yeb-ichish, kiyinish) ta’minlash bilan cheklanib, uning kognitiv va ma’naviy ta’limiga aralashmaydigan muhitda o‘sgan bolalarda maktab kabi rasmiy ijtimoiy institutlarga nisbatan ishonch juda past darajada shakllanadi. Ular maktabni o‘zlarining rivojlanish makoni emas, balki majburiy va yot muhit sifatida qabul qilishadi. Natija esa hammamizga ma’lum: darsdan muntazam qochish, ustozga nisbatan bepisandlik, intizomsizlik va pirovardida, ijtimoiy marginallashuv.

Milliy qonunchiligimiz va ta’lim siyosatimizda bu masalaga nihoyatda jiddiy e’tibor qaratilgan. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunida (O‘RQ-637) ta’lim jarayonida ota-onalarning qonuniy majburiyatlari va huquqlari qat’iy hamda aniq belgilab qo‘yilgan. Lekin shuni yodda tutish kerakki, qonun matnining mavjudligi ota-onaning darhol o‘zgarishini anglatmaydi. Huquqiy normalarni amaliyotga, insonlarning kundalik hayotiga tatbiq etish — to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘qituvchi va maktab ma’muriyatining pedagogik san’atiga, ularning tushuntirish ishlariga bog‘liq.

“Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”ga (2019) e’tibor qaratsak, u yerda tarbiya jarayoni stixiyali holatdan chiqarilib, qat’iy tizimlashtiriladi. Konsepsiyada insonning ma’naviy yuksalishi homila davridan boshlanib, to 30 yoshgacha davom etadigan uzluksiz, uzviy zanjir sifatida e’tirof etiladi. Maktabgacha va maktab davrida ota-ona o‘z farzandining emotsional tuyg‘ularini boshqarishi, milliy an’analarga qiziqish uyg‘otishida, axloqiy xulq-atvorini shakllantirishda pedagog bilan mutlaqo bir jabhada turishi talab qilinadi. Bu yerda O‘zbekistonning o‘ziga xos xususiyati bo‘lgan “mahalla” ijtimoiy instituti o‘yinga kiradi. Mahalla tizimi bizning ijtimoiy-madaniy mentalitetimizdagi eng katta va ta’sirchan tarbiyaviy xazinalardan

biridir. Oila inqirozga yuz tutganda, bola tarbiyasida oqsashlar kuzatilganda, maktab va mahalla birgalikda profilaktik va amaliy yordam qo‘lini cho‘zishi kerak. Mahalla shunchaki yashash joyi emas, balki norasmiy ijtimoiy nazoratni amalga oshiruvchi, yoshlarni turli salbiy illatlardan asrovchi mustahkam himoya qalqoni vazifasini o‘taydi.

Nima uchun aynan so‘nggi yillarda ijtimoiy institutlar hamkorligi masalasi bunchalik keskin va o‘tkir muammoga aylandi? Muammoning ildizi qayerda? Bu savolning javobi shiddat bilan o‘zgarayotgan global reallikka borib taqaladi. Raqamli dunyo, internet va ijtimoiy tarmoqlar o‘sib kelayotgan avlodni an’anaviy institutlardan yulib olib, butunlay boshqa, virtual qiymatlar olamiga kiritmoqda. Global muammolar bo‘yicha UNESCO hisobotlariga ko‘ra (2024 yil ma’lumoti), butun dunyo bo‘ylab maktabdan tashqarida qolgan, ta’lim tizimiga qamrab olinmagan bolalar va yoshlar soni 273 millionni tashkil etmoqda. O‘zbekiston kontekstida bolalar maktabga qatnayotgan bo‘lishsa-da, ularning “virtual olamda” maktabdan tashqarida bo‘lish ehtimoli nihoyatda yuqori. Xuddi shu xalqaro tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, raqamli texnologiyalarning bola psixikasiga va ta’lim sifatiga ko‘rsatadigan salbiy ta’sirini yumshatishda eng kuchli vosita bu — ota-onaning ta’limga faol aralashuvi va nazoratidir. Ota-ona farzandi onlayn makonda qanday ma’lumotlarni iste’mol qilayotganini maktab bilan doimiy muloqotda bo‘lib, o‘zaro hamkorlikda tahlil qilmas ekan, bolalarda ommaviy madaniyat, axborot xurujlari va ijtimoiy yot g‘oyalarga qarshi hech qanday immunitet hosil bo‘lmaydi.

Shunday ekan, bo‘lajak mutaxassis maktabni yakkalanib qolgan bir “bilim berish oroli” sifatida emas, balki oila va mahalla tizimlari bilan murakkab axborot almashinuvi tarmog‘iga ulangan integrativ markaz sifatida idrok etishi lozim.

13.2-§. Ota-onalar bilan olib boradigan ishlarning shakl va metodlari

Ota-onalar bilan ishlash deganda, ta’lim muassasalarida ko‘pincha eskirgan stigmalar yuzaga qalqib chiqadi. Ko‘pchilikning ko‘z oldiga yiliga atigi bir necha marta o‘tkaziladigan, asosan ta’mirlash uchun pul yig‘ish masalalari muhokama qilinadigan, o‘qituvchining bolalar xulqidan tinimsiz nolib berishidan iborat bo‘lgan zerikarli, ba’zan asabiy majlislar keladi.

Aslida ham metodika shundan iboratmi? Ta’lim jarayoniga ota-onani jalb etish mexanizmi shumi? Albatta, yo‘q. Ta’lim sotsiologiyasi va pedagogikasi sohasida olib borilayotgan keng ko‘lamli global tadqiqotlar ota-ona faolligining aqlbovar qilmas kuchi va uning o‘ziga xos mexanizmlarini kashf etdi.

Ilmiy-tadqiqot bazalari hisoblangan Scopus va Web of Science nashrlarida 2020-2025 yillar oralig‘ida e’lon qilingan maqolalarni tahlil qiladigan bo‘lsak, barcha xulosalar bir joyda tutashadi: ota-onalarning ta’lim jarayoniga aralashuvi o‘quvchilar akademik o‘zlashtirishining, ularning ijtimoiy-emotsional rivojlanishining va motivatsiyasining eng asosiy hal qiluvchi omili hisoblanadi. Masalan, Buyuk Britaniyaning nufuzli Education Endowment Foundation (EEF) markazi tadqiqotlari shuni matematik aniqlik bilan isbotladiki, ota-ona ta’lim jarayoniga samarali va to‘g‘ri jalb etilganda, o‘quvchining yillik o‘sish ko‘rsatkichi odatiy darajadan qo‘shimcha 4 oyga ilgarilab ketadi. Raqamlar vaziyatning qanchalik jiddiyligini ko‘rsatib turibdi.

Biroq, bu jarayonning o‘ta nozik, psixologik jihati bor. Tadqiqotchilar ota-ona ishtirokining sifatini asosan ikki qutbga bo‘lib o‘rganishadi: “ota-ona kutishlari” (parental expectations) va “ota-ona nazorati” (parental control). Agar ota-ona farzandidan yuqori natijalar kutib, unga ishonsa, maktab faoliyatiga mehr bilan yondashsa, bola motivatsiyasidagi o‘sish eng yuqori darajaga chiqadi. Aksincha vaziyatda, ya’ni ota-ona faqatgina jazo usullaridan foydalanib, bolaning tepasida doimiy “nazoratchi” bo‘lib tursa — kutilmaganda natija salbiy tomonga o‘zgarishi, o‘quvchining fanlarga bo‘lgan qiziqishi so‘nishi ilmiy kuzatuvlarda isbotlangan. Muammoning tub mohiyati ham aynan shunda. Pedagogning asosiy strategik vazifasi ota-onalarni qattiqqo‘l jazolovchiga emas, balki farzandini ilhomlantiruvchi yetakchiga, maktabning eng yaqin ittifoqchisiga aylantirishdan iborat.

Xalqaro pedagogika sahnasida AQShning Jon Xopkins universiteti professori, ta’lim sotsiologi Joyce Epstein (Joys Epshteyn) tomonidan ishlab chiqilgan va butun jahon bo‘ylab eng muvaffaqiyatli deb topilgan “Ota-onalar ishtirokining 6 tipi” (Six Types of Involvement) konseptual modeli mavjud. OTMlarning ilg‘or talabalari va bo‘lajak ustozlar sifatida siz ushbu modelning har bir bandini nafaqat nazariy jihatdan bilishingiz,

balki uni mahalliy sharoitlarga moslashtira olishingiz talab etiladi. Nega deganda, ushbu model oila, maktab va mahalla o‘rtasidagi chegaralarni parchalab, ularni o‘zaro kesishuvchi ta’sir doiralariga birlashtiruvchi aniq amaliy mexanizmdir.

Keling, Epstein modelining har bir bosqichini batafsil tahlil qilib, uning O‘zbekiston ta’lim muassasalari sharoitiga moslashtirilgan farqlarini qiyosiy ko‘rib chiqamiz.

№	Ishtirok tipi (Epstein modeli)	An’anaviy va eskirgan yondashuv (Eski qolip)	Zamonaviy va insonparvar yondashuv (Yangi proaktiv format)
1	**Ota-onalik** (Parenting)	Maktab ota-onaga “bolangizni qorni to‘q, usti but holatda jo‘nating” degan tor iste’molchilik munosabatida bo‘ladi.	Maktab oilaga farzandining yosh psixologiyasini to‘g‘ri tushunishi uchun materiallar, psixologik maslahatlar beradi va uyda o‘qish uchun qulay jismoniy-emotsional muhit yaratishga yordamlashadi.
2	**Muloqot** (Communicating)	Faqatgina muammo chiqqanda, shikoyat qilish uchun kundalikka qizil ruchkada yozish yoki asabiy holatda qo‘ng‘iroq qilish. Bir tomonlama buyruq ohangi.	Ikki tomonlama tizimli aloqa. Yutuqlar haqida muntazam xabar berish. Ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlarda (Telegram guruhlari) ijobiy axborotlar, maktabdagi qiziqarli lahzalarni ulashish.
3	**Ko‘ngillilik** (Volunteering)	Ota-onani faqatgina jismoniy	Ota-onalarning shaxsiy kasb-hunarlaridan kelib chiqib ularni darslarga jalb qilish.

		mehnatga (maktabni ta’mirlash, hashar, tozalik) jalb qilish. Ota-ona o‘zini ekspluatatsiya qilinayotgandek his etadi.	Masalan, huquqshunos otani “Davlat va huquq asoslari” darsiga spiker sifatida taklif etish.
4	**Uyda o‘qitish** (Learning at Home)	“Bolangizning uy vazifasini nazorat qiling, bajarilganini tekshiring!” qabilidagi bosim o‘tkazuvchi talablar.	Ota-onaga bolasi bilan interfaol shug‘ullanish usullarini o‘rgatish. Masalan, tarixiy obidaga birga borish, o‘qilgan kitobni birga muhokama qilib, uning retsenziyasini yozish kabi ijodiy oilaviy topshiriqlar.
5	**Qarorlar qabul qilish** (Decision-Making)	Barcha qarorlar yopiq eshiklar ortida ma’muriyat tomonidan qabul qilinadi. Ota-onalar qo‘mitasi shunchaki rasmiyatchilik uchun tuziladi, ularning funksiyasi xabarlarni yetkazish.	Ota-onalar qo‘mitasi maktab byudjeti, tadbirlar, ekskursiyalar va hatto tanlov fanlarini belgilash jarayonlariga real, ta’sirchan ovoz sifatida aralashadi, ma’muriyat bilan teng huquqli sherik bo‘ladi.
6	**Hamjamiyat bilan ishlash** (Collaborating with Community)	Maktab o‘z qobig‘iga o‘ralgan, o‘z muammolarini o‘zi hal qiluvchi yopiq tashkilot sifatida faoliyat yuritadi.	Maktab, oila va mahalla resurslarini yagona maqsad yo‘lida birlashtirish. Ijtimoiy himoyaga muhtoj, nogironligi bor oilalar uchun tadbirkor ota-onalar va jamoatchilik fondlari imkoniyatlarini yo‘naltirish.

Ushbu tasnifdagi ikkinchi bandga — muloqot masalasiga yanada chuqurroq nazar tashlaylik. Pedagog ota-onalar bilan qanday tilda gaplashmoqda? Mutaxassisning so‘zlashuv ohangi, yuborayotgan xabarlarining mazmuni oilaning maktabga bo‘lgan munosabatini yo butkul isitadi, yoki muzlatadi. Mahalliy olimlarimiz, xususan, O. Musurmonova o‘z tadqiqotlarida haqli ravishda ta’kidlaganidek, ijtimoiy hamkorlik mexanizmlarida milliy-madaniy xususiyatlarni, mamlakatning ijtimoiy-madaniy an’analarini albatta inobatga olish shart. Agar siz ma’lum bir hududdagi mentalitetni, ota-onalarning ijtimoiy kelib chiqishini to‘g‘ri baholay olmasangiz va ularga mos muloqot kanalini tanlamasangiz, ota-ona o‘z qobig‘iga qamalib oladi. Ilmiy maqolalarda qayd etilganidek, til to‘siqlari, madaniy tafovutlar, ota-onalarning iqtisodiy qiyinchiliklari va vaqt tanqisligi ular ishtirokini cheklovchi eng katta to‘siqlardir. Shu sababli, o‘qituvchidan nihoyatda moslashuvchan, individual yondashuv talab etiladi.

Amaliyotda yaxshi samara beradigan yana bir ilg‘or metod — bu “Ochiq eshiklar kuni” tadbirlarini muntazam o‘tkazishdir. An’anaviy majlisdan farqli o‘laroq, bu tadbirda ota-onalar farzandlarining yonida bir partada o‘tirib, o‘quv jarayonini bevosita kuzatadilar. Bolalar turli sahna ko‘rinishlari, taqdimotlar orqali o‘z qobiliyatlarini ota-onalariga namoyish etadilar. Bunday tadbir insonga qanday yuksak hissiyotlar berishini tasavvur qila olasizmi? Ota-onaning qalbida farzandi bilan faxrlanish, uning kelajagiga umid tuyg‘ulari jo‘sh uradi. Aynan shu samimiy faxr tuyg‘usi o‘qituvchiga bo‘lgan hurmatni ming barobar oshiradi va ota-onani maktabning chinakam homiysiga aylantiradi.

Shunday qilib, zamonaviy maktab ota-onaga “bizning ishimizga aralashma” deydigan yopiq qasr emas, balki “keling, bolangizning muvaffaqiyatiga birgalikda sarmoya kiritamiz” deb chorlovchi inklyuziv muloqot maydoni bo‘lishi lozim.

13.3-§. Ota-onalar majlisi. Ota-onalar bilan suhbat. Ota-onalarga pedagogik yordam berish

Bu mavzu bizning darsligimizning va umuman, pedagogik amaliyotning yuragi desak, aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. Ta’lim tizimidagi barcha jiddiy inqirozlar ham, kutilmagan ijobiy burilishlar va yutuqlar ham

aksariyat hollarda aynan shu nuqtada — ota-onalar va o‘qituvchi yuzma-yuz kelgan kichik xonada, ota-onalar majlisida boshlanadi.

Ota-onalar majlisi

Taniqli o‘zbek pedagog-tadqiqotchisi Z. Kurbaniyazova o‘zining metodik izlanishlarida vaziyatni juda aniq baholab, shunday fikr bildiradi: “Ota-onalar bilan o‘tkazadigan har bir uchrashuvimiz ularda ta’lim muammolari ustida fikrlash, tahlil qilish istagini uyg‘otishi kerak. So‘nggi paytlarda ota-onalar majlislari yangicha, zamonaviy usulda o‘tkazilishi o‘tkir zaruratga aylandi. Ular endilikda faqatgina hisobot berishdan emas, balki pedagogik ta’lim, maslahat, erkin muhokama va oilaviy bayramlardan iborat bo‘lishi lozim”.

Lekin voqelik qanday? Afsuski, bugungi kunda ham ko‘plab muassasalarda ota-onalar majlisi o‘qituvchining “doska oldida hukm o‘qish” jarayoniga o‘xshab ketadi. Kimning o‘zlashtirishi past, kim maktab formasiga rioya qilmayapti, kimning xulqi talab darajasida emas... Muhokamalar asosan salbiy ohangda, hamma eshitadigan qilib aytiladi. Natija nima bo‘ladi? Yomon o‘qiydigan o‘quvchining ota-onasi uyaladi, o‘z g‘ururi toptalganini his qiladi va keyingi safar majlisga kelishdan bosh tortadi. Ular maktabdan bezib qolishadi.

Sinf rahbari sifatidagi sizning asosiy qoidangiz shunday bo‘lishi kerak: umumiy majlisda shaxslarni emas, balki **muammolarni** muhokama qilish lozim! Aniq bir o‘quvchining oqsoqligi hech qachon omma oldida e’lon qilinmaydi. Bu qat’iy pedagogik etika.

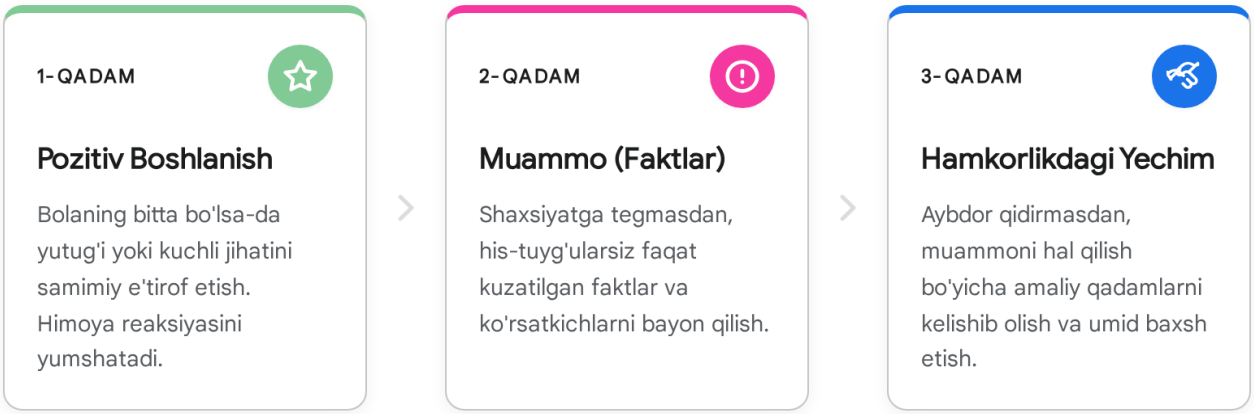
Zamonaviy va samarador majlislar uchun “30/70” qoidasini amaliyotga joriy etish tavsiya etiladi. Ya’ni, ajratilgan vaqtning faqat 30 foizi tashkiliy masalalarga, maktab hisobotlariga yo‘naltiriladi. Qolgan ulkan qism — 70 foizi esa ota-onalarni pedagogik-psixologik jihatdan o‘qitishga (mini-seminar, qisqa treninglar, muhokamalar) sarflanadi. Majlisda guruh bo‘lib ishlash, tarbiyaga oid turli hayotiy vaziyatlarni (keyslarni) yechish metodlarini qo‘llang. Ular auditoriyada shunchaki passiv tinglovchi bo‘lib o‘tirmasin, balki ta’lim yechimlarini izlovchi jarayonning faol ishtirokchisi bo‘lsin.

Ota-onalar bilan suhbat

Qanchalik mukammal ommaviy majlislar o‘tkazmang, baribir vaqti-

vaqti bilan yakkama-yakka, murakkab tartibdagi suhbatlarga to‘g‘ri keladi. Qiyin tarbiyalanadigan, intizomi og‘ir yoki darsni muntazam buzadigan o‘quvchining onasi yoki otasi bilan muloqot qilish — o‘qituvchi uchun haqiqiy psixologik stress. Bu suhbatda ko‘pincha ikki tomon ham himoya pozitsiyasini egallaydi. Pedagog bolaning xatosini ko‘rsatishga intiladi, ota-ona esa farzandini oqlashga yoki muammoni maktabga to‘nkashga harakat qiladi. Bu boshi berk ko‘chadan qanday chiqish mumkin?

Xalqaro va psixologik amaliyotda bunday qiyin suhbatlarni boshqarish uchun “Sendvich” (Sandwich method) texnikasi o‘zining yuksak samarasini isbotlagan. U suhbatdoshning hissiy himoya devorini buzishga va tanqidni yumshoq qabul qilishga yordam beradi.

13.1-rasm. “Sendvich” texnikasi

Keling, ushbu metodni amaliy qadamlarga ajratib ko‘ramiz:

Pastroqdagi yumshoq qatlam (Pozitiv boshlanish): Muloqotni hech qachon ayblashdan boshlamang. Bolaning kichik bo‘lsa-da bitta yutug‘i, yaxshi xislatini aytib o‘ting. Masalan: *“Alisherning matematika darslaridagi faolligi sal pasaygan bo‘lishi mumkin, lekin u o‘rtoqlariga juda mehribon, ko‘ngli bo‘sh bola”*. Shu birgina jumlani eshitgan ota-onaning g‘ururi silanadi, uning ko‘ziga siz dushman emas, balki bolasining qadrini biluvchi do‘st bo‘lib ko‘rinasiz. Himoya devori qulaydi.

O‘rtadagi asosiy qatlam (Muammo bayoni): Xotirjamlik bilan faktlarni keltiring. Aslo shaxsiyatga baho bermang! “Sizning o‘g‘lingiz dangasa”, “U mutlaqo o‘qishni istamayapti” kabi emotsional so‘zlardan qoching. Uning o‘rniga aniq fakt gapiring: *“Oxirgi uchta nazorat ishida Alisher topshiriqlarni oxiriga yetkaza olmadi. Uy vazifalari uch kundan beri*

daftariga yozilmagan. Unga nimanidir tushunish qiyin bo‘lyapti shekilli”. Sezyapsizmi farqni? Siz bolani emas, jarayonni tahlil qilyapsiz.

Tepadagi yumshoq qatlam (Yechim va Pozitiv yakun): Hech qachon muammoni o‘rtaga tashlab, ota-onani yolg‘iz qoldirmang. Birgalikda yechim izlang va ishonch bildiring. *“Kelgusi haftadan u bilan uyda va maktabda qanday qo‘shimcha ishlasak vaziyatni o‘nglay olamiz, siz nima deysiz? Men ishonaman, ozgina e’tibor qaratsak, Alisher yana o‘zlashtirishni zo‘r qilib yuboradi”*.

Shu bilan bir qatorda, bunday yuzma-yuz suhbatlarda “empatik tinglash” texnikasiga alohida ahamiyat berish lozim. Ba’zida ota-onaning asabiyligi, maktabga isyon bilan kelishi bolaning o‘qishi bilan umuman bog‘liq bo‘lmaydi. Ehtimol, uyda og‘ir moliyaviy inqiroz ketyapti, ajrim jarayoni bo‘lyaptimi, yoki oilada kasal odam bormi? Ularni indamasdan, faol tinglash orqali siz farzandining xulq-atvori ostidagi yashirin sabablarni — aysbergning ko‘rinmas qismini topib olasiz. Shundagina pedagogik aralashuv o‘zining to‘g‘ri nishoniga tegadi.

Ota-onalarga pedagogik yordam berish va “Ota-onalar universiteti” innovatsiyasi

Professional pedagogning eng oliy, strategik missiyasi qachon to‘liq yakuniga yetadi? U qachonki sinfdagi o‘quvchisinigina emas, uning orqasida turgan ota-onasini ham tarbiyaviy jihatdan “o‘qitib” olsagina o‘z maqsadiga erishadi. Hayotiy haqiqat shuki, bugun ko‘plab ota-onalar o‘z farzandi bilan qanday munosabatga kirishishni, jadal o‘zgarib borayotgan raqamli asrda ularning qiziqishlarini qanday himoya qilishni bilmaydi. Ular o‘tish davri inqirozlariga duch kelganda sarosimaga tushib, ba’zan noto‘g‘ri, psixikani jarohatlovchi usullarni qo‘llab qo‘yishadi. Ularga malakali yordam kerak.

Aynan shu ehtiyojni qondirish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” bo‘yicha qarorida mutlaqo innovatsion bir mexanizm — har bir mahallada “Ota-onalar universitetlari”ni tashkil etish normasi belgilab qo‘yildi. Bu atama shunchaki qog‘ozdagi balandparvoz nom emas. Uning doirasida yosh ota-onalarning bola parvarishi, yosh psixologiyasi, axloqiy xulq-atvorni shakllantirish bo‘yicha pedagogik va huquqiy

madaniyatini tizimli oshirish rejalashtirilgan. Yoshlarni oilaviy hayot murakkabliklariga tayyorlash, internet, radikalizm va turli yot g‘oyalar xurujidan asrash uchun ularda sog‘lom immunitet va o‘zaro daxldorlik hissini o‘rgatish asosiy vazifa qilib qo‘yilgan.

Siz bo‘lajak o‘qituvchi sifatida bu davlat dasturini o‘z amaliyotingizda qanday joriy qilasiz? Har chorakda kamida bir marta maktab yoki mahalla binosida kichik “Ota-onalar universiteti” formatidagi ochiq uchrashuvlarni tashkil qiling. Unda dars jadvali yoki kiyim-kechak haqida emas, balki haqiqiy hayotiy muammolar haqida gaplashiladi. Masalan, “Bolaning raqamli xavfsizligini qanday ta’minlash mumkin?”, “O‘tish yoshidagi isyonkor farzand bilan qanday do‘stlashish sirlari”, “Kiberbullingdan himoyalanish”, “Erta kasbga yo‘naltirishning psixologik xususiyatlari” kabi nihoyatda dolzarb mavzularda psixologlar, mahallaning obro‘li kishilari, huquq-tartibot xodimlarini jalb qilib ochiq muloqotlar o‘tkazing. Shunda ota-onalar maktabga xuddi tergovga yoki jarima to‘lashga borayotgandek xavotir bilan emas, balki qimmatli bilim, ruhiy dalda va yangi yondashuv izlab, minnatdor bo‘lib kelishadi. R. Mavlonova va D. Abdurahimovalarning fundamental o‘quv qo‘llanmalarida chuqur tahlil qilinganidek, aynan yuksak pedagogik mahorat — passiv, loqayd ota-onani ta’lim jarayonining ongli va mas’uliyatli subyektiga aylantira olish pallasidir.

XIII bob bo‘yicha xulosa

Ta’lim muassasasi, oila va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi hamkorlik shunchaki yuqori tashkilotlarga topshiriladigan hisobotlar uchun qilinadigan quruq rasmiyatchilik qobig‘idan batamom yorib chiqishi shart. O‘tgan asrda shakllangan, ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb etishning an’anaviy, faqatgina buyruqbozlik va talabga asoslangan metodlari bugungi murakkab, axborotga to‘yingan davrda umuman ishlamayapti. Aksincha, ular maktab va oila o‘rtasida katta kognitiv va emotsional jarlikni yuzaga keltirmoqda.

Bugungi kun o‘qituvchisidan talab qilinadigan eng asosiy narsa — akademik bilimlardan tashqari, yuksak darajadagi psixologik moslashuvchanlik, turli xil insonlar bilan inklyuziv muloqot qura olish

san’ati, Joyce Epstein kabi olimlarning tasdiqlangan modellarini bilish va eng muhimi, oila bilan shunchaki hisobdor emas, balki chinakam sheriklik o‘rnata olish qobiliyatidir.

Hech qachon unutmang, o‘quvchi ertami-kechmi maktabni bitirib, ta’lim muassasasi devorlarini tark etadi, ammo o‘sha davr mobaynida ota-onasining u bilan qurgan munosabatlari, uning kognitiv va ma’naviy dunyosi bir umrga poydevor bo‘lib qoladi. Maktab bu munosabatlarni uzuvchi yoki jazolovchi emas, aksincha, ularni mustahkamlovchi, ilm-fan sari yo‘naltiruvchi olijanob kuch bo‘lmog‘i lozim. Sizning dars ishlanmangiz qanchalik mukammal, nutqingiz qanchalik ta’sirchan bo‘lmasin, uyda bolaning yelkasiga qoqib qo‘yadigan, uning maktabdagi arzimagan kichik g‘alabasidan ham faxrlanib quvonadigan ota-ona muhiti yaratilmas ekan, ta’lim o‘zining asl gumanistik, insonparvar maqsadiga hech qachon yeta olmaydi. Ota-onani ayblash, uning xatolarini yuziga solish juda oson, biroq unga og‘ir vaqtda pedagogik yordam qo‘lini cho‘zib, “Ota-onalar universiteti” darajasida ma’rifat va iliqlik ulashish haqiqiy ustozning missiyasidir. Oila sizning dushmaningiz emas, eng katta tayanchingiz ekanligini anglash — katta yutuqlar sari birinchi qadamdir.

Nazorat savollari va amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. Sotsiolog Urie Bronfenbrennerning ekologik modelida mikrotizim va mezotizim o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik maktab hamda oila misolida amalda qanday namoyon bo‘ladi?
2. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”ga ko‘ra, oiladagi tarbiya bosqichlari aynan homila davridan boshlanishining ilmiy-pedagogik asosi nima? Aslida ham shundaymi? Erta shakllantirilgan munosabatlar shaxsning kelajakdagi ijtimoiy portretini qay tarzda o‘zgartira oladi?
3. Ota-onalarning ta’limga befarq bo‘lishiga olib keluvchi “tabiiy o‘sish” tarbiya uslubi farzandning jamiyatga va maktabga bo‘lgan ishonchini qay tarzda pasaytirib yuboradi?
4. Joyce Epsteinning “6 ta ishtirok tipi” modelida “Muloqot” bandi an’anaviy, ya’ni bir tomonlama hisobot berishdan qanday tub farqlarga ega?

5. Mahallalarda joriy etilayotgan “Ota-onalar universiteti” tushunchasiga aniq pedagogik ta’rif bering. Bu tizim orqali yosh ota-onalarning tarbiyaviy boradagi qaysi aniq ijtimoiy-huquqiy bo‘shliqlari to‘ldirilishi ko‘zda tutilgan?

Amaliy vazifalar

1. **Keys-stadi (Vaziyatli tahlil):** Sinfingizda a’lochi, ammo so‘nggi paytlarda odamovi va darslarga umuman qiziqmay qo‘ygan o‘quvchi bor. Onasini suhbatga chaqirdingiz. Ona esa eshikdan kiriboq “Men kechgacha ishlab pul topyapman, kiyintiryapman, o‘qitish va tartibga chaqirish sizning vazifangiz!” deb qat’iy himoya pozitsiyasiga o‘tdi. Xo‘sh, endi nima qilasiz? Psixologik ziddiyatning oldini olish uchun “Sendvich” metodidan foydalaning. Ushbu ona bilan olib boriladigan muloqot ssenariysini (aniq jonli dialog ko‘rinishida) bosqichma-bosqich yozib chiqing.
2. **Tahlil topshirig‘i:** Nufuzli xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, ota-onaning ta’lim jarayoniga to‘g‘ri aralashuvi o‘quvchining akademik natijasini o‘rtacha 4 oyga ilgarilatishi aniq isbotlangan. Biroq, bizning ayrim chekka hududlarimizda bu tizim oqsamoqda. Nega? Vaziyatga real qarang. Ota-onalarni maktabga yaqinlashtirishga to‘sqinlik qilayotgan eng katta 3 ta ijtimoiy-iqtisodiy omilni aniqlang va ularni bartaraf etish bo‘yicha o‘z amaliy yechimlaringizni yozib bering.
3. **Taqqoslash (SWOT-analiz):** An’anaviy, ko‘pincha majburiy xarakterdagi “Ota-onalar majlisi” hamda erkin, inklyuziv muhitdagi “Ochiq eshiklar kuni” tadbirlarining ota-ona psixologiyasiga ta’sir kuchini o‘zaro taqqoslang. Ularning har biri uchun kamida 3 tadan kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar va ehtimoliy xavflarni matritsa ko‘rinishida ajratib ko‘rsating.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. **Trening loyihasini yaratish:** Maktab va mahalla hamkorligida tashkil etiladigan “Ota-onalar universiteti” doirasida yosh oilalar uchun 1 soatlik ochiq trening dars ishlanmasini ishlab chiqing. Mavzu ixtiyoriy (Masalan: “Bolani internetdagi axborot xurujlaridan asrash” yoki “O‘smirlik isyoni bilan qanday til topishish mumkin?”). Eng asosiy shart

shuki, dasturingiz quruq ma’ruzadan iborat bo‘lib qolmasin. Unda ota-onalarni harakatga keltiruvchi interaktiv o‘yinlar, aqliy hujumlar va jonli hayotiy rollar qat’iy aks etishi kerak.

2. Tadqiqotchi pedagog: Maktabdagi qobiliyatli, o‘zlashtirishi eng yuqori bo‘lgan 3 nafar o‘quvchining ota-onasi bilan kichik intervyu o‘tkazing (amaliy imkon bo‘lmasa, real hayotga maksimal yaqinlashtirilgan xayoliy intervyu matnini tuzing). Ular farzandining ta’limida Joyce Epstein modelidagi qaysi ishtirok tiplaridan (uyda o‘qitish, ko‘ngillilik, maktab hayotidagi qarorlarda ishtirok etish va h.k.) ko‘proq foydalanishini tahlil qiling. Olingan javoblar asosida, farzand muvaffaqiyatining “oilaviy siri”ni ochib beruvchi 2-3 sahifalik analitik esse yozing.

XIV BOB. SINFDAN VA MAKTABDAN TASHQARI TARBIYAVIY ISHLARNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Tayanch so‘z va iboralar: *Uzluksiz ma’naviy tarbiya, pedagogik hamkorlik, ijtimoiy-pedagogik fenomen, ommaviy ishlar, to‘garak ishlari, mustaqil faoliyat, mafkuraviy immunitet, proaktiv yondashuv, o‘z-o‘zini boshqarish, kognitiv rivojlanish, geymifikatsiya, yumshoq ko‘nikmalar.*

Auditoriyadan tashqaridagi hayotga nazar

Aziz bo‘lajak hamkasbim, keling, ta’lim degan ulkan tizimga ochiq ko‘z bilan, qoliplarni yengib o‘tgan holda qaraylik. Biz ko‘pincha ta’lim sifatini o‘quvchining darsdagi baholari, yechgan matematik misollari yoki yod olgan tarixiy sanalari bilan o‘lchashga odatlanganmiz. Aslida ham shundaymi? Dars tugab, maktab hovlisida qo‘ng‘iroq chalinganidan keyin bola qayerga boradi? Uning dunyoqarashi, xarakteri, jamiyatdagi o‘rni va kelajakdagi karyerasi aynan shu qo‘ng‘iroq ovozidan keyin, erkin harakatlanish maydoniga chiqqanda haqiqiy shakllanishni boshlaydi.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar — bu shunchaki o‘quvchining bo‘sh vaqtini to‘ldirish uchun, yo bo‘lmasa qog‘ozdagi hisobotlar uchun o‘ylab topilgan “qo‘shimcha yuklama” emas. Mutlaqo yo‘q. Bu bolaning ijtimoiy moslashuvi, uning “Men” konsepsiyasining kashf etilishi va hayotiy ko‘nikmalarining shakllanish laboratoriyasidir. Xalqaro amaliyotda “Extracurricular activities” (ECA) deb ataluvchi bu jarayon bugungi kunning raqobatbardosh, tanqidiy fikrlaydigan va ruhan sog‘lom insonini tarbiyalashda dars mashg‘ulotlaridan kam bo‘lmagan, ba’zan esa undan-da kuchliroq ta’sir kuchiga ega.

Bugungi raqamli asrda yoshlarning e’tiborini tortish qiyinlashib bormoqda. Smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar va turli xil virtual olamlar ularning bo‘sh vaqtini to‘liq yutib yuborishga tayyor. Natija esa kutilmagan edi. Ko‘plab o‘quvchilarda ijtimoiy izolyatsiya, tirik muloqotdan qochish va letargik kayfiyat paydo bo‘ldi. Muammoning ildizi ham shunda. Aynan shu nuqtada sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar virtual qaramlikka qarshi eng kuchli, tabiiy va sog‘lom alternativ sifatida maydonga chiqadi. Bola teatr to‘garagida o‘zining notiqlik qobiliyatini sinab ko‘radi. Ekologik aksiyada

tabiat bilan uyg‘unlikni his qiladi. Debat klubida o‘z fikrini himoya qilishni o‘rganadi. Bu tajribalarni hech qanday darslik yoki mobil ilova bera olmaydi.

Ushbu bobni o‘rganish orqali siz shunchaki nazariy bilimlarni yodlamaysiz. Siz o‘quvchi qalbining muhandisiga, auditoriyadan tashqaridagi murakkab, ammo o‘ta qiziqarli hayotni to‘g‘ri loyihalashtira oladigan ta’lim dizayneriga aylanasiz. Bo‘lajak mutaxassis va pedagog sifatidagi karyerangizda aynan shu ko‘nikmalar sizni oddiy “dars beruvchi”dan haqiqiy “ustoz” darajasiga ko‘taradi. Maqsadimiz aniq — maktabdan tashqari faoliyatning falsafasi, ilmiy-psixologik asoslari va uni zamonaviy sharoitda tashkil etishning amaliy uskunalarini o‘zlashtirishdir. Dars mashg‘ulotlari bolaga qanday yashash qoidalarini o‘rgatsa, sinfdan tashqari faoliyat ana shu qoidalar bilan jamiyatda qanday go‘zal va baxtli yashashni o‘rgatadi. Qani, chuqur tahlilga o‘tamiz!

14.1-§. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar Konsepsiyasi

Har qanday yirik va tizimli o‘zgarish mustahkam poydevordan, aniq bir ijtimoiy maqsadni o‘zida ifoda etgan konsepsiyadan boshlanadi. Uzoq yillar davomida maktabdan tashqari faoliyat ko‘proq ma’muriy xarakterga ega bo‘lib, rasmiy hisobotlar, tekshiruvchilar uchun qilinadigan tadbirlar yig‘indisi sifatida qabul qilingan. Bola bu jarayonda faol ishtirokchi emas, balki passiv kuzatuvchi yoki shunchaki “tomoshabin” bo‘lib qolgan edi. O‘quvchilar bu sun’iy jarayondan zerikdi, tarbiya esa real hayotdan uzilib qoldi.

Vaziyatni tubdan o‘zgartirish, tarbiyani inson hayotining ajralmas qismiga aylantirish uchun O‘zbekiston ta’lim tizimida fundamental burilishlar amalga oshirildi. Respublikamizda 2019-yil 31-dekabrda qabul qilingan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” (Vazirlar Mahkamasining 1059-son qarori) ana shu turg‘unlikka barham berdi. Ushbu Konsepsiya tarbiyani maktab hududida qolib ketadigan uzilib qolgan orollar yig‘indisi emas, balki ona qornidan boshlab to 30 yoshgacha davom etadigan uzluksiz, dinamik daryo sifatida talqin qiladi.

Nega aynan 30 yoshgacha? Javob oddiy. Neyrobiologiya va rivojlanish psixologiyasi shuni ko‘rsatadiki, inson miyasining qaror qabul

qilish, mas’uliyatni his etish va ijtimoiy xulq-atvorni nazorat qilishga javobgar bo‘lgan qismi (prefrontal korteks) 25-30 yoshlarga borib to‘liq shakllanadi. Qolaversa, shaxsning jamiyatdagi mutlaq ijtimoiy adaptatsiyasi, oila qurishi va mutaxassis sifatida oyoqqa turishi aynan shu yosh oralig‘iga to‘g‘ri keladi.

Uzluksiz tarbiya davrlari va shakllantiriladigan fazilatlar

Konsepsiyaning amalga oshirish mexanizmlari insonning biologik va psixologik o‘sish pallasini to‘rt yirik bosqichga ajratadi. Maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar ham xuddi shu xronologiyaga uzviy bog‘langan holda loyihalashtiriladi. Dastlabki yillarda olingan ko‘nikmalar keyingi yillardagi murakkabroq vazifalarni bajarish uchun tramplin vazifasini o‘taydi. Ma’lumotlarning aniq va tizimli ketma-ketligi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1059-son qaroriga asosan quyidagi jadvalda ifodalangan:

Tarbiya bosqichi (Yosh oralig‘i)	**Ta’lim sohasi / Qamrov**	**Maqsadli fazilatlar va sinfdan tashqari faoliyatdagi diqqat markazi**
I bosqich (0 — 6 yosh)	Oila va Maktabgacha ta’lim tizimi	Asosiy e’tibor bolaning ilk hissiy intellekti va dunyoni anglashiga qaratiladi. Atrof-muhitga mehr, boshlang‘ich estetik did, elementar gigiyena qoidalari o‘yinlar va qisqa ertaklar orqali shakllantiriladi.
II bosqich (7 — 17 yosh)	Umumiy o‘rta ta’lim (Maktab va undan tashqari)	Eng faol tranzit davri. Vatanparvarlik, irodalilik, mehnatsevarlik va jamoada ishlash ko‘nikmalari. Fan to‘garaklari, ommaviy tadbirlar va ijtimoiy volontyorlik aynan shu bosqichda intensiv olib boriladi.
III bosqich (15 — 22/24 yosh)	Oliy va professional	Kasbiy axloq, bag‘rikenglik, mustaqil va innovatsion

	ta’lim tizimi	fikrlash, global xabardorlik. Talabalar o‘z-o‘zini boshqarish tashkilotlarida yetakchilik malakalarini oshiradi.
IV bosqich (17 — 30 yosh)	Mustaqil hayot, karyera va ishsiz yoshlar	Mas’uliyatlilik, oilaparvarlik, mafkuraviy immunitet va huquqiy madaniyat. Yosh xodimlarning ish joylaridagi faoliyati, korporativ madaniyat va jamiyat hayotidagi ongli ishtiroki.

Konsepsiyaning asosiy maqsadi — yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash va ularni tinch-osoyishta hayot uchun eng zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalar bilan ta’minlashdir. Bu jarayonda shunchaki ma’lumot berish emas, balki bolalikdan boshlab yoshlarda tadbirkorlik, irodalilik, mehr-oqibatlilik, mas’uliyatlilik, bag‘rikenglik kabi kognitiv, ijtimoiy va emotsional fazilatlarni integrativ tarzda shakllantirish ko‘zda tutilgan. Ayniqsa, internet va OAV orqali tarqatilayotgan g‘arazli axborotlar, odob-axloqni yemiruvchi illatlar va yoshlarni zalolatga boshlovchi buzg‘unchi g‘oyalarga qarshi mustahkam **mafkuraviy immunitetni** yaratish bugungi ekstrakurrikulyar faoliyatning eng o‘tkir vazifalaridan biridir.

Tizimli islohotlar: PQ-5040 qarorining ijtimoiy-pedagogik ahamiyati

Tarix shuni ko‘rsatadiki, faqat g‘oyaning o‘zi kamlik qiladi. Eng mukammal yozilgan konsepsiya ham, agar uni amalga oshiradigan qattiq huquqiy-tashkiliy mexanizm bo‘lmasa, qog‘ozda qolib ketishi mumkin. Shu ma’noda, Davlatimiz rahbarining 2021-yil 26-martdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5040-son qarori maktabdan tashqari ta’lim tizimi uchun chinakam inqilobiy burilish yasadi.

Xo‘sh, bu hujjat amaliyotda nimalarni o‘zgartirdi? Nega biz uni o‘rganishimiz shart?

Keling, masala mohiyatiga chuqurroq kirib boramiz. Avvallari maktablarda ma’naviyat va tarbiyaviy ishlarga ko‘pincha asosiy fani bo‘yicha darsi kam bo‘lgan, yoki umuman bu sohaga daxldor bo‘lmagan shaxslar qo‘shimcha vazifa sifatida biriktirilardi. Buning natijasida tadbirlar jonsiz, o‘quvchilarga qiziqsiz bo‘lib o‘tar edi.

PQ-5040 qarori bilan 2021-yil 1-apreldan boshlab har bir umumta’lim muassasasida **ijodiy-madaniy masalalar bo‘yicha targ‘ibotchi** lavozimi joriy etildi. Uning ish haqi miqdori oliy ma’lumotli o‘qituvchining bazaviy tarif stavkasiga tenglashtirildi. Bu shunchaki yangi ish o‘rni yoki oylik maosh masalasi emas. Bu — davlatning bolalar bo‘sh vaqtiga bo‘lgan e’tiborining moddiy ifodasidir. Targ‘ibotchi — bu yoshlar bilan ularning tilida gaplasha oladigan, adabiyot, san’at, kino va musiqa olamini quruq ma’ruzalar bilan emas, bahslar, davra suhbatlari, jonli uchrashuvlar orqali yetkazadigan kreativ “ko‘prik”dir.

Bundan tashqari, Oliy ta’lim muassasalarida yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha **birinchi prorektor** lavozimining joriy etilishi — auditoriyadan tashqari ishlarning statusini sof akademik ta’lim darajasiga ko‘tarib qo‘ydi. Universitet kampuslari hududida talabalarning faqatgina mutaxassislik fanlarini o‘rganishi yetarli emasligini davlat eng oliy darajada e’tirof etdi.

Infratuzilma borasida ham ulkan qadamlar tashlandi. Qarorga muvofiq, barcha tuman va shaharlarda jami 195 ta yangi **“Ma’naviyat va ma’rifat maskanlari”** barpo etilishi belgilandi. Pedagogikada “Uchinchi o‘qituvchi” degan tushuncha bor. Birinchi o‘qituvchi — bu bolaning o‘zi, ikkinchisi — sizu bizdek pedagoglar, uchinchi o‘qituvchi esa — **muhit**. Agar atrof-muhit xaroba, rangsiz va ilhomlantirmaydigan bo‘lsa, tarbiyaviy ishning ta’siri nolga tushadi. Yangi barpo etilayotgan bu maskanlar yoshlar uchun o‘z qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarishlari, kitob mutolaa qilishlari, IT bilan shug‘ullanishlari va tengdoshlari bilan sotsializatsiya jarayonini o‘tashlari uchun zamonaviy, shinam va innovatsion maydon vazifasini o‘tamoqda.

Ushbu konsepsiya va qarorning asl falsafasi shundan iboratki, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiya endilikda davlat va jamiyat hamkorligida amalga oshiriladigan, qat’iy tizimga solingan, ijtimoiy-pedagogik

fenomendir. Biz endi yoshlarni tarbiyalashda tasodiflarga tayanib qolmaymiz. Biz bu jarayonni rejalashtiramiz, boshqaramiz va baholaymiz.

14.2-§. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning ilmiy nazariy asoslari

Har qanday pedagogik amaliyot mustahkam ilmiy nazariyaga, chuqur isbotlangan tadqiqotlarga tayanmasa, u ochiq dengizda kompassiz, shamolda chayqalib suzayotgan kemaga o‘xshab qoladi. Sinfdan tashqari ishlarning ilmiy asoslari bitta tor doiradagi fan bilan cheklanmaydi. Bu soha pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, antropologiya va hatto tibbiyotning (fiziologiya va gigiyena) eng muhim xulosalari chorrahasida shakllanadi.

Falsafiy va psixologik negizlar: Arastudan tortib zamonaviy yondashuvlargacha

Tarbiyaning mantiqiy fundamenti uzoq tarixga borib taqaladi. Qadimgi yunon mutafakkiri Arastu (Aristotel) ta’lim-tarbiya jarayoni muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun uchta fundamental narsaga ehtiyoj sezishini ta’kidlagan edi: **iste’dod, ilm va mashq**. Keling, ushbu triadaning maktabdan tashqari faoliyatdagi o‘rnini tahlil qilamiz. Agar an’anaviy dars jarayoni o‘quvchiga akademik “ilm” (faktlar, raqamlar, qoidalar) bersa, sinfdan tashqari faoliyat bolaning chuqur qatlamlarida yashiringan mudroq “iste’dod”ni yuzaga chiqaradi va uni muttasil ixtiyoriy “mashq” qildirish orqali amaliy ko‘nikmaga aylantiradi. Iste’dod ilm bilan boyitilmasa sönadi, ilm esa tinimsiz amaliy mashqlar bilan sayqallanmasa, xotiradan o‘chadi.

Bugungi zamonaviy psixologik nuqtai nazardan qaraydigan bo‘lsak, ekstrakurrikulyar faoliyat o‘smirlarning kognitiv va hissiy ehtiyojlarini qondirishning eng maqbul vositasidir. Richard Rayan va Edvard Desi tomonidan ishlab chiqilgan mashhur **“O‘zini o‘zi belgilash nazariyasi” (Self-Determination Theory — SDT)** maktabdan tashqari ishlarning nega bunchalik ta’sirchan ekanligini mukammal tushuntirib beradi. Bu nazariyaga ko‘ra, har qanday inson barqaror ichki motivatsiyaga ega bo‘lishi uchun uchta psixologik ehtiyoji qondirilishi shart:

1. **Avtonomiya (Mustaqillik):** Faoliyatni insonning o‘zi tanlashi kerak. Darslar majburiy, ammo darsdan keyin shaxmat to‘garagiga borish yoki bormaslik bolaning mustaqil tanlovidir. Tanlov erkinligi bo‘lgan joyda

mas’uliyat va qiziqish o‘n chandon ortadi.

2. **Kompetentlik (O‘zini eplay olish):** Bola o‘zini qaysidir sohada kuchli va qodir his qilishi kerak. Balki o‘quvchi matematikadan qiynalar, ammo badiiy to‘garakda rasm chizish orqali guruhda eng yaxshisi bo‘lishi mumkin. Bu uning o‘ziga bo‘lgan bahosini ko‘taradi.

3. **Daxldorlik (Relatedness):** Jamoaning, ma’lum bir maqsadli guruhning to‘laqonli a’zosi ekanligini his etish. Ekologik patrul yoki teatr jamoasi bolaga xavfsiz va qabul qiluvchi ijtimoiy muhitni tortiq qiladi.

Xorijiy olimlar isbotladiki, bolalarning ichki motivatsiyasi SDT qoidalariga mos keluvchi ixtiyoriy faoliyatida eng yuqori cho‘qqiga chiqadi. Milyavskaya va boshqalar (2009/2021) tomonidan o‘tkazilgan xalqaro tadqiqotlarda, turli madaniyat vakillari bo‘lgan o‘quvchilar o‘rtasida sinfdan tashqari faoliyatdagi mustaqil motivatsiya va maktabdagi akademik o‘zlashtirish o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik borligi isbotlandi. ECA orqali psixologik ehtiyojlari qondirilgan o‘quvchilarning maktabni tashlab ketish xavfi keskin kamaygan, ularning optimizm va o‘zini o‘zi boshqarish darajasi sezilarli darajada ortgan. Bu kognitiv ko‘prikdir — to‘garakdagi kichik g‘alaba maktabdagi umumiy qiyinchiliklarni yengib o‘tishga zarur bo‘lgan energiyani beradi.

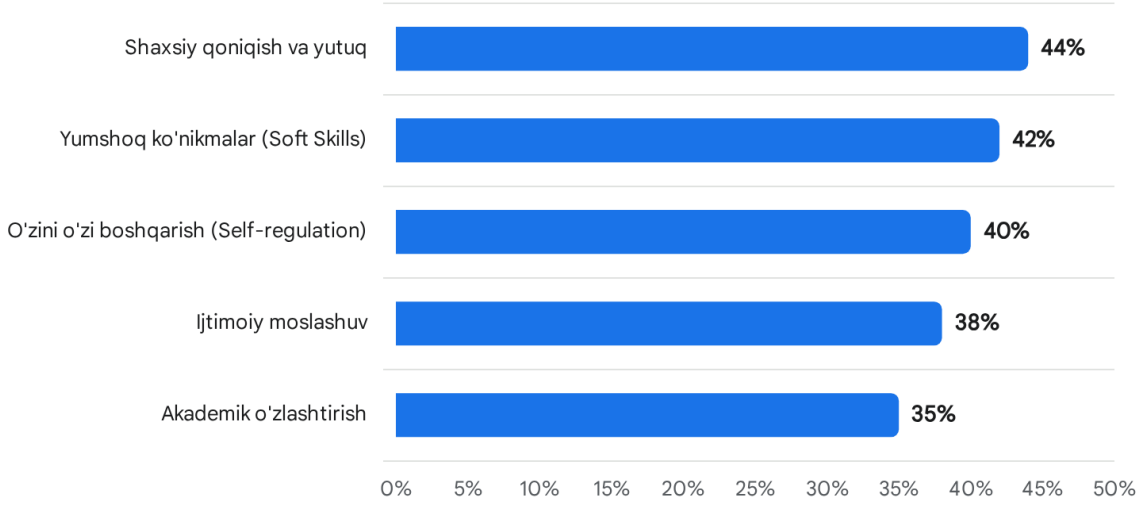
Xalqaro tadqiqotlar tahlili: ECA va “Yumshoq ko‘nikmalar” evolyutsiyasi

Aslida ham shundaymi? Balki to‘garaklar bolani charchatar va dars qilishi uchun ajratilgan oltin vaqtini olib qo‘yar? Keling, raqamlar va xalqaro faktlarga yuzlanamiz.

Nega bugungi kunda Garvard, Oksford yoki O‘zbekistonning eng nufuzli universitetlariga qabul jarayonida, xalqaro xorijiy kompaniyalarga ishga kirishda abituriyentning/nomzodning faqatgina test baholariga (GPA) emas, balki uning qaysi klublarga qatnashgani, qanday volontyorlik ishlari qilgani va qaysi jamoat ishlarida faol bo‘lganiga favqulodda qattiq e’tibor qaratilmoqda?

Sababi so‘nggi ilmiy xulosalarda yashiringan. Scopus va Web of Science xalqaro ilmiy bazalarida e’lon qilingan so‘nggi maqolalar (Ribeiro va boshqalar, 2024; Javed & Srivastava, 2024) shuni qat’iy faktlar asosida isbotladiki, ekstrakurrikulyar faoliyat (ECA) talaba va o‘quvchilarning

nafaqat psixologik holatiga, balki to‘g‘ridan-to‘g‘ri akademik muvaffaqiyati hamda kelajakda ishga joylashish imkoniyatlariga beqiyos darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ish beruvchilar va jamiyat bugun faqat nazariyani biluvchi “ensiklopedik” kadrlarni emas, balki kutilmagan vaziyatlarda qaror qabul qila oladigan, jamoada nizolarni boshqara oladigan, tashabbuskor yetakchilarni qidirmoqda. Aynan shu xislatlar “soft skills” (yumshoq ko‘nikmalar) deb ataladi va ular parta ortida o‘tirib ma’ruza tinglash orqali emas, darsdan tashqari interaktiv, amaliy maydonlarda shakllanadi.

Xalqaro tadqiqotlar (Headconf, 2024) xulosasiga ko'ra, muntazam sinfdan tashqari faoliyatga jalb etilgan o'quvchilarda kuzatilgan kognitiv va ijtimoiy ko'rsatkichlarning o'rtacha o'sish dinamikasi.

14.1-rasm. Sinfdan tashqari ishlarning o'quvchi rivojlanishiga ta'siri

ECA da muntazam ishtirok etuvchi o‘quvchilarda o‘z-o‘zini boshqarish va vaqtni taqsimlash qobiliyatlari ancha yuqori bo‘lishi tadqiqotchilar tomonidan tasdiqlangan. Sababi, dars, uy vazifasi va sevimli to‘garak o‘rtasida muvozanatni ushlashga majbur bo‘lgan bola avtomatik ravishda taym-menejment asoslarini o‘rganadi.

UNESCO tavsiyalari va “Hamkorlik pedagogikasi”

Masalaning yana bir global qirrasi bor. Tarbiyaviy ishlar faqat mahalliy hudud va davlat doirasida qolib ketmasligi kerak. 2023-yilda UNESCO tomonidan qabul qilingan “Tinchlik, inson huquqlari va barqaror rivojlanish uchun ta’lim” tavsiyanomasida norasmiy ta’lim va informal

o‘rganishning o‘rni keskin oshirilgan. Ushbu xalqaro standartlarga ko‘ra, maktabdan tashqari faoliyat bolalarni, yoshlar va hatto kattalarni mahalliy, milliy hamda global darajadagi ijobiy o‘zgarishlar agentlariga aylantirishda beqiyos kuchga ega. Tarbiya orqali yoshlarda iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash, global fuqarolik, inson qadr-qimmatini ulug‘lash kabi umumbashariy qadriyatlar shakllantirilishi uqtiriladi.

Bunday ulug‘vor vazifalarni amalga oshirishda o‘qituvchining roli qanday bo‘lishi kerak? Yaqin-yaqingacha qabul qilingan eskicha yondashuvlarda tarbiya jarayoni “yuqoridan pastga” qaratilgan, avtoritar buyruqbozlikka asoslangan edi. O‘qituvchi bilar edi, o‘quvchi eshitar edi. Biroq amaliyot boshqa narsani ko‘rsatdi: buyruq bilan bolani ezgu ishlarga undab bo‘lmaydi.

Bugungi kunning ilmiy asosi — bu “Hamkorlik pedagogikasi”dir. Bolani tarbiyalash uchun unga doimiy rahbarlik qilish, barmoq o‘qtalib dars o‘tish emas, balki u bilan yelkama-yelka turib, emotsional aloqa o‘rnatib, birgalikda faoliyat olib borish talab qilinadi. Ta’lim muassasasi rahbarlari, sinf rahbarlari, maktab psixologlari va eng asosiysi — ota-onalar o‘rtasidagi uzviy hamkorliksiz hech qanday sinfdan tashqari tadbir samara bermaydi. J.Russo aytganidek, bolani hurmat qilib, uning tabiatiga moslashgandagina kutilgan natija vujudga keladi.

14.3-§. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning shakl va metodlari

Nazariy qoidalar va xalqaro tadqiqotlar xulosalarini tushunib oldik. Endi uni kundalik amaliyotga, jonli maktab va universitet hovlisiga qanday joriy qilamiz? Pedagog sifatidagi faoliyatingizda siz turli vaziyatlar, turli temperamentli, yosh xususiyatlari bir-biridan keskin farq qiluvchi o‘quvchilar guruhlari bilan to‘qnashasiz. Ularning barchasini bitta qolipga tiqib, yagona uslub bilan tarbiyalab bo‘lmaydi. Shuning uchun ham amaliy pedagogikada sinfdan va maktabdan tashqari ishlar o‘zining boy, moslashuvchan va rang-barang shakl hamda metodlariga ega.

Qabul qilingan ilmiy-pedagogik tasnifga ko‘ra, sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish shakllari uchta yirik, o‘zaro bog‘langan guruhga

bo‘linadi. Ularning har biri qamrov darajasi, qatnashuvchilarning ixtiyoriylik darajasi va ko‘zlangan ijtimoiy maqsadi bilan farqlanadi:

Faoliyat shakli	Qamrovi va Asosiy maqsadi	O‘tkazish turlari va Amaliy misollar
Ommaviy ishlar	Keng auditoriyani (butun maktab, parallel sinflar yoki mahalla) qamrab oladi. Jamoaviy ruhni, ijtimoiy birdamlikni, milliy va umuminsoniy bayramlar mohiyatini anglatishni maqsad qiladi.	Maktab miqyosidagi teatrlashtirilgan bayram kechalari, keng ko‘lamli fan olimpiadalari, “Zakovat”, “Quvnoqlar va zukkolar” kabi intellektual va hajviy o‘yinlar, muzey, teatr yoki tarixiy obidalarga jamoaviy ekskursiyalar tashkil etish, ekologik aksiyalar (ommaviy daraxt ekish hasharlari).
To‘garak (Guruh) ishlari	O‘quvchilarning shaxsiy qiziqishlari, iqtidori, yosh xususiyatlari va layoqatlariga tayanib ixtiyoriy kichik jamoalarga birlashishi. Ularni kelajak kasbiga yo‘naltirish, maxsus malakalarni chuqurlashtirishga qaratiladi.	Chuqurlashtirilgan fan to‘garaklari (tarixchi-o‘lkashunoslar, qiziqarli matematika), sport seksiyalari, zamonaviy robototexnika, 3D-modellashtirish, IT va dasturlash klublari, teatr va badiiy havaskorlik ansambllari, ijodkor yoshlar klublari.
Mustaqil (Yakka tartibdagi) ishlar	O‘quvchining ichki potensialini o‘zi bilan yuzma-yuz qolgan holda ro‘yobga chiqarish, shaxsiy mas’uliyat va o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini individual tarbiyalash.	Sinfdan tashqari badiiy va ilmiy asarlar mutolaasi, noyob kolleksiyalar (numizmatika, filateliya, gerbariy) to‘plash, ustoz-shogird an’anasi asosida individual ilmiy-tadqiqot loyihalari ustida ishlash, she’r yozish, rasm chizish, kompyuterda dastur yozish.

Shakllarni amaliyotga joriy etish sirlari

Ommaviy ishlar haqida gap ketganda, yodda tuting: bolalarni jazirama quyosh ostida saf tortib turg‘izib, ularga uzun, ma’nosiz ma’ruzalar

o‘qish ommaviy ish emas, bu avvalo ularni ta’limdan bezdirishdir. Haqiqiy ommaviy ish bolalarga emotsional ko‘tarinkilik berishi kerak. Tasavvur qiling, maktabda “O‘zbek tili bayrami” bo‘lmoqda. Quruq she’r aytish o‘rniga, butun maktab hovlisida o‘zbek tilining tarixiy rivojlanishini ko‘rsatuvchi interfaol bekatlar tashkil qilsangiz, bolalar har bir bekatda qandaydir mantiqiy topshiriqni bajarib kvestdan o‘tsa... Bu jarayon ularning xotirasida umrbod saqlanib qoladi.

To‘garak ishlari — bu pedagogik mo‘jiza yuz beradigan asosiy makondir. To‘garak majburiy darsning takrori bo‘lib qolmasligi shart. Unda baho qo‘yilmaydi, o‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmaydi. Robototexnika to‘garagida o‘quvchilar birgalikda sxema chizadi, simlarni ulaydi, xato qiladi, qaytadan boshlaydi. Aynan shu yerda ular haqiqiy liderlikni, sherigining fikrini hurmat qilishni va muammoni jamoa bo‘lib yechishni o‘rganadilar. Guruh ishlari orqali bolalar konfliktlarni qanday tinch yo‘l bilan, konstruktiv hal qilish ko‘nikmasini egallaydilar.

Mustaqil ishlar esa tarbiyaning gultojidir. Biz ko‘pincha guruhni deb, yolg‘iz, introvert, o‘z olamida yashaydigan iqtidorli bolalarni esdan chiqarib qo‘yamiz. Yakka tartibdagi ish aynan shunday o‘quvchilar bilan ishlash uchun juda mos keladi. Bolaning kitobxonlik kundaligini tutishiga yordam berish, uning yozgan dastlabki she’rlarini tahlil qilib maslahat berish o‘qituvchining yuksak mahoratini talab qiladi. O‘quvchilarda mustaqillikni shakllantirish tarbiya jarayoni samaradorligining bosh omilidir.

Metodik yondashuvlar: Zerikarli qoliplarni buzish vaqti keldi

Sinfdan tashqari ishlarning shakllari tushunarli. Biroq, ta’lim dizaynidagi eng muhim va hal qiluvchi savol bu ishlarni aynan **qanday** metodlar orqali amalga oshirishda yashiringan. Zamonaviy dunyoda “O‘tir, quloq sol” metodi umuman ishlamaydi. Tarbiya metodlari dinamik, jonli va o‘quvchini bevosita harakatga undovchi bo‘lishi kerak.

Bo‘lajak mutaxassislar sifatida siz xabardor bo‘lishingiz kerak bo‘lgan, xalqaro ta’limda ijobiy o‘zgarishlar keltirib chiqarayotgan eng ilg‘or metodlarni tahlil qilamiz:

1. Loyiha va muammoli vaziyatlar metodi (Problem-based learning — PBL):

O‘quvchilarga hech qachon tayyor bilimni yoki tayyor yechimni

bermang. Undan ko‘ra, ularga real hayotiy muammo taqdim eting. Keling, vaziyatni amaliy modellashtiramiz. Tasavvur qiling, maktab joylashgan mahallada ariqlar ifloslanishi va chiqindilarni saralash muammosi mavjud. Siz “Yosh ekologlar” to‘garagi rahbarisiz. Bolalarga “Tabiatni asrang” deb yozuv yozdirish o‘rniga, “Mahallamizni qanday qilib chiqindidan tozalashimiz va odamlarni saralashga o‘rgatishimiz mumkin?” degan muammoni qo‘ying.

Bolalar bu muammoni yechish loyihasini o‘zlari tuzadilar. Ular axborot qidiradi, mahalliy byudjetdan plastmassa qutilar olish uchun murojaat xati yozishni o‘rganadi, maktabda taqdimot (prezentatsiya) qilib boshqalarni ishontirishga harakat qiladi. Natija qanday bo‘ladi? Bu metod orqali bolada shunchaki ekologik bilim emas, balki loyihani boshqarish, jamoada ishlash va fuqarolik faolligi qobiliyati organik tarzda uyg‘onadi.

2. Ijtimoiy volontyorlik yondashuvi:

Tarbiyani “qilinishi shart bo‘lgan majburiyat”dan “chin dildan chiqadigan xohish”ga aylantirishning eng zo‘r yo‘li bu volontyorlikdir. Bugungi yoshlarga empatiya (hamdardlik va o‘zganing dardini his qilish) ba’zan yetishmaydi. Ularda mehr-oqibatni nazariy jihatdan o‘rgatib bo‘lmaydi. Yuqori sinf o‘quvchilarini maxsus ta’limga muhtoj bolalar maktab-internatlariga olib borish, quyi sinf o‘quvchilariga dars tayyorlashda beminnat yordamchi bo‘lishlarini so‘rash, yoki mahalladagi yolg‘iz yashovchi qariyalarning hovlisini tozalashga ko‘maklashish — bu har qanday ma’ruzadan ming marta kuchliroq darsdir. Yoshlar volontyorlik orqali o‘zlarining jamiyatga kerakligini, ularning kichik bir amaliy yordami kimgadir katta quvonch bera olishini chuqur anglaydilar. Bu his insonning butun umri davomida ijtimoiy mas’uliyatli bo‘lishiga xizmat qiladi.

3. Bahs-munozara (Debat) texnologiyasi:

Bolalar gapirishni, o‘z fikrini himoya qilishni yaxshi ko‘radi. Ularning bu energiyasini to‘g‘ri o‘zanga yo‘naltirish zarur. Ijtimoiy, axloqiy, huquqiy va tarixiy mavzularda tizimli bahs-munozaralar (debat klublari) o‘tkazish ularning analitik va tanqidiy fikrlashini keskin o‘stiradi. Debatda qatnashgan o‘quvchi axborotni analiz va sintez qilishni, argumentlarni mantiqiy asoslashni, va eng muhimi — raqibining, ya’ni o‘zidan farq qiluvchi o‘zga bir fikrni hurmat qilishni o‘rganadi. Bu demokratik

madaniyatning birinchi qadamidir.

4. Geymifikatsiya (Ta’limni o‘yinlashtirish):

Xo‘sh, nega gadjetlar va kompyuter o‘yinlari bolalarni o‘ziga bu qadar kuchli ohanrabodek tortadi? Sababi oddiy — o‘yinda aniq maqsad bor, darajalar bor, har bir kichik yutuq uchun rag‘bat (bonus/medal) bor va xato qilsa yana qaytadan boshlash imkoniyati bor. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarga ana shu mexanikani, ya’ni geymifikatsiyani olib kirish kerak. Qiyin tarixiy shaxslar yoki axloqiy tushunchalarni rol o‘ynash orqali o‘rgating. Masalan, “Qadimgi Rim senati” yoki “Amir Temur qurultoyi” simulyatsiyasini o‘tkazing, unda o‘quvchilar muayyan tarixiy shaxslar rolini o‘ynab, ularning muammolariga yechim qidirishsin.

Yodda tuting va hech qachon unutmang: Tarbiyaviy ishlar tizimida o‘quvchining shaxsi oliy ijtimoiy qadriyat hisoblanadi. O‘qituvchi bu jarayonda diktator, buyruqboz yo mutlaq haqiqat egasi emas, balki “fasilitator” (jarayonni yengillashtiruvchi, yo‘l ko‘rsatuvchi, muvofiqlashtiruvchi tajribali murabbiy) rolini bajargandagina kutilgan natijaga erishiladi. Extracurricular faoliyat — bu pedagog va o‘quvchi birgalikda yaratadigan, ssenariysi har doim ham oldindan ma’lum bo‘lmagan noyob ijodiy jarayondir.

XIV bob bo‘yicha xulosa

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar — bu ta’lim jarayonining shunchaki rasmiyatchilik uchun mantiqiy davomi emas, balki shaxs ijtimoiy kamolotini ta’minlovchi tirik yurak urishidir. Yuqorida biz batafsil tahlil qilgan nazariy konsepsiyalar, falsafiy-psixologik asoslar, zamonaviy metodlar va xalqaro Scopus tadqiqotlarining xulosalari bitta narsani aniq va ravshan ko‘rsatadi: auditoriya ichidagi quruq nazariy bilimlar real hayotiy ko‘nikmalar bilan pishitilmas ekan, u o‘zining asl qadrini, insoniylik qiyofasini yo‘qotadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” va sohaga oid davlat rahbarining PQ-5040-sonli qarori kabi so‘nggi yillardagi muhim normativ hujjatlar jamiyatdagi ana shu bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qilmoqda. Ular yoshlarni nafaqat intellektual jihatdan aqlli, balki ruhan sog‘lom, irodali, mafkuraviy immuniteti mustahkam va

vatanparvar qilib tarbiyalash uchun kuchli huquqiy va tashkiliy poydevor yaratib berdi.

Siz, bo‘lajak pedagoglar va ta’lim dizaynerlari sifatida, ushbu jarayonning bevosita ijrochisi va me’mori hisoblanasiz. Sizning zimmangizga ulkan ijtimoiy mas’uliyat tushadi. Siz bolalarning yashirin qiziqishlarini kashf etuvchi, ularning maktabdan keyingi bo‘sh vaqtini passivlikdan qutqarib, ulkan intellektual va emotsional sarmoyaga aylantiruvchi injenersiz. Esingizda doim saqlang, an’anaviy ta’lim insoniyat yaratgan ilmiy qoidalarni o‘rgatsa, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiya o‘sha qoidalar asosida jamiyatda qanday qilib munosib, to‘g‘ri va go‘zal yashashni o‘rgatadi.

Nazorat savollari va amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. O‘zbekistonda amalga kiritilgan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”ning tub mohiyati nimada va nima uchun u tarbiya jarayonini qisqa vaqt emas, balki to 30 yoshgacha bo‘lgan uzoq davrni qamrab oladi deb belgilaydi?
2. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning qanday o‘ziga xos shakllari (ommaviy, guruhli, yakka tartibdagi) mavjud hamda ularning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati bir-biridan qay tarzda farqlanadi?
3. R. Rayan va E. Desi tomonidan yaratilgan “O‘zini o‘zi belgilash nazariyasi” (Self-Determination Theory) maktabdan tashqari ixtiyoriy faoliyatdagi ichki motivatsiyaning kuchli ekanligini qaysi 3 ta tayanch ehtiyoj orqali isbotlab beradi?
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5040-sonli qaroriga ko‘ra, umumta’lim maktablarida “Ijodiy-madaniy masalalar bo‘yicha targ‘ibotchi” lavozimining mutlaqo yangidan joriy etilishi jamiyatdagi qanday pedagogik ehtiyojdan kelib chiqqan?
5. “Soft skills” (yumshoq ko‘nikmalar) atamasining zamonaviy ta’limdagi o‘rni qanday? Nima sababdan aynan ekstrakurrikulyar faoliyat (ECA) dars mashg‘ulotlariga nisbatan ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishda samaraliroq platforma hisoblanadi?

Amaliy vazifalar

1. **Keys-stadi (Muammoli vaziyat):** Tasavvur qiling, siz 8-sinf rahbarisiz. Kuzatuvlaringiz shuni koʻrsatmoqdaki, sinfingizdagi bir guruh yigitlar darsdan keyin faqatgina smartfonda virtual oʻyin oʻynash bilan band, ular hech qanday maktab toʻgaragi yoki tadbirlarida ishtirok etishni xohlamaydi. Sinf rahbari sifatida ularni majburlamasdan, bobda oʻrganilgan "Hamkorlik pedagogikasi" va "Geymifikatsiya" usullaridan foydalangan holda qanday qilib foydali ijtimoiy loyihaga (masalan, maktab atrofini tozalash yoki IT-loyihaga) jalb qilgan boʻlardingiz? Ssenariyni qadamma-qadam (3 qadamda) tuzib bering.
2. **Tahliliy vazifa:** UNESCOning "Tinchlik, inson huquqlari ва barqaror rivojlanish uchun ta'lim" nomli xalqaro tavsiyanomasiga va mahalliy amaliyotga tayanib, maktab miqyosida oʻtkaziladigan an'anaviy "Navroʻz" bayrami ommaviy tadbirining tub maqsadini tahlil qiling. Bu shunchaki oʻquvchilarning "qoʻshiq aytish va raqsga tushish"idan iborat jarayonmi? Yoki ushbu ommaviy tadbir ortida ularning qaysi yashirin ijtimoiy, emotsional va milliy ehtiyojlarini qondirish maqsadi yotadi? Fikringizni asoslang.
3. **Taqqoslash:** Oʻquvchining an'anaviy akademik darsdagi (masalan, algebra yoki ona tili darsidagi) faoliyati hamda sinfdan tashqari ixtiyoriy toʻgarakdagi (masalan, robototexnika yoki teatr klubidagi) faoliyatini quyidagi toʻrtta mezon boʻyicha chizma (yoki jadval) koʻrinishida taqqoslang:
   - Ishtirok etish ixtiyoriyligi.
   - Baholash va ragʻbatlantirish tizimi.
   - Xato qilishga (riskka borishga) boʻlgan psixologik munosabat.
   - Liderlikni va tashabbusni namoyon qilish imkoniyati.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Oʻzingiz istiqomat qilayotgan hududdagi (yoki amaliyot oʻtayotgan) umumta'lim maktablaridan biriga tashrif buyuring. U yerdagi "Ijodiy-madaniy masalalar boʻyicha targʻibotchi" (yoki ma'naviy-ma'rifiy ishlar boʻyicha direktor oʻrinbosari) bilan qisqa muloqot (intervyu) uyushtiring. Ularning real faoliyatida uchrayotgan eng asosiy 3 ta toʻsiqni va soʻnggi

yilda erishilgan 2 ta amaliy yutuqni yozib oling. Talaba va boʻlajak mutaxassis sifatida bu toʻsiqlarni yengib oʻtish uchun oʻzingizning innovatsion yechimlaringizni (takliflaringizni) taqdim eting.

2. Google Scholar yoki Scopus kabi xalqaro ilmiy bazalaridan foydalanib, “Extracurricular activities and soft skills” (Sinfdan tashqari ishlar va yumshoq koʻnikmalar) mavzusiga oid soʻnggi 3 yil ichida xorijlik olimlar tomonidan nashr etilgan 1 ta ilmiy maqola toping. Maqolada oʻrganilgan xalqaro muvaffaqiyatli tajribani Oʻzbekiston maktablari amaliyotiga qanday qilib moslashtirish (adaptatsiya qilish) mumkinligi haqida tahliliy esse yozing.

XV BOB. DUNYO MAMLAKATLARIDA SHAXS TARBIYASI MASALALARI

Tayanch so‘z va iboralar: *Uzluksiz ma’naviy tarbiya, qadriyatli yondashuv, Doutoku (Yaponiya), kyuushoku, CCE 2021 (Singapur), Pendidikan Moral, Pancasila (Indoneziya), Fundamental British values, Politische Bildung (Germaniya), Educazione Civica (Italiya), transversal kompetensiyalar (Finlyandiya), glokalizatsiya.*

Qalb muhandisligi va global ta’lim chorrahasida

Hurmatli talaba, bo‘lajak hamkasbim! Tasavvur qiling, siz oliy ta’lim muassasasini bitirib, ilk bor yorug‘ va shinam auditoriyaga kirdingiz. Qarshingizda o‘nlab chaqnab turgan ko‘zlar sizga umid bilan boqib turibdi. Siz ularga o‘z faningizning eng so‘nggi yutuqlarini, murakkab teoremalarni va innovatsion texnologiyalarni o‘rgatasiz. Talabalaringiz a’lo baholarga o‘qiydi, xalqaro olimpiadalarda g‘olib bo‘ladi. Ammo ulardan biri ko‘chada yordamga muhtoj insonga befarq o‘tib ketsa, boshqasi korrupsiyaviy sxemani yaratish uchun o‘zining yuksak intellektidan foydalansa, yana biri tabiatni vahshiylarcha vayron qilsa... Ayting-chi, siz bergan ta’lim jamiyatga qanday naf keltirdi?

Muammoning ildizi ham shunda. Sof intellektual bilimlarning o‘zi mukammal shaxsni shakllantira olmaydi. Quruq raqamlar va faktlarni yodlatish orqali insonning ichki ma’naviy kompasini sozlab bo‘lmaydi. Bo‘lajak mutaxassis karyerasida akademik bilimlardan ko‘ra, yumshoq ko‘nikmalar (soft skills) — empatiya, mas’uliyat, jamoa bilan ishlash va axloqiy prinsiplar hal qiluvchi rol o‘ynashini bugun yirik xalqaro korporatsiyalar ham tasdiqlamoqda.

Shu sababli, biz yashayotgan globallashuv asrida milliy o‘zlikni saqlab qolgan holda, butun dunyoga ochiq bo‘lgan “global fuqaro”ni tarbiyalash har qachongidan-da murakkab va dolzarb vazifaga aylandi. Ushbu bobni o‘rganishdan ko‘zlangan asosiy maqsad — dunyo mamlakatlaridagi shaxs tarbiyasiga oid eng ilg‘or, kutilmagan va ba’zan munozarali tajribalarni chuqur tahlil qilishdir. Biz xorijiy davlatlar amaliyotini shunchaki ko‘r-ko‘rona ko‘chirib olish uchun emas, balki

tanqidiy pedagogik filtrdan o‘tkazib, O‘zbekiston sharoitiga mos eng sara metodlarni kashf etish uchun o‘rganamiz. Qani, dunyo bo‘ylab pedagogik va tahliliy sayohatimizni boshladik!

15.1-§. Markaziy Osiyo mamlakatlarida shaxs tarbiyasiga yondashuvlar va ularning o‘ziga xosligi

Markaziy Osiyo mintaqasi qadimdan sivilizatsiyalar, dinlar va madaniyatlar chorrahasi vazifasini o‘tab kelgan. Bizning mintaqamiz asrlar davomida o‘ziga xos islomiy e’tiqod, an’anaviy o‘troq dehqonchilik va ko‘chmanchi xalqlar qadriyatlarini organik ravishda sintez qilib keldi. Biroq, bir asrga yaqin davom etgan qat’iy va qoliplangan sovet ta’lim tizimi parchalangach, har bir mustaqil davlat shaxs tarbiyasida o‘zining yangi yo‘lini, milliy o‘zligini qidira boshladi. Bu metamorfoza jarayonlari pedagogik nuqtai nazardan nihoyatda hayratlanarli.

O‘zbekiston: Uzluksizlik va Milliy yuksalish tamoyili

Mamlakatimizda yoshlar tarbiyasi davlat siyosatining eng yuqori, strategik pog‘onasiga olib chiqildi. Pedagogik tizimimizda shaxs tarbiyasini shunchaki bir qismi emas, balki fundamenti sifatida ko‘rish odat tusiga kirdi. 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” shaxsni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashning yirik huquqiy va konseptual asosi bo‘lib xizmat qilmoqda.

Keling, amaliyotdagi o‘zgarishlarga e’tibor qaratamiz. O‘zbekiston pedagogikasining bugungi kundagi eng kuchli tomoni — *uzluksizlik tamoyiliga* qattiq tayanilishidir. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” tarbiya jarayonini butunlay yangi va dunyo tajribasida kam uchraydigan bosqichdan boshlaydi. Konsepsiyaga ko‘ra, tarbiyaning birinchi bosqichi — oilalarda bo‘lib, u ikki davrni o‘z ichiga oladi: birinchi davr bevosita *homila davri* (onaning ruhiy holati va tarbiyasi orqali), ikkinchi davr esa bola tug‘ilganidan 3 yoshgacha bo‘lgan davrni qamrab oladi. Bu degani, davlat va jamiyat bolani maktabga kelganda emas, balki dunyoga kelmasidan avvalroq tarbiyalash tashvishini chekmoqda.

Umumta’lim maktablarida o‘qitila boshlagan “Tarbiya” fani ilgari

mavjud bo‘lgan “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi” kabi fanlarning o‘rnini egalladi. Yondashuv tubdan o‘zgardi: quruq pand-nasihat, hikmatli so‘zlarni yodlatishdan voz kechilib, o‘quvchilarda 21-asr ko‘nikmalarini (soft skills, tanqidiy fikrlash, qaror qabul qilish) amaliy vaziyatlar orqali o‘rgatish yo‘lga qo‘yildi.

Aslida hamma narsa biz o‘ylagandek silliq kechyaptimi? Muammolar yetarli. Maktab, oila va mahalla o‘rtasidagi “Oltin uchburchak” hamkorligi doim ham birdek ish bermayapti. Ota-onalarning tirikchilik sabab bandligi, ijtimoiy tarmoqlar va global “ommaviy madaniyat”ning tasviri va ta’siri tarbiya mexanizmlarini doimiy modernizatsiya qilishni, yoshlar tiliga moslashuvchan yondashuvlarni talab qilmoqda.

Qozog‘iston: “Rukhani Zhangyru” — an’ana va modernizatsiyaning murakkab to‘qnashuvi

Qo‘shni Qozog‘istonda yoshlar tarbiyasining mafkuraviy va pedagogik o‘zagini “Rukhani Zhangyru” (Ma’naviy yuksalish yoki Jamoat ongini modernizatsiya qilish) davlat dasturi tashkil etadi. Dasturning asosiy falsafasi — pragmatizm, ochiq ong, globallashuvga raqobatbardoshlik va eng muhimi, milliy kodni, an’analarni saqlab qolishdir. Dastur doirasida Qozog‘iston madaniyati va tarixiy muqaddas qadamjolarini yoshlarga tanitish bo‘yicha ulkan ishlar amalga oshirildi.

Biroq, qog‘ozdagi chiroyli dasturlar va real hayotdagi natijalar doim ham bir-biriga mos kelavermaydi. 2025-yilda o‘tkazilgan yirik psixologik-pedagogik tadqiqot Qozog‘iston jamiyatidagi o‘ta qiziq holatni yuzaga chiqardi. Keng qamrovli so‘rovnomalarda ishtirok etgan yoshlarning 72.2 foizi “Rukhani Zhangyru” dasturi haqida xabardor ekanligini bildirgan. Ya’ni, axborot yetkazib berilgan. Ammo, faqatgina 21.5 foiz respondent ushbu targ‘ib qilinayotgan qadriyatlarga qat’iy amal qilishga tayyor ekanligini bildirdi va atigi 17.9 foizi bu boradagi amaliy ishlarda ishtirok etgan.

Muammoning ildizi nimada? Sababi oddiy va u bizning OTMlarimiz uchun ham o‘ta muhim darsdir: qadriyatlarni rasmiy ravishda e’lon qilish ularning inson ongida *interiorizatsiya* (ichki e’tiqodga, xulq-atvorga aylanishi) bo‘lishini kafolatlamaydi. Qozog‘iston yoshlari o‘rtasida o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ular rasmiy vatanparvarlik va yirik

jamoaviy harakatlardan koʻra, oʻzlarining shaxsiy rivojlanishiga (sifatli taʼlim olish, muvaffaqiyatli karyera qurish, oila va shaxsiy turmush tarzi) koʻproq eʼtibor qaratmoqda. Ular aslo jamiyatga qarshi emas, shunchaki ularning ijtimoiy ongi balandparvoz shiorlardan xoli, shaxsiy pragmatizm asosida shakllanmoqda. Taʼlim tizimi ushbu emotsional ishtirok, madaniy moslashuvchanlik va dialogga asoslangan metodlarni ishga solishga majbur.

Qirgʻiziston: "Manas" epik pedagogikasi va tarixiy adolat

Qirgʻizistonning shaxs tarbiyasiga yondashuvi mintaqada yorqin oʻziga xosligi bilan ajralib turadi. Ular milliy xarakterni tarbiyalashda toʻgʻridan-toʻgʻri oʻz tarixiga, aniqrogʻi "Manas" epik dostoniga yuzlanishdi. Nega aynan epos? Sovet davridagi ruslashtirish siyosati, yoshlarni oʻz madaniy ildizlaridan uzib, "Moskva — bizning poytaxtimiz, Pushkin va Lermontov — bizning adiblarimiz" degan sunʼiy qolipga tushirishga uringan taʼlim tizimi qirgʻiz xalqida jiddiy norozilik va chalkashliklarni keltirib chiqargan edi.

Bugungi qirgʻiz taʼlimida "Manas" shunchaki folklor adabiy asar emas. U — xalqning oʻziga xos "pedagogik konstitutsiyasi"dir. Yoshlarga qahramonlik, sadoqat, adolat, tabiat bilan uygʻunlik (ekologik tarbiya) va ijtimoiy burch tushunchalari aynan Manas obrazi va uning atrofidagi voqealar tahlili (etnopedagogika) orqali oʻrgatiladi. Shuningdek, tarix darsliklarida sovet davrida "isyonchi" deb atalgan Ormon Xon, Kurmanjon Dodxoh kabi shaxslar endilikda xalq ozodligi uchun kurashgan chinakam milliy qahramonlar sifatida qayta kashf etilmoqda. Bu yondashuv oʻquvchilarda oʻzlikni anglash va ota-bobolari bosib oʻtgan qiyin, ammo sharafli yoʻldan gʻururlanish hissini kuchaytiradi.

Tojikiston va Turkmaniston: Konseptual barqarorlik va mafkuraviy transformatsiya

Tojikiston Respublikasida yoshlar tarbiyasi asosan 2003-yilda qabul qilingan "Milliy tarbiya konsepsiyasi" atrofida birlashadi. Davlatning demografik tarkibida yoshlar katta qatlamni tashkil etgani bois, taʼlim muassasalarining Tarbiyaviy ishlar boʻlimlari qatʼiy reja asosida ishlaydi. Hukumat yoshlarni asosan axloqiy va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga moslashuvini osonlashtirish uchun kasb-hunarga yoʻnaltirish (formal va norasmiy taʼlim

integratsiyasi) masalalariga urg‘u bermoqda. Shuningdek, iqlim o‘zgarishi va tabiatni asrash bo‘yicha barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) ham yoshlar ta’limi qatoriga faol kirib kelmoqda.

Turkmanistonda vaziyat butunlay o‘ziga xos ssenariy asosida rivojlandi. Uzoq yillar davomida Turkmaniston shaxs tarbiyasida birinchi prezident Saparmurat Niyazov tomonidan yozilgan “Ruhnama” asariga tayandi. Asar turkman milliy afsonalari, urf-odatlari va islomiy qadriyatlarni o‘zida jamlagan axloqiy manifest edi. Yoshlarga maktab partasidanoq “haqiqiy turkman” qanday bo‘lishi, “Turkman so‘fiyligi”, ota-onaga hurmat va halol mehnat shu kitob orqali singdirilgan. Asar shunchalik yuqori maqomga ko‘tarilganki, uni bilish OTMlarga kirish yoki ishga joylashish uchun asosiy mezon vazifasini o‘tagan.

Biroq, ta’lim statik tura olmaydi. So‘nggi yillarda Turkmaniston ta’lim tizimida xalqaro standartlarga o‘tish, axborot asri talablariga moslashish jarayoni ketmoqda. Hozirda ta’lim va tarbiya jarayoni jahon tajribalariga eshiklarni asta-sekin ochmoqda.

15.2-§. Sharq mamlakatlarida shaxs tarbiyasiga yondashuvlar va ularning o‘ziga xosligi

Sharq xalqlarida tarbiya va ta’lim azal-azaldan oila, davlat va jamiyatning eng muqaddas burchi sanalgan. Yevropaning shaxs erkinligi va individualizmga qaratilgan falsafasidan farqli o‘laroq, Sharq qadriyatlari markazida doimo “Biz” (jamoa, oila, millat) tushunchasi “Men” (shaxsiy ego) dan yuqori turadi. Keling, o‘zining iqtisodiy va texnologik mo‘jizalari bilan dunyoni lol qoldirgan Osiyo davlatlarining tarbiyaviy tajribalariga chuqurroq sho‘ng‘iymiz.

Yaponiya: Doutoku va Kyuushoku mo‘jizasi

Yaponiya maktablari haqida gap ketganda, ko‘z oldimizga o‘ta intizomli, tabiatga va kattalarga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan bolalar keladi. Bunga qanday erishilgan? Yaponiyada Ikkinchi jahon urushidan so‘ng (1947) qabul qilingan Ta’lim to‘g‘risidagi qonun mamlakatning radikal harbiylashtirilgan o‘tmishidan voz kechib, demokratik, insonparvar avlodni shakllantirishga qaratildi.

Ushbu jarayonda “Doutoku” (Axloq ta’limi) asosiy o‘rin tutadi. Uzoq

vaqt davomida u alohida fan sifatida emas, balki “qalb uchun daftarlar” shaklida maktab hayotining bir qismi bo‘lib kelgan. Faqatgina 2014-yilga kelibgina u majburiy fan maqomini oldi va “Bizning axloqimiz” darsliklari joriy qilindi. Doutokuda o‘quvchilar hayotiy vaziyatlarni, masalan, poyezd bekati xodimining mehnati, ota-ona qadri yoki do‘stlik masalalarini qizg‘in muhokama qilishadi.

Biroq, yapon tarbiyasining asil sehri va tengsiz metodikasi darsliklarda emas, amaliyotda yashiringan. Bu metod — *Kyuushoku* (maktab tushligi). Yaponiya maktablarida maxsus farroshlar deyarli yo‘q. Tushlik vaqti kelganda, o‘quvchilar navbatchilik asosida oq xalat va qalpoq kiyishadi, oshxonadan ovqatlarni o‘zlari sinfga olib kelib, tengdoshlariga porsiyalab tarqatishadi. Hammaga taqsimlangach, minnatdorchilik bildirib ovqatlanishadi va idishlarni, sinfxonani yana o‘zlari tozalab qo‘yishadi. Bu oddiy gigiyena yoki ovqatlanish emas! Kyuushoku — javobgarlik, hamjihatlik, oziq-ovqat va uning ortidagi mehnatni qadrlashni o‘rgatadigan eng daho “yashirin o‘quv dasturi” dir. Bu jarayonda bolaning ijtimoiy kelib chiqishi ahamiyatini yo‘qotadi, kibr sinadi, jamoa bilan ishlash ko‘nikmasi avtomatik ravishda qonga singadi.

Janubiy Koreya: Stress, raqobat va Qadriyatlar to‘qnashuvi

Koreyada ta’lim mutlaqo o‘zgacha tezlikda va o‘ta shafqatsiz raqobat sharoitida kechadi. Janubiy Koreya PISA xalqaro reytinglarida matematika va o‘qish savodxonligi bo‘yicha dunyoda doimiy ravishda yuqori o‘rinlarni egallab keladi. Biroq, buning qurbonliklari ham yo‘q emas. Ota-onalar va jamiyat o‘quvchilardan eng nufuzli SKY (Seoul National, Korea, Yonsei) universitetlariga kirishni keskin talab qiladi. Bolalar maktabdagi darslardan so‘ng tungacha “Hagwon” (maxsus xususiy repetitorlik maktablari) larda tahsil oladi. Natijada yoshlar orasida ruhiy zo‘riqish, stress va hatto suisid holatlari xavotirli darajaga yetdi.

Bu muammoni hal qilish maqsadida, Janubiy Koreya hukumati jahon tajribasida kam uchraydigan qadam tashladi: 2015-yilda maxsus “Shaxs xarakteri tarbiyasini rag‘batlantirish to‘g‘risida”gi qonunni (Character Education Promotion Act) qabul qildi. Mazkur qonunga ko‘ra, barcha ta’lim muassasalarida shaxsning 8 ta yadro qadriyatini: ota-onaga ehtirom, halollik, mas’uliyat, hurmat, bag‘rikenglik, muloqot va hamkorlikni

o‘rgatish majburiy qilib belgilandi. Bular shunchaki qog‘ozda qolmadi; Koreya maktablari o‘quvchilarning faqat baholarini emas, balki ularning ijtimoiy faolligi, xulq-atvori va xarakter xususiyatlarini yozib boradigan NEIS (Milliy ta’lim axborot tizimi) platformasini ishga tushirdi.

Singapur: Global raqobatga tayyor shaxs (CCE 2021)

Singapur ta’lim tizimi doim pragmatizm va kelajakka mo‘ljal olishi bilan ajralib turadi. Moddiy resurslari cheklangan bu jajji orol-davlat faqatgina o‘z inson kapitaliga tayanishga majbur. 2021-yilda Singapur Ta’lim vazirligi “Xarakter va fuqarolik ta’limi” (Character and Citizenship Education — CCE 2021) o‘quv dasturini butunlay yangiladi.

Dastur 3 ta fundamental savol va “Katta G‘oyalar” atrofida qurilgan:

1. Men kimman? (O‘zlikni anglash).
2. Men atrofimdagilar va dunyo bilan qanday munosabatdaman? (Munosabatlar).
3. Qanday harakat qilishni tanlayman va kelajagim qanday bo‘ladi? (Tanlovlar).

Ayni shu damda Singapur tajribasining eng e’tiborga molik jihati shundaki, CCE 2021 dasturi faqatgina an’anaviy qadriyatlarni emas, balki zamonaviy muammolarni ham qamrab olgan. Masalan, *Kiber salomatlik (Cyber Wellness)* — bolaga internet olamida o‘zini qanday tutishni o‘rgatadi. *Ruhiy salomatlik (Mental Health)* — stressni yengish va depressiyaga tushmaslikni tushuntiradi. Singapurlik ta’lim dizaynerlari tushunib yetishdiki, 21-asrda faqat itoatkor va a’lochi bo‘lish yetarli emas; bola tez o‘zgaruvchan dunyoga tez moslashuvchan va ma’lum bir hayotiy maqsadga ega bo‘lishi shart.

Malayziya: Yodlashga asoslangan tarbiyaning inqirozi

Mana sizga juda ziddiyatli va bahsli bir tajriba. Malayziya ko‘pmillatli va ko‘pdiniy davlat bo‘lib, uning maktablarida musulmon bolalar uchun “Pendidikan Islam” (Islom ta’limi) va boshqa dinga e’tiqod qiluvchilar uchun “Pendidikan Moral” (Axloq ta’limi) majburiy fan sifatida o‘qitiladi. Pendidikan Moral dasturi 1980-yillarda ishlab chiqilgan bo‘lib, o‘z ichiga jami 36 ta (avvalroq 16 ta va uning qismlari) tayanch axloqiy qadriyatni oladi. Bular qatoriga Xudoga ishonch, mas’uliyat, ochiq fikrlilik va boshqalar kiradi.

G‘oya bir qarashda ajoyib, shunday emasmi? Lekin uni amaliyotga joriy etish uslubi butunlay xato ketgan. Nega deysizmi? Davlat ta’lim tizimi ushbu qadriyatlarning har biriga rasmiy, o‘zgartirib bo‘lmas ta’rif berib chiqqan. O‘quvchilar davlat imtihonlari (SPM) da yuqori ball olish uchun bu ta’riflarni *verguligacha so‘zma-so‘z yodlashga* majbur. Agar o‘quvchi ma’noni to‘g‘ri tushuntirib, biroq bitta so‘zni xato yozsa yoki sinonim ishlatsa, unga umuman ball berilmagan! O‘qituvchilar darslarni muhokama qilish o‘rniga, testdagi kalit so‘zlarni qanday topishni o‘rgatishga o‘tib ketdi.

Natija esa achinarli edi. Fan shunchaki o‘lik nazariyaga, imtihon topshirish mashinasiga aylanib qoldi. O‘quvchilar hayotda adolat qilishni emas, balki “adolat” so‘zining darslikdagi qolipini yodlashni o‘rgandi xolos. Ota-onalar va jamoatchilik hukumatdan bu quruq yodkashlikka chek qo‘yib, o‘quvchilarni real hayotga o‘rgatuvchi yondashuvni talab qildi. Bu bizning yosh mutaxassislarimiz (jumladan siz) uchun eng katta didaktik darsdir: Tarbiya va qadriyatlarni quruq test va yodlatish bilan baholab ham, o‘rgatib ham bo‘lmaydi!

Xitoy, Hindiston va Indoneziya: Davlat, Falsafa va Din uyg‘unligi

Xitoyda ma’naviy tarbiya azaldan davlat siyosatining o‘zagi bo‘lgan. So‘nggi yillarda axloq ta’limi bo‘yicha o‘quv dasturi qayta shakllantirildi va unga “Sotsialistik yadro qadriyatlari” kiritildi. Xitoy ta’limi bolaga doim vatanparvarlik, do‘stlik, adolat, uyg‘unlik kabi konsepsiyalarni singdiradi. Ular darslarda “Oila, vatan va dunyo” yondashuvidan foydalangan holda, Xitoyning uzoq o‘tmishdagi boy madaniy resurslarini bugungi fuqarolik burchlari bilan bog‘laydilar. Bu yerda shaxsiy manfaatlardan ko‘ra ko‘proq davlat va jamoat manfaatlari birinchi o‘ringa qo‘yiladi.

Hindistonda 2020-yilda tarixiy Milliy Ta’lim Siyosati (NEP 2020) e’lon qilindi. Bu hujjat Hindiston ta’lim tizimidagi 34 yillik qotib qolgan formalizmni buzib tashladi. NEP 2020 tizimining falsafiy markazida *Dharma* (axloqiy burch, to‘g‘ri yashash tarzi) tamoyili yotadi.

Jadval 1. Hindistonda ta’lim siyosati transformatsiyasi.

Mezonlar	Eski tizim (NEP 1986/1992)	Yangi tizim (NEP 2020)
Tarbiya maqsadlari	Cheklangan e’tibor, asosan bilish darajasiga asoslangan.	Insoniy, etik va axloqiy qadriyatlarni (Dharma) rivojlantirishga urg‘u.
Yondashuv	Qat’iy o‘quv dasturi.	Multidisiplinar yondashuv, moslashuvchanlik.
O‘qitish metodlari	Yodlashga va ma’ruzaga tayanuvchi.	Hind madaniyati elementlaridan foydalanish (raqs, hikoyalar) va amaliy jarayonlar.

Hind olimlari an’analarni va texnologiyalarni zo‘r mahorat bilan ulashdi. Endilikda o‘quvchilar bir tomondan kodlash va sun’iy intellektni o‘rgansa, ikkinchi tomondan hikoya so‘zlash, xalq amaliy san’ati va raqslar orqali qadimiy hind qahramonlarining botirligini, adolatini va empatiyasini dars davomida mashq qilishadi.

Indoneziya esa o‘zining noyob “Pendidikan Karakter” (Xarakter ta’limi) modeliga ega. Uning asosi — davlat mafkurasi bo‘lmish **Pancasila** (Besh tamoyil) ga borib taqaladi. Indoneziya Ta’lim va Madaniyat Vazirligi maktablar uchun 18 ta tayanch qadriyatni (diniylik, halollik, tolerantlik, intizom, qattiq mehnat, ijodkorlik va h.k.) belgilab bergan. Biroq amaliyotda bular beshta yirik guruhga birlashtirilgan: Religiozlik, Millatchilik, Yaxlitlik, Mustaqillik va eng muhimi — *Gotong royong* (jamoaviy hamkorlik). Gotong royong madaniyati faqat darslarda emas, balki qishloq tozalash ishlarida, hamjihatlik bilan ko‘priklar qurishda real hayotga ko‘chiriladi.

Eron va Birlashgan Arab Amirliklari: Din va Bag‘rikenglik yondashuvlari

Eron Islom Respublikasida ta’lim tizimining yakka-yu yagona maqsadi, o‘z-o‘zidan ma’lumki, yoshlarni islomiy e’tiqod va qadriyatlar ruhida tarbiyalashdir. 2011-yilda qabul qilingan Ta’limning Fundamental Islohotlari Hujjati (FRDE) xotiraga asoslangan ta’limdan voz kechib,

tadqiqot, ko‘nikma va islomiy-eroniy paradigmalarga asoslangan tizimni yaratishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi. Eronda tarbiyaviy jarayonlar kundalik jamoaviy ibodatlar, Qur’on tilovati, mehr-oqibat va sadaqa dasturlari orqali maktabning madaniy muhitiga chuqur singdiriladi.

Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) esa neftga asoslangan iqtisodiyotdan bilimlar iqtisodiyotiga o‘tish arafasida ekanini teran anglab, 2017-yilda barcha maktablarda “Axloqiy ta’lim” (Moral Education) darslarini joriy qildi. Shayx Muhammad bin Zayd Al Nahayonning tashabbusi bilan boshlangan ushbu dastur asosan 4 ta ustunga tayanadi:

1. Xarakter va axloq (adolat, mehribonlik, chidamlilik);
2. Shaxs va jamiyat;
3. Fuqarolik fanlari (global fuqarolik, tarix);
4. Madaniy ta’lim (BAA merosi va madaniyatini saqlash).

Garchi islomiy qadriyatlar yuqori tursa-da, BAA darsliklari dunyo mamlakatlariga bag‘rikenglik (tolerance) va turli din hamda irq vakillariga empatiya bilan munosabatda bo‘lish kabi universal g‘oyalarni keng targ‘ib qilishi bilan arab dunyosida ajralib turadi.

15.3-§. Yevropa mamlakatlarida fuqaro tarbiyasiga yondashuvlar va ularning o‘ziga xosligi

Sharqning jamoaviy qadriyatlar ummonidan chiqib, Yevropaning individualizm, inson huquqlari va demokratiya qit’asiga qadam qo‘yamiz. Bu yerda tarbiya atamasi o‘z o‘rnini ko‘proq Fuqarolik ta’limi (Citizenship education) tushunchasiga bo‘shatib beradi. Yevropa maktablarida o‘quvchilarga qanday qilib yuvosh va itoatkor bo‘lishni emas, aksincha, qanday qilib o‘z fikrini erkin ifoda etish, qonunlarni tushunish va jamiyatni boshqarishda faol ishtirok etish ko‘nikmalari o‘rgatiladi.

Angliya: “Britaniya qadriyatlari” va xavfsizlik balansi

Angliyada maktab o‘quvchilarining ma’naviy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishi an’anaviy ravishda PSHCE (Shaxsiy, ijtimoiy, sog‘liqni saqlash va iqtisodiy ta’lim) va Fuqarolik fani orqali amalga oshiriladi. Bolalarga yoshligidanoq irqchilikka qarshi kurash, inson huquqlari va qonun oldida tenglik tushunchalari uqtiriladi.

Biroq, 2011-yildagi hukumatning radikalizatsiya va ekstremizmga

qarshi qaratilgan “Prevent” strategiyasi ta’lim tizimida katta burilish yasadi. Maktablarda “Asosiy Britaniya qadriyatlari” (Fundamental British Values — FBV) ni faol o‘qitish rasman majburiy qilib belgilandi. Xo‘sh, Angliya nimalarni “Britaniya qadriyatlari” deb ataydi? Bular:

- Demokratiya;
- Qonun ustuvorligi;
- Shaxsiy erkinlik;
- Turli e’tiqod va dinlarga o‘zaro hurmat va bag‘rikenglik.

Bir qarashda hammasi joyida. Lekin pedagoglar orasida bu siyosat kuchli bahslarni keltirib chiqardi. Ba’zi tadqiqotchilar, o‘qituvchilar va hatto din ulamolari: “Axir adolat, hurmat va mehr-oqibat faqatgina Britaniyaga tegishli xususiyat emas-ku, bular umuminsoniy fazilatlar!” deb e’tiroz bildirishdi. Ular hukumatning bu qadriyatlarga millatchilik tusini berishini tanqid qilishdi. Shunga qaramasdan, xarakter va fazilatlar ta’limi asosida yoshlarga jamoat hayotiga aralashish va huquqiy savodxonlikni o‘rgatish borasida Angliya tajribasi yetakchilardan biri bo‘lib qolmoqda.

Germaniya: “Politische Bildung” — Tarixdan olingan qat’iy saboqlar

Agar Angliyada tarbiya ko‘proq shaxs huquqlariga yo‘naltirilgan bo‘lsa, Germaniya tajribasiga rostdan ham tasanno aytish kerak. Nega deysizmi? Chunki fashizm va totalitarizmning achchiq mevasini tatib ko‘rgan nemis millati jamiyatning siyosiy ko‘r-ko‘ronaligi qanday qirg‘inlarga olib kelishini dunyoda hammadan yaxshi his qilgan. Shu sababli, Germaniya o‘z maktablarida mutlaqo o‘zgacha falsafani yaratdi — “Politische Bildung” (Siyosiy ta’lim yoki fuqarolik ta’limi).

Bu jarayonga bevosita “Fuqarolik ta’limi bo‘yicha Federal agentlik” bosh-qosh bo‘ladi. Pedagogik nuqtai nazardan eng qiziq jihati shundaki, maktablarning maqsadi hokimiyat nima desa shuni ma’qullab, itoat etadigan robotlarni emas, balki demokratiyani himoya qila oladigan, mustaqil, ongli va tanqidiy fikrlaydigan “noqulay” yoshlarni tayyorlashdir.

O‘quvchilarga quruq ma’ruza o‘qilmaydi. Ular Faol fuqarolar metodikasi yordamida real hayotdagi ijtimoiy-siyosiy muammolarni (iqlim o‘zgarishi, migratsiya siyosati, o‘ng qanot populizmining o‘sishi) tahlil qiladilar, rolli o‘yinlar orqali parlament muzokaralarini simulyatsiya

qiladilar. Bu orqali talabalar, ayniqsa hozirgi murakkab globallashuv davrida radikal oqimlar to‘riga tushib qolmaydi.

Fransiya

Fransuz maktablarida fuqaro tarbiyasi “Enseignement moral et civique” (Axloqiy va fuqarolik ta’limi — EMC) fani orqali olib boriladi. Fransuzlar inson huquqlari bo‘yicha kuchli tarixga ega. Inson huquqlari milliy maslahat komissiyasi (CNCDH) kabi tashkilotlar EMC darslarida Respublikaning asosiy qadriyatlari — Erkinlik, Tenglik, Qardoshlik g‘oyalari singdirilishini qat’iy nazorat qiladi.

Fransuz modelining butun dunyodan ajralib turadigan, ba’zan esa ko‘plab e’tirozlarga sabab bo‘ladigan eng qattiq qoidasi — *Laïcité* (Dunyoviylik) tamoyilidir. Fransuzlar maktabni mutlaqo neytral, har qanday diniy va siyosiy targ‘ibotdan xoli muqaddas maskan deb biladi. Shu sababli, o‘quvchi maktab hududiga qadam qo‘ydimi, u qaysi dinga, e’tiqodga yoxud irqqa mansub bo‘lishidan qat’i nazar, barcha ijtimoiy maqomlarini eshik ortida qoldiradi va faqat bitta maqom — “Fransiya Respublikasining teng huquqli fuqarosi” rolini oladi. Shu prinsipga asoslanib, Fransiyada maktab hududida kiyimda ochiq diniy belgilarni (xoh u islomiy hijob bo‘lsin, xoh yirik nasroniy xochi, xoh yahudiy kipasi) ko‘z-ko‘z qilib taqish taqiqlangan. Multikulturalizm rivojlangan Yevropada bu juda nozik masala bo‘lsa-da, Respublika o‘z qadriyatlaridan chekinmoqchi emas.

Italiya va Shveysariya: Ekologiya, Konstitutsiya va Amaliy jamiyat

Italiyada yoshlarning siyosiy va ijtimoiy tarbiyasiga huquqiy majburiylik maqomi berilgan. 2019-yilda qabul qilingan 92-sonli maxsus Qonunga muvofiq, mamlakatdagi barcha maktablarda “Educazione Civica” (Fuqarolik ta’limi) fani joriy qilindi. Bu fanga yillik kamida 33 soat ajratiladi.

Italyan pedagoglari ta’limni shunchaki ma’naviyat emas, balki aniq uchta “ustun” ustiga qo‘yishgan:

1. Italiya Konstitutsiyasi (qonunlar, huquqlar va Yevropa Ittifoqi asoslari);

2. Barqaror rivojlanish (BMTning 2030 yilgacha mo‘ljallangan global

isish va ekologiya bilan bog‘liq vazifalari) ;

3. Raqamli fuqarolik (internet xavfsizligi va raqamli makonda muloqot madaniyati).

Shveysariyada esa ta’lim tizimi konfederativ tuzilishga ega (har bir kanton mustaqil yondashuvga ega). Shveysariyaning fransuz tilida so‘zlashuvchi hududlarida amal qiladigan o‘quv dasturi (Plan d’études romand — PER) o‘quvchilarga ijtimoiy masalalarni hal qilish, media savodxonlik, va dinlar hamda etika sirlarini o‘rgatadi.

Biroq Shveysariya fuqaro ta’limining (Education civique) eng e’tiborli tomoni bu — amaliy faoliyatdir. Ular o‘quvchilarni faqat sinfxonada o‘tirmasdan, atrof-muhit bilan aloqani mustahkamlashga jalb etadilar. Masalan, maktab o‘quvchilari qariyalar uylarida ko‘ngilli bo‘lib yordam berishadi, bu orqali ularda turli avlodlarga hurmat va hamdardlik hissi organik tarzda shakllanadi.

Finlyandiya: Fenomen yondashuv va Transversal kompetensiyalar

Nihoyat, jahon ta’lim tizimlarining ko‘pchilik orzu qiladigan mo‘jizasi — Finlyandiyaga yetib keldik. Finlyandiya tajribasi ko‘plab konservativ pedagoglarimizni hayratga solishi aniq. Ular maktabda maxsus, qat’iy va doimiy “Shaxs tarbiyasi”, “Odobnoma” yoki “Fuqarolik” kabi yirik va og‘ir darslarni o‘tmaydi. Tasavvur qilyapsizmi? Hech qanday axloqiy nasihat darsi yo‘q!

Biroq, fin jamiyati qanday qilib bunchalik qonunga itoatkor, korrupsiyadan xoli va halol? Finlar tarbiyani bitta fanning bo‘yniga osib qo‘yishdan voz kechib, uni butun tizimga eritib yuborgan. Finlandiya Milliy o‘quv dasturida bunga rasmiy ravishda *Transversal (barcha fanlarni kesib o‘tuvchi) kompetensiyalar* nomi berilgan. Finlyandiya ta’lim modeliga binoan, tarbiya muayyan fanga bog‘lanmaydi, balki har bir darsning ajralmas qismiga aylanadi. Masalan, matematikada hisob-kitob qilish barobarida tengdoshlar fikrini hurmat qilish o‘rgatilsa, geografiyada atrof-muhitni asrash mas’uliyati tarbiyalanadi.

Mazkur tizimda o‘quvchi shaxsining atrofida uni har tomonlama o‘rab turuvchi va rivojlantiruvchi 7 ta asosiy kompetensiya (ko‘nikma) doimiy ravishda shakllantirib boriladi:

1. Fikrlash va o‘rganishni o‘rganish (mustaqil izlanishga o‘rgatish).

2. Madaniy savodxonlik, muloqot va o‘zini ifoda etish.

3. O‘zini idora qilish, kundalik hayotni boshqarish va o‘ziga hamda boshqalarga g‘amxo‘rlik qilish (oddiy hayotiy ehtiyojlar).

4. Ko‘p qirrali savodxonlik (turli matnlar va ma’lumotlarni tahlil qilish).

5. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ko‘nikmalari.

6. Mehnat hayotiga layoqat va tadbirkorlik.

7. Jamiyatda faol ishtirok etish va barqaror kelajakni qurishga hissa qo‘shish.

Ko‘rib turganingizdek, fin pedagogikasi bolaga yuqoridan turib qattiq nazorat o‘rnatishga emas, mutlaq ishonch bildirishga va uning hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga asoslanadi. Nazorat qancha kam bo‘lsa, ichki motivatsiya va intizom shuncha kuchayishini finlar o‘z amaliyotida yorqin isbotlab berishdi.

XV bob bo‘yicha xulosa

Global ta’lim landshaftini aylanib chiqdik. Ko‘rganingizdek, jahon tajribasi shuni yaqqol va keskin isbotlamoqdaki, shaxs tarbiyasi uchun yagona, hamma joyga mos keladigan “ideal dori” mavjud emas. Osiyo xalqlari (Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy) qattiq intizom, mehnatkashlik, kattalarga ehtirom va jamoaviylikka tayansa, Yevropa qit’asi (Angliya, Germaniya, Finlyandiya) asosan erkin fikrlash, tanqidiy tafakkur, siyosiy faollik va shaxs huquqlariga kafolat berishga asoslanadi.

Har ikki qutbning o‘ziga xos muvaffaqiyat sirlari bo‘lganidek, e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydigan qurbonliklari ham bor. Misol uchun, Janubiy Koreyadagi akademik yutuqlar bolalarning og‘ir ruhiy tushkunligi evaziga kelayotgan bo‘lsa, ba’zi Yevropa mamlakatlarida haddan ziyod erkinlik an’anaviy oilaviy rishtalarning va o‘qituvchi avtoritetining pasayishiga olib kelmoqda. Malayziyadagi “Pendidikan Moral” fanining quruq yodlashga aylanishi esa pedagogik texnologiyadagi dahshatli fojia — ma’no o‘rniga shakl qolib ketishining yaqqol namunasidir.

Xo‘sh, O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari va maktablari o‘z amaliyoti uchun bulardan qanday ratsional xulosa chiqarishi kerak? Javob

bitta tushunchada mujassam: **Glokalizatsiya** (Global o‘ylash, lokal harakat qilish). Biz bugun xalqaro miqyosdagi ilg‘or tendensiyalarni o‘zlashtirishimiz shart. Singapurning kiber salomatlik va moslashuvchanlik dasturini, Yaponiyaning quruq gap emas, balki mehnat orqali beriladigan amaliy mas’uliyatini (kyuushoku), shuningdek, Finlyandiyaning tarbiyani barcha fanlarga moslashtiruvchi transversal kompetensiyalar modelini o‘zimizning ko‘p asrlik, islomiy va Sharqona an’analarimiz (hurmat, hayo, halollik) bilan organik ravishda sintez qilishimiz zarur.

Nazorat savollari va amaliy topshiriqlar

Nazariy savollar

1. O‘zbekistonda joriy etilgan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”ning dunyo tajribasidan farq qiluvchi eng dastlabki davri nima bilan izohlanadi va uning psixologik-pedagogik ahamiyati qanday?
2. Psixologik tadqiqotlarga ko‘ra, Qozog‘iston yoshlari o‘rtasida “Rukhani Zhangyru” dasturining talabalar ongi va xulq-atvoriga to‘liq singishiga (interiorizatsiya) to‘sqinlik qilayotgan eng asosiy omillar nimalardan iborat?
3. Yaponiyaning “Doutoku” axloqiy ta’limi nechanchi yilda majburiy fan maqomini oldi va uning darsliklarida qanday hayotiy masalalar muhokama qilinadi?
4. Fransiyadagi “Laïcité” tamoyili maktab hududida qanday o‘rnatiladi va multikultural jamiyatda bu prinsip o‘zini qanchalik oqlaydi deb o‘ylaysiz?
5. Nima uchun Finlyandiya maktablarida alohida maxsus “Tarbiya” darsi o‘tilmaydi? Ularning “Transversal kompetensiyalar” modelida tarbiyaviy maqsadlarga erishish mexanizmini tushuntirib bering.

Amaliy vazifalar:

1. **Keys-stadi:** Tasavvur qiling, siz pedagog sifatida Yaponiyaning “Kyuushoku” (maktab tushligida o‘quvchilarning farroshsiz navbatchiligi) tizimini o‘z OTMingizda yoki maktabingizda joriy qilmoqchisiz. Katta ehtimol bilan, bunga ota-onalar va jamoatchilik tomonidan qanday e’tirozlar

bo‘lishi mumkin? Siz ularga qanday ilmiy-amaliy dalillar (mas’uliyat, jamoaviylik) bilan asosli javob qaytargan bo‘lardingiz?

2. **Pedagogik tahlil:** Malayziya ta’lim tizimidagi “Pendidikan Moral” fanining inqirozi sabablarini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qiling. Nima uchun qadriyatlarni faqat xotiraga tayanib yodlatish kutilgan natijani bermadi? Ushbu ziddiyatli tajribadan O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun qanday xulosalar chiqarish mumkin?

3. **Qiyosiy taqqoslash:** Sharq (masalan, Singapurdagi CCE 2021 dasturi) va Yevropa (masalan, Germaniyadagi “Politische Bildung”) ta’lim modellaridagi fuqaro tarbiyasiga yondashuvlarni Venn diagrammasi yordamida taqqoslang. Ularning o‘xshash va keskin farqli tomonlarini sanab o‘ting.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. **Kichik ilmiy izlanish (Esse):** Internet manbalaridan foydalanib, Birlashgan Arab Amirliklarining “Axloqiy ta’lim” (Moral Education) dasturining to‘rtta asosiy ustunini chuqurroq o‘rganing. Ushbu dastur islomiy qadriyatlar va global bag‘rikenglik o‘rtasidagi oltin oraliqni qay darajada topa olganiga doir o‘z fikrlaringizni bayon etuvchi 2 sahifalik esse yozing.

2. **Loyiha ishi (Dars ishlanmasi):** O‘zbekistondagi “Tarbiya” fani darsliklaridan birini (o‘zingiz xohlagan sinfni) tanlab oling. Undagi bitta mavzuni Finlyandiyaning “Fenomen yondashuv”i va “Transversal kompetensiyalar”i asosida qayta ishlab chiqing. Ya’ni, tarbiyani quruq mavzu sifatida emas, matematika, ekologiya yoki AKT kabi fanlarga qanday qilib singdirib yuborish mumkinligiga oid interaktiv dars ishlanmasini (konspekt) tayyorlang.

XULOSA

Barcha ilmiy-nazariy tahlil va metodologik mushohadalarni bitta mantiqiy nuqtaga jamlaydigan bo‘lsak, xulosalar shuni qat’iy isbotlaydiki, “Tarbiya” fani ta’lim tizimidagi shunchaki navbatdagi qator emas. U davlat va jamiyatning ma’naviy xavfsizligini, iqtisodiy taraqqiyotini va huquqiy poydevorini kelajak avlodlar uchun saqlab qoluvchi eng ta’sirchan strategik himoya qalqonidir. Tarbiya fani bugungi kunda o‘zining eskirgan, faqat itoatkorlikka undovchi dogmatik shaklidan voz kechib, bolaning ichki potensialini ro‘yobga chiqaradigan jonli va insonparvar jarayonga aylandi.

Biz darslik davomida guvohi bo‘lganimizdek, barqaror ijtimoiy rivojlanish va komil insonni shakllantirish uchun “Glokalizatsiya” (global o‘ylash, lokal harakat qilish) tamoyiliga tayanishimiz shart. Singapurning kiber salomatlik va moslashuvchanlik darslari, Yaponiyaning amaliyotga qurilgan mas’uliyat va tozalik (kyuushoku) falsafasi hamda G‘arbning ijtimoiy-emotsional ta’limi (SEL) yutuqlari — o‘zimizning ko‘p asrlik Sharqona va islomiy qadriyatlarimiz (Avesto triadasi, Forobiy va Navoiy komillik g‘oyalari) bilan uzviy sintez qilingandagina kutilgan natijani beradi. Aqlning sovuq hisob-kitobini mehr-oqibat va adolat bilan muvozanatlash bizning milliy pedagogikamizning eng oliy yutug‘idir.

Shuni qat’iy yodda tutish kerakki, haqiqiy xarakter va qadriyatlar ta’limi faqatgina sinf xonasida, doska yozuvlari yoki o‘qituvchining yakkaxon monologi orqali amalga oshmaydi. O‘quvchining axloqiy bilishiuning kundalik refleks darajasidagi amaliy harakatiga aylanishi uchun, maktab, oila va mahalla o‘rtasida uzviy “Oltin uchburchak” hamkorlik zanjiri o‘rnatilishi hayotiy zaruratdir. Tarbiya jamiyatdan va mehnatdan uzib qo‘yilgan vakuumda emas, balki odamlar bilan doimiy muloqot va ijtimoiy amaliyot (volontyorlik, loyiha ishlari) orqali toblanadi.

Bugungi kun o‘quvchisi — shiddatli raqamli axborot oqimi markazida ulg‘ayayotgan “Z avlodi” vakilidir. Shu boisdan, kelajak o‘qituvchisining maqsadi yoshlarni texnologiyalar va internetdan izolyatsiya qilib tashlash emas, balki ularning ongida sun’iy intellekt xurujlari, feyk (yolg‘on) xabarlar va ommaviy madaniyat illatlariga qarshi po‘latdek mustahkam “mafkuraviy immunitet”, tanqidiy tafakkur va media savodxonlikni

shakllantirishdir. Biz bolalarga erkin fikrlash bilan birga, har bir erkinlikning ortida burch va ijtimoiy mas’uliyat turishini muammoli vaziyatlar (keyslar) yordamida o‘rgatishimiz lozim.

Muhtaram bo‘lajak ustozlar! Sizning o‘tgan darsingizning va mehnatingizning haqiqiy natijasi jurnalga qo‘yiladigan a’lo baholar yoxud quruq test yechimlari bilan o‘lchanmaydi. U ertaga jamiyatga kirib borayotgan yoshlarning naqadar vijdonli, empatiyaga boy, vatan taqdiriga daxldorlik hissi bilan yashashi va har qanday murakkab vaziyatda ham insoniylikni saqlab qolishi orqali baholanadi. Siz inson taqdirini loyihalashtiruvchi muhandissiz; bu mashaqqatli yo‘lda sizning eng katta metodologik qurolingiz ham, vositangiz ham — shaxsiy namunangiz, samimiyligingiz va o‘z kasbingizga bo‘lgan cheksiz sadoqatingizdir.

TESTLAR

1. Axloqiy taraqqiyot jarayonidagi “Geteronom axloq” (ya’ni qoidalar insoniyatdan tashqarida, obro‘li shaxslar tomonidan o‘rnatilgan mutlaq va muqaddas haqiqat degan bola ishonchi) bosqichini jahon psixologiya faniga qaysi yirik olim kiritgan?
   A. Tomas Likona
   B. Lourens Kolberg
   C. Jan Piaje
   D. Emil Dyurkgeym

2. O‘zbekiston Respublikasi pedagogikasi tarixida muhim burilish bo‘lgan, Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori aynan qaysi sanada rasman qabul qilingan?
   A. 2017-yil 7-fevral (4947-son)
   B. 2019-yil 31-dekabr (1059-son)
   C. 2020-yil 6-iyul (422-son)
   D. 2021-yil 1-sentyabr (120-son)

3. Bugungi kunda maktablarda o‘qitilayotgan yagona “Tarbiya” fani aslida qaysi amaldagi alohida o‘qitilgan fanlarning mantiqiy birlashuvi (integratsiyasi) hisobiga 2020-yilda tashkil etilgan?
   A. Odobnoma, Vatan tuyg‘usi, Tarix, Iqtisodiyot
   B. Dinlar tarixi, Huquq, Ona tili, Odobnoma
   C. Odobnoma, Vatan tuyg‘usi, Dunyo dinlar tarixi, Milliy istiqlol g‘oyasi
   D. Sotsiologiya, Psixologiya, Falsafa, Tarix

4. L. Kolberg nazariyasiga asoslanadigan bo‘lsak, shaxs qonun va qoidalarni o‘rni kelganda butun insoniyatga xos insoniylik, mutlaq adolat va universal axloqiy tamoyillardan pastroqqa qo‘yadigan, o‘ta ongli idrok bosqichi qanday nomlanadi?
   A. Konvensionallikdan oldingi daraja

B. Konvensional daraja
C. Geteronom bosqich
D. Konvensionallikdan keyingi daraja

5. T. Likonaning “Xarakter ta’limi” uzluksiz konsepsiyasida, haqiqiy yaxlit xarakter pedagog tomonidan qanday uchta uzviy tarkibiy qismlarni bosqichma-bosqich rivojlantirish orqali shakllantiriladi?
A. Aql, xotirani shakllantirish, vizual tasavvur
B. Axloqiy bilish, axloqiy his qilish, axloqiy harakat
C. Irsiyat, oilaviy muhit, maqsadli ijtimoiy tarbiya
D. Nazariy bilim, mustahkam malaka, amaliy ko‘nikma

6. Davlat miqyosidagi hujjat — “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”ga ko‘ra inson tarbiya jarayonining mutlaqo eng birinchi, poydevor davri (bosqichi) inson hayotining qaysi nuqtasidan boshlanadi deb belgilangan?
A. Bog‘chadagi maktabgacha ta’lim muassasasidan (3 yoshdan)
B. Boshlang‘ich maktab sinfidan (7 yoshdan)
C. Oiladagi shakllanish (Homila davridan)
D. Chaqaloqning ijtimoiy moslashuvchi 1 yoshidan boshlab

7. Pedagog o‘z darsida tarbiyaviy maqsadlarni hal etishida o‘quvchi shaxsi, miyasi va kognitiv rivojlanish bosqichlari qonuniyatlarini inobatga olishga majburdir. Bu o‘rinda “Tarbiya” faniga eng yaqin ko‘makchi va uzviy bog‘langan ilmiy fan qaysi hisoblanadi?
A. Fiziologiya fani
B. Sotsiologiya fani
C. Odam anatomiyasi
D. Yosh davrlari psixologiyasi

8. “Tarbiya” darslarida o‘qituvchi tomonidan o‘quvchining haqiqiy, niqobsiz axloqiy pozitsiyasini va tafakkurini aniqlash maqsadida, unga ataylab ikkita yechimi og‘ir bo‘lgan murakkab vaziyatlar (masalan, taniqli

Xayns dilemmasi) orqali qaror qabul qilishga majburlovchi qaysi metoddan keng foydalaniladi?

A. Ijtimoiy sotsiometriya metodi
B. Pedagogik eksperiment (tajriba)
C. Axloqiy dilemmalar (muammolar) metodi
D. Sotsiologik anonim so‘rovnoma

9. O‘zbek jadidchilik harakatining yetakchisi, yozuvchi va pedagog Abdulla Avloniyning tarbiya masalasidagi o‘ta mashhur bo‘lgan “Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot...” o‘lmas fikri uning aynan qaysi asarida keltirilgan?

A. Turkiy Guliston yoxud Axloq
B. Pandnomayi Qobusnoma
C. Baxtiyorlikka erishuv haqida risola
D. Mahbub ul-qulub

10. J. Moreno tomonidan yaratilgan va bugungi kunda “Tarbiya” fanida keng amaliyotga kirgan “Sotsiometriya metodi” maktab ta’limida pedagog tomonidan qanday aniq maqsadda qo‘llaniladi?

A. Bolalarning faqat intellektual salohiyatini (IQ ko‘rsatkichini) aniq o‘lchash uchun
B. Sinf guruhidagi barcha yashirin ijtimoiy munosabatlarni, yashirin yetakchilarni va yakkalanib qolgan o‘quvchilarni grafik (sotsiogramma) orqali aniqlash uchun
C. O‘zlashtirilayotgan o‘quv akademik dasturining qiyinlik darajasini bilib olish uchun
D. Bolalarning sog‘lig‘ini va jismoniy tayyorgarligini tekshirish jarayonida

11. Qaysi fundamental qonun hujjatida ta’lim sohasida davlat siyosatining asosiy tamoyillari, jumladan ta’lim va tarbiyaning bir-biridan ajralmas uzviyligi hamda nodavlat muassasalarning o‘rni qat’iy belgilangan?

A) Kadrlar tayyorlash milliy dasturi
B) O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni (O‘RQ-637)

C) O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qonuni

D) Umumiy o‘rta ta’lim bo‘yicha davlat ta’lim standarti

12. Tarbiya tushunchasiga universal “ijtimoiy hodisa” sifatida berilgan eng to‘g‘ri va qamrovdor ta’rifni toping.

A) Shaxsga faqat uning jismoniy imkoniyatlarini oshirish orqali odatlarini o‘zgartirish tizimi

B) Muayyan texnik yoki kompyuter kasb-hunariga yo‘naltirish yuzasidan o‘tkaziladigan amaliyotlar yig‘indisi

C) Katta avlodning jamg‘argan ijtimoiy-tarixiy tajribasini, kasbiy madaniyat va axloqini yosh avlodga muntazam uzatish jarayoni

D) Maktab yoshidagi bolalarga faqat belgilangan o‘quv fanlarini o‘qitish va baholash mexanizmi

13. O‘quvchilar xulq-atvorida chuqur ongli intizomni hamda real amaliy harakat odatlarini tarkib toptirish qaysi tarbiya metodlar guruhining asosiy amaliy vazifasi hisoblanadi?

A) O‘z-o‘zini mustaqil tarbiyalash metodlari

B) Ijtimoiy axloqni (xulq-atvorni) shakllantirish metodlari

C) Rag‘batlantirish va tushuntirish metodlari

D) Shaxsning ijtimoiy ongini tabaqalashtirish metodlari

14. Tajribali pedagogning o‘z talabasiga faqat maslahat berishi, iltimos qilishi yoki uning intellektiga ishonch bildirish orqali mas’uliyatli vazifa yuklashi mantiqan qanday talab turiga to‘g‘ri keladi?

A) Bevosita talab

B) Jismoniy harakat talabi

C) Bilvosita talab

D) Qat’iy ma’muriy buyruq

15. O‘quvchini ataylab qilingan xatosi uchun auditoriya va jamoa oldida obyektiv muhokama qilish yoki unga kelajakdagi xatoni oldini olish uchun ogohlantirish berish qaysi metod guruhiga mansub?

A) Ijtimoiy ongni shakllantirish
B) Rag‘batlantirish va jazolash
C) Amaliy faoliyatga o‘rgatish
D) Shaxsiy ehtiyojni qondirish

16. Sivilizatsiyaning hozirgi bosqichida ijtimoiy tarmoqlardagi turli yolg‘on axborotni filtrdan o‘tkazish, manipulyatsiyaga berilmasdan mustaqil va tanqidiy fikrlashni o‘stirish ko‘proq qaysi tarbiya turining doirasida tahlil qilinadi?
A) Ekologik tarbiya
B) Estetik (nafosat) tarbiyasi
C) Aqliy (intellektual) tarbiya
D) Jismoniy madaniyat

17. L.S. Vigotskiy kabi olimlar nazariyalariga hamohang bo‘lgan, amaliyotda tarbiya shaxsning passiv o‘sishiga shunchaki moslashib qolmasligi, balki uning rivojlanish darajasini o‘zidan oldinga tortib yetaklashi kerakligini ifodalovchi qonuniyat qaysi?
A) Tarbiyaning shaxs taraqqiyoti bilan birligi qonuniyati
B) Tarbiyaning geografik muhitga bog‘liqligi
C) Jamoaning ichki o‘zaro ta’sir qonuniyati
D) Moddiy faoliyat va instinktlar ziddiyati qonuniyati

18. Tarbiya jarayonida OTM o‘qituvchilarining yosh avlod ongiga faqat bilim emas, balki chuqur insonparvarlik, halollik, altruizm va vijdon kabi qat’iy mezonlarni uzluksiz singdirishi asosan qaysi maxsus tarbiya turiga taalluqli?
A) Huquqiy tarbiya
B) Iqtisodiy va moliyaviy tarbiya
C) Jismoniy va mehnat tarbiyasi
D) Axloqiy (ma’naviy) tarbiya

19. O‘zbek pedagogikasi an’anaviy tasnifiga ko‘ra, talabalar ishtirokidagi “Tushuntirish”, “Suhbat” va ijobiy “Namuna ko‘rsatish” instrumentlari qaysi yo‘nalishdagi tarbiya metodlari blokiga tegishli?

A) Amaliy mashq qilish metodlari

B) Ijtimoiy ongni shakllantirish metodlari

C) O‘z-o‘zini qat’iy nazorat qilish metodlari

D) Moddiy rag‘batlantirish va byudjetlashtirish metodlari

20. Xalqaro ta’lim tadqiqotlarida (xususan, Scopus va Web of Science maqolalarida) OTM talabalarida tahliliy ongdan tashqari eng muhimi empatiya, ijtimoiy mas’uliyat va axloqiy qadriyatlarni kompleks rivojlantirishga qaratilgan dominant o‘quv tendensiyasi qanday ilmiy termin bilan nomlanadi?

A) Technical skills orientation

B) Character education

C) STEM education system

D) Digital literacy protocols

21. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya” Konsepsiyasiga muvofiq, hayot tarbiyasining birinchi bosqichi aynan qaysi insoniy davrlarni o‘z ichiga qamrab oladi?

A. Bola o‘z oyog‘i bilan maktabga qadam qo‘yguniga qadar bo‘lgan davr

B. Homila davri hamda bola dunyoga kelganidan boshlab to 3 yoshgacha bo‘lgan davr

C. Faqatgina 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan faol maktabgacha ta’lim davri

D. Inson tug‘ilgan kunidan to u voyaga yetib mustaqil bo‘lguniga qadar

22. Jahon xalqaro tarbiya tendensiyalarida e’tirof etilgan “Character education” atamasining haqiqiy ilmiy va amaliy ma’nosi nimani anglatadi?

A. Xarakter ta’limi — talabalarda intellektdan tashqari empatiya, halollik va fuqarolik kabi axloqiy fazilatlarni kuchli shakllantirish

B. Intellektual ta’lim — o‘quvchilarga faqat aniq fanlar va dasturlashni juda chuqur o‘qitish

C. Jismoniy ta’lim — o‘quvchilarda yengilmas jismoniy salomatlik va sport ko‘nikmalarini yaratish

D. Texnologik ta’lim — qog‘oz darsliklardan voz kechib, barcha darslarni raqamli formatga o‘tkazish

23. BMTning “Bolalar huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiyasiga (UNCRC) muvofiq, jahon standartlarida bolalikning insoniy yosh chegarasi necha yosh etib aniq qat’iy belgilangan?

A. Hech qanday majburiyat olmagan 14 yoshgacha

B. Jismonan o‘sib yetiladigan 16 yoshgacha

C. Huquqiy va ijtimoiy tomondan 18 yoshga to‘lguniga qadar

D. Oliy ta’limni tugatib chiqadigan 21 yoshgacha

24. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-noyabrdagi PF-185-son Farmoniga asosan yetim bolalarni joylashtirishning qaysi muqobil (yangi) shakllari ustuvorlik sifatida etib belgilandi?

A. Bolalarni avvalgidek yirik va ixtisoslashtirilgan mehribonlik uylarida tarbiyalash

B. Ta’til paytidagi vaqtinchalik va qisqa muddatli yozgi oromgohlarga joylashtirish

C. Ixtisoslashgan harbiy maktab-internatlar qaramog‘iga uzoq muddatga qamash

D. Vasiylik yoki homiylik berish, to‘la farzandlikka olish va haq to‘lanadigan tutingan (foster) oilaga berish

25. Zamonaviy va professional o‘qituvchining emotsional intellekti (EQ) amaliyotda o‘zini qanday namoyon qiladi?

A. Ko‘plab yodlangan va murakkab matematik formulalarni bir xatoda yozish qobiliyati

B. Sinfxonadagi raqamli kompyuter texnologiyalaridan boshqalardan tezroq foydalanish

C. Turli stresslarda o‘z hissiyotlarini bosish va o‘quvchilar ichidagi

ruhiy holatni empatik his qilish malakasi

D. Qattiqqo‘llik siri bilan butun sinf o‘quvchilarini ovoz chiqarmasdan jim o‘tirishga majbur qilish

26. Bolalar va ijtimoiy tarbiya uylarida qiyin vaziyatdagi ayollar yechimsizlik tufayli o‘z murg‘ak farzandlaridan ajrab qolmasligi uchun PF-185-son Farmon asosida qanday yangi himoya xizmati joriy etildi?

A. Pullik “Bolalar xususiy poliklinikasi” xizmati

B. Bir yilgacha bepul boshpana va kasb-hunar beruvchi “Onalar maskani” xizmati

C. “Viloyat xotin-qizlar qo‘mitasi” ijtimoiy xonasi

D. Uzoq masofali “Vaqtinchalik vasiylik” masofaviy xizmati

27. BMT qabul qilgan Xalqaro konvensiyaning (UNCRC) dunyo qonunchiligini o‘zgartirib yuborgan eng yirik 4 ta Asosiy tamoyilidan birini toping.

A. Bolani uning oilaviy yoki ota-onasining moddiy holatiga qarab maktablarda ajratish

B. Turli sud va qarorlarda “Bolaning eng ustun manfaatlari” e’tibor markazida bo‘lish tamoyili

C. Barcha ijtimoiy sinfdagi bolalarni istisnosiz faqat davlat ixtisoslashgan muassasalarida majburan o‘qitish

D. O‘smirlar va yosh bolalarga yuz bergan huquqbuzarlikda kattalardek qat’iy jinoiy jazo qo‘llash

28. Jahonda o‘zini oqlayotgan va bizda yangi boshlangan Noinstitutsionallashtirish siyosati aslida pedagogika va huquqda qanday ma’noni anglatadi?

A. Oddiy ta’lim beradigan maktablarni asta-sekin muayyan xususiy institutlarga aylantirish

B. Ixtisoslashtirilgan ochiq pullik ta’lim va hunarmandchilik kurslarini butun respublikada ko‘paytirish

C. Ijtimoiy o‘ta himoyaga muhtoj qolgan bolalarni yirik muassasalardan uzoqlashtirib, doimiy issiq oila muhitiga joylashtirish

D. Iqtidorli yoshlarni moliyalashtirish orqali faqatgina xorijiy nufuzli davlatlardagi o‘quv muassasalariga grant asosida yuborish

29. Respublikadagi maktablarda va OTM ta’lim muassasalarida ochilgan “Kamalak” hamda “Yoshlar ittifoqi” kabi ommaviy tashkilotlarning o‘smir sardorlari o‘z ishlarida qanday ustuvor psixologik tamoyilga ko‘ra ish olib boradilar?

A. Isyonkor o‘smirlarga ishonch bildiruvchi “Tengdosh tengdoshga” (Peer-to-peer) tamoyili

B. Ma’muriy va jamoaviy bo‘ysunishdagi “Rahbar ko‘rsatmasi doim haq” tamoyili

C. Qadriyatlarga bo‘ysunish maqsadida “Katta o‘zidan kichikka doim buyruq beradi” tamoyili

D. Sinfxonadagi har qanday vaziyatda avvalo “O‘qituvchi barchasini o‘zi hal qiladi” diktatorlik tamoyili

30. Tutingan oilalar va barcha ixtisoslashtirilgan ochiq muassasalarga hukumat tomonidan berilgan bolalarning rasmiy va daxlsiz qonuniy vakili (kuzatuvchisi) sifatidagi mas’uliyatni qaysi davlat markazi o‘z zimmasiga oladi?

A. Shahardagi Maktabgacha va maktab ta’limi boshqarmasi

B. “Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash” xayriya jamoat fondi xodimlari

C. Mahalliy hokimlik qoshidagi “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazi

D. Yoshlar huquqlarini himoyalovchi yuridik tuman ichki ishlar bo‘limi profilaktikasi

31. Yaponiya maktablarida o‘quvchilarni jamoaviy mas’uliyat va ijtimoiy baxtga o‘rgatuvchi axloqiy ta’lim amaliyoti nima deb ataladi?

A) Inseong

B) Sixiang Pinde

C) Doutoku

D) Forsayt

32. Singapurda qabul qilingan CCE (Xarakter va fuqarolik ta’limi) dasturining asosiy 3 ta poydevor g‘oyasi qaysilar hisoblanadi?

A) Intellekt, Sport, San’at

B) O‘zlik, Munosabatlar, Tanlovlar

C) Iqtisodiyot, Siyosat, Huquq

D) Oila, Maktab, Universitet

33. Janubiy Koreyada axloqiy ta’limni huquqiy jihatdan qat’iy kafolatlovchi, maktablar uchun majburiy bo‘lgan me’yoriy hujjat qaysi qatorda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

A) Doutoku dasturi

B) Ta’lim to‘g‘risidagi qonun

C) Inseong Education Promotion Act

D) CCE doktrinasi

34. O‘zbekistonda shaxsni uzviy rivojlantirishga qaratilgan Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi hukumat qarori bilan qachon tasdiqlangan?

A) 2017-yil 7-fevral

B) 2019-yil 31-dekabr

C) 2020-yil 29-oktabr

D) 2021-yil 1-sentyabr

35. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi qamroviga ko‘ra insonning ijtimoiy shakllanishini jami necha bosqichga ajratib beradi?

A) 3 bosqich

B) 5 bosqich

C) 4 bosqich

D) 6 bosqich

36. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasiga ko‘ra, inson tarbiyasining eng hal qiluvchi hisoblangan 1-bosqichi qaysi davrni o‘z ichiga qamrab oladi?

A) Bog‘cha yoshidan maktabgacha (3-7 yosh)

B) Boshlang‘ich sinf davri (7-11 yosh)

C) Homila davri va bola tug‘ilgandan 3 yoshgacha bo‘lgan davr
D) Mustaqil hayotga qadam qo‘yish (18-30 yosh)

37. Sotsiolog olimlar, xususan W. Cummings tomonidan olg‘a surilgan “J-Model” (Yaponiya modeli) nazariyasiga ko‘ra, davlat inson resurslarini qaysi ikkita asosiy yo‘nalishda strategik rivojlantiradi?
A) Xususiy va davlat sektorini
B) Qishloq xo‘jaligi va og‘ir sanoatni
C) Ko‘nikmatiu shakllantirish va Fuqaroni shakllantirish
D) Akademik va jismoniy tarbiyani

38. O‘zbekiston Respublikasining Davlat ta’lim standartlariga muvofiq, yangilangan “Tarbiya” fani asosan qaysi ilg‘or yondashuv asosida o‘qitilishi belgilab qo‘yilgan?
A) Axborotlarni quruq yodlash yondashuvi
B) Kompetensiyaviy va integratsion yondashuv
C) Faqat tarixiy faktlarni o‘rganish yondashuvi
D) Matematik-mantiqiy yondashuv

39. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6097-sonli Farmonida ilm-fan, ta’lim va texnologiyalarning kelajakdagi rivojlanishini oldindan ko‘rish uchun qanday strategik guruhlar tashkil etilishi alohida belgilangan?
A) Ma’muriy-xo‘jalik guruhlari
B) Forsayt (kelajakni modellashtirish) tadqiqot guruhlari
C) Xalqaro xarid guruhlari
D) Sport va sog‘lomlashtirish guruhlari

40. Bugungi kun talablaridan kelib chiqib, Singapurning CCE dasturiga yoshlarni asrash maqsadida qaysi muhim yo‘nalishlar chuqur integratsiya qilingan?
A) Kiber-xavfsizlik va Ruhiy salomatlik
B) Haydovchilik va Dasturlash
C) Robototexnika va Sun’iy intellekt mexanikasi
D) Kulinariya va Tikuvchilik asoslari

41. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qaroriga asosan qaysi fanlar birlashtirilib yagona “Tarbiya” fani tashkil etilgan?

A. Tarix, Huquqshunoslik, Psixologiya, Falsafa

B. Odobnoma, Vatan tuyg‘usi, Milliy istiqlol g‘oyasi, Dunyo dinlari tarixi

C. Ona tili, Adabiyot, Tarbiya, Sotsiologiya

D. Iqtisodiyot, Etika, Estetika, Dinshunoslik

42. Abu Nasr Forobiy inson falsafasida jamiyatni qaysi tirik organizmga qiyoslab, unda markaziy boshqaruvchi sifatida qaysi a’zoni ko‘rsatib o‘tgan?

A. Jamiyat qushga o‘xshaydi, boshqaruvchisi uning qanotlaridir

B. Jamiyat daraxtga o‘xshaydi, boshqaruvchisi uning ildizidir

C. Jamiyat sog‘lom inson tanasiga o‘xshaydi, boshqaruvchisi miyadir

D. Jamiyat sog‘lom inson tanasiga o‘xshaydi, boshqaruvchisi yurakdir

43. Yusuf Xos Hojibning jahonga mashhur “Qutadg‘u bilig” asaridagi “O‘gdulmish” obrazi aynan qanday qadriyatning ramzi hisoblanadi?

A. Adolat va Haqiqat

B. Baxt, Davlat va Boylik

C. Qanoat, Sabr va Ofiyat

D. Aql, Zakovat va Bilim

44. “Ilm amalsiz jinnilikdir, amal esa ilmsiz imkonsizdir”. Ushbu teran hikmat qaysi Sharq allomasining asaridan olingan?

A. Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asaridan

B. Imom Al-G‘azzoliyning “Ayyuhal valad” asaridan

C. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asaridan

D. Burhoniddin Zarnujiyning “Ta’lim al-Muta’allim” asaridan

45. Alloma Burhoniddin Zarnujiy ta’lim olish jarayoni muvaffaqiyatli bo‘lishini o‘quvchining asosiy qaysi ikkita xususiyatiga bevosita bog‘laydi?

A. Mantiqiy fikrlash va kuchli xotiraga

B. Moliyaviy imkoniyat va ijtimoiy kelib chiqishiga
C. Sof niyatga va ustozga/ilmga bo‘lgan chuqur hurmatga
D. Jismoniy sog‘lomlik va chet tillarini bilishiga

46. Tarixiy tahlillarga ko‘ra, Sharq ritorikasi (notiqligi) G‘arb ritorikasidan o‘zining qaysi fundamental jihati bilan farq qiladi deb e’tirof etiladi?

A. Doimo faqat quruq faktlarga va matematik statistikaga tayanishi bilan
B. Mantiqiy va qattiq bahsda raqibni shafqatsiz yengishga qaratilganligi bilan
C. Tinglovchi ruhiyatini tozalashga, empatiya uyg‘otishga va uni axloqiy yuksaltirishga qaratilganligi bilan
D. Matnning qisqaligi va turli vizual elementlarga boyligi bilan

47. Turkiy dunyo mutafakkiri Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida jamiyat taraqqiyotida o‘qituvchining (ustozning) tutgan o‘rni qanday tasvirlanadi?

A. O‘quvchiga faqat kitobdagi bilimlarni mexanik tarzda yodlatuvchi qattiqqo‘l nazoratchi sifatida
B. Shogird qalbini yorituvchi nur, uni jaholatdan qutqaruvchi ma’naviy yo‘lboshchi sifatida
C. Jamiyat muammolaridan butunlay ajralib qolgan yolg‘iz zohid sifatida
D. O‘z darslarini faqat katta maosh evaziga sotuvchi pragmatik mutaxassis sifatida

48. UNESCO tomonidan butun dunyoda targ‘ib qilinayotgan “Global fuqarolik ta’limi” (GCED) platformasining asosiy va tayanch maqsadi nima?

A. Barcha o‘quvchilarni huquqiy jihatdan bitta transmilliy davlat fuqaroligiga qabul qilish
B. Rivojlanayotgan davlatlarda o‘quvchilarning kompyuter savodxonligini yuksaltirish

C. O‘quvchilarda empatiya, turli madaniyatlarga hurmat, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish

D. Akademik va an’anaviy ta’limni mutlaqo bekor qilib, faqat onlayn shaklga o‘tkazish

49. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining 4-moddasiga muvofiq, O‘zbekistonda ta’lim tizimi qanday ustuvor xususiyatga ega bo‘lishi prinsip sifatida aniq belgilangan?

A. Majburiy va Diniy xususiyatga

B. Xususiy va Tijoriy xususiyatga

C. Gumanistik va Dunyoviy xususiyatga

D. Yopiq va izolyatsiya qilingan xususiyatga

50. Quyida sanab o‘tilganlardan qaysi biri umumta’lim maktablarida yangi joriy etilgan yagona “Tarbiya” fani doirasiga integratsiya qilinmagan (kiritilmagan) o‘quv kursidir?

A. Sog‘lom avlod asoslari va Ekologik tarbiya

B. Astronomiya va Koinot sirlari

C. Yo‘l harakati qoidalari va Media madaniyati

D. Hayot xavfsizligi asoslari va Huquqiy tarbiya

51. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaysi hujjati va qachon qabul qilingan qaroriga asosan ilgari o‘qitilgan 4 ta fan mazmunan birlashtirilib, maktablarda yagona “Tarbiya” fani joriy etildi?

A) 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori

B) 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qarori

C) 2022-yil 11-maydagi 134-son farmoni

D) 2017-yil 30-sentabrdagi 330-son qarori

52. Darslikdagi muammoli savollar va mantiqiy topshiriqlar tizimi, tushuntirish berish yo‘riqnomalari va darslikka biriktirilgan ta’limiy vositalar majmuasi darslikning qaysi strukturaviy qismini tashkil etadi?

A) Metodik apparat

B) Ko‘rgazmali-illyustrativ apparat

C) Asosiy va qo‘shimcha matn tizimi

D) Tushuntiruvchi lug‘at qismi (Glossariy)

53. Psixologiya va pedagogikada keng qo‘llaniluvchi “Qadriyatlarni oydinlashtirish texnikasi”ning darslikdagi asosiy metodologik maqsadi qaysi javobda to‘g‘ri ifodalangan?

A) O‘quvchilarga tarixiy sanalarni va milliy qahramonlar ismini xatosiz, aniq yodlatish

B) Bola qalbida qadriyatni chuqur shakllantirish uchun uni murakkab axloqiy dilemmaga ro‘baro‘ qilib, erkin tanlov va qaror qabul qildirish

C) Darslik sahifalari hajmini tejash, matnlarni qisqartirib, faqat ko‘rgazmali illyustratsiyalarni ko‘paytirish

D) O‘qituvchining qat’iy pand-nasihatlari va ko‘rsatmalari orqali bolaga mutlaq itoatkorlikni singdirish

54. BMT qoshidagi UNESCO kabi xalqaro tashkilotlar hisobotlarida (xususan GEM-2020) zamonaviy darsliklarga qo‘yiladigan asosiy global ijtimoiy talablardan biri qaysi?

A) Fanda faqat ilmiy akademik terminologiyadan foydalanish va sodda tildan qochish

B) Ta’limda o‘quvchilarni jinsi, ijtimoiy holati va millatiga ko‘ra farqlab ajratish

C) Barcha o‘quvchilar uchun inklyuzivlikni, gender tengligini va global fuqarolik bag‘rikengligini qat’iy ta’minlash

D) Darslik mazmunini amaliyotdan yiroq tutib, faqat iqtisodiy va nazariy asosda tuzish

55. Quyida keltirilgan talablarning qaysi biri darsliklar yaratish jarayonida qo‘yiladigan “fiziologik va psixologik (gigiyenik) talab” toifasiga aniq kiradi?

A) Matnlarning ilmiy jihatdan xatosizligi va terminlarning murakkabligi

B) Sahifa shriftlarining yoshga mos kattaligi, oq bo‘shliqlar balansi va matbaa qog‘ozining yorug‘likni qaytarish sifat darajasi

C) Murakkab amaliy keys-stadilar va guruhli loyiha ishlarining yetarli darajada berilishi

D) Matnlar ichida vatanparvarlik va fuqarolik burchi g‘oyalarining mavjudligi

56. Hukumat qabul qilgan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” O‘zbekiston ta’lim amaliyotida shaxsning qaysi biologik va ijtimoiy yosh oralig‘ini o‘z ichiga qamrab oladi?

A) Faqat majburiy maktab ta’limiga jalb qilingan yoshdagi bolalarni (7 yoshdan 18 yoshgacha)

B) Insonning ona qornidagi homiladorlik davridan boshlab to 30 yoshga yetgunga qadar bo‘lgan uzluksiz davrni

C) Bog‘cha yoshidan tortib to maktabni bitirguniga qadar bo‘lgan yoshdagi (3 yoshdan 16 yoshgacha) bolalarni

D) Faqat Oliy ta’lim muassasalarida o‘qiyotgan yetuk bakalavriat va magistratura talabalarini (18-25 yosh)

57. Darslik tarkibida fundamental bilimlarni, nazariyalarni va asosiy ma’lumotlarni beruvchi “qoidalar, ta’riflar va ilmiy xulosalar” qismi darslikning qaysi asosiy struktura komponentiga daxldor?

A) Qo‘shimcha va iqtiboslardan iborat matnli komponentlarga

B) To‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘quvchini boshqaruvchi metodik apparat qismiga

C) Ma’lumotlarni tashuvchi asosiy matnli komponentlarga

D) O‘quvchiga yo‘nalish beruvchi oydinlashtiruvchi tushuntirish apparatiga

58. Xalqaro ekspertlar va tadqiqotchilar tomonidan doimiy ravishda kuzatib boriladigan hamda ta’limda tahlil qilinadigan “CEER” qisqartmasining to‘liq va aniq ilmiy ma’nosi nima?

A) Character Education Empirical Research (Xarakter ta’limiga oid empirik tadqiqotlar)

B) Cognitive Evaluation in Education Reports (Ta’lim hisobotlarida kognitiv baholash)

C) Children Education and Environmental Rights (Bolalar ta’limi va ekologik huquqlar)

D) Character and Ethics Evaluation Rules (Xarakter va etika qoidalarini baholash)

59. Boshlang‘ich sinflar (1-4 sinflar) uchun 2020-yilga qadar alohida fan sifatida o‘qitilib kelingan, ammo hozirda yangi “Tarbiya” fani tarkibiga to‘laqonli singdirib yuborilgan ikkita fanni aniqlang.

A) Milliy istiqlol g‘oyasi turkumi va Huquq asoslari

B) Dunyo dinlari tarixi fani va Sotsiologiya asoslari

C) Odobnoma va Vatan tuyg‘usi

D) Atrofimizdagi olam va Odobnoma

60. Darslik apparatida beriladigan “Reproduktiv” savollar bilan “Tanqidiy (Divergent)” savollarning darslikdagi o‘zlashtirish jarayoniga ta’sir qiluvchi eng asosiy farqi nimada?

A) Reproduktiv savollar shunchaki xotirada bor narsani qayta aytishni, tanqidiy savollar esa vaziyatni tahlil qilib mushohada qilishni talab etadi

B) Tanqidiy savollar o‘quvchidan faqatgina matn ichidan tayyor javobni o‘qib topishni talab etadi

C) Ularning o‘rtasida pedagogik jihatdan hech qanday tafovut yo‘q, ikkisi ham birdek yodlashga asoslangan usul

D) Reproduktiv savollar doimo guruh bilan hamkorlikda ishlanadi, tanqidiy savollar esa o‘quvchi tomonidan qat’iy alohida ishlanadi

61. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuniga muvofiq, quyida sanalganlardan qaysi biri bevosita ta’lim shakli hisoblanmaydi?

A) Kunduzgi va sirtqi ta’lim

B) Inklyuziv va dual ta’lim

C) Eksternat va masofaviy ta’lim

D) Maktabdan tashqari ta’lim muassasasi

62. Pedagogik texnologiyaning ilmiy adabiyotlarda e’tirof etilgan uchta asosiy aspekti (yo‘nalishi) qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

A) Nazariy, amaliy, tarixiy yondashuv

B) Ilmiy, tavsifiy, amaliy

C) Psixologik, huquqiy, ijtimoiy tamoyil

D) Tavsifiy, texnologik, iqtisodiy asos

63. “Tarbiya” fanini yaratishda maktablardagi qaysi turdosh fanlar o‘zaro integratsiya qilinib, yagona majmuaga keltirildi?

A) Tarix, Geografiya, Huquqshunoslik

B) Odobnoma, Vatan tuyg‘usi, Milliy istiqlol g‘oyasi

C) Psixologiya, Iqtisodiyot saboqlari, Sotsiologiya

D) Ekologiya, Media madaniyat, Matematika

64. Talaba ongida yangi bilim izlash ehtiyojini paydo qiladigan, avvalgi eski bilimlar va yuzaga kelgan yangi ijtimoiy topshiriq o‘rtasidagi kelishmovchilik pedagogikada qanday nomlanadi?

A) Psixologik qarama-qarshilik (Muammoli vaziyat)

B) Passiv o‘zlashtirish sindromi

C) Repetitor-mijoz tizimi

D) Didaktotsentrik tafakkur

65. Nazariy darslar bevosita ta’lim tashkilotida, uni amaliy mustahkamlash qismi esa o‘quvchining ish joyida, korxonada amalga oshiriladigan ta’lim shakli qanday ataladi?

A) Inklyuziv ta’lim yondashuvi

B) Dual ta’lim shakli

C) Eksternat orqali ta’lim

D) Masofaviy onlayn ta’lim

66. Didaktik jarayon yakunida o‘quvchi tomonidan qat’iy o‘zlashtirilishi kutilayotgan, keyinchalik bemalol o‘lchab va baholab bo‘ladigan aniq tushuncha va amallar jamlanmasi nima deyiladi?

A) Ilmiy-faraziy maqsad

B) Tashxislanuvchan o‘rnatilgan maqsad
C) Konseptual falsafiy yondashuv
D) Global tayanch tafakkur

67. Jismoniy, aqliy yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun jamiyatdan uzib qo‘ymasdan, oddiy ta’lim tashkilotlarida barchaga teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan o‘qitish shakli qaysi?
A) Umumiy eksternat
B) Bolalar ijodiyot markazi
C) Inklyuziv ta’lim
D) Dual ta’lim

68. Professor G.K. Selevko tadqiqotlariga ko‘ra, bilim o‘zlashtirish qobiliyati va xususiyatlariga ko‘ra o‘quvchilarni guruhlarga (A, B, C) ajratib ta’lim berish pedagogikaning qanday turiga kiradi?
A) Tabaqalashtirilgan va individual ta’lim
B) An’anaviy avtoritar ta’lim
C) Interfaol massaviy leksiya
D) Dasturlashtirilgan kompyuter o‘yini

69. O‘zbekistondagi “Tarbiya” fani konsepsiyasi ta’limda milliy qadriyatlarni singdirishda qaysi strategik tamoyilni o‘zining bosh shiori qilib olgan?
A) “Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari”
B) “Tarixiy xotira va yorqin kelajak”
C) “Global innovatsion integratsiya”
D) “Texnologik taraqqiyot va sof ta’lim”

70. Quyidagilardan qaysi biri bevosita Tarbiya fanini o‘qitishning yordamchi (informal va norasmiy) shakllari sirasiga kiradi?
A) An’anaviy ma’ruza va yakuniy test
B) Mustaqil ta’lim, ekskursiya, ko‘ngillilar aksiyasi
C) Kafedra yig‘ilishi va o‘quv laboratoriyasi
D) Davlat attestatsiyasi va qabul imtihonlari

71. Qaysi ilmiy ta’rif “usul” tushunchasini pedagogik nuqtai nazardan eng to‘g‘ri ifodalaydi?

A) Metodning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lgan, aniq bir qadamni belgilovchi taktik yoki situatsion amaliy harakat

B) O‘quv jarayonida kutilgan maqsadga erishishning eng keng qamrovli, strategik va umumlashgan bosh yo‘li

C) Dars jarayonini tashkil etishda vosita sifatida foydalaniladigan yordamchi moddiy ashyo yoki darslik

D) Butun ta’lim va maktab tizimini yuridik jihatdan boshqaruvchi davlat qonuniyatlari majmui

72. Xalqaro miqyosda keng qo‘llaniladigan va samarasi tasdiqlangan 3H (Head-Heart-Hands) axloqiy tarbiya modelidagi “Heart” (Yurak) komponenti qanday jihatni o‘zida ifoda etadi?

A) Qat’iy qoidalarni yoddan bilish va faqat mantiqan tushunish

B) Axloqiy bilimlarni real ijtimoiy hayotda, amaliyotda mexanik namoyon etish

C) Boshqalarga nisbatan chuqur empatiya, hissiy rezonans va qadriyatni dildan his qilish layoqati

D) Qiyin muammoni zudlik bilan yechish uchun axborot algoritmlarini ishlab chiqish

73. Ulug‘ ma’rifatparvar Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida insonning vijdoni va axloqi masalasini moddiy ne’matlarga nisbatan qanday atamalar bilan bog‘lab tushuntirgan?

A) Iqtisod va isrof

B) Jasorat va qo‘rqoqlik

C) Sabr va toqatsizlik

D) Shafqatsizlik va adolat

74. BMTning Ta’lim, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti (UNESCO) tomonidan 2023-yilda qabul qilingan muhim tavsiyanomada

shaxsning qaysi kompetensiyasi insonparvarlikning zamonaviy, oliy koʻrinishi sifatida alohida belgilab qoʻyildi?

A) Intellektual dasturlash va muhandislik malakasi

B) Global fuqarolik, iqlimiy masʼuliyat va media savodxonlik

C) Tor millatchilik tuygʻusi va boshqa madaniyatlardan izolyatsiya boʻlish

D) Faqat oʻz shahrining lokal iqtisodiyotini asrash

75. Oʻzbekiston Respublikasining davlat siyosatini aks ettiruvchi “Oʻzbekiston — 2030” strategiyasida shaxsning qaysi kognitiv-ijtimoiy xususiyati zamonaviy mehnatsevarlikning ajralmas asosi sifatida belgilangan?

A) Faqat toliqmasdan jismoniy mehnat qilishga qodirlik

B) Intellektual faollik, kreativlik va innovatsion tadbirkorlikka layoqat

C) Maʼmuriyat tomonidan berilgan qatʼiy kun tartibiga koʻr-koʻrona boʻysunish

D) Erkin raqobatdan ehtiyotkorlik bilan qochib, faqat tushirilgan koʻrsatma asosida ishlash

76. Xorijlik tadqiqotchi olimlar (P. Oldham va S. McLoughlin, 2025) “Xarakter taʼlimi” (Character Education) doirasida oʻtkazilgan tahlillarda mazkur ilmiy yoʻnalishni qanday baholaganlar?

A) Bu yoʻnalish axborot asrida oʻz ilmiy ahamiyatini toʻliq yoʻqotgan va unutilgan soha

B) Faqat qadimiy sharq falsafasi doirasi bilan chegaralanib qolgan tor yoʻnalish

C) Jahon pedagogikasida muttasil, eksponensial oʻsayotgan va qator oʻlchovlarga asoslangan dolzarb soha

D) U faqat iqtisodiy jihatdan past rivojlangan davlatlar taʼlim tizimiga xos hodisa

77. Oliy taʼlim muassasalarida talabalarda “Mafkuraviy immunitet” qanday pedagogik yondashuv orqali eng samarali shakllantiriladi?

A) Barcha tashqi raqamli axborot oqimlarini jismonan toʻliq bloklash

va taqiqlash orqali

B) Axborotni tanqidiy baholashni o‘rgatish (media savodxonlik) va yot g‘oyalarga qarshi ongli tahlil malakasini shakllantirish orqali

C) Faqat oliygoh tomonidan tasdiqlangan nazariy darsliklarni quruq yodlatish orqali

D) Talabaning xorijiy elatlar va xalqlar madaniyati vakillari bilan muloqotga kirishishini cheklash orqali

78. Jahon tajribasi tahlillariga (M. Brown va boshq., 2023) ko‘ra, ta’lim tizimida o‘rnatilgan sog‘lom ustoz va shogird munosabatlari (mentorlik amaliyoti) o‘quvchida nimalarni shakllantirishda beqiyos va hal qiluvchi kuch hisoblanadi?

A) Shaxsning mustahkam xarakteri, ijtimoiy ko‘nikmalari va jamiyatga foydali xulq-atvorini

B) O‘quvchining kompyuter klaviaturasida xatosiz va tez yozish ko‘nikmasini

C) Mantiqiy-matematik tenglamalarni yechishdagi xotira hajmini

D) Xorijiy tillarni grammatik jihatdan benuqson, aksentsiz o‘zlashtirishni

79. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishda “ma’naviyat” tushunchasining asosiy ilmiy mohiyati qatorini toping:

A) Insonning moddiy ahvolini yaxshilashga qaratilgan harakatlar majmui

B) Shaxsning adolat, vijdon, axloq va halollik mezonlarini qamrab oluvchi ichki o‘lchov-tarozi tizimi

C) Xorijiy tillarni va texnologiyalarni bilish darajasini o‘lchash

D) Talabaning qat’iy rejim bo‘yicha kiyinish qoidalarini yodlashi

80. BMT va UNESCOning ta’lim sohasidagi xalqaro hisobotlariga (jumladan GEM Report 2024) ko‘ra, oliy ta’lim tizimida qanday konseptual maqsad birinchi o‘ringa olib chiqilmoqda?

A) Faqat texnik ko‘nikmalarni rivojlantirish

B) Birgalikda tinch-totuv yashashga o‘rganish va qadriyatlar

C) Talabalarni bir-biri bilan qat’iy raqobatlashishga, yutib chiqishga o‘rgatish

D) Ma’lumotlarni imkon qadar ko‘proq yod olishga yo‘naltirish

81. Zamonaviy pedagogikada yoshlar tarbiyasida “mafkuraviy immunitet” ning eng asosiy, yadroviy vazifasi nima hisoblanadi?

A) Yoshlarni tashqi dunyodan butunlay ajratib, “vakuum” da saqlash

B) Barcha turdagi xorijiy ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarini taqiqlash

C) Turli axborot, manipulyatsiya va yot g‘oyalarga nisbatan oqni qoradan ajratuvchi mustaqil tahliliy tafakkurni shakllantirish

D) Faqat o‘z sohasiga doir kitoblarni o‘qitish bilan kifoyalanish

82. “Hamkorlik pedagogikasi” metodining negizida ustoz va talaba o‘rtasida qanday turdagi munosabat yotadi?

A) Qat’iy buyruq beruvchi rahbar va jim ijro etuvchi bo‘ysunuvchi

B) Faqat past baho bilan jazolashga va qo‘rqitishga asoslangan munosabat

C) O‘zaro qat’iy raqobat va xatolarni tinimsiz tanqid qilish

D) O‘zaro ishonch, samimiylik, xatolardan qo‘rqmaslik va kattalar bilan yoshlarning ijodiy sherikligi

83. Xitoylik olimlar (Tang va Vang) tomonidan talabalar o‘rtasida o‘tkazilgan uzoq muddatli tadqiqot natijalariga ko‘ra, OTMdagi sifatli axloqiy va ma’naviy tarbiya yoshlarning qaysi psixologik jihatiga kuchli ijobiy ta’sir ko‘rsatgan?

A) Faqat ularning jismoniy chidamliligiga va sportdagi yutuqlariga

B) Ularning karyerada moddiy ta’minotining tez o‘sishiga

C) Xorijiy davlatlarga ishlash uchun ko‘chib ketish motivatsiyasiga

D) Ularning psixologik farovonligiga, depressiya va tashvishning keskin kamayishiga

84. “Muammoli vaziyat texnologiyasi” talabani qanday jarayon orqali real hayotga va yuksak axloqqa tayyorlaydi?

A) Tarixiy sanalarni, qoidalarni majburlab va tinimsiz yodlatish orqali

B) Dars jarayonida hech qanday savol bermasdan, passiv eshitib o‘tirish orqali

C) Murakkab, kognitiv ziddiyatli hayotiy keyslarni (dilemmalarni) birgalikda tahlil qilib, unga mustaqil adolatli yechim izlash orqali

D) Faqat kitobdagi matnni galma-gal baland ovozda o‘qish orqali

85. Yangi O‘zbekiston OTMlarida ma’rifat va din masalalarining o‘zaro uyg‘unligi yoshlarda asosan qaysi qadriyatni shakllantirishga qaratilgan?

A) Har qanday dunyoviylikdan batamom voz kechib, jamiyatdan uzilib qolishni

B) Faqat bitta millat yoki toifani ustun qo‘yishni

C) Jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish, diniy va ijtimoiy bag‘rikenglik (tolerantlik) hissini

D) O‘zga dunyoqarashdagi insonlarni umuman mensimaslikni

86. Raqamli asrda bugungi kundagi ma’naviy-ma’rifiy ishlarning eng og‘riqli, eng qiyin va dolzarb yo‘nalishi qaysi biri hisoblanadi?

A) OTM hovlisidagi daraxtlarni oqlash va binolarni ta’mirlash

B) Talabalarni qishloq xo‘jaligi ishlariga, jumladan paxtaga ommaviy safarbar qilish

C) Kiber-ma’naviyatni shakllantirish, axborot manipulyatsiyasi va yot g‘oyalar xurujidan asrash

D) An’anaviy qog‘ozli hisobotlar sonini uch barobarga ko‘paytirish

87. Ma’naviy ishlarni tashkil etishda “Tengdosh-tengdoshga” interfaol usulining eng katta psixologik va ta’limiy afzalligi nimada namoyon bo‘ladi?

A) Yoshlarning o‘z tengdoshlari aytgan hayotiy fikrlar va amaliy o‘rnaklarini kattalarning qat’iy buyruqlaridan ko‘ra tabiiyroq, ishonch bilan qabul qilishida

B) O‘tkaziladigan tadbir xarajatlarining umuman yo‘qligida, mutlaqo tekinligida

C) O‘qituvchining dars o‘tish mas’uliyatidan qochib, dam olish

imkoniyatini yaratishida

D) Faqat ma’naviyat fanidan past baho olgan talabalarni ommaviy jazolash imkonini berishida

88. Ziddiyatli axborotlar va “ommaviy madaniyat” xurujlariga ta’sirchan bo‘lmaslik, kirib kelayotgan yot g‘oyalarni tanqidiy tahlil qilish va himoyalanish qobiliyati qaysi tayanch kompetensiyaga kiradi?

A) Huquqiy madaniyat

B) Tashabbuskorlik

C) Mafkuraviy immunitet

D) Bag‘rikenglik

89. Ta’lim jarayonida ko‘p qo‘llanilayotgan “Vitagen ma’lumot” tushunchasining pedagogikadagi asosiy ilmiy mohiyati nimadan iborat?

A) Sun’iy intellekt va neyrotarmoqlar tomonidan yaratilgan aniq statistik axborotlarga tayanish

B) Shaxsning amaliy, oldingi va hozirgi shaxsiy hayotiy tajribasiga tayanuvchi o‘quv yondashuvi

C) Chet tilidagi ilmiy manbalardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilingan murakkab akademik materiallar

D) Faqat qadimiy sharq falsafiy asarlariga tayangan holda o‘qitish metodikasi

90. Quyidagilardan qaysi biri YUNESKO xalqaro tashkilotining Media va axborot savodxonligi (MIL) maxsus o‘quv dasturi funksiya va vazifalariga aslo kirmaydi?

A) Fikr va ma’lumotlarni faqat bitta, ma’lum bir davlat tomonidan rasman tasdiqlangan yagona manbadan olish va unga so‘zsiz ishonish

B) Har qanday ochiq axborotni tanqidiy tahlil qilish va uning ishonchliligi hamda xolisligini obyektiv baholash

C) Ijtimoiy tarmoqlardagi dezinformatsiya (yolg‘on axborot) va nafrat tiliga qarshi huquqiy kurashish ko‘nikmalari

D) Sun’iy intellekt va globallashuv davrida raqamli muhitda to‘g‘ri xatti-harakat qiluvchi raqamli fuqarolikni rivojlantirish

91. Zamonaviy uzluksiz ma’naviy tarbiya zanjirida shaxs (bola)ning jamiyatga aralashuvi va uning ijtimoiy sotsializatsiya starti (tengdoshlari jamoasiga ilk bor qo‘shilishi va ruxsat etilgan qoidalarni o‘rganishi) asosan qaysi muhim bosqichdan boshlanadi?

A) Oila muhitidan (homila va go‘daklik davridan)

B) Maktabgacha ta’lim muassasasidan (Bog‘cha muhiti)

C) Umumiy o‘rta ta’lim muassasasidan (Maktabdagi birinchi sinfdan)

D) Mahalla yig‘inlari va ommaviy tadbirlardan

92. O‘zbekiston sharoitida olib borilayotgan tarbiya jarayonidagi yaxlit “Uzluksiz zanjir” modelida ko‘plab G‘arb davlatlarida deyarli kuzatilmaydigan, yuridik va ijtimoiy jihatdan faqat bizning milliy jamiyatimiz tuzilmasiga xos bo‘lgan an’anaviy tarbiya subyekti qaysi?

A) NNTlar (Nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyati)

B) OTM (Oliy ta’lim muassasalaridagi kuratorlik tizimi)

C) Maktablar (Sinf rahbarlari faoliyati)

D) Mahalla (Fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari va jamoatchilik nazorati)

93. Ta’lim tizimini texnologik isloh qilish maqsadida O‘zbekiston maktablarida o‘quvchilarga individual tarzda moslashuvchi, sun’iy intellektga (AI) tayangan Finlyandiyaning “Eduten” raqamli ta’lim platformasi qaysi nufuzli xalqaro tashkilot bilan bevosita hamkorlikda tajriba-sinovdan o‘tkazildi?

A) YUNESKO xalqaro ta’lim tashkiloti

B) Jahon Banki guruhining ta’lim granti asosida

C) BMTning Bolalar fondi (UNICEF) ko‘magida

D) BMT Taraqqiyot dasturining texnologik granti doirasida

94. Zamonaviy tarbiyashunoslik ilmi nazariyasida ko‘p muhokama qilinadigan “Bilim va amal o‘rtasidagi jarlik (dissonans)” muammosi aslida nima bilan izohlanadi?

A) O‘quvchining aqliy potensiali pastligi sababli oddiy axborotni

kognitiv qabul qila olmasligi

B) O‘quv muassasalarida xotiraning zaifligi va o‘quv qurollari texnik jihatdan yetishmasligi

C) Nazariy kognitiv bilishning juda balandligi, ammo bu tushunchalarning insonning ichki qadriyatiga va real xulq-atvoriga aylanmaganligi

D) Zamonaviy darsliklarning o‘ta murakkab, mavhum tilda va bolaga tushunarsiz formatda yozilganligi

95. Zamonaviy didaktika va tarbiya metodikasiga ko‘ra, pedagogning eskicha “Diktator” (faqat o‘z hukmini o‘tkazuvchi axborot beruvchi) rolidan zamonaviy talablarga har tomonlama mos keladigan qaysi mutlaqo yangi roliga o‘tishi qat’iyan tavsiya qilinmoqda?

A) Faqat tayyor ma’ruzachi va qattiqqo‘l akademik nazoratchi roliga

B) Tyutor, jarayonlarni osonlashtiruvchi fasilitator va talabaga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatuvchi mentor roliga

C) Sinfxonadagi passiv kuzatuvchi va dars yakunida elektron jurnal to‘ldiruvchi xodim roliga

D) Axborotni qolipga solib mexanik yodlatuvchi xizmatchi roliga

96. CASEL xalqaro tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan Ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) arxitekturasi jami nechta tayanch kompetensiyaga asoslanadi?

A) 3 ta

B) 5 ta

C) 7 ta

D) 9 ta

97. Yaponiya maktablarida har kuni darslardan so‘ng o‘quvchilar tomonidan sinfxona va yo‘laklarning tozalanishi qanday asosiy ijtimoiy-psixologik maqsadga xizmat qiladi?

A) Maktab ma’muriyatining moliyaviy xarajatlarini byudjet doirasida tejash maqsadida

B) O‘quvchilarni jismoniy mehnatga o‘rgatib, keyinchalik faqat qora

mehnat sohalariga yo‘naltirish

C) Barcha o‘quvchilar o‘rtasida mutlaq tenglik, o‘zaro kamtarlik va ijtimoiy mulkka egalik daxldorligi hissini o‘stirish

D) Ta’lim tizimidagi barcha mas’uliyatni qasddan ota-onalar zimmasiga yuklash

98. Singapur ta’lim tizimidagi “Character and Citizenship Education” (CCE) dasturida hozirgi zamonning murakkab muammolaridan aynan qaysi biri chuqur tahlil qilinadi?

A) Xalqaro siyosiy partiyalar faoliyati va davlat saylov qonunchiligining nazariyasi

B) Raqamli fuqarolik etikasini saqlash, sun’iy intellekt xavfi va ijtimoiy tarmoqlardagi dipfeyk axborotlarga qarshi immunitet

C) O‘quvchilarga faqat qadimiy Osiyo falsafasi va san’ati tarixini yodlatish

D) Iqtisodiyot va qishloq xo‘jaligida muqobil texnologiyalardan foydalanish usullari

99. Nima sababdan biologik nuqtai nazardan 12-14 yoshli o‘smirlardan uzoq muddatli strategik maqsadlarni ongli ravishda va sokinlik bilan qo‘yishni talab qilish qiyin kechadi?

A) O‘smirlar hali ta’lim vazirligi tasdiqlagan maktab dasturini to‘liq o‘zlashtirib ulgurmagani uchun

B) Darsliklardagi o‘quv matnlari ular uchun haddan tashqari uzun va zerikarli yozilgani sababli

C) Miyaning murakkab qarorlar va rejalashtirish uchun mas’ul bo‘lgan prefrontal korteks qismi bu yoshda hali to‘liq shakllanib bo‘lmaganligi sababli

D) Ularning mutlaqo barcha vaqtlari faqat kompyuter klublari va internet o‘yinlari bilan band bo‘lganligi tufayli

100. O‘quvchi shaxsida faol tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning jamiyat uchun asosiy ijtimoiy ahamiyati nimada o‘z aksini topadi?

A) Uning har qanday masalada doimo qaysarlik qilishi va umumiy

qoidalarga asossiz bo‘ysunishdan bosh tortishi

B) Boshqalardan kelayotgan axborotni mantiqiy tahlil qilishi, dalillarni obyektiv baholashi va turli manipulyatsiyalardan o‘zini qattiq asray olishi

C) Sinfdoshlari orasida jamoaviy ruhni parchalab, faqat shaxsiy egoistik fikrini hukmron qilishga intilishi

D) O‘qituvchi bilan har bir kichik mavzuda doimiy ravishda ziddiyatga borish qobiliyatini yuksaltirishi

🗝 **To‘g‘ri javoblar kaliti jadvali**

1	C	**21**	B	**41**	B	**61**	D	**81**	C
2	B	**22**	A	**42**	D	**62**	B	**82**	D
3	C	**23**	C	**43**	D	**63**	B	**83**	D
4	D	**24**	D	**44**	B	**64**	A	**84**	C
5	B	**25**	C	**45**	C	**65**	B	**85**	C
6	C	**26**	B	**46**	C	**66**	B	**86**	C
7	D	**27**	B	**47**	B	**67**	C	**87**	A
8	C	**28**	C	**48**	C	**68**	A	**88**	C
9	A	**29**	A	**49**	C	**69**	A	**89**	B
10	B	**30**	C	**50**	B	**70**	B	**90**	A
11	B	**31**	C	**51**	B	**71**	A	**91**	B
12	C	**32**	B	**52**	A	**72**	C	**92**	D
13	B	**33**	C	**53**	B	**73**	A	**93**	C
14	C	**34**	B	**54**	C	**74**	B	**94**	C
15	B	**35**	B	**55**	B	**75**	B	**95**	B
16	C	**36**	C	**56**	B	**76**	C	**96**	B
17	A	**37**	C	**57**	C	**77**	B	**97**	C
18	D	**38**	B	**58**	A	**78**	A	**98**	B
19	B	**39**	B	**59**	C	**79**	B	**99**	C
20	B	**40**	A	**60**	A	**80**	B	**100**	B

GLOSSARIY

Adaptatsiya (ko‘nikish) — Shaxs yoki guruhning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’sir etish, moslashish jarayoni.

Akseleratsiya — Ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar ta’sirida bolaning intellektual va jismoniy rivojlanishining tezlashishi.

An’analar — Jamiyat hayoti turli sohalarining, moddiy va ma’naviy faoliyat shakllarining, kishilar o‘rtasidagi aloqalar va munosabatlarning avloddan-avlodga o‘tishi, ajdodlar hayoti, belgilari va xususiyatlarining takrorlanish tarzi.

Asosiy matnlar — Fundamental bilimlarni beruvchi matnlar. Bunga tushunchalar, qoidalar, xulosalar kiradi.

Axloqiy dilemma — Ikkita yoki undan ortiq nisbatan “to‘g‘ri” (yoki muqarrar ikkita yomon) variant o‘rtasida tanlov qilish kerak bo‘lgan, shaxsning barcha ichki qadriyatlari va kognitiv-axloqiy idrokini sinovdan o‘tkazuvchi o‘ta murakkab syujetli vaziyat.

Axloqiy tarbiya — Talabalarda umuminsoniy, axloqiy tamoyillariga sodiq bo‘lish, jamiyat axloqiy talablari va me’yorlarini hisobga olgan holda o‘z xatti-harakatlarini tanlay olish mahorati, axloqiy tafakkur tizimini shakllantirish.

Aqliy hujum — Muayyan topshiriq yoki guruh ishtirokchilariga bitta aniq muammoni hal etish uchun tanqidsiz, baholashsiz, hech qanday cheklovlarsiz turli xil original g‘oya va yechimlarni ochiq hamda erkin taklif qilish imkonini beruvchi, boladagi ijodiy tafakkurni portlatuvchi interfaol faoliyat usuli.

Avtonom axloq — Barcha qonun va qoidalar osmondan tushmaganligini, ular odamlar o‘rtasidagi ijtimoiy kelishuv ekanligini, ular doimiy ravishda adolat hamda insoniyat manfaati yo‘lida kerak bo‘lsa o‘zgartirilishi mumkinligini chuqur anglab yetgan to‘laqonli ongli axloqiy bosqich.

Bilim — Borliqni bilish jarayonining amaliyotda tasdiqlangan natijasi bo‘lib, uning inson miyasida to‘g‘ri aks ettirilishi; o‘zlashtirilgan ma’lumotlar, qoidalar va tushunchalar majmui.

CCE (Character and Citizenship Education) — Singapur ta’lim

tizimida o‘quvchilarda yuksak insoniy qadriyatlar, ijtimoiy-emotsional barqarorlik va millat oldidagi mas’uliyatli fuqarolik hissini shakllantiruvchi integral o‘quv dasturi.

Doutoku (Doutoku no Jyugyou) — Yaponiyada o‘quvchilarning insoniy qadriyatlarini (atrof-muhitga hurmat, empatiya, hayotga muhabbat, jamoaga sadoqat) shakllantirishga qaratilgan maxsus axloq ta’limi fani.

Ekologik ong — Sayyoramizdagi har bir insonning o‘zini butun mavjud tabiatning, biosferaning ajralmas bir qismi sifatida xolis his etishi, o‘z xatti-harakati bilan atrof-muhit muvozanatini asrash bo‘yicha olgan ongli ijtimoiy mas’uliyati.

Empatiya — O‘zga insonning (o‘quvchi yoki talaba) tashqi tomondan ko‘rinmas yashirin hissiyotlari, uning yuragidagi dardi va psixologik qiyin holatini xuddi o‘zinikidek to‘g‘ri anglash, vaziyatga o‘zini butunlay uning o‘rniga qo‘yib ko‘ra bilish mahorati.

Estetik tarbiya — San’atdagi, tabiatdagi va atrofni qurshab olgan hayot voqeligidagi go‘zallik vositalari asosida tarbiyalash, insonni garmonik tarbiyalash vositasi.

Fasilitator — Auditoriyada an’anaviy o‘qituvchilikdan farqli o‘laroq, guruhda interfaol muloqotni malakali tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi, ziddiyatli bahsni to‘g‘ri o‘zanga burib yuboruvchi hamda talabalarning mustaqil o‘rganish jarayonini psixologik jihatdan sezilarli darajada yengillashtiruvchi zamonaviy o‘qituvchi-mentor.

Forsayt tadqiqotlari — Istiqbolni ko‘ra bilish, jamiyat, ta’lim tizimi va umuman insoniyatning kelajakdagi rivojlanish ssenariylarini ilmiy asosda bashoratli tahlil qilish hamda shunga mos holda ta’limiy strategiyalar tuzish amaliyoti.

Foster yoxud tutingan oila — Farzandlikka oluvchilar topilmagan holatlarda, davlat va agentlik bilan rasman tuzilgan shartnoma asosida, bolani o‘z tarbiyasiga qabul qilib olgan, davlat tomonidan moddiy ta’minot va oylik maosh to‘lab turiladigan maxsus tayyorgarlikdan o‘tgan fuqarolar oilasi.

Geteronom axloq — Bolaning qoidalarni olamdan, insoniyatdan mutlaq tashqarida bo‘lgan, ota-ona yoki Yaratuvchi kabi ulkan obro‘li shaxslar tomonidan o‘rnatilgan mutlaq, hech o‘zgarmas me’yor sifatida

koʻr-koʻrona qabul qiluvchi, asosan 10 yoshgacha boʻlgan davrga xos tor axloqiy idrok bosqichi.

Geymifikatsiya — Oʻquvchilarning qiziqishi, diqqati va motivatsiyasini oshirish hamda mavjud muammolarni ijodiy yechish uchun oʻyin dizayni elementlari, qoidalari va mexanikalaridan tizimli foydalanish usuli.

Glokalizatsiya — Globallashuv sharoitida xalqaro (global) taraqqiyot tendensiyalarini oʻzlashtirgan holda, ta’lim amaliyotida oʻziga xos milliy, mahalliy (lokal) xususiyatlar, mentalitet va qadriyatlarni saqlab qolish va sintez qilish gʻoyasi.

Hamkorlik pedagogikasi — Ta’lim va tarbiya jarayonida oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi munosabatlarni an’anaviy avtoritar uslubdan qochgan holda, subyekt-subyekt tamoyili asosida teng huquqlilik, oʻzaro ishonch, yordam, hurmat va ijodiy sheriklik munosabatlariga asoslangan metodologiya.

Ijtimoiy fakt — Har qanday oddiy insonning shaxsiy xohish-irodasiga aslo bogʻliq boʻlmagan, lekin uning xulq-atvoriga tashqaridan koʻrinmas ta’sir oʻtkazuvchi va majburlovchi qattiq ijtimoiy me’yorlar, an’analar, din va qonun-qoidalar yigʻindisi.

Ijtimoiy hodisa — Muayyan jamiyatdagi odamlarning, shaxslar guruhining oʻzaro uzluksiz ta’siri natijasida yuzaga keladigan va genetik emas, balki amaliy faoliyat orqali avloddan avlodga oʻtadigan jarayon, an’ana yoxud tuzilma.

Ijtimoiy kompetensiya — Pedagogning butun jamiyat bilan, eng asosiysi esa murakkab oʻsmirlar va talabalar bilan sogʻlom, konstruktiv, asabiy zoʻriqishlarsiz va empatiyaga asoslangan muloqot oʻrnata olish san’ati.

Ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) — Oʻquvchilarning oʻzining ichki his-tuygʻularini ongli tushunish va optimal boshqarish, boshqalarga chuqur empatiya koʻrsatish, atrof-muhit bilan ijobiy munosabatlar oʻrnatish hamda mas’uliyatli qarorlar qabul qilish koʻnikmalarini tizimli va uzluksiz rivojlantiruvchi pedagogik yondashuv.

“Inson” ijtimoiy xizmatlar markazi — Tuman va shaharlarda ijtimoiy himoyaga muhtoj nogironlar, e’tibordan chetda qolgan qatlamlar va

himoyasiz bolalarga manzilli yordam koʻrsatuvchi, bolalarning qonuniy vakili hisoblangan ijtimoiy maxsus idora.

Kognitiv dissonans — Insonning ongida bir-biriga keskin zid keladigan ikki xil ishonch, olingan yangi axborot yoki yashab turgan qadriyat toʻqnashuvi natijasida yuzaga keladigan psixologik noqulaylik va tushkunlik holati.

Kompetensiya (Kompetensiyaviy yondashuv) — Oʻquvchi olgan nazariy bilim va koʻnikmalarini turli xil kutilmagan, noaniq va murakkab hayotiy vaziyatlarda amaliyotga toʻgʻri, mustaqil va masʼuliyat bilan tatbiq eta olish qobiliyati.

Kreativlik — Inson tafakkuri, aqlining ijodiy mahsuli, yangiliklarni oʻylab topish qobiliyati.

Laïcité — Fransiyada davlat, siyosat va dinning bir-biridan qatʼiy ajratilishini bildiruvchi konseptual dunyoviylik tamoyili.

Maʼnaviyat — Insonning ijtimoiy-madaniy hayotining asosi boʻlib, uning ongi, bilimi, axloqi, ruhiy salohiyati, odobi, eʼtiqodi va adolat mezonlari kabi yuksak insoniy qadriyatlar majmui.

Maʼrifat — Kishilar ongiga ilm-fan, taʼlim, madaniyat va insoniylik falsafasini singdirish jarayoni, quruq axborotni kognitiv hikmat bilan boyitish xususiyati.

Mafkuraviy immunitet — Inson psixologiyasi va ongining tashqaridan kirib kelayotgan yot, zararli axborot hamda gʻoyaviy manipulyatsiyalarga qarshi tura olish, ularni mantiqiy xulosa asosida rad etish qobiliyati va qalqoni.

Metakognitsiya — Insonning bevosita oʻzining bilish (kognitiv) jarayonlarini anglashi, “Men qanday qilib shu fikrga keldim?” deb oʻz fikrini va xulq-atvorini oʻzi mustaqil baholay olishi va nazorat qilish psixologik qobiliyati.

Metod (Taʼlim metodi) — Oʻqituvchi va oʻquvchining belgilangan taʼlim-tarbiya maqsadlariga erishishga yoʻnaltirilgan, tizimlashgan, ongli va izchil hamkorlikdagi faoliyat yoʻli.

Metodik apparat — Darslik tarkibidagi nazariy matnlarni oʻzlashtirishni yengillashtirish, oʻquvchining kognitiv faoliyatini uzluksiz boshqarish va uning taʼlim natijalarini oʻlchash maqsadida kiritilgan

savollar, topshiriqlar, amaliy keyslar va metodik koʻrsatmalar tizimi.

Muammoli vaziyat (Dilemma) — Oʻquvchi yoki talaba oʻzining avvalgi nazariy bilimlari va hayotiy tajribasi bilan qoʻyilgan murakkab axloqiy/mantiqiy vazifani toʻgʻridan toʻgʻri hal qila olmaganida yuzaga keladigan, uni izlanishga va tanqidiy xulosa chiqarishga majbur qiluvchi sun'iy psixologik qarama-qarshilik.

Noinstitutsionallashtirish — Bolalarni yirik, yopiq turdagi davlat muassasalaridan (Mehribonlik uylaridan) chiqarib, ularni oilaviy muhitga (farzandlikka, ishonchli vasiylikka) joylashtirish islohoti.

Ongli intizom — Davlat qonunlari va jamiyatning axloq qoidalariga tashqi tazyiq yoki qoʻrquv tufayli emas, balki shaxsiy e'tiqod, ijtimoiy burch va mas'uliyatni anglagan holda ixtiyoriy boʻysunish holati.

Pedagogik texnologiya — Ta'lim va tarbiya jarayonini qat'iy ishlab chiqilgan loyiha, psixologik mahorat va strategiya asosida tashkil etuvchi hamda oldindan belgilangan maqsadga erishishni kafolatlovchi boshqaruv mexanizmi.

Refleksiya — Insonning tafakkurida oʻz ruhiy holati, qilgan xatti-harakatlari va ularning asl sabablari, jamiyatdagi oʻrni haqida chuqur, xolis tahlil yuritishi, oʻz-oʻzini anglash hamda baholash jarayoni.

Sotsiometriya — Oʻz-oʻzini tahlil qilish imkonini beruvchi, har qanday ijtimoiy guruh (masalan sinf) ichidagi shaxslararo norasmiy munosabatlarni, oʻzaro yoqtirish va yoqtirmaslik tuygʻularini matematik va chizma grafik jihatdan oʻrganuvchi ijtimoiy psixologik-tadqiqot metodi.

Tashxislanuvchan maqsad — Ta'lim jarayoni yakunida oʻquvchining ongi va xatti-harakatida yuz berishi kutilayotgan, aniq parametrlar yordamida oʻlchash va baholash imkoni mavjud boʻlgan oʻzgarish va koʻnikma.

Uzluksiz ma'naviy tarbiya — Insonni homila davridan boshlab to 30 yoshgacha boʻlgan davrda davlat, oila va ta'lim muassasalari hamkorligida uzilishlarsiz, bosqichma-bosqich axloqiy va ruhiy shakllantirish jarayoni.

Uzviylik tamoyili — Tarbiya jarayonining har xil bosqichlari (oila, bogʻcha, maktab, OTM va jamiyat) oʻrtasida ziddiyat boʻlmasligi, yagona mantiqiy davomiylikka ega boʻlishi holati.

Xarakter ta'limi — Oʻquvchilarda rostgoʻylik, ijtimoiy mas'uliyat,

qat’iyatli jasorat va adolat kabi axloqiy fazilatlarni amaliy maktab qoidalari bilan kundalik hayotga shakllantirishga qaratilgan ta’lim tizimi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. (O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr).
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni (2022-yil 28-yanvar).
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5040-son Qarori (2021-yil 26-mart).
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 1059-son Qarori (2019-yil 31-dekabr).
11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 422-son Qarori (2020-yil 6-iyul).

III. Asosiy adabiyotlar

12. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent:

O‘qituvchi, 1992.
13. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2006.
14. Egamberdiyeva N. Tarbiya texnologiyasi. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiyalar markazi, 2016.
15. Hasanboyev J., va boshq. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi). Darslik. – Toshkent: Noshir, 2011.
16. Mavlonova R.A., va boshqalar. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2007.
17. Musurmanova O., Quronov M., Qodirov A. va boshqalar. Uzluksiz ma’naviy tarbiya trilogiyasi: 7-18 yoshli bolalarni ma’naviy tarbiyalash bo‘yicha qo‘llanma. – Toshkent: “Muharrir”, 2020.
18. Saidnazarova G.B. Tarbiya fanini o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – Buxoro: “Kamolot”, 2024.
19. Xodjayev B.X., Artikova M.A. Tarbiya fanini o‘qitish texnologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2020.

IV. Xorijiy ilmiy maqolalar

20. Arthur, J. (2024). Character in higher education: key principles. Journal of Character Education, 9(2), 329-344.
21. Huo, Y., Xie, J. (2021). Exploring the issue of a lack of cohesion in moral education: An empirical study. Journal of Moral Education, 50(4), 512–528.
22. Lickona, T. (1991). Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. Bantam Books.
23. McLoughlin, S., et al. (2025). Character Education Empirical Research: A thematic review and comparative content analysis. Journal of Moral Education, 54(1), 12-28.
24. Oldham, P., & McLoughlin, S. (2025). Quantitative methodology and statistical reporting in character education: A cause for concern? Educational Research.
25. Purwaningsih, E. (2024). The Role of Metacognition in Character Education: A Case Study on Students’ Moral and Ethical Formation Strategies. Society, 12(1), 1-13.
26. Sakkir, G., Jayadi, K., & Sakkir, R. I. (2025). Implementation of

Character Education in Higher Education. Eduline: Journal of Education and Learning Innovation, 5(2).

V. Internet manbalari

27. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning). (2023). Fundamentals of SEL. URL: https://casel.org/fundamentals-of-sel/

28. UNESCO (2024). Global Education Monitoring Report 2024/5: Leadership in education. URL: https://www.unesco.org/reports/gem-report/en/2024

29. UNICEF (2024). Convention on the Rights of the Child. URL: https://www.unicef.org/child-rights-convention

30. World Bank (2024). Uzbekistan Country Report: Transforming Public Education for Economic Growth Project. URL: https://documents.worldbank.org

MUNDARIJA

KIRISH 3

I BOB. TARBIYA FANINING PREDMETI, MAQSAD VA VAZIFALARI 5

1.1-§. “Tarbiya” fanining predmeti, maqsad va vazifalari 6

1.2-§. Fanning boshqa fanlar bilan bog‘liqligi 11

1.3-§. Umumta’lim maktablarida tarbiya fanining ilmiy-tadqiqot metodlari 14

1.4-§. Tarbiya tushunchasi. Tarbiya nazariyasi 16

II BOB. TARBIYA NAZARIYASI VA TARBIYA TURLARI 24

2.1-§. Tarbiya ijtimoiy hodisa sifatida 25

2.2-§. Tarbiya nazariyasi: maqsadi, mazmuni, xususiyati, qonuniyati va tamoyillari 28

2.3-§. Tarbiyaning umumiy metodlari 31

2.4-§. Tarbiya turlarining umumiy tasnifi 34

III BOB. MILLIY VA JAHON TARBIYA KONSEPSIYALARI 39

3.1-§. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi”ning maqsad va vazifalari 400

3.2-§. Jahon tarbiyaviy konsepsiyalari tendensiyalari 433

3.3-§. Oliy ta’lim islohotlar davrida o‘qituvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishning konseptual asoslari 455

3.4-§. Jahon tarbiya konsepsiyalari tamoyillari 477

3.5-§. YUNISEF xalqaro tashkiloti faoliyatida bolalarni himoya qilishning huquqiy asoslari 4848

3.6-§. Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tashkilotlari 500

3.7-§. Ta’lim muassasalarining bolalar tashkilotlari bilan olib boradigan faoliyati 533

IV BOB. SHARQ MAMLAKATLARIDA TARBIYA DASTURLARI. TARBIYA FANI MAZMUNINI BELGILOVCHI ME’YORIY HUJJATLAR 59

4.1-§. Sharq davlatlaridagi milliy dasturlar tahlili 600
4.2-§. Tarbiya strategiyalarining davlat taraqqiyotiga ta’siri..... 633
4.3-§. “Tarbiya” fani DTS 655
4.4-§. Respublikamizda Uzluksiz tarbiya fani dasturining mazmuni ... 677
4.5-§. Fan yosh avlod tarbiyasini yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan ustuvor vazifalar..... 69
V BOB. TARBIYA FANINI O‘QITISHDA SHARQ ALLOMALARINING MEROSI, DINIY VA BADIIY ADABIYOTLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI 755
5.1-§. Sharq allomalari merosida inson falsafasi masalalari..... 766
5.2-§. Sharq allomalarining ta’limiy-tarbiyaviy qarashlari..... 79
5.3-§. Dars jarayonlarida diniy va badiiy adabiyotlardan foydalanishning ahamiyati..... 833
VI BOB. UMUMTA’LIM MAKTABLARINING TARBIYA FANI DARSLIKLARIGA QO‘YILGAN TALABLAR 89
6.1-§. Zamonaviy maktab darsliklariga qo‘yiladigan talablar 900
6.2-§. “Tarbiya” darsligining tuzilishi, didaktik xususiyatlari va metodik apparati..... 933
6.3-§. Tarbiya darsliklari tahlili 977
VII BOB. TARBIYA FANINI O‘QITISH SHAKLLARI..... 10808
7.1-§. Ta’lim turlari va shakllari tavsifi 1099
7.2-§. Ta’limni tashkil etish tizimi..... 1133
7.3-§. Tarbiya fanini o‘qitishning asosiy shakllari 1155
VIII BOB. TARBIYA FANINI O‘QITISHNING METOD VA VOSITALARI: NAZARIY ASOSLAR VA INNOVATSION YONDASHUVLAR 1233
8.1-§. Ta’lim metodi va usullari tushunchalari..... 1244
8.2-§. Tarbiya fanini o‘qitish metodlari tasnifi..... 1277
8.3-§. Tarbiya fanini o‘qitish metodlari mohiyati..... 1299

8.4-§. Tarbiya fanini o‘qitish vositalari va ularning tasnifi 1322

IX BOB. UZLUKSIZ TA’LIM JARAYONIDA SHAXSNING MA’NAVIY KAMOLOTIGA OID FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISH 1400

9.1-§. Shaxs ma’naviy kamoloti tushunchasi 1411

9.2-§. Axloqiylik, mehnatsevarlik, vijdon uyg‘oqligi, insonparvarlik kabi fazilatlar 1433

9.3-§. Ta’lim tizimi bosqichlarida shakllantiriladigan shaxs fazilatlarining asosiy komponentlari va ular shakllanishining tarbiyaga bevosita bog‘liqligi 14747

X BOB. MA’NAVIY-MA’RIFIY ISHLARINING TAKOMILLASHUVI TARBIYANING ASOSI 1533

10.1-§. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishda ma’naviyat, ma’rifat, mafkura va din masalalarining o‘zaro uyg‘unligi 1544

10.2-§. Ma’naviy-marifiy ishlarning asosiy yo‘nalishlari 15757

10.3-§. Ma’naviy-ma’rifiy, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish metodikasi 1600

XI BOB. ZAMONAVIY TARBIYASHUNOSLIK MUAMMOLARI 16666

11.1-§. Zamonaviy tarbiyashunoslik muammolari 1677

11.2-§. Yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish 1688

11.3-§. Bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan xolda ilmiy asoslangan tayanch kompitensiyalar 1700

11.4-§. Tarbiyaga yangicha tizimli yondoshuv, bolada tayanch fazilatlarni kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta’lim, umuiy o‘rta ta’lim, o‘rta maxsus kasb-hunar va oliy ta’lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to‘liq yuzaga chiqarish. 1722

11.5-§. Tarbiyaning globallashuv jarayonidagi vazifalari 1744

11.6-§. Zamonaviy tarbiyada media 17676

XII BOB. UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA TARBIYA FANINI O‘QITISHDA YANGICHA YONDASHUVLAR 1811

12.1-§. “Tarbiya” fanini interfaol usul va metodlar asosida o‘qitish.. 1822

12.2-§. O‘quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishda yosh va fiziologik xususiyatlarni inobatga olish zaruriyati..... 18686

12.3-§. Bu borada xorijiy tajribalardan amaliyotga keng joriy etish masalalari 1900

XIII BOB. TA’LIM MUASSASASI O‘QUVCHILARNING OTA-ONALARI BILAN OLIB BORADIGAN ISH SHAKL VA METODLARI 198

13.1-§. Ijtimoiy institutlar 199

13.2-§. Ota-onalar bilan olib boradigan ishlarning shakl va metodlari 2011

13.3-§. Ota-onalar majlisi. Ota-onalar bilan suhbat. Ota-onalarga pedagogik yordam berish 2055

XIV BOB. SINFDAN VA MAKTABDAN TASHQARI TARBIYAVIY ISHLARNING MAQSAD VA VAZIFALARI..... 2133

14.1-§. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar Konsepsiyasi 2144

14.2-§. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning ilmiy nazariy asoslari..... 2188

14.3-§. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning shakl va metodlari 221

XV BOB. DUNYO MAMLAKATLARIDA SHAXS TARBIYASI MASALALARI 2299

15.1-§. Markaziy Osiyo mamlakatlarida shaxs tarbiyasiga yondashuvlar va ularning o‘ziga xosligi..... 2300

15.2-§. Sharq mamlakatlarida shaxs tarbiyasiga yondashuvlar va ularning o‘ziga xosligi..... 2333

15.3-§. Yevropa mamlakatlarida fuqaro tarbiyasiga yondashuvlar va ularning o‘ziga xosligi 2388

XULOSA **24545**
TESTLAR **2471**
GLOSSARIY **2761**
ADABIYOTLAR RO‘YXATI **2827**

my.gov.uz

O‘zbekiston Respublikasi
Oliy ta’lim,
fan va
innovatsiyalar vazirligi

№ 3819-186a-33cc-07a4-d016-4490-6303
Hujjat yaratilgan sana: 2026-06-18
Ariza raqami: 299142354

Hujjat berilgan: XUDAYBERDIYEVA XURIYAT KARIMBERDIYEVNA
JShShIR: 41907843990109

Oliy ta’lim tashkilotlari talabalari uchun tayyorlangan o‘quv adabiyotini ekspertizadan o‘tkazganlik natijasi bo‘yicha MA’LUMOTNOMA

Muallif haqida ma'lumot

Muallif F.I.O.	Ilmiy darajasi	Lavozimi
XUDAYBERDIYEVA XURIYAT KARIMBERDIYEVNA	Fan doktori (DSc)	Professor

Hammuallif (lar) haqida ma'lumot

Hammuallif F.I.O.	Ilmiy darajasi	Lavozimi
YAXYAYEVA SOJIDA ABDURAXIMOVNA	Fan nomzodi (PhD)	Dotsent
KOMOLOVA IRODA XAMIDULLAYEVNA	Ilmiy darajasiz	Assistent, o‘qituvchi

O‘quv adabiyoti haqidagi ma'lumot

O‘quv adabiyoti nomi:	Tarbiya
O‘quv adabiyoti turi:	Darslik
Fan bloki:	Majburiy fan
Ta’lim yo‘nalishi (mutaxassislik) kodi, nomi:	Tarix-60220300

Ekspertiza xulosasi:	Mazkur o‘quv adabiyoti nashr qilishga tavsiya etildi.

Mazkur hujjat Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 15 sentyabrdagi 728-son qaroriga muvofiq Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida shakllantirilgan elektron hujjatning nusxasi bo‘lib, davlat organlari tomonidan ushbu hujjatni qabul qilishni rad etishlari qat’iyan taqiqlanadi. Hujjat haqiqiyligini repo.gov.uz veb-saytida hujjatning noyob raqamini kiritib yoki mobil telefon yordamida QR-kodni skaner qilish orqali tekshirish mumkin.

3246

X.K.XUDAYBERDIYEVA, S.A.YAXYAYEVA, I.X.KAMOLOVA

TARBIYA

DARSLIK

Muharrir: Eshkarayev S. Ch.

Texnik muharrir: Eshqorayev S. S.
Korrektor va dizayner: Ro‘zimurodov B. I.
Tasdiqnoma № 255979, 13.04.2024
Bosishga 19.06.2026 da ruxsat berilgan. Format 60x84/16.
Garnitura Times New Roman. Adadi 100 dona. Buyurtma № 947
“TERMIZ PUBLISHING CENTER” nashriyotida tayyorlandi va chop etildi.
Surxondaryo viloyati, Termiz shahri, Uvaysiy ko‘chasi 8A-uy,
Toshkent sh., "TRASTBANK" XA BANKINING BOSH OFISI,
MFO: 00491, INN: 311209934 H/R: 20208000307031406001
Telefon: +998-88-808-21-07

ISBN 978-9910-13-453-1

9 789910 134531

6287

TERMIZ PUBLISHING CENTER

Termiz –“Termiz publishing center”-2026